

TÜRKİYE CUMHURİYETİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ (İSLÂM MEZHEPLERİ TARİHİ)

ANABİLİM DALI

**İRAN İSLÂM DEVRİMİ SONRASI GÜNEY AFRİKA CUMHURİYETİ'NDE
ŞİİLİK**

Yüksek Lisans Tezi

Feyza YAŞA

Ankara-2021

TÜRKİYE CUMHURİYETİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ (İSLÂM MEZHEPLERİ TARİHİ)

ANABİLİM DALI

İRAN İSLÂM DEVRİMİ SONRASI GÜNEY AFRIKA CUMHURİYETİ'NDE

ŞİİLİK

Yüksek Lisans Tezi

Feyza YAŞA

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Osman AYDINLI

Ankara-2021

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ
İSLAM MEZHEPLERİ TARİHİ

İRAN İSLAM DEVRİMİ SONRASI GÜNEY AFRİKA
CUMHURİYETİNDE ŞİİLİK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Prof. Dr. Osman AYDINLI

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ

Adı ve Soyadı

İmzası

- 1- Prof. Dr. Sönmez KUTLU
- 2- Prof. Dr. Osman AYDINLI
- 3- Dr. Öğr. İsmail AKKOYUNLU

24.06.2021

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

Prof. Dr. Osman AYDINLI danışmanlığında hazırladığım “İran İslam Devrimi Sonrası Güney Afrika Cumhuriyeti’nde Şiilik (Ankara.20...) ” adlı yüksek lisans tezimdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

Tarih: 28.05.2021

Feyza YAŞA

ÖNSÖZ

İran İslâm Cumhuriyeti kurulduğundan bu yana Ayetullah Humeyni'nin velâyet-i fakih projesine bağlı olarak geliştirdiği devrimi, İran sınırlarının ötesine taşıma fikrine sadık kalmıştır. Devrim Lideri Humeyni İslâm Cumhuriyeti'nin tüm dünya Müslümanları arasındaki birlik-beraberliğin sağlanmasına hizmet edeceğini vurgulamaktaydı. Fakat İran devleti bahsedilen hedefin aksine Müslümanlar arasındaki mezhebi farklılıkların ayrıştırıcı unsurlara dönüşmesine hizmet etmektedir. Bu hususta söz konusu devletin velâyet-i fakih anlayışını yansıttığı anayasası dolayısıyla mezhepçi politikalarının engellenemez durumda olduğu belirtilmelidir. Nitekim Şîa'yı tüm dünyada yaymak devrimden sonra kurulan İranlı kurumlarla devletin sorumluluğuna bırakılmıştır. Bu kapsamda bazı Ortadoğu ve Afrika ülkelerinde yaşandığı gibi yumuşak güç unsurlarının kolaylıkla sert güce dönüştürülebilmesi yeryüzünde kaos ortamının artmasına neden olmaktadır.

Güney Afrika Cumhuriyeti, hızlı bir gelişim içerisinde olan ve 2050 yılına gelindiğinde dünyada güçlü ekonomilerinden sıklıkla bahsedileceği tahmin edilen BRICS (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Güney Afrika) ülkeleri arasındadır. Dolayısıyla bahsedilen devlet İran'ın Afrika stratejisinde önem verdiği ülkelerin başında gelmektedir. İran siyasetinin Şîa'dan bağımsız olamayacağı göz önünde bulundurulduğunda Güney Afrika'daki Şîilerin İran için önemi anlaşılacaktır. Araştırmamız neticesinde Güney Afrika'da biri İran devriminden 12 yıl önce diğeri söz konusu devrimden 2 yıl sonra olmak üzere iki Şîî hareketin kurulduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Bu bağlamda ülkedeki ırkçı apartheid sisteme karşı direnen militan Şîî hareket Al Jihaad (el-Cihad) 1979 yılında gerçekleşen İran devriminden etkilenmiştir. Fakat bu hareket başarısızlıkla sonuçlanan girişimlerde bulunmuştur. Diğer yandan Güney Afrika'da İslâm devrimi gerçekleştirme idealine sahip ve İran'la ilişkileri bulunan Qible Mass Movement (Kıble hareketi), o

dönem yönetiminde olan sömürge rejimine karşı direnen ve silahlanan ilk Müslüman oluşumlar arasında yer almaktadır. Ancak günümüzde varlığını koruyan Kible hareketi, Güney Afrikalıların yönetimi beyaz azınlıktan alarak demokratik seçimlere gitmesine destek vermemiştir. Ayrıca Güney Afrika hükümeti tarafından terörist kabul edilen ve etkisiz hale getirilen Gangsterizm ve Uyuşturucuya Karşı Olan İnsanlar (PAGAD) örgütüyle yakın ilişkisi militan eğilimini koruduğuna işaret edebilir. Bunun yanı sıra İran İslâm Cumhuriyeti'nin güvenlik kaygıları ve gücünü maksimize etme hedefinin velâyet-i fakih uygulamasıyla birleşmesi sonucu, Şîi yönetimleri iktidara getirme isteği ortaya çıkmıştır. Bu stratejileri dolayısıyla İran'ın Ortadoğu coğrafyasında Lübnan, Irak, Suriye, Yemen, Bahreyn örneklerinde olduğu gibi Afrika kıtasında Nijerya'da yaşanan sorunlarda payı bulunmaktadır. Bu bağlamda güvenlik zaafiyeti bulunan Güney Afrika Cumhuriyeti'ndeki Kible ve Şîileştirme faaliyetleri görmezden gelinmemesi ve üzerinde çalışılması gereken bir harekettir. Söz konusu hareketin İran'ın Güney Afrika'daki siyasi-ekonomik çıkarlarıyla irtibatı uzun vadede kendini gösterebilecektir.

Bir dönem Güney Afrika Cumhuriyeti'nde yaşayan Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı Doç. Dr. Selim Argun beyefendiye tezimle ilgili ilettiğim görüşme talebine çabucak döndüğü ve fikirlerini esirgemediği için şükranlarımı sunarım. Araştırmalarım süresince çalışmalarımдан takdirini esirgemeyen tez danışmanım Prof. Dr. Osman Aydın ve beni her zaman için motive eden sevgili aileme destekleri için teşekkürü bir borç bilirim. Yoluma ışık olan babam Mehmet Selim Yaşa'ya ufkumu genişlettiği ve koruyucu meleğim annem Sevgi Yaşa'ya en büyük duacım olduğu için ayrıca şükranlarımı sunarım.

Feyza YAŞA

Ankara, 2021

KISALTMALAR

AB: Avrupa Birliği

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

ABNA: Ehl-ibeyt (a.s.) Haber Ajansı

AFOSA: Ahlul Bait (AS) Foundation of South Africa

AFRICOM: Amerika Birleşik Devletleri Afrika Komutanlığı

ANC: African National Congress

APLA: The Azanian People's Liberation Army

AU: Afrika Birliği

BAE: Birleşik Arap Emirlikleri

BCM: Black Consciousness Movement

bkz.: Bakınız

BM: Birleşmiş Milletler

BMGK: Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi

CDD: The Citizens and Diaspora Directorate

CEO: Yönetim Ofisleri Şefi

CIA: Central Intelligence Agency

CID: Dinlerarası Dialog ve Medeniyet Merkezi

CRL: Commission for the Promotion and Protection of the Rights of Cultural, Religious and Linguistic Communities

CUEC: Council of Ulama Eastern Cape

DEAŞ: Devlet'ül Irak ve's Şam

DMO: Devrim Muhafızları Ordusu

EMEL: Lübnan Direniş Tugayı

FDKC: Filistin Demokratik Halk Kurtuluş Cephesi

FHKC: Filistin Kurtuluş Halk Cephesi

GAC: Güney Afrika Cumhuriyeti

IAEA: Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu

ICRO: İslâmi Kültür ve İletişim Kurumu

ICSA: Islâmic Council of South Africa

IDO: İslâmi Propaganda Örgütü

İİDYK: Irak İslâm Devrimi Yüksek Konseyi

IMN: Nijerya İslâmi Hareketi

IPCI: Islamic Dawah Movement of South Africa

IRNA: İslâm Cumhuriyeti Haber Ajansı

IUC: Islamic Unity Convention

JAKIM: Jabatan Kemajuan Islam Malaysia

MAGO: Muslim Against Global Oppression

MAIL: Muslim Against Illegitimate Leaders

MEI: Ortadoğu Enstitüsü

MJC: Muslim Judicial Council

MPB: Muslim Prisons Board

MRASA: The Muslim Refugees Association of South Africa

MSA: Muslim Students Association

MTN: Mobile Telephone Networks

MYM: Muslim Youth Movement

NATREF: National Petroleum Refiners

NIOC: National Iranian Oil Company

NRLF: National Religious Leaders Forum

NSYÖA: Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Anlaşması

PAC: Pan Africanist Congress

PAGAD: Gangsterizm ve Uyuşturucuya Karşı Olan İnsanlar

PAPAS: People Against Prostitutes and Sodomites

SADC: Southern African Development Community

SANZAF: South African National Zakah Fund

SAUF: Southern Africa Ulama Forum

SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

TPO: İran Ticaret Geliştirme Kurumu

UUCSA: United Ulama Council of South Africa

İÇİNDEKİLER

ETİK BEYAN.....	iii
ÖNSÖZ.....	iv
KISALTMALAR.....	v
İÇİNDEKİLER.....	x
ŞEKİL, RESİM VE EKLER DİZİNİ.....	xii
GİRİŞ.....	1
1.1. Araştırmada İzlenen Yöntem.....	3
1.2. Kaynaklar.....	7
BÖLÜM 1: ŞİİLİK VE DEVRİM SONRASI İRAN İSLÂM CUMHURİYETİ'NDEKİ KONUMU	
1. Tarihi Boyutuyla Şiilik	11
2. Öğreti Boyutuyla Şiilik	26
3. İran Devriminin İdeolojik Altyapısı Olarak Şiilik	39
4. Uluslararası İlişkilerde Yumuşak Güç Aracı Olarak Din.....	52
4.1. İran İslâm Cumhuriyeti'nin Yumuşak Gücü.....	64
4.1.1. Şî Nüfus.....	68
4.1.2. İranlı Kurumlar.....	70
BÖLÜM 2: İRAN'IN AFRİKA STRATEJİSİ VE GÜNEY AFRİKA CUMHURİYETİ	
1. İran'ın Afrika Politikası.....	81
1.1. İran'ı Afrika'ya Yönelten Sosyo-Politik ve Ekonomik Etkenler.....	84
1.2. Afrika'ya Geçiş Üssü Olarak Nijerya Şîliği.....	93
2. İran-Güney Afrika Cumhuriyeti Arasındaki Siyasi-Ekonomik İlişkiler.....	107

BÖLÜM 3: İRAN'IN GÜNEY AFRİKA'YA DEVRİM İHRACI

1. Şîa, Dış Politika ve Güvenlik.....	121
1.1. Güney Afrika'daki Dini Yapı ve Güvenlik Sorunsalı.....	134
2. Güney Afrika ve İslâm.....	144
2.1. Güney Afrika'daki İslami Kurumlar ve Bazı Organizasyonlar.....	150
2.2. Güney Afrika'daki Müslüman Grupların Çıkardığı Gazeteler.....	161
3. Şîi Hareketlerin Doğuşundaki Etkili Faktörler ve Oluşum Süreci.....	163
3.1. Güney Afrika'da Mevcut Şîi Taban: El-Cihad.....	170
3.2. Selefi-Şii Kutuplaşması.....	174
3.3. İran Devrimi'nden Sonra Güney Afrika'da Şiilik: Kible Hareketi.....	177
3.4. Lider Profili.....	190
3.5. Sivil Toplum Kuruluşları/Organizasyonlar.....	195
SONUÇ.....	200
KAYNAKÇA.....	205
EKLER.....	234
ÖZET.....	246
ABSTRACT.....	247

ŒEKİL, RESİM VE EKLER DİZİNİ

Œekil 1: Devlet ile Mezhepler ve Dini Grupların İliŒkisi

Resim 1: Shia Cresrent

EK-1: HiŒam Nimetullah Efendi'yle GrŒmem hakkında

EK-2: Syed Aftab Haider hakkında

EK-3: Ahlul Bait Mosque Complex

EK-4: Imam Hussain A.S. Mosque Ottawa

GİRİŞ

İslâm Mezhepleri Tarihi alanında üretilen bilimsel çalışmalar Müslümanlar arasında geçmişte ortaya çıkan fikir farklılıklarını doğru tespit ederek bugüne ve geleceğe ışık tutacak bir misyona haizdir. Söz konusu disiplin İslâm'ın birleştirici misyonunu üstlenmekle birlikte İslâmi alanda var olan fırka, mezhep ve her türlü dini akımı birer zenginlik olarak görmektedir. Dolayısıyla mezhepler alanında yapılan bilimsel çalışmalar, mezheplerin beşerî oluşumlar olduğunu ve din ile aynı anlama gelmediğini gözler önüne seren bir perspektif kazandırması bakımından önem arz etmektedir. Bu anlamda İslâm'ın doğru anlaşılması ve gelecek kuşaklara aktarılmasındaki payı büyüktür.

Çalışmamızda tarihsel süreçte din olgusunun siyasetle yakın ilişki içerisinde olduğu; şu anki konjonktürde ise devlet ve devlet dışı aktörler tarafından yumuşak güç aracı şeklinde siyasi, ekonomik çıkarlara ulaşılması maksadıyla kullanıldığı ele alınmıştır. Siyaset ve din kendi içerisinde dahi oldukça komplike bağlantılara sahip konulardır. Dolayısıyla iki alanın geçmişte olduğu gibi bugün de birbirinden soyutlanamaması ve farklı odaklar tarafından mezhebi aidiyetlerin aktif bir biçimde kullanılması Müslümanların yanlış yönlendirilmelerinin önünü açmakta; böylece uluslararası medyada İslâm dini ve mezhepleri kendi maneviyatından kopuk şekillerde lanse edilebilmektedir. Bunun önüne geçilebilmesi adına İslâm Dünyası'nda yapılan bilimsel çalışmaların sayısının artırılması gerekmektedir.

Şîa, İslâm mezhepleri içerisinde büyük siyasi-itikadi mezheplerden biridir. Günümüzde Şîî Müslümanlar ağırlıklı olarak mezhebin en büyük kolu olan İmâmiyye (On İki İmam Şîîliği) mensubudur. İmâmiyye Şîa'nın tarihsel süreçte geçirdiği değişim-dönüşümlerin bir ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Elinizdeki tez çalışmasında sıklıkla kullanılan Şîa'dan kastın İmamiyye mezhebi olduğu belirtilmelidir. 1979 yılında İran'da yaşanan devrim gücünü İmâmiyye Şîası'ndan almış ve söz konusu devlet devrim

sonrasında düzenlediği anayasayla tüm dünyadaki Şîilerin ve Müslümanların liderliği pozisyonuna yasal bir çerçeve kazandırmıştır. Bugün İran devletinin hem iç hem de dış politikası Şîa merkezinde şekillenmiştir. Buna göre içeride Velâyet-i fakih kurumunu dini ve siyasi otoritenin temel kaynağı haline getirmiş; dış politikada ise Şîi jeopolitiğini ve devrim ihracını esas alan bir yol benimsemiştir. İran'ın davranışlarının tarihsel geçmişinden, İranlı kimliğinden, uluslararası gelişmelerden, siyasi-ekonomik hedeflerinden bağımsız değerlendirilmesi bizleri doğru sonuca ulaştıramayacaktı. Bu nedenle elinizdeki bu tezde İslâm Mezhepleri Tarihi'nin yanı sıra farklı alanlardan faydalanarak multi-disipliner bir çalışma ve bütüncül bir yaklaşım sunulmaya çalışılmıştır.

Ortadoğu'dan uzak bir coğrafyada bulunan Güney Afrika Cumhuriyeti'ndeki Müslümanlar ırkçı rejim apartheidin insanlık dışı uygulamalarına maruz kalmıştır. Beyaz olan sömürgeci azınlığın çoğunluk olan Güney Afrikalılara haksız muameleleri, Müslümanların da etkisiyle son bulmuştur. Bu anlamda günümüzde Güney Afrika'nın özgürlükler ülkesi olarak anılmasında Müslümanların katkıları büyüktür. Buna ilaveten İran'da yaşanan devrimin Güney Afrika Müslümanları üzerindeki tesiri, ülkede Şîi karakteristiği haiz oluşumların varlığından görülebilecektir. Apartheid döneminde silahlı mücadeleye destek veren Şîi hareketlerin ülke yönetiminin değişmesinden sonraki süreçte İran ile bağlantılarını sürdürmesi ise olumsuz sonuçlar doğurabilecektir. Nitekim İran'ın siyasi-ekonomik gayelerle çeşitli bölgelerde Şîi nüfusu kullanmaya yönelik politikaları Irak, Lübnan, Suriye, Bahreyn, Yemen, Nijerya gibi örneklerle tezimizde işlenmiştir. Dolayısıyla Güney Afrika'daki Şîi mezhebi üzerine yaptığımız çalışmayla el-Cihad ve Kible hareketlerinin varlığından haberdar olunmuş ve mezhepler, sosyoloji, ekonomi, siyaset, dış politika ve güvenlik çalışmalarına kaynak teşkil edecek bir çalışma ortaya konulmuştur.

1.1. Araştırmada İzlenen Yöntem

İmâmiyye mezhebinin tarihsel arka planı ve dini algılama biçimi, İslâm Mezhepleri Tarihi disiplininin sunduğu objektiflik, bilimsellik ve bütüncül bir yaklaşım benimsemesi gibi özellikleri sayesinde anlaşılmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda söz konusu mezhebin düşünce yapısının ağırlıklı olarak Şii kaynaklardan öğrenilmesi hedeflenmiştir. Aynı zamanda Şii fikirlerin nasıl bir ortamda geliştiğini görebilmek adına Hz. Muhammed'in vefatından sonraki süreçte yaşanan sosyal ve siyasi ortam incelenmiştir. Sönmez Kutlu "Fikirlerin ne zaman, hangi şartlarda, nerede ortaya çıktıklarını ve kimler tarafından nerelerde benimsendiğini tarafsız bir gözle ve ilmi araştırma esasları doğrultusunda ortaya koymaktır."¹ ifadeleriyle İslam Mezhepleri Tarihi'nde yapılan araştırmalarda izlenecek metotla ilgili önemli noktalara işaret etmektedir. Kaynakların değerlendirilmesinde yazarın yaşadığı dönem ve kimliğinin fikirlerine tesiri göz önünde bulundurulmuş; aynı zamanda yazılan eserlerin de dönemin sosyal ve siyasi ortamına etkileri takip edilmeye çalışılmıştır. Bu da ancak "fikir-hadise irtibatı"nın kurulmasıyla mümkün olabilmiştir.²

Ayrıca İslâm mezheplerinin durumlarıyla yalnızca klasik dönem içerisinde değil bugün için de ilgilenmektedir. Çünkü tarih bugünü de kapsamaktadır. Bununla birlikte insanı muhatap alan İslâm, Müslüman birey ve dolayısıyla toplumlarıyla ilişkili olan her alanı ilgilendirmektedir. Bu kapsamda İslâm Bilimleri'nde yapılacak bir araştırmada diğer İslâmi disiplinlerden yararlanmanın yanı sıra Psikoloji, Sosyoloji, Felsefe, Ekonomi, Siyaset Bilimi, Uluslararası İlişkiler gibi Sosyal Bilimler çatısı altındaki diğer

¹ Sönmez Kutlu, Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri, Ankara 2000, s. 27.

² Hasan Onat, Emeviler Devri Şii Hareketleri ve Günümüz Şiiliği, Ankara, 1993, s. 12-20.

bilimlerden yararlanılması kaçınılmazdır. Bu nedenle İslâm Bilimleri, Sosyal Bilimler veya Manevi Bilimler olarak isimlendirilen alan içerisindedir. İslâm bilimleri alanında yapılacak araştırmalarda ise konuya ilişkin tüm belge-bulgulara erişilerek ve fikir, hadise, zaman, mekân irtibatı doğru bir şekilde kurularak elde edilen bilimsel bilgiyle insanlık için önemli öngörülere ulaşılabilecektir.

1979 yılında gerçekleşen İran İslâm Devrimi, yalnızca İran Şîileri açısından değil tüm Şîi-İslâm Dünyası için bir dönüm noktası olmuş ve devrimden sonra Tahran, Şîi-İslâm Dünyası'nın kiblesi olma misyonunu üstlenmiştir. Bununla birlikte Şîa mezhebi doğuşuyla ilgili bir konuda dahi tüm İslâm mezheplerine kıyasla en çok tartışma barındıran bir mezheptir. 1200 yıllık Şîi siyasi pratiğinden farklı olarak Velâyet-i fakih modeli Ayetullah Humeyni liderliğinde, gaybet döneminde ulemanın yönetiminin meşru olduğu inancına dönüştürülmüştür. Yani imamın gelmesi için adaletsizliklerin artmasını beklemek yerine; onun gelişini kolaylaştıracak ve kısmi de olsa adaleti tesis edecek ulema önderliğinde bir yönetimin kurulması mümkün kılınmıştır. Dolayısıyla İran'daki Şîi dindar kesimlerin kitlesel halde devrimci sürece katılmalarının gerisinde yatan motivasyon kaynağını burada aramak gerekmektedir. Buna karşın Şîi ideolojisinde meşruiyetini Allah'tan aldığına inanılan fakihe tam itaat, fakihin üstünlüğü gibi meseleler dış politika mevzu bahis olduğunda diğer devletlerin egemenlik haklarına zarar verecek niteliktedir.

Bu çalışmada bugünün dünyasında Şîa'nın hamisi pozisyonundaki İran devletinin iç-dış politikasında aktif olarak kullandığı mezhepsel söylemlerinin farklı boyutlara etki eden sonuçları gözlemlenebilecektir. Ayrıca Ortadoğu olarak tasvir edilen coğrafyada var olmanın güclüğüyle hareket eden Şîa aklının aynı akılla bahsedilen coğrafyadan oldukça uzak bir bölgede hareket edip etmediğinin ipuçları aranmıştır. Bu kapsamda İmâmiyye'nin oluşum sürecinde siyasetin büyük etkisi göz önünde bulundurulduğunda

Şîilerin bilinçaltında varlıkları ile siyaseti ilişkilendirmiş oldukları anlaşılmıştır. Dolayısıyla bu çalışma Şîa'nın geçmişi, bugünü ve geleceğini Güney Afrika nezdinde değerlendirme fırsatı yakalamamızı sağlamıştır.

İran uluslararası sistemde izolasyondan kaçınmanın yolunu komşu devletlerde ideallerini paylaşan benzer rejimlerin kurulmasında bulmuştur. Bununla birlikte söz konusu devlet Batı'nın uyguladığı ekonomik yaptırımların sonucunu en aza indirmek maksadıyla dış politika stratejisini Güney-Güney işbirliği üzerine kurgulamıştır. Bu kapsamda Latin Amerika ve Afrika ülkeleriyle ilişkileri hız kazanan Tahran'ın Afrika'nın en güçlü ekonomisi olan Güney Afrika Cumhuriyeti'yle olan ilişkileri önem arz etmektedir. Devrim ideolojisiyle hareket eden İran, söz konusu hedefine ulaşmak için hem sert hem de yumuşak gücünü etkin bir biçimde kullanmaya çalışmaktadır. Ancak İran'ın dış politikada yürüttüğü Şîî yayılcılığı siyasi, güvenlik ve sosyo-ekonomik boyutları bulunan önemli bir konudur. Dolayısıyla yumuşak güç bağlamında mezhebi-dinî söylemleri ve kültürel faaliyetlerini Afrika'nın en güneyine taşıyıp taşımadığı üzerine bulgulara yer verilmiştir.

Tüm bunlara ilaveten bir mezhebin reel uluslararası sistemde İran örneğinde olduğu gibi politik olarak bu denli ön planda tutulmasının sonuçları bu araştırmada açıkça görülebilecektir. Bu bağlamda mezhebi bir unsurun küresel sisteme nasıl entegre edildiği görülebilecek; sonrasında mezheplerin olması gereken yerin nerede olduğu sorgulanabilecektir. İran'ın devrime nasıl taraftar bulduğu, bugün hangi gerekçelerle dış politikada hareket edebildiği incelenmiştir. Bu kapsamda Şîa'nın günümüzde İran devleti ve siyasetinden ayrıca değerlendirilmesi mümkün olmamaktadır. Dolayısıyla İran ile Güney Afrika Şîîleri arasındaki irtibat görülmeye çalışılırken İran'ın dış politika stratejileri ve Şîî nüfusa sahip farklı ülkelerdeki faaliyetlerine yer verilmiştir. Buna ilaveten söz konusu devletin Afrika politikasında da Şîa'yı dışarıda tutmadığı

anlaşlmıştır. Buna ilaveten Güney Afrika Cumhuriyeti ile arasındaki tarihi dostluğun İran devletinin Güney Afrika'da daha rahat bir şekilde hareket etme imkânı tanıdığı söylenebilir. Bu bağlamda Şî mezhebini velâyet-i fakih anlayışıyla Güney Afrika'daki siyasetinden soyutlaması beklenemeyecektir. Ayrıca Mezhepler Tarihi alanının hem mezheplerin tarihi hem de günümüzdeki durumlarıyla ilgilenmesinden ötürü tezi yazma imkânımız doğmuştur.

Bir başka husus olarak Mezhepler Tarihi alanında yapılan akademik çalışmalar içerisinde İmâmiyye'yle ilgili pek çok araştırma mevcuttur. Ancak mevzu bahis fırkanın güncel durumuyla alakalı çalışmaların son derece yetersiz kaldığı ifade edilebilecektir. Dolayısıyla bilimsel yöntemlerle mezhebin güncel durumuna yoğunlaşmak acil bir ihtiyaç olarak gözükmektedir. Bu araştırmada izlenen yöntemle mezheplerin siyaset, ekonomi, dış politika ve güvenlikle nasıl doğrudan bir ilişkide olduğu ve olmaya devam edeceği anlaşılabilir. Bu anlamda tez çalışmasıyla bir nebze de olsa mezheplerin ne anlama geldiklerinin bilimsel çalışmalarla izah edilerek Müslümanlarca anlaşılmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu alanın mezhepler tarihçileri tarafından boş bırakılması, mezhepleri olduğundan başka noktalara çekerek insanlık için geri dönüşü olmayan felakete neden olabilecektir. Bugün tüm dünyada bir İslâm mezhebi adının nasıl siyasi emeller, politikalar, örgütler, savaşlarla yan yana kullanıldığı İran örneğinde görülmektedir. Mezhebi farklılıkların ileri sürülerek siyaseten kullanılması insanlar için vahim sonuçlar doğurmakta; insan için geldiği inanılan İslâm diniyle de örtüşmemektedir. Oysa nasıl ki birbirinden farklı çiçekler dünyayı güzelleştirir; mezhepler de İslâm Medeniyeti için büyük zenginliktir. Aynı zamanda Türkiye'de Güney Afrika Cumhuriyeti'yle ilgili yapılan çalışmalar epey sınırlıdır. Sonuç olarak yapılan bu tez ihtiyaca yönelik olup literatüre katkı sağlaması hedeflenmiştir.

1.2. Kaynaklar

Araştırmanın kalitesini belirleyen ve doğru sonuçlara erişmeyi mümkün en önemli hususun kaynak seçimi olduğu ifade edilebilecektir. İslam Mezhepleri Tarihi alanında yapılan çalışmalarda makâlât; yani birinci hicri asırdan itibaren Müslümanlar arasında çeşitli konularda farklı isimlerin kaleme aldığı makale türü eserler ana kaynaklardan sayılmaktadır. Buna ilaveten İslam tarihinde siyasi-itikadi farklılıklardan ötürü ortaya çıkan grupların düşüncelerini aktarmaları bakımından fırak literatürü Mezhepler Tarihi alanındaki araştırmalar için büyük önem taşıyan eserlerdir. Nitekim çalışmamızda faydalandığımız ilk dönem Şîî makâlât türünde olan el-Kummî'nin (ö. 300/912) *Kitâbu'l-Makâlât ve'l-Fırak* isimli eseri, Hasan b. Mûsâ en-Nevbahtî'nin (302/915'li yıllar) *FIRAKU'ş Şîa'sının* yanı sıra Sünni Abdulkahir el-Bağdadi'nin (ö.429/1037) *el-Fark beyne'l-fırak* adı altında yazdığı eser bu kapsama girmektedir. Bu eserler ilk Şîî farklılaşmalar ve imamlarla ilgili verilen bilgiler gibi mezhebin süreç içerisindeki gelişimine yakından tanıklık etmemizi sağlamaktadır.

Fırak ve makalat türü eserlere erişilmesi önem arz etmektedir. Söz konusu eserler araştırılan mezhep taraftarları ya da onlara reddiyeler şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle tez konumuz gereği Şîa'yı ve öğretilerini incelerken öncelikle ilk Şîî müelliflerin eserlerine ulaşmak ve onların kaleminden mezhebi anlamaya çalışırken tarafsızlığımızı korumak gerekmektedir. İmamiyye Şîası'nın dört temel hadis kitabından biri olan el-Küleynî'nin (ö. 329/941) *el-Usûl mine'l-Kâfi* isimli eseri erken döneme ait kaynaklar arasında yer almasından ötürü önemlidir. Buna ilaveten İmamiyye Şîası'na mensup rical âlimi Muhammed b. Ömer Keşşî'nin (3-4./9-10. yüzyıl) *İhtiyâru ma'rifeti'r-ricâl*'i günümüze ulaştırdığı rivayetler bakımından oldukça değerlidir. Ayrıca söz konusu mezhebin önde gelen kelim, fıkıh, hadis âlimi Şeyh Müfid'in (ö. 413/1022) *el-İrşâd fî ma'rifeti huvecillâhi ale'l-ibâd* isimli eseri araştırmamızda erişebildiğimiz tarihi nitelikli

bir eserdir. Diğer yandan tez çalışmamızda ulaşılabildiğimiz İmami olmayan makâlât türü eserlerden el-Eşari'nin (ö.324/935) *Makâlâtu'l-İslamiyyin* isimli eseri, Ebu'l-Feth Muhammed eş-Şehristani'nin (ö.548/1153) *el-Milel ve'n-Nihal*'i, Fahreddin er-Razi'nin (ö.606/1209) *İtikadatu Fırakı'l-Müslimin ve'l-Müşrikin* Şîi düşüncesinin nasıl yansıtıldığını görmemiz bakımından çağımıza ışık tutan klasik dönem kaynaklarıdır.

İlk Şîi fikirlerin izini sürerken çağdaş araştırmalar arasından özellikle Montgomery Watt'ın İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri; Ethem Ruhi Fığlalı'nın İmâmiyye Şîası; Hasan Onat'ın Emeviler Devri Şîi Hareketleri ve Günümüz Şîiliği; Julius Wellhausen'ın İslamiyetin İlk Devrinde Dini-Siyasi Muhalefet Partileri; Mustafa Öz'ün Başlangıçtan Günümüze Şîilik ve Kolları ve Metin Bozan'ın İmâmiyye Şîa'sının Oluşumu: Masum On İki İncanın Ortaya Çıkışı isimli eserler birbirleriyle karşılaştırılarak mukayese edilmiştir. Böylelikle Şîa'nın oluşumuyla ilgili hem klasik ve çağdaş dönem kaynaklarındaki bilgileri analiz edilmiş hem de Şîi ve Şîi olmayan kaynaklardan istifade edilerek bir sonuca ulaşılmaya çalışılmıştır.

İran'ın ideolojisi anlatılırken devrim liderinin eserleri olan İmam Humeyni'nin Konuşma Yazı ve Mesajlarında Aşura Kıyamı ve İmam Humeyni'nin İlahi ve Siyasi Vasiyetnamesi ile velayet-i fakih anlayışının İran anayasasına yansıyan maddelerine yer verilmiştir. Aynı zamanda devrim ihracı politikasına hizmet eden İranlı kurumlar incelenirken özellikle kurumların kendi internet sitelerine erişim sağlanmıştır. Bu metod Güney Afrika'daki Müslüman kurum, organizasyon ve gazetelerle ilgili bilgilere erişilirken de uygulanmıştır.

Güney Afrika'da ilk militan Şii örgüt el-Cihad'la ilgili bilgiler oldukça sınırlıdır. Bu kapsamda araştırmamızda mevzu bahis örgüt tanımlanırken C.J.B. Le Roux - H.W. Nel'in kaleme aldığı "Radical İslâmic Fundamentalism in South Africa An Exploratory Study" isimli makaleden yararlanılmıştır. Ayrıca Matthew Palombo'nun 2014 yılında

yayımlanan “The Emergence of Islamic Liberation Theology in South Africa” başlıklı makalesinde Al Jihaad örgütüyle ilgili önemli bilgiler elde edilmiştir. Güney Afrika Cumhuriyeti’nde günümüzde varlığını koruyan ve İran devriminden sonra ortaya çıkan Şii oluşum Kible hareketiyle ilgili bilgilere ise Kible lideri Achmad Cassiem’in yazdığı eserler incelenerek ulaşılmıştır. Bu bağlamda Achmad Cassiem’in *Leaders or leadership: A critique of the Muslim Judicial Council; Intellectual roots of the oppressed and Islam’s triumph over Apartheid; The begging bowl: Hunger, starvation, malnutrition & Muslims; Quest for Unity* isimli eserlerindeki fikirlerine yer verilmiştir. Ayrıca Kible hareketiyle ilgili Kum’da gerçekleştirilen konferansa Güney Afrika’dan katılan ve “Qibla Mass Movement and its Leadership: Engaging with the Quran in an African Setting” başlıklı makalesini sunan Muhammed Haron’un çalışmasından istifade edilmiştir. Buna ilaveten Almanya’nın Kassel Üniversitesi’nin yayını olarak basılan ve Heinrich Matthee tarafından kaleme alınan *Muslim Identities and political strategies: A case study of Muslims n the greater Cape Town area of South Africa, 1994-2000* isimli kitaptan yararlanılmıştır. Diğer yandan Güney Afrika Cumhuriyeti’nde hem akademik alanda hem de İslami çevrelerde tanınan Farid Esack’ın “Three Islamic Strands in the South African Struggle for Justice” ve “Contemporary Religious Thought in South Africa and the emergence of Quranic Hermeneutical Notions” isimli makalelerinin yanı sıra Al Jazeera’nın Güney Afrika Cumhuriyeti’ndeki araştırma merkezi Afro Middle East Center’in Başkanı Na’eem Jeenah’ın “PAGAD: Fighting fire with fire” isimli makalesi incelenmiştir. Tüm bunlara ilaveten Güney Afrika’da Şii mezhebinin yayılmasıyla ilgili söz konusu ülke genelinde Sünniler arasında ön plana çıkan kurumlardan Darul Uloom Zakariyya tarafından yayımlanan “The Extent of Shi’ism in South Africa” başlıklı makaleden faydalanılmıştır.

İran İstihbarat Hizmeti’nin Güney Afrika Cumhuriyeti’ndeki faaliyetleriyle ilgili bilgilere Güney Afrika’nın ulusal istihbarat servisi tarafından hazırlanan Ocak 2010

tarıhli ve 128 sayfalık olmak üzere ‘‘Operasyonel Hedef Analizi’’ başlıklı rapora başvurulmuştur. Bu hususta ayrıca Birleşik Krallık’ın Gizli İstihbarat Servisi MI6’nın 2009 tarihli basına sızdırılan raporundaki bilgilere yer verilmiştir. Dolayısıyla İnan’ın Güney Afrika Cumhuriyeti zerindeki siyasi-ekonomik menfaatleri ile mezhebi politikalarının ilişkisi irdelenirken izlediği siyasetin güvenlik alanında ne gibi sonuçlar doğuracağı anlaşılmaya çalışılmıştır.

Tüm bunların yanı sıra İnan’ın Afrika politikası ve İnan-Güney Afrika arasındaki ekonomik-siyasi ilişkiler konularında yazılmış yeterli düzeyde kaynak bulunmadığından ötürü tarihsel olarak iki ülke arasındaki ilişkiler ve İnan’ın Afrika kıtası üzerindeki hareketleri takip edilmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda İnan’ın mezhep merkezli izlediği siyasetin Afrika’nın farklı bölgelerinde yer alan ülkeler ile ilişkilerini nasıl etkilediği ele alınmaya çalışılmıştır. Yapılan tez çalışmasında gazete haberlerine, basına sızan istihbarat raporlarına, ansiklopedi maddelerine ve tez, analiz, rapor, sempozyum gibi çeşitli kaynaklara başvurulmuştur.

BÖLÜM 1: ŞİİLİK VE DEVRİM SONRASI İRAN İSLÂM CUMHURİYETİ'NDEKİ KONUMU

1.1. Tarihi Boyutuyla Şîilik

İlk İslâmî oluşumlar arasında yer alan Şîa, günümüz dünyasında adından sıkça bahsettiren mezhepler arasında yer almaktadır. Mezheplerin ne zaman, nasıl ve hangi isimler etrafında ortaya çıktıkları, diğer dinî gruplarla ilişkileri, buldukları dönemdeki sosyo-politik, kültürel alanlara etkileri, hangi mezheplerle paralel veya zıt görüşler arz ettikleri, günümüze yansımaları gibi daha birçok araştırma konusu Mezhepler Tarihi'nin inceleme alanı içerisinde yer almaktadır. Mezheplerin orijini ise Şîa örneğinde görülebileceği üzere kimi zaman meşruiyetlerini direk bir biçimde etkileyebilmektedir. Bu bağlamda mezhepler din anlayışındaki farklılaşmaların kurumsallaşması sonucu ortaya çıktığına göre bir mezhebin ne zaman doğmuş olduğunu belirlemek demek, o mezhebe özgü farklılaşmaların kurumsallaştığı ve sosyal hayatta iz bırakmaya başladığı zaman dilimini tespit etmek demektir.³ Bu ise ancak fikir-hâdise irtibatının sağlıklı bir şekilde tespitiyle mümkün olabilecektir. Çünkü “fikir-hâdise irtibatı” ilkesinin göz ardı edilmesi sonucunda eldeki kaynaklarda malumat olarak yer alan görüşler birbirleriyle çelişmektedir.⁴ Ayrıca mezhepler, ortaya çıktıktan sonra tarihi akış içinde, temel renklerini az çok koruyabildikleri gibi büyük transformasyonlara uğramış olabilmektedir. Eğer bir mezhep doğduğu dönemdeki çizgisini koruyabilmişse mezhepler tarihiyle ilgilenen araştırmacıların işi kolaylaşmaktadır. Fakat kurumsallaşan farklılaşmaların yeniden farklılaşmasına bağlı olarak şekillenen mezheplerin doğuş süreçlerinin

³ Hasan Onat, “Şîiliğin Doğuşu Meselesi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 36, Sayı: 1, Ankara 1997, s. 90.

⁴ Hasan Onat, *Emeviler Devri Şîi Hareketleri ve Günümüz Şîiliği*, Endülüs, 3. Baskı, İstanbul 2017, s. 19; Onat, 1997, *a.g.m.*, s. 90.

aydınlatılabilmesi oldukça zor olduğu belirtilmelidir.⁵ Nitekim Hâricîlik, İbadiye kolu hariç temel karakteristiğini yaşayabildiği müddetçe koruyabilmiştir. Ancak Şîa'nın doğuşu söz konusu olduğu zaman doğru tespitlerde bulunmak zorlaşmaktadır. Bu kapsamda gerek mezheplerle ilgili kaynak eserlerin gerekse tarih kitaplarının mezhep ve fırka isimlerini kullanma konusunda gerekli hassasiyeti göstermemiş olmaları, her mezhebin kendisini Hz. Peygamber dönemiyle irtibatlandırmasını ve keyfî şekilde kendi tarihini inşa etmesini kolaylaştırdığı söylenebilecektir.⁶ Her şeyden önce Şîa diğer fırkalardan hiçbirinin yapamadığını başarmış; teşekkül ettikten sonra erken döneme geri dönerek Şîî anlayışa uygun suni bir tarih oluşturmuştur.⁷

Şîa'nın doğuşuyla ilgili olarak Şîî iddiaların dışında kalan görüşler, Ebû Abdillâh (Ebû Amr) Zü'n-nûreyn Osmân b. Affân b. Ebi'l-Âs b. Ümeyye el-Kureşî el-Ümevî'nin (ö. 35/656) halifelik döneminden Kerbelâ sonrasına kadar uzanan geniş bir zaman dilimine yayılmaktadır.⁸ Diğer yandan ilk dönemdeki Şîî müellifler tarafından Allah'ın tüm peygamberleri Ebü'l-Hasen Alî b. Ebî Tâlib el-Kureşî el-Hâşimî'nin (ö. 40/661) velayeti konusunda haberdar ettiği; imânın ve ihlâsın ancak Ali'yle tamamlanacağını belirttiği kaydedilmiştir.⁹ Bu tanımlamalar söz konusu mezhebin Hz. Peygamber döneminden de önce var olduğu iddiasını taşımaktadır. Fakat bu görüşün yeterli temellendirmelerden uzak olmasıyla Ali'nin imâmetinin peygamber dönemiyle

⁵ Onat, *a.g.e.*, s. 21.

⁶ Onat, 1997, *a.g.m.*, s. 138.

⁷ William Montgomery Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, Çev. Ethem Ruhi Fığlalı, 5. Baskı, İzmir: İzmir Fakültesi İlahiyat Vakfı, 2017, s. 46.

⁸ Watt, *a.g.e.*, s. 47.

⁹ Ebû Ca'fer Muhammed b. Ya'küb b. İshâk el-Küleynî er-Râzî, *el-Usûl mine'l-Kâfi*, thk. Ali Ekber el-Ğifârî, Beyrut, Dârü Sa'b-Dâru't-Teâruf, 1401/1981, Cilt: 1, s. 437.

irtibatlandırılması konusunda hemfikir olunmuştur. Buna göre klasik kaynaklardan hareketle Şîa; Hz. Muhammed'den sonra insanların en üstünü (efdâl) olan ve bizzat peygamber tarafından imamlık ve halifelîğe tayin olunan Hz. Ali'ye inananların; sonraki imamların ise mutlaka onun soyundan gelecek olup açık veya gizli bir nassla tayin ve vesayet olunacağını kabul edenlerin; söz konusu imamların da büyük ve küçük günahlardan korunmuş (masum) ve özel bir bilgiyle donatılmış olduklarını söyleyenlerin teşkil ettiği topluluklardır.¹⁰ Ancak peygamberin vefatından sonra Ali, halifelik iddiasında bulunmamış; 4. halifenin kim olacağına dair ashab arasında yapılan istişareler esnasında dahi Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvâm'a halife olmaları için teklifte bulunmuştur.¹¹ Buna karşın Şîa kendisini Kur'an'ı Kerim ve hadislere dayandırma suretiyle tarihin gerçeklerini çarpıtma gayreti içerisinde.¹² Çünkü imâmet Şîa'ya göre Ehl-i Sünnet'in dediği gibi ümmetin istek ve seçimine bırakılabilecek küçük işlerden

¹⁰ Detaylı Bilgi için Bkz.: Kâşifu'l-Gitâ, *Caferî Mezhebi*, Çev. Abdalbâki Gölpınarlı, İstanbul, 1966 s. 46; Muhammed Cevâd b. Mahmûd b. Muhammed b. Mehdî Muğniyye (Mağniyye) el-Âmilî, *eş-Şî'a ve'l-hâkimûn*, Beyrut, 1381/1961; Muhammad Husayn Tabatabai, *Shi'ite İslam*, Çev. Seyyed Hossein Nasr, U.S.A., State University of New York Press, 1975.

¹¹ Ebû Ca'fer Muhammed Taberî, *Tarihu'l-ümem ve'l-mülûk*, nşr. M. Ebu'l-Fadl İbrahim, IV, Beyrut, s. 437.

¹² Ethem Ruhi Fığlalı, *İmâmiyye Şîası*, Selçuk Yayınları, Ankara 1984, s. 210; Maide, 5/55; Şuara, 215; el-Küleynî, *a.g.e.*, 1, s. 289; Hasan b. Mûsâ en-Nevbahtî, *FIRAKU'ş Şîa*, nşr. H. Ritter, İstanbul 1931, s. 17; Ebû Ca'fer Muhammed b. Alî b. el-Hüseyn b. Mûsâ b. Bâbeveyh el-Kummî, *Şî-İmâmiyye'nin İnanç Esasları*, Çev. Ethem Ruhi Fığlalı, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1978.

değildir.¹³ Fakat peygamberin Ali'nin halifeliğini vasiyet ettiği şeklinde ileri sürülen durum Hulefâ-yi Râşidîn ve sonraki dönemlerde İslâm toplumunda yaşanan gelişmelerle örtüşmemektedir.¹⁴ Ayrıca Şîa'nın bu yönde ileri sürdüğü hadis ve rivayetlere karşın Kur'an'ı Kerim soya herhangi bir önem atfetmemekte; üstünlüğün yalnızca takvada olduğunu açıkça belirtmektedir.¹⁵ Bu kapsamda Kırtas hâdisesi gibi Şîî rivayetler kendi içinde bile oldukça tutarsız bir görüntü çizmektedir. Nitekim Müslümanlar tarafından son peygamberin vasiyetinin geri çevrilmesi ya da söylemediği bir şeyin tahmin edilmesi imkân dâhilinde bile değildir. Dolayısıyla söz konusu iddiaların sağlam bir zeminden yoksun olduğu kolaylıkla ifade edilebilecektir.

William Montgomery Watt Şîa'nın mezhebî anlamda kullanımı konusunda, Emevîler devri ve özellikle üçüncü/dokuzuncu yüzyılın son çeyreğine kadarki dönemde ciddi bir zorluğun olduğundan bahsetmektedir. Bu özel güçlüğü'nün sebebinin İmâmiyye'nin itikadî durumunu desteklemek maksadıyla hicrî birinci ve ikinci asırlarda yaşanan vakıalarla kesinlikle uyuşmayan fakat o döneme işaret eden rivayetleriyle yürüttükleri ısrarlı propagandalarından ibaret olduğunu söylemektedir.¹⁶ Bununla birlikte

¹³ Aynı yer.

¹⁴ Bkz.: Ebü'l-Hasan Ali b. İsmâil Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyin ve 'htilâfü'l-musallîn*, çev. Ömer Aydın-Mehmet Dalkılıç, İstanbul 2019; Kâşifu'l-Gitâ, *a.g.e.*; Etan Kohlberg, "İmâmiyye'den İsnâşeriyye'ye", Çev. Cemil Hakyetmez, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 3, 2005; Ethem Ruhi Fığlalı, *Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri*, İstanbul, 1980; R. B. Buckley, "The Early Shiite Ghulah", *Journal of Semitic Studies*, Oxford University Press, Cilt: 2, Sayı: 13, 1997, 301-325; Yaşar Kutluay, *İslam ve Yahudi Mezhepleri*, Ankara, 1965.

¹⁵ Hucurat, 49/13; Maide, 5/2 vb.

¹⁶ William Montgomery Watt, *a.g.e.*, s. 47.

Şîa bir İslâm mezhebine işaret etmeden önceki zamanlarda Arap dilinde sıklıkla “tarafdar” anlamında kullanılan bir kelimeydi. Nitekim Hz. Muhammed’in vefatını izleyen süreçte “Şîatu Ali”, “Şîatu Osman”, “Şîatu Muaviye” ve benzeri şekillerde Müslümanların farklı görüşler etrafında toplanmaları neticesinde kişilerin taraflarını belirtmek maksadıyla telaffuz edilegelmiştir.¹⁷ Bu noktada Müslümanlar arasında neden ve nasıl bir gruplaşmaya gidildiğinden bahsetmek gerekmektedir.

Hasan Onat’a göre Şîiliğin doğuşunun Hz. Osman döneminde tarihe fitne olayları olarak geçen hâdiselerle doğrudan irtibatlandırılması pek mümkün değildir. Nitekim fitne olayları, Medine’de Ümeyyeoğullarının hâkimiyetinden rahatsız olanların Kûfe’de Kureyş’in merkezi otoritesinden ve valilerin icraatından rahatsız olanların, Mısır’da ise İbn Ebi Serh’ten hoşlanmayanların bir anlamda ortaklaşa gerçekleştirdikleri, yer yer dinî duygularla beslenmiş oldukça karmaşık bir olaydır.¹⁸ Bu olayların seyri esnasında İbn Sebe’ye atfedilen “her peygamberin bir vasîsi vardır, Ali de Muhammed’in vasîdir” veya “Osman haksız yere halife olmuştur” gibi fikirlerin etkili olduğunu söyleyebilmek güçtür.¹⁹ Bu bağlamda Hz. Osman dönemi olayları bir yandan kökleri İslâm öncesi döneme uzanan tarihi Emevî-Hâşimî çekişmesini su yüzüne çıkarmış; diğer yandan da daha sonra ortaya çıkacak olan Hâricîliğe zemin hazırlamıştır.²⁰ Bu kapsamda Hz. Osman dönemindeki yaşanan hâdiselerin Ali yanlıları; Osman yanlıları [Talha (36/656), Zubeyr

¹⁷ Ethem Ruhi Fığlalı, “Şîiliğin Doğuşu ve Gelişmesi”, Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şîilik Sempozyumu, İstanbul, İslami İlimler Araştırma Vakfı, 1993, s. 34.

¹⁸ Detaylı Bilgi için Bkz.: Ahmed b. Yahyâ b. Câbir Belâzürî, *Ensâbü’l-Eşrâf*, nşr. Mahmûd Firdevs el-Azm, Dımaşk, 1997, V, s. 26; Ebû Abdullah b. Muhammed İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-kübrâ*, Beyrut, V, s. 32-33; Belâzürî, *a.g.e.*, V, s. 40; Taberî, IV, s. 323.

¹⁹ Onat, *a.g.m.*, 1997, s. 26.

²⁰ Onat, *a.g.m.*, 1997, s. 84.

(36/656) ve Aişe (58/678) taraftarları]; Muaviye taraftarları ve bunlardan hiçbirini desteklemeyen Tarafsızlar şeklinde sıralanabilecek siyasî grupların oluşumuna mahal verdiğinden bahsedilebilecektir.²¹

Hz. Ali ve Muaviye'nin Cemel ve Sıffin savaşlarında karşı karşıya gelmelerini ileri sürerek başta İbn Nedim olmak üzere birçok araştırmacı, Şîliğin doğuşunu Hz. Ali'nin hilafeti dönemiyle irtibatlandırmaktadır. Nitekim Julius Wellhausen: "Hz. Osman'ın öldürülmesiyle Müslümanlar, Ali taraftarı ve Muaviye taraftarı olarak iki gruba ayrılmışlardır."²² ifadesiyle birlikte Şîliğin doğuşunun Hz. Osman dönemi olaylarıyla ilişkilendirmektedir. Fakat bahsi geçen Alman müsteşrik Ali-Muaviye karşıtlığı döneminde Ali'nin devlet merkezinin Kûfe'ye taşınmasıyla Şîa sözcüğünün söz konusu eyaletin siyasî düşüncesinin bir ifadesi olduğunu da belirtmiştir.²³ Dolayısıyla Osman'ın ölümü, Ali'nin halife seçilmesi ve Muaviye'yle arasındaki çekişmeler sonucu siyaseten Ali taraftarlığının gelişmesi doğal karşılanabilecekken bu olayların Şîî mezhebinin doğuşuyla bir ilgisi olduğunu söylemek doğru olmayacaktır.²⁴ O dönem Müslümanlarını farklı gruplarda yer almaya iten güçler, siyasî faktörler ve tarihi kabilecilik anlayışıdır.²⁵ Çünkü Ali döneminde Şîî mezhebinden bahsedilebilmesi için en azından imamın yanılmazlığı ve üstünlüğü (efdal), özel bir bilgiyle donatılmış bulunduğu; dolayısıyla imâmet ve hilafetin, Hz. Peygamber'den sonra bu vasıfları sebebiyle Hz. Ali'nin hakkı

²¹ Sönmez Kutlu, *Selefilik'in Fikri Arka Planı İslam Düşüncesinde İlk Gelenekçiler*, OTTO, 3. Baskı, Şubat 2016, s. 36.

²² Julius Wellhausen, *İslamiyetin İlk Devrinde Dini-Siyasi Muhalefet Partileri*, Çev. Fikret Işıltan, Türk Tarih Kurumu, 3. Baskı, Ankara 2019, s. 88.

²³ Wellhausen, *a.g.e.*, 2019, s. 90.

²⁴ Onat, *a.g.e.*, 1997, s. 41.

²⁵ Onat, *a.g.m.*, 1997, s. 85.

olduğu inancının genelleşmesi ve bir mezhep esası olarak ortaya çıkması gerekmektedir.²⁶ Ali'nin öldürülmesinden sonra Muaviye'nin oğlu Yezid'i hilafete getirmesi akabinde Hüseyin muhalif bir tavır sergilemiş ve Yezid'e biat etmemiştir.²⁷ Yezid tarafından itaate zorlanan Hüseyin Medine'den Mekke'ye oradan da Kûfe'ye doğru giderken Kerbelâ'da beraberindeki 70-80 kadar oldukları tahmin edilen akrabasıyla Emevî Ordusu tarafından acımasızca katledilmiştir.²⁸ Kerbelâ hâdisesine yönelik ilk tepki Ümeyyeoğullarının bölgeden sürgün edilmesiyle Medineli Müslümanlardan gelmiş; tüm bunlar Tevvâbûn ve Muhtâr es-Sakafi hareketlerini ortaya çıkarmıştır.²⁹ Söz konusu hareketler E. Ruhi Fığlalı'nın deyimiyile “Şîliğin doğuşunu hazırlayan olaylar” şeklinde tarihteki yerini almıştır. Bu hususta Wellhausen'ın Tevvâbûn hareketini Şîî bir hareket olarak tanımladığı söylenebilir.³⁰ Ancak ne Tevvâbûn olayının ne de Muhtâr es-Sakafi hareketinin Şîî hareket olduğunu söyleyebilmek Onat'a göre “fikir-hâdisi irtibatı” çerçevesinde düşündüğümüz zaman mümkün görünmemektedir.³¹ Söz konusu hareketleri hazırlayıcı unsurların ve esas-hedeflerinin inceleme altına alınmasıyla bu sonuca ulaşıldığını görmek mümkündür.³² Ehl-i Beyt'in haklarını aramak adına

²⁶ Fığlalı, *a.g.m.*, s. 36.

²⁷ Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târîhu't-Taberî târihu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 2. Baskı, tahk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahîm, Kahire, Dâru'l-Meârif, 1967, 5, s. 400-467.

²⁸ Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî (ö. 276/889), *el-Meârif*, tahk. Servet Ukkâşe, 6. Baskı, İstanbul, Mektebetu'l-İrşâd, 1992, s. 93.

²⁹ Onat, *a.g.e.*, 1997, s. 63.

³⁰ Wellhausen, *a.g.e.*, 2019, s. 118.

³¹ Onat, *a.g.e.*, 1997, s. 114.

³² Onat, *a.g.e.*, 1997, s. 66-110.

başvurulan bu hareketler aslında bir fırka oluşturmak maksadıyla değil tartışmasız olarak Emevîlere karşı duyulan düşmanlıktan kaynaklanmaktadır.³³

Abbâsîler (750-1258) siyaseten Haşimoğulları taraftarlarına uygun bir biçimde Ehl-i Beyt'ten birine beyat etmeye yönelik tavır takınmış; böylece Ümeyye iktidarını yıkmayı başarabilmiştir.³⁴ Söz konusu zaman diliminde Abbasoğullarının kendilerini Hz. Peygamberden itibaren gerçek halifeler olduklarını iddia etmeleri ve Ravendiye fırkasının görüşlerini referans alarak bir halifeler zinciri oluşturmaya yönelik çabaları, İmâmiyye'nin imâmet nazariyesinin şekillenmeye başladığının sinyalinin vermektedir.³⁵ Ayrıca Sasani İmparatorluğu'nun kültüründen gelen esintilerle birlikte Hz. Ali'nin soyuna atfedilen görüşler, vasîlik, mehdîlik ve rec'at gibi fikirlerin oluşumunda etkili olmuştur.³⁶ Dolayısıyla söz konusu fikirler ilk Şîî farklılaşmaların nüvesini oluşturan görüşler şeklinde kabul edilebilecektir.³⁷ Nitekim İslâm tarihinin önemli şahsiyetlerinden ve ünlü hatiplerinden olan Muhtâr es-Sekafî, mevâlî ile Kûfe'deki Hz. Ali taraftarlarını birleştirerek Araplar dışındaki Müslümanları olayların içine dâhil etmiş ve sadece Kerbelâ Vak'ası'nın intikamını almakla kalmayıp asıl hedefini teşkil eden Emevîler'in yıkılışını da etkilemiştir. Ali evlâdı taraftarlığının siyasî hareketten dinî bir inanca dönüşmesine zemin hazırlayan fikirleri kısa zamanda Abbâsî daveti halini alarak Kûfe'den Horasan'a sıçramış ve sonuçta Emevîler'in ortadan kaldırılmasına yol

³³ Fırlalı, *a.g.m.*, 1997, s. 40.

³⁴ Sönmez Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, OTTO, 2. Baskı, Ocak 2016, s. 210.

³⁵ *Aynı yer.*

³⁶ Kutlu, *a.g.e.*, 2016, s. 210.

³⁷ Hasan Onat, *Yirminci Asırda Şîilik ve İran İslam Devrimi*, Ankara, Kamu Hizmetleri Araştırma Vakfı, 1996, s. 42.

açmıştır. Bu bakımdan Muhtâr geleceği şekillendiren büyük simalardan biri sayılmıştır.³⁸ Muhtâr es-Sakafi'nin 67/686 yılında Mus'ab b. Zubejr tarafından öldürülmesi ve taraftarlarının acımasızca kılıçtan geçirilmesinden sonra, sağ kalanlar arasında yayılmaya başlayan, Muhammed b. El-Hanefiyye'nin ölmediği, Radva dağında gizlendiği, bir gün geri dönerek insanları kurtaracağı şeklindeki fikirler “ilk Şîî farklılaşmasının” ilk ciddi belirtileri olarak tanımlanabilecektir.³⁹ Bununla birlikte Muhammed b. Hanefiyye'nin torunu Ebu Haşim'in imâmetini savunanlar onun vefatından sonra ayrışma yaşamıştır. Nitekim imâmeti Muhammed b. Hanefiyye'nin ailesinde sürdüren, Ebu Haşim'in mehdî olduğunu savunan ve imâmetin Muhammed b. Ali b. Abdullah b. Abbas'a vasîyet edildiğine inanan kesimlerden söz edilebilecektir.⁴⁰ Abbâsoğulları merkezli imâmet anlayışını savunan bahsedilen gruplar daha önce belirtildiği üzere Ravendiye olarak adlandırılmakta olup daha sonra Rezzamiyye, Hidaşîyye, Müslimiyye gibi gruplara bölünmüşlerdir.⁴¹ Fakat belirtilerinin olması bu hareketleri ilk Şîî hareketler şeklinde kabul etmemize olanak tanımamaktadır.

³⁸ Wellhausen, *a.g.e.*, 1963, s. 240.

³⁹ En-Nevbahtî, *a.g.e.*, s. 31; Ahmed b. Hamdân Ebû Hâtîm er-Râzî, *Kitâbü'z-Zine fi kelîmeti'l-İslâmiyye el-Arabiyye*, nşr. Abdullah Sellâm es-Sâmerrâî, Bağdat 1988, s. 297; Eş'arî, *a.g.e.*, I, s. 94; Ebû'l-Feth Muhammed b. Abdülkerîm Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, nşr. Abdülemir Ali Mühennâ-Ali Hasan Fâur, Beyrut 1996, I, s. 175; Onat, *a.g.e.*, 1996, s. 115.

⁴⁰ Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dîneverî İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-siyâse*, Beyrut 1997, s. 284; Ebû Hâtîm er-Râzî, *a.g.e.*, s. 297; Şehristânî, *a.g.e.*, I, s. 175.

⁴¹ Nâşî el-Ekber, *Mesâilü'l-imâme ve muktetafât mine'l-Kitâbi'l-Evsat fi'l-makâlât: Usûlü'n-nihâl*, nşr. Josef van Ess, Beyrut 1971, s. 32.

Muğire b. Said hareketinin Şîîliğin öncüsü sayılabilecek “İlk-Şîî” fikirlerden olduğuna yönelik tespitlerde bulunulmuştur.⁴² Bu kapsamda Muğire b. Said’in Beyan b. Sem’an ve Ebu Mansur gibi kendilerini Hüseyini ailesinden Muhammed el-Bakır’a nisbet eden fikirler arasında yer aldığı ifade edilebilir.⁴³ El-Muğire’nin büyücü olduğu bilinmekte ve yaşadığı bölgede sihirbazlar, büyücüler ve kâhinlerin hayatın ayrılmaz bir parçası oldukları anlaşılmaktadır.⁴⁴ Ayrıca onun Muhammed Bakır’dan sonra kendisinin imam olduğunu söylemesi veya mehdî gelinceye kadar vasî olduğuna yönelik inanışların bulunması dikkat çekmektedir.⁴⁵ Daha sonra aynı doğrultuda karşımıza çıkan ismin Ebu Mansur el-İcli olduğunu belirterek söz konusu iki hareketin de her ne kadar hilafetin Ali’nin soyuna tahsisi gibi bir fikir henüz mevcut değilse de İlk Şîî fikirlerin kurucu unsurlarından oldukları izah edilmektedir.⁴⁶ Ayrıca hicrî I. asrın son çeyreğinden itibaren ortaya çıkmış olan verilen örnekleri çoğaltmak mümkündür. Bu kapsamda imâmetin farklı şekillerde intikal ettiğine inanan ve savunan pek çok grup söz konusu olmuştur.⁴⁷ Fakat bu noktada İmâmiyye’nin oluşumuna kadar geçen süreç

⁴² Onat, *a.g.e.*, 1996, s. 124.

⁴³ Nâşî, *a.g.e.*, s. 40; Eş’arî, *a.g.e.*, I, s. 98.

⁴⁴ William F. Tucker, “Asiler ve Gnostikler, el-Mugire b. Said ve’l Muguriyye”, Çev. E. Ruhi Fığlalı, *A.Ü.İ.F.İ.İ.E.D.*, Ankara 1982, s. 204.

⁴⁵ Onat, *a.g.m.*, 2013, s. 179.

⁴⁶ Onat, *a.g.e.*, s. 127; en-Nevbahtî, *a.g.e.*, s. 38.

⁴⁷ Metin Bozan, *İmâmiyye Şîa’sının Oluşumu: Masum On İki İnancının Ortaya Çıkışı*, İSAM Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2018, s. 57-63.

göz önünde bulundurulduğunda, birbirleriyle imâmet konusunda uzlaşmayarak ayrılan fırkalarla oldukça tutarsız bir yol alındığı söylenebilir.⁴⁸

Yukarıda izah edilen süreçten anlaşılacağı çatı kavram şeklinde kullanılan Şîa yüzlerce firkadan oluşmaktadır. Takiyyuddin el-Makrizi (846/1442) Şîilerin 300 firkaya bölündüğünü kaydetmiştir.⁴⁹ Bu bağlamda günümüzde çoğunluğu oluşturan İmâmiyye dışında kalan ve taraftarlarını kaybetmeyen önemli Şîi oluşumlara değinilmelidir. Nitekim Kerbelâ hâdisesinden sağ kurtulan ve siyasetten olabildiğince uzak durmaya çalışan Ali b. Hüseyin Zeynelabidin'in 95/713 tarihinde vefatından sonra oğulları Muhammed el-Bakır ve Zeyd b. Zeynelabidin hem ilmî hem de siyasî faaliyetlerde bulunmuştur.⁵⁰ Zeyd b. Ali Emevî idaresine karşı Kûfe'de isyan etmiş; fakat başarılı olamayıp hayatını kaybetmiştir. Adını bu şahıstan alan Zeydiyye, Hüseyin neslinin açıkça ortaya koyduğu ilk Şîi firkadır ve Yemen halkının büyük bir kısmı söz konusu firkaya olan bağlılığını sürdürmektedir. Daha sonraları ortaya çıkacak olan İmâmiyye Şîa'sı Muhammed el-Bakır ve oğlu Cafer es-Sadık'ın fikirlerinden beslendikleri için onları İmâmiyye Şîa'sının kurucusu olarak göstermektedir.⁵¹ Cafer es-Sadık'ın vefatını takiben ise oğlunun adını alacak İsmâiliyye fırkası doğmuştur. Ancak Zeyd ölümünden önce, Emevîler'in tahrikiyle Ebu Bekir ve Ömer'in meşru halifeler oldukları düşüncesinden uzaklaşarak kendisini terk edip Cafer es-Sadık'a katılan ve kendisini yardımsız bırakan

⁴⁸ Orhan Ş. Koloğlu, "Kadı Abdülcebbar'a Göre İmâmiyye Fırkaları: Mu'tezili Makalat'tan Bir Kesit", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, Cilt: 12, Sayı: 2, 2003, s. 203-255.

⁴⁹ Takiyyuddin el-Makrizî, *Mevâiz ve'l-İtibâr fî Zikr ve'l-Âsar*, Beyrut, 1968, II, s. 252.

⁵⁰ Mustafa Öz, *Başlangıçtan Günümüze Şîilik ve Kolları*, ensar, İstanbul 2011, s. 74.

⁵¹ El-Küleynî, *a.g.e.*, s. 20.

mensuplarını “Rafıza” olarak adlandırmıştır.⁵² İsmâilî grupla ilgili Fâtımîler’in kuruluşuna kadar yaklaşık bir buçuk asırlık gizlilik devresine ait bilgiler oldukça kısıtlıdır. On birinci imam olarak kabul edilen Ubeydullah, mehdî olarak Kuzey Afrika’da Fâtımî devletini kurmuştur.⁵³ İsmâiliyye günümüzde Yemen ve Hindistan’da yer alan Müsta’liyye ve 19. yüzyılın başlarından itibaren Ağahanlar’ın imâmetini benimseyen Nizariyye diye anılan iki gruba ayrılmıştır.⁵⁴

Şîa’nın en büyük yaşayan kolu olan İmâmiyye yerine Rafıza, Kat’iyye, İsna Aşeriyye (On İki İmamcı Şîlik), Ca’feriyye kavramları da kullanılmaktadır. Tarihsel süreç içerisinde Cafer es-Sadık’ın takipçilerinden birbirine muhalif çok sayıda fırka ortaya çıkmıştır. Fakat İmâmiyye dışında kalan fırkalar zaman içinde kaybolmuştur.⁵⁵ Diğer yandan hicrî ikinci asırda henüz on iki imam zincirinin teşekkül ettiğini gösteren bir belirti bulunmamaktadır.⁵⁶ Bu bağlamda Watt iki ana noktayı açıkça ortaya koymuştur. Birincisi, mezhepler tarihi yazarlarınca gösterildiği gibi Şîliğin üçüncü/dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinden önce vücut bulmamış olmasıdır. Watt’a göre şurası açıktır ki İmâmiyye’nin On İki İmam nazariyesi, on birinci imamın Rebibülahir 261/ Ocak 874’te ölümünden ve on ikinci imamın yaklaşık aynı zamanda kayboluşundan önce ortaya konmuş olamazdı.⁵⁷ Çünkü İmâmiyye imamlarının dördüncü imamdan sonuncusuna kadar kendi hayatları içinde İmâmiyye nazariyesinin gerektirdiği

⁵² Aynı yer.

⁵³ Bkz.: Mehmet Ali Büyükkara, “İsmâilî Dâî ve Fâtımî Da’vet”, *İLAM Araştırma Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 1, Ocak-Haziran 1988.

⁵⁴ Aynı yer.

⁵⁵ Bkz.: en-Nevbahfî, *a.g.e.*, s. 71; el-Kummî, *a.g.e.*, s. 102; Şehristânî, I, s. 162.

⁵⁶ Kutlu, *a.g.e.*, 2016, s. 210.

⁵⁷ Watt, *a.g.e.*, s. 48.

şartları taşımadıklarını göstermektedir. Bu nedenle 874 yılından önceki dönem için Şîi tabirini kullanmaktan kaçınmak en iyi yol olarak görülmüştür.⁵⁸ Watt'ın Claude Cohen'den aktardığı ikinci nokta ise İmâmiyye imamlarının dışındaki bazı kimselerin Ehl-i Beyt'in önderleri olarak tanınmış olmalarıdır. Bu ise Ehl-i Beyt'in hem dar hem daha geniş anlamlarda anlaşılabilceği anlamına gelmektedir.⁵⁹ Yani bu tabirin yalnızca Ali ile Fatıma'nın oğulları ve torunları veya Ali'nin bütün çocukları veya Haşimoğullarının bütün soyu manasına gelmesi sorunsalını ortaya çıkarmaktadır. Buna ilaveten Cafer es-Sadık Medresesi imâmî nazariyenin oluşturulma sürecinde önemli rol oynamıştır. İmâmiyye nazariyesiyle ilgili ilk fikirler Cafer es-Sadık'tan sonra gelen imam Musa el-Kazım döneminde ileri sürülmüş ve Hasan el-Askeri'nin 260 (873) yılında vefatından önce büyük oranda tamamlanmıştır. İmâmiyye Şîası, on birinci imam öldüğünde on ikinci imam olarak oğlu Muhammed b. Hasan el-Mehdî'yi kabul etmiştir. Babasının ölümünde beş veya altı yaşlarında olan on ikinci imamın ortadan kaybolduğuna veya "gaybete" girdiğine inanılmaktadır. Bu kapsamda el-Gaybetü's-suğra, imamın hayatta olduğu ve sefirler (imamın temsilcileri) vasıtasıyla insanlarla irtibat kurabildiği döneme işaret ederken el-Gaybet'ül-kübra dönemi, imamın insanları görebileceği fakat insanların imamı göremeyeceği uzun süreli gaybet anlamına gelmektedir.⁶⁰ Yani Hasan el-Askeri'nin vefatından bir asır sonra İmâmiyye'nin Muhammed b. Hasan el-Mehdî'nin son imam (mehdî) olduğunu anlamasıyla birlikte mevzu bahis nazariye tamamlanmıştır.⁶¹

⁵⁸ Aynı yer.

⁵⁹ Aynı yer.

⁶⁰ Cemil Hakyemez, "Şîi İmâmiyye Fıkhnın Teşekkül Süreci ve İmâmet", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 13, 2008, s. 30; Avni İlhan, "Gaybet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 13, s. 410-412.

⁶¹ Metin Bozan, *a.g.e.*, s. 323.

Halen hayatta olduğuna inanılan bu imam bilinmeyen bir zamanda mehdî olarak tekrar ortaya çıkarak bütün âlemi ıslah edecek, adaletli bir düzen kuracak, mazlumların hakkını zalimlerden alarak Şîa'nın asıl devletini tesis edecektir.⁶²

4/10. asıra kadar Şiiler üzerlerindeki baskılardan dolayı ilmi faaliyetlerde pek fazla aşama kaydedememiştir. Ancak Abbasi hilafetinin güç kaybetmesi ve Şii Büveyhoğulları (932-1062) devletinin kurulmasıyla Şîa'nın tebliğ faaliyetlerine imkân tanınmıştır.⁶³ Nitekim “Dâru'l-İlm” adı altında açılan eğitim kurumları, kütüphaneler ve münazara meclisleri Şîa'nın bir mezhep olarak teşekkülünde önemli rol oynamıştır.⁶⁴ Bu dönem beklenen imamın gelmeyişi imamın varlığının sorgulanmasına neden olmuş; Şeyh Müfid örneğinden görülebileceği gibi akli delillere dayalı kelim anlayışının temelleri atılmıştır.⁶⁵ Dolayısıyla İmamiyye Şîası'nın nass-tayin fikrinin ve on iki imam dizisine inanmanın sistemleştiği dönem Büveyhileri işaret etmektedir.

Safevî Devleti'nin kurucusu Şah İsmail'in ilk işi, Tebriz Cuma Camisi'nde hutbeyi 12 imam adına okutmaktır. Dolayısıyla İran topraklarındaki Safeviler Şîa'nın yeniden canlandığı bir dönemdir. Fakat Irak merkezli köklü Arap Şîa'sı Şah'ın aşırı fikirleri nedeniyle Safevileri dini programına karşı mesafeli durmuştur. Büyük Şîi muhaddisi Muhammed Bâkır Meclisî'nin (ö.1110/1699), bu dönemde insanları İsfahan meydanında toplayıp ölüm tehditleriyle şifileştirmeye çalışması ve Sünnî halifelere

⁶² Kuleyni, *a.g.e.*, s. 525.

⁶³ Ali Avcu, “Bir Ötekileştirme Aracı Olarak İbaha: İsmaililik Örneği”, *e-makâlât Mezhep Araştırmaları*, Cilt: 6, Sayı: 2, Güz 2013, s. 357.

⁶⁴ İsmâ'îl b. Ömer İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, I-XIV, nşr. Abdurrahmân ed-Dûkî ve Muhammed Gâzî Beydûn, üçüncü baskı, Beyrut, Dâru'l-Ma'rife, 1998, s. 625.

⁶⁵ Cemil Hakyemez, “Şîi İmâmiyye Fıkhnın Teşekkül Süreci ve İmâmet”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 13, 2008, s. 23.

sebbetme gibi uygulamalara yönelmesi Safevilerin dini programından ileri gelmekteydi. Böylece Safevilerin mezhepçi politikaları Şiiiler ile Sünniler arasındaki kutuplaşmayı tırmandırmıştır.⁶⁶

Tarihin her döneminde insanoğlunun yeryüzünde gücü elde etme isteği, Müslümanlar nazarında halifenin dînî-dünyevi alanı ilgilendiren konulardaki üstün konumu nedeniyle hilafet çevresinde çekişmelerin yaşanmasıyla kendini göstermiştir. Hiç şüphesiz Muaviye'nin Ali'nin hilafetini kabul etmemesinin altında dînî bir sebep olduğu düşünülemez. Kaldı ki iktidarı elde etme hırsı Müslümanları birbirine kırdırması; sonunda Emevî devletini kurarak başarıya ulaşmıştır. Muaviye'nin meşruiyetini sağlamak adına izlediği yönetim biçimiyle Ali'nin destekçilerine uygulanan baskılar ve Hüseyin'in Kerbelâ'da acımasızca şehadete ermesi bugün Şîa'nın değil tüm Müslümanların elemle andığı, açıklamakta zorlandığı hatta nutkunun tutulduğu hadiselerdir. Bununla birlikte Emevîlerin Ali ailesine zulmüne karşın harekete geçen grupların Şîa'nın sonraki zamanlarda mezhepleşme sürecine giden yola önyak olduğu ifade edilebilir. Ayrıca Hüseyin'in oğullarının ilmî faaliyetleri Şîî öğretilerin sistemleştirilmesine büyük ölçüde katkı sağlamıştır. Bunun sonucunda Şîî fırkalar Zeydiyye, İsmâliyye, İmâmiyye, Nusayrilik, Dürzilik şeklinde belirmiş; ayrıca İslâm dışındaki kaynaklardan esinlenerek aşırı fikirler etrafında Şîa bünyesinde çeşitli gruplar teşekkül etmiştir. Tüm bunlara ilaveten günümüzde İran İslâm Cumhuriyeti tarafından temsil edilen ve en fazla taraftara sahip olan Şîî fırka İmâmiyye'nin Cafer es-Sadık'ın takipçilerinin oluşturduğu çok sayıda firkadan yalnızca biri olduğu ve söz konusu imam dönemindeyse imâmet nazariyelerinin henüz şekillenmeye başlamadığı görülmüştür.

⁶⁶ Bkz.: Cemil Hakyemez, *Osmanlı-İran İlişkileri ve Sünni-Şii ittifakı*, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2014.

1.2. Öğreti Boyutuyla Şîlik

Cafer es-Sadık medresesi İmâmiyye'nin teşekkülü hususunda önemli rol oynamıştır. Fakat hayatta olduğu dönemde geniş bir yelpazeden oluşan öğrencileri tarafından ileri sürülen farklı fikirlere bakıldığında Cafer es-Sadık'ın ifadelerine tam bir bağlılıktan söz edilemeyecektir. Bununla birlikte söz konusu âlim döneminde bugün bilinen imami anlayışın öğretileri ve on iki imam listesi oluşturulmamıştır. Yalnızca Ehl-i beytten itaati farz bir imam anlayışı var olmakla birlikte bu hususta Cafer es-Sadık kendisine yapılan atıflardan rahatsız etmekteydi. Nitekim Cafer es-Sadık itaati farz bir imam olduğunu şiddetle reddetmiş; Ebu'l-Hattab tarafından kendisine nisbet edilen gaybı bildiğine yönelik iddialara karşı gaybı bilmediğini, evde hizmetçisini aramak istediğinde hangi odada olduğunu dahi bilmediğini söylemiştir.⁶⁷ Bu durum yaşadığı dönemde onun imametinin söz konusu olmadığına işaret etmektedir.⁶⁸ Fakat Şîa Cafer es-Sadık döneminde Hüseyini ailede imamet in onda olduğunu iddia etmektedir. Çünkü o dönem şahsi ve ilmi nitelikleri dolayısıyla onun önüne geçebilecek bir isim yoktur.⁶⁹ Söz konusu şahsın vefatından sonraki süreçlerde imamet merkezli ve kendilerini onun vasiyetine

⁶⁷ Ebû Ca'fer Muhammed b. Ya'kûb b. İshâk el-Küleynî er-Râzî, *el-Usûl mine'l-Kâfî*, thk. Ali Ekber el-Ğifârî, Beyrut, Dârü Sa'b-Dâru't-Teâruf, 1401/1981, Cilt: 1, s. 200.

⁶⁸ Muhammed b. Ömer Keşşî, *İhtiyâru ma'rifeti'r-ricâl*, nşr. Mirâbâd el-Esterâbâdî – Mehdî er-Recâî, Kum 1404, s. 565; Ahmed el-Kâtib, *Tetavvirü'l-fikri's-siyâsî eş-Şîi mine'ş-şûrâ ilâ velâyeti'l-fakih*, London 1997, s. 7

⁶⁹ Farhad Daftary, *Muhalif İslam 'ın 1400 Yılı İsmaililer: Tarih ve Kuram*, Çev. Ercüment Özkaya, Ankara 2001, s. 110.

dayandıran çeşitli gruplar meydana gelmiştir.⁷⁰ Ancak İmâmiyye'nin öncüleri kabul edilen şahıslar çoğunlukla Musa el-Kazım'ın imameti merkezli düşünceyi takip etmiştir.⁷¹ Fakat Şîliğin imâmet, mehdîlik, gaybet inancı dâhil olmak üzere birçok görüşü Şîi ulema içerisinde dahi eleştirilmiştir.⁷² Bu kısımda İmâmiyye Şîası'nın öğretisinin çerçevesini çizmek tezimiz açısından önemlidir. Dolayısıyla öğretiyi boyutunu ana hatlarıyla vermek istiyoruz. Ayrıca tezimizde bundan sonraki kısımlarda geçen Şîa ifadesiyle İmâmiyye Şîası'nın kastedildiğini belirtmek isteriz.

İnanç ve itikâdla ilgili konuları kapsayan usulü'd-dîn (dinin esasları) Şîa'da tevhd, nübüvvet, imâmet, adl ve meâd olmak üzere beş ana inanç esası şeklinde ortaya konulmaktadır.⁷³ Böylece Şîa, tüm İslâm fırkalarının üzerinde uzlaştığı tevhd, nübüvvet ve ahirete ek olarak ilahi adaleti ve imâmete imanı ilave ederek İslâm'ın ve imanın asıllarını beş esasa dayandırmaktadır.⁷⁴ “Tek ve bir” anlamına gelen ve vahd kökünden türeyen tevhdin karşıt anlamlısı şirkdir.⁷⁵ İlk Şîi bilginler arasında olan Ebu Cafer Muhammed İbn Ali İbn Bâbeveyh el-Kummî'ye göre yüce Allah birdir (vâhid) ve tektir

⁷⁰ Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed b. Nu'mân el-Ukberî el-Bağdâdî Müfîd, *el-İrşâd fî ma'rifeti hüceci'llâhi ale'l-ibâd*, Beyrut 1993, II, s. 209.

⁷¹ Muhammed b. Ali b. Hüseyin Ebû Ca'fer ibn Bâbeveyh el-Kummî Sadûk, *Uyûnû ahbâri'r-Rızâ*, Meşhed 1413, s. 113.

⁷² Şahin Ahmetoğlu, “Modern Dönem Şîilik Eleştirileri Bağlamında Ahmed Kesrevî'nin Görüşleri ve Pâkdinîyân Hareketi”, *Turkish Journal of Shiite Studies*, Cilt: 2, Sayı: 2, Aralık 2020, s. 127.

⁷³ Mustafa Öz, *Başlangıçtan Günümüze Şîi'lik ve Kolları*, ensar, İstanbul 2011, s. 221.

⁷⁴ Emrullah Yüksel, “İmâmiyye Şîa'sında İnanç Esasları”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 11, Erzurum 1993, s. 19.

⁷⁵ Mevlüt Özler, “Tevhd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 41, s. 22-24.

(ahad). O'nun bir benzeri yoktur; Kadim'dir.⁷⁶ Herhangi bir şarta bağlı olmaksızın iştir (Semî) ve insanların gizli-açık herşeyini görür (Basîr). Allah ilim sâhibi, bilendir (Âlim); bütün işleri ve buyrukları hikmetlidir (Hâkim). Diri, gerçek hayat sâhibi (Hayy) Allah gökleri, yeri ve her şeyi tutan; her şeyin varlık olarak durabilmelerini sağlayandır (Kayyûm). O'nun mağlûb edilmesi mümkün değildir (Aziz); yanlıştan, gafletten, aczden ve her türlü eksiklikten münezzehtir (Kuddûs). Her bakımdan sınırsız zengin ve her şeye doymuş olan Allah'ın hiçbir şeye ihtiyacı yoktur (Ğaniyy). Allah istediğini istediği gibi yapmaya gücü yetendir, kudretlidir (Kâdir) ve olmuş-olacak her şeyi çok iyi bilendir (Alîm). En ince işlerin bütün inceliklerini bilir; akıl erdirilemeyen incelikteki işleri yapan ve en anlayılamayacak yollardan kullarına faydalar ulaştırandır (Lâtif). Ayrıca Allah cevher, cisim, suret, araz, haz, uzunluk, genişlik, ağırlık, hafiflik, sükûn, hareket, yer ve zamanla vasıflandırılmaz. Buna ilaveten İmâmiyye, Allah'ın zâtında ve varlığında bir olduğuna inanmaktadır. Ayrıca O'nun sıfatlarında tek ve benzersiz olduğunu kabul etmektedir. Bu kapsamda Allah'ın sıfatları zâtıyla aynıdır. Sıfatlarının varlığı zâtın varlığıyla mümkün olur.⁷⁷ Kummî, Allah'ın yarattığı tüm varlıklardan üstün ve beri olduğunu; az önce sayılan sıfatlarının daima var olduğunu ve olacağını; hiçbir şekilde eşinin, benzerinin, denginin, ortağının olmadığını ve olamayacağını söylemiştir.⁷⁸ Bir olan, şeriki bulunmayan Allah'tan başka bir kişiye yahut varlığa ibadet yapılamaz. Bu

⁷⁶ Ebû Ca'fer Muhammed b. Alî b. el-Hüseyn b. Mûsâ b. Bâbeveyh el-Kummî, *Şîh-İmâmiyye'nin İnanç Esasları*, Çev. Ethem Ruhi Fığlalı, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1978, s. 66.

⁷⁷ Ayetullah el-Hâc, Seyyid İbrahim el-Mûsevî ez-Zincânî en-Necefî, "Ana Hatlarıyla İmâmiyye Akidesi", Çev. Murat Serdar, *Bilimname Düşünce Platformu*, Cilt: 3, Sayı: 8, 2005/2, s. 133.

⁷⁸ Ebû Ca'fer Muhammed b. Alî b. el-Hüseyn b. Mûsâ b. Bâbeveyh el-Kummî, *a.g.m.*

anlamda peygamberlere ve imamlara ibadette bulunulamaz; yalnızca Allah'tan tebliğ ettikleri şeylere itaat edilmelidir.⁷⁹ Genellikle İmâmiyye'de tevhîd anlayışı Tevhîd-i Zât, Tevhîd-i Sıfat, Tevhîd-i Fiil ve Tevhîd-i ibadet olarak dört kısımda açıklanmaktadır. Bu çerçevede Tevhîd-i Zât daha önce belirtildiği üzere Allah'ın eşinin benzerinin olmadığı, tek olduğu, her türlü noksanlıktan münezzehtir olduğu, O'na yönelik tasvir ve teşbih yapılamayacağı ve zâtının birleşmesine işaret etmektedir. Tevhîd-i Sıfat'tan kasıt yine daha önce aktarıldığı üzere Allah'ın sıfatlarının zâtından olması; sıfatlarının birleşmesi anlamına gelmektedir. Nitekim İmâmiyye, Allah'ın sıfatlarının çok çeşitli görünmesine rağmen hakikatleri ve varlıkları bakımından bir olduğunu söylemektedir.⁸⁰ Tevhîd-i Fiil Allah'ın yaratırken, hayat verip alırken, tekrar diriltirken, rızıklandırırken, rahmet ederken, bağışlarken ve bunlar gibi sınırsız fiilinde dilediğini yaparken ortağı ve şeriki bulunmadığına, hiçbir şeye muhtaç olmadığına inanmaktır.⁸¹ Son olarak Tevhîd-i ibadet, Allah'tan başka hiçbir şeye ibadet edilemeyeceği anlamına gelmektedir. Nitekim meleğe, peygambere, imama, sâlih bir kula ya da Allah'ın dışında herhangi bir şeye ibadet eden müşrik, yani Tanrı'ya ortak koşan kimse kabul edilmektedir.⁸²

İmâmiyye Şîa'sının temel hadis kitapları arasında yer alan Ebû Ca'fer Muhammed b. Ya'küb b. İshâk el-Küleynî er-Râzî'nin (ö. 329/941) el-Kâfi isimli eserinde nebî, vahiy meleği Cebrail'i işiterek vahyi alan kişi olarak tanımlanmıştır.⁸³ Bununla birlikte söz

⁷⁹ Kâşifu'l-Gıta, *Caferî Mezhebi*, Çev. Abdülbâki Gölpınarlı, İstanbul, 1966, s. 46.

⁸⁰ Muhammed Rıza'l Muzaffer, *Şîa İnançları*, Çev. Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul, Zaman Yayınları, 1978, s. 28.

⁸¹ Öz, *a.g.e.*, s. 223.

⁸² Seyyid İbrahim Musevî ez-Zencânî en-Necefî, *Akaidü'l-İmâmiyye İsnâ Aşeriyye*, Kum, İntişarat-ı Hazret-i Mehdi, 1982, Cilt: I, s. 26.

⁸³ el-Küleynî, *el-Usûl mine'l-Kâfi*, s. 102.

konusu mezhepte nebî-resûl ayrımından bahsedilebilir. Kendisine kitap gönderilen elçilere resul denilmektedir. Dolayısıyla resûllere aynı zamanda nebî de denilmekte fakat tüm nebîler resûl olmamaktadır.⁸⁴ Şîa'ya göre insanların en hayırlı, güvenilir ve masumları olan 124 bin peygamberin ilki Hz. Âdem ve sonuncusu Hz. Muhammed'dir.⁸⁵ Peygamberlerin görevi Cebrail vasıtasıyla veya doğrudan Allah'tan gelen mesajı dünya ve ahirette feraha erişmelerini sağlayacak insanlara iletmektir. Ayrıca İmâmiyye Hz. Muhammed'in en büyük mucizesinin Kur'an'ı Kerim olduğuna inanmakla birlikte ayı ikiye ayırması, parmakları arasından su fışkırması, avucundaki çakıl taşlarının Allah'ı teşbih etmesi gibi birçok mucizesinin meydana geldiğine inanmaktadır.⁸⁶ Fakat Şîa, Müslümanların dördüncü halifesi Ali'yi peygamber olmamasına rağmen tüm peygamberlerden üstün kabul etmektedir. Bu durum Emevi yönetimine karşı nefretle dolan Ali taraftarlarının ve bazı münafıkların etkisiyle gelişmiştir. Buna göre Allah tüm peygamberlerin ilmini son peygamber Hz. Muhammed'de ve onun ilmini de Hz. Ali ve ondan sonra gelen imamlarda toplamıştır. Böylelikle Ali'nin bilgisi tüm peygamberlerin üzerindedir.⁸⁷ Ayrıca kendi meşruiyetlerini sağlamak adına ilk Şîi kaynaklarda Ali ve soyunu yüceltmek için Kur'an'ın tahrif edildiğiyle ilgili birçok mantık dışı rivayetlere yer verilmiştir.⁸⁸ Fakat İmâmiyye söz konusu tahrif hakkındaki rivayetlere itibar etmemektedir. Nitekim İbn Babeveyh el-Kummî "Bizim inancımız odur ki Allah'ın

⁸⁴ Ebû Abdillâh Muhammed Şeyh Müfid, *Tashîhu'l-İtikâdâtî'l-İmâmiyye*, thk. Hüseyin Dergahi, Beyrut, Dâru'l-Müfid, 1993, s. 45.

⁸⁵ Kâşifu'l-Gıtâ, *a.g.e.*, s. 48.

⁸⁶ Yüksel, *a.g.m.*, s. 29.

⁸⁷ El-Küleynî, *a.g.e.*, I, s. 223.

⁸⁸ Bkz.: Süleyman Ateş, "İmâmiyye Şîasının Tefsir Anlayışı", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 20, s. 152.

Peygamberine indirdiği Kur'an, bugün Kur'an'ın iki kapağı arasında bulunmaktadır. Bizim, Kur'an'ın bundan fazla veya eksik olduğunu söylediğimizi ileri süren yalan söyler.” ifadelerini kullanmıştır.⁸⁹ Diğer taraftan bahsi geçen mezhep, hata ve noksanlıktan korunmuş olma (ismet) özelliğine sahip olmaları dolayısıyla Kur'an'ın tam manasını ancak Hz. Muhammed ve onun soyundan gelen imamların anlayabildiklerine inanmaktadır.⁹⁰

Hz. Muhammed'in vefatından sonra Müslümanların lidersiz kalmaması ve toplumun düzeninin bozulmaması için halifenin kim olacağıyla ilgili sahabe arasında yaşanan ihtilaflar, imâmet meselesi üzerinde uzayıp giden tartışmaları doğurmuştur. Nitekim daha peygamberin nâşı kaldırılmadan Müslümanların halife seçimleriyle ilgilenmeye başladığı belirtilmektedir. Buradan hareketle Müslüman toplum içinde yaşanan fikir ayrılıklarıyla birtakım gruplaşmalara gidilmiş ve Harici, Mürcie, Şîa, Zeydiyye ve Ehl-i Sünnet gibi oluşumların imâmet nazariyeleri farklılık göstermiştir.⁹¹ Ayrıca Mu'tezile'de görüldüğü gibi aynı ekol içerisinde de bu hususta çokça tartışmalar yaşanmıştır.⁹² Bu kapsamda daima en üstün olanın göreve getirilmesi gerektiği fikrini (efdaliyyet) savunanlar, bazen daha az üstün olanın tayin olabileceği (mefduliyyet) fikrini savunanlar ve bu sınıflandırmanın dışında bulunanlar şeklinde bir tasnife

⁸⁹ Seyyid Ebu'I-Kâsım el-Mûsevî el-Hûî, *el-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'an*, Beyrut, 1394/1974, s. 225.

⁹⁰ Seyyid Ebu'I-Kâsım el-Mûsevî el-Hûî, *a.g.e.*, s. 267.

⁹¹ Hasan Onat, “Şîî İmamet Nazariyesi (Kuleyni, Kummi ve Tusi'nin Görüşleri Çerçevesinde)”, *AÜİFD*, Cilt: XXXII, 1992, s. 90.

⁹² Osman Aydın, *Mu'tezile'de İmamet ve Siyaset*, Ankara Okulu, 2017, s. 55.

gidilebilmektedir.⁹³ İktidarı elinde bulunduran siyasi erkler meşruiyetlerini sağlamak adına imâmetin yönetimle doğrudan ilişki içinde bulunmasının bilincinde olarak hareket etmiştir. Örneğin Abbasiler imâmete gelmede efdal olduklarını Hz. Peygamber'e dayandırmaya çalışmıştır.⁹⁴ Şîa'da ise imâmet, diğer İslâm mezheplerinden farklı olarak kabul edilen dini esaslardan biridir. Çünkü din ve dünya işlerine önderlik eden imamlar ilahi kudretle görevlendirilmiş ve ilahi bilgiyle donatılmıştır.⁹⁵ Fakat burada kast edilen imamlar, İslâm ümmetinin -Hariciler'den Acaride fırkası ile Mu'tezile'den el-Asam dışında- kötülüklerin önüne geçilmesi ve mazlumların hakkının zalimlerden alınmasını sağlamak gibi Müslüman toplumun daha iyi bir şekilde yönetilmesi maksadıyla ittifak ettikleri imamın tayininin gerekliliği kapsamında değerlendirilemeyecektir.⁹⁶ Öyle ki Şîa'nın imamları nass ve tayinle belirlenmektedir. Osman Aydınlı, Şîa'daki nass ve tayin fikrini ortaya çıkaran ve besleyen en önemli unsurun efdaliyet düşüncesi olduğunu belirtmiştir.⁹⁷ Hilafete kimin daha layık olabileceği çerçevesinde yapılan tartışmalar, efdal olanı yalnız Allah'ın bilebileceği düşüncesine evrilmiş ve zamanla nass-tayinin

⁹³ Feyza Yaşa, İnceleme: *Mu'tezile'de İmamet ve Siyaset*, Osman Aydınlı, Politika, Kitap İncelemesi, 13 Eylül 2020, <http://politikaenstitusu.com/2020/09/13/mutezilede-imamet-ve-siyaset/>, (Erişim: 01.05.2021).

⁹⁴ Aynı yer.

⁹⁵ el-Kummî, *a.g.e.*, s. 109; Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Hasen b. Alî et-Tûsî, *el-İktisâd fî mâ Yeteallaku bi'l-İ'tikâd*, Necef 1979, s. 310.

⁹⁶ Öz, *a.g.e.*, s. 225.

⁹⁷ Osman Aydınlı, *Mu'tezili İmamet Düşüncesinde Farklılaşma Süreci*, Ankara 2003, s.

zorunluluğu söz konusu olmuştur.⁹⁸ Nass-tayin fikrinin anılmasını ve ilk üç halifeyi Ali'nin hakkını gasp ettiklerine inanarak reddedilmesini Ca'fer es-Sâdık ve oğlu Mûsâ el-Kâzım döneminde İmâmiyye kelâmının en önemli temsilcisi Ebû Muhammed Hişâm b. el-Hakem el-Vâsıtî'nin (ö. 179/795) başlattığı belirtilmektedir.⁹⁹ Yapılan araştırmalar on iki imamın yedincisi Mûsâ el-Kâzım döneminden önce nass ve tayinden bahsetmenin oldukça güç olduğunu ortaya koymaktadır.¹⁰⁰ Fakat Şîa, bunun Hz. Muhammed döneminden beri var olduğunu iddia etmektedir. Çünkü vasî olan Ali, Allah ve peygamberin iradesi gereği görevini yerine getirmekle mükelleftir.¹⁰¹ Nass ve tayin düşüncesine göre, imamlar nass ile belirlenmiş ve Ali Allah tarafından atanmıştır. Böylelikle Şîa, Ali'nin hakkını gasp eden ilk üç halife ve taraftarlarını zalim, yoldan çıkmış kimseler şeklinde nitелеmektedir.¹⁰² Şîilerin en önemli muhaddisi sayılan Küleynî, Allah'ın ancak "Allah'ı, Resûlü'nü ve Ali'nin velayetini tasdik etmekle, onu ve hidayet üzere olan imamları benimsemekle" bilinebileceğini ifade etmiştir.¹⁰³ Bu kapsamda Şîa

⁹⁸ Metin Bozan, *İmâmiyye Şîası'nın Oluşumu: Masum Oniki İmam İnancının Ortaya Çıkışı*, 2. Baskı, Ankara, İSAM Yayınları, 2018, s. 155.

⁹⁹ Ebu'l Hasan Abdülcebbâr b. Ahmed b. Abdülcebbâr Hemedânî, *Tesbîtü Delâilî'n-Nübüvve*, Çev. M. Şerif Eroğlu-Ömer Aydın, Ed. Hüseyin Hansu, İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017.

¹⁰⁰ Bozan, *a.g.e.*, s. 166.

¹⁰¹ Mustafa Öz, "Vasî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 42, s. 546-547.

¹⁰² Ebû Abdillah Muhammed b. Muhammed b. en-Nu'mân el-Hârisî el-Ukberî, *el-İhtisas*, nşr. Ali Ekber el-Gaffari-Seyyid Mahmud ez-Zernedi, Beyrut, 1993, s. 10; Cemâlüddîn el-Hasen (el-Hüseyn) b. Yûsuf b. Alî İbnü'l-Mutahhar el-Hillî, *er-Ricâl*, Kum, 1411, s. 128.

¹⁰³ El-Küleynî, *a.g.e.*, I, s. 180.

imâmetin zaruri olmasından kaynaklı Allah tarafından sıraya dizildiğine inanmaktadır.¹⁰⁴ Bu nedenle imamlar herhangi bir grup veya kişi tarafından seçilemeyecek ya da atanamayacaktır. Ayrıca Allah'ın imamların varlığını zorunlu kılmasının nedeni, insanoğlunun mahrum bırakılmayacağı masum bir lidere ve din bilginine duyduğu ihtiyaçtan kaynaklanmaktadır.¹⁰⁵ Tûsî, imamların varoluşu itibariyle muhtaç değil muhtaç olunan olduklarını ve bu nedenle Allah'tan başkasının fiiliyle tayin edilmesinin imkânsız olduğunu söylemektedir.¹⁰⁶ Bu çerçevede Şîa, Allah'ın yarattıkları üzerindeki delilinin Hz. Muhammed'den sonra gelen ve tamamen masum olan on iki imam olduğunu kabul etmekte; imamlarını yeryüzünün halifeleri addetmektedir.¹⁰⁷ Bahsi geçen imamlar, Allah'ın nass ile atadığı Ali'den sonra onun oğulları Hasan ve Hüseyin ile Hüseyin'in soyundan peşi sıra gelen dokuz kişidir.¹⁰⁸ Söz konusu imamların masum olduğuna dayanan Şîa'nın ismet doktrini İbn Babeveyh es-Saduk (413/1022) tarafından "Risaletü'l-İ'tikadati'l İmâmiyye" isimli eserde daha da genişletilmiş ve şu şekilde açıklanmıştır:¹⁰⁹

¹⁰⁴ Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali b. el-Hüseyin b. Mûsâ b. Bâbeveyh el-Kummî, *Kemâlû'd-dîn ve temâmü'n-ni'me*, nşr. Ali Ekber el-Gaffari, Kum 1405.

¹⁰⁵ Aisah Mohamed, "Şîa'nın İmamette İsmet Doktrininin Eleştirisi", Çev. Ömer Aydın, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 8, 2003, s. 237.

¹⁰⁶ Nasîrüddin Tûsî, *Risale-i İmamet*, tahk. Muhammed Taki Danişpejuh, Tahran, Danigah-i Tahran, 1335, s. 16.

¹⁰⁷ El-Kummî, *Şî-İmâmiyye'nin İnanç Esasları*, a.g.e., s. 109; el-Kuleynî, a.g.e., I, s. 193.

¹⁰⁸ El-Kuleynî, a.g.e., I, s. 442; İbn Ebî Zeyneb Ebû Abdillâh Muhammed b. İbrahim Nu'mânî, *Kitâbu'l-Gaybe*, tahk. Ali Ekber el-Gaffari, Tahran, s. 58; Ebû Mansûr Ahmed b. Ebi Tâlib, *el-İhticâc*, nşr. Seyyid Muhammed Bâkır el-Mûsevi, Meşhed 1981, s. 266.

¹⁰⁹ Ann K. Lambton-Said Amir Arjomand, "Political Theory and Practice", *Expectation of the Millennium, Shi'ism in History*, ed. Seyyed Hossein Nasr vd., Nisan 1989, s. 99.

“Bizim nebîler, resûller, imamlar ve melekler hakkındaki inancımız şudur: Onlar masumdurlar; bütün kirlerden temizlenmişlerdir. Onlar, küçük olsun büyük olsun herhangi bir günah işlemezler. Onlar, emrettikleri şey hususunda Allah’a itaatsizlik etmezler; O’nun emirlerine göre hareket ederler. Onların statüsüyle ilgili herhangi bir konuda onların masumiyetini inkâr eden kimse, onları tanıtmıyor demektir; böyle bir kimse ise kâfirdir.”

Buna ilaveten nübüvvetin Allah’tan bir lütuf olduğunu kabul eden Şîa, imâmetin de aynı şekilde Allah’ın lütfu olduğuna inanmaktadır. Yani peygamberlerin vazifeleriyle vazifelendirilen imamlar nübüvvetin devamıdır. Bu minvalde imamlar insanların din ve dünya işlerini yürütmek, zulmü-düşmanlığı ortadan kaldırarak birlik-beraberliği tesis etmek ve adaleti sağlamakla yükümlüdür.¹¹⁰ İmameti Allah’a vacip kılan Şîa, imamın ancak Allah’tan nass ile, peygamberin veya bir önceki imamın beyanıyla bilinebileceğini söylemektedir.¹¹¹ Şîî âlimler bunu akıl yürütmekle yapmış olup Kur’an’da imamlarla ilgili bilgilerin olmamasına rağmen bazı ayetleri imâmetle ilişkilendirmeye çalışmışlardır.¹¹² Bununla birlikte Şîa tarafından Gadir Hum olayı Ali’nin imâmeti konusunda en büyük kanıt olarak ileri sürülmekte; ayrıca Sakaleyn hadisi de bu hususta önemli bir delil olarak kabul edilmektedir.¹¹³

¹¹⁰ Muhammed Rıza’l Muzaffer, *a.g.e.*, s. 50.

¹¹¹ *Aynı yer.*

¹¹² Onat, *a.g.m.*, 1992, s. 99.

¹¹³ Bkz.: Ethem Ruhi Fığlalı, “Gadir-i Hum”, *DİA*, XIII; Mustafa Öz, “Sakaleyn”, *DİA*, XXXVI, s. 325.

Şîa'nın inandığı masum on iki imam sırasıyla şu şekildedir: Ali b. Ebi Talib, Hasan b. Ali, Hüseyin b. Ali, Ali b. Hüseyin, Muhammed Bakır, Cafer es-Sadık, Musa el-Kazım, Ali er-Rıza, Muhammed et-Taki, Ali en-Naki, Hasan el-Askeri, Muhammed el-Mehdi. Şîiler 255/869 tarihinde doğan On İkinci İmam Muhammed el-Mehdi'nin babasının ölümünden sonra öldürülmek korkusuyla gizlendiğine ve halen sağ olduğuna; bir gün insanların arasına dönerek yeryüzünü adaletle dolduracağına inanmaktadır.¹¹⁴ Ancak bu anlayış Şîa için yeni değildir. Daha önceki imamların ölümünü kabul etmeyen ve mehdi olarak zuhur edeceğine inanan Şîi fırkalar oluştuğu bilinmektedir.¹¹⁵ Benzer bir şekilde insanlık tarihinde bir kurtarıcı geleceğine yönelik inanç hem semâvî hem de beşerî dinlerde ayrı zaman dilimlerinde ve çeşitli kültürlerde mevcuttur.¹¹⁶ Bu kapsamda Şîa'nın inanç esası olarak kabul ettiği imâmet dolayısıyla Mehdiliği Mesih'in geleceğine olan inanişla paralel konumda algıladığını görmekteyiz. Kaldı ki Şîi rivayetleri toplayan Süleym b. Kays, Ali'nin soyundan 12 imamın geleceğiyle ilgili bir haber kaydetmektedir. Bu habere göre İsa, havarilerinden Yuhanna'ya bunu vasiyet etmiştir. Yuhanna da söz konusu vasiyeti soyundan gelen Şemun'a bırakmış, o da bunu Sıffin savaşından önce Hz.

¹¹⁴ Hasan Onat, "İmâmiyye Şîası", *İslâm Mezhepleri Tarihi El Kitabı*, ed. Hasan Onat-Sönmez Kutlu, 5. Baskı, Ankara, Grafiker Yayınları, s. 207.

¹¹⁵ Hasan b. Mûsâ en-Nevbahtî, *FIRAKU'ş Şîa*, nşr. H. Ritter, İstanbul 1931, s. 88.

¹¹⁶ Sönmez Kutlu, "Beklenen Kurtarıcı İnanışına Dayalı Siyasi ve Dini Hareketlerde Mehdilik Tipolojileri", *Beklenen Kurtarıcı İnancı*, ed. Yusuf Şevki Yavuz, KURAMER, Şubat 2017; Feyza Yaşa, "Kurtarıcı Beklentisi Bağlamında Mehdici ve Mesihçi Zihniyetin Benzerlikleri Üzerine Düşünmek", *Politika*, 13 Eylül 2020, <http://politikaenstitusu.com/2020/09/13/kurtarici-beklentisi-baglaminda-mehdici-ve-mesihci-zihniyetin-benzerlikleri-uzerine-dusunmek/>, (Erişim: 03.05.2021).

Ali'ye ulaştırmıştır.¹¹⁷ Diğer yandan Yahudilik, Hristiyanlık ve şîlik altında yer alan bazı kolların bir kurtarıcının geleceğine olan inançları bağlamında ortak olarak benimsedikleri bir durum olarak “rec’at” kavramından söz edilebilir. Rec’atın kaynağı ise çok eski ve yaygın Docetism inanişına bağlanmakta ve tamamen bir Yahudi ve Hristiyan akidesi şeklinde bilinmektedir.¹¹⁸ Nitekim Yahudilere göre Peygamber İlyas, göğe yükseltilmiştir ve ahir zamanda hak ve adaletin savunucusu olarak dünyaya geri gelecektir.¹¹⁹ şîa tarafından bakıldığındaysa bu inaniş imam üzerine giydirilmiş; dolayısıyla zaman içerisinde imamların ölmediği ve yeniden gelerek dünyaya adaleti hâkim kılacağı beklentisi gittikçe bir inanç esası şeklinde kabul görmüştür. Fakat hadislerden hareketle, Yahudilik ve Hristiyanlık’tan İslâmiyet’e geçenler arasında Emeviler döneminde yaşanan baskı ve zulümden kurtulmak için kurtarıcı fikri Müslümanlar arasında yaygınlaştırılmış ve iktidarı değiştirmek adına Fatıma soyuna atfedilmiş olabilir.¹²⁰ Dolayısıyla Emevîlerin Ehl-i Beyt’e yaptıkları zulümler insanların şîleşmesine, şîlerin ise mehdi inanişına bağlılıklarını artırmasına sebep olmuştur.¹²¹ Bu bağlamda mehdiliğin iktidar mücadelesinde yenilgiye uğrayan veya mevcut iktidarlarını korumaya çalışan siyasi zümreler tarafından ortaya atılarak öncelikle aşırı şîâ, ardından mu’tedil şîâ ve Sünnî

¹¹⁷ Süleym b. Kays el-Hilâlî el-Kûfî, *Kitâbu Süleym b. Kays*, tahk. Muhammed Bâkır el-Ensârî ezZencânî, Daru’l-Hadî, Kum 1420, s. 16-17.

¹¹⁸ Feyza Yaşa, “Kurtarıcı Beklentisi Bağlamında Mehdici ve Mesihçi Zihniyetin Benzerlikleri Üzerine Düşünmek”, *a.g.e.*

¹¹⁹ Ignaz Goldziher, *el-Akide ve’ş-şeria fi’l-İslâm*, der. Muhammed Yusuf Musa vd., Beyrut, Dârü’r-Raidi’l-Arabi, 1946, s. 215.

¹²⁰ Kutlu, *a.g.e.*, s. 311.

¹²¹ Muhammed b. Hüseyin şerif Radıy, *Nehcü’l-Belağa*, çev. Abdülbaki Gülpınarlı, İstanbul, Derin Yayınları, 2002, s. 287.

mezhepler tarafından kabul gördüğü söylenebilir. Bundan sonraki süreçte ise İslâm âlemine mâl edilmiş siyasi kökenli bir inanış şeklinde tanımlamalarının bulunduğu işaret edilmelidir.¹²²

Şîa'nın dini esaslarından adl (adalet) ve meâd (ahiret inancı) birbiriyle ilişkili prensiplerdir. Kur'an'ı Kerim, zerre miktarı kadar yapılan bir hayrın da zerre miktarı kadar yapılan bir şerrin de herkes için bir karşılığının olacağını belirtmektedir.¹²³ Diğer varlıklardan üstün olmasında en büyük etken olan iradesini kullanabilme niteliğine sahip insan, dünyada yaptığı tüm işlerden sorumludur. Allah âdil ve kulları fiillerinde özgürdür. İnsan, sorumlu olması dolayısıyla yaptıklarının karşılığını, meâd prensibiyle kabul edildiği gibi, Allah tarafından ölümden sonra diriltilerek, hesaba çekilerek ve sonrasında mükâfatlandırılarak ya da cezalandırılarak görecektir. Bunu göstermek adına sınırlı olsa da kutsal kitapta cennet ve cehennemle ilgili tasvirler yer almaktadır. Dolayısıyla Şîiler de diğer Müslümanlar gibi kıyamet gününde diriltilmeye ve ahiret yaşamına inanmaktadır.¹²⁴ Tüm bunlara ilaveten Şîa'nın inanç esaslarından biri olmayan fakat mezhep mensuplarınca itikâdi konular arasında yorumlanan takiyyeden bahsedilebilir. Takiyye can, mal ve namus emniyetinin olmadığı durumlarda olduğundan farklı davranmak suretiyle kendisini veya içinde bulunduğu grubu korumak maksadıyla benimsediği görüşlerinden vazgeçmiş gibi görünmek ve muhaliflerini aynı görüşü paylaşıyormuş gibi inandırmak anlamına gelmektedir.¹²⁵ Allah Kur'an'ı Kerim'in Al-i İmran suresi 28. ayet, Nahl suresi 106. ayet ve Mü'min suresi 28. ayetlerinde

¹²² Ahmed Emin, *Duha'l-İslâm*, Beyrut, ts., c. III, s. 241.

¹²³ Zilzâl Suresi, 7-8. Ayet.

¹²⁴ Kâşifu'l-Gıtâ, *a.g.e.*, s. 59.

¹²⁵ Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî, *Minhâcu Sünneti'n-Nebeviyye*, II, tahk. Muhammed Reşad Salim, Riyad 1986, s. 46-48.

Müslümanların gerekli hallerde bu yönde hareket etmelerine izin vermiştir. Tarihi süreç içerisinde siyasi baskılarla yüzleşen Şîa'nın varlığını korumasında takiyyenin önemi büyüktür. Ancak herhangi bir zorunlu durumla karşı karşıya kalınmadan Şîilerin söz konusu prensibin sınırlarına riayet etmeyerek istismar etmeleri; yani asıl fikirlerini gizleyerek olduğundan farklı görünmeleri birçok eleştiriye maruz kalmalarına hatta kolaylıkla yalan söylemek ve ikiyüzlü davranmakla suçlanmalarına neden olmuştur.¹²⁶ Bahsedilen ithamlara karşın Şîî ulema içinde takiyyeyi yeniden tanımlama ihtiyacı doğmuş; böylece Sünnilerle paralellik arz eden yaklaşımlarda bulunduğu görülmüştür.¹²⁷

3. İran Devriminin İdeolojik Altyapısı Olarak Şîilik

İran İslâm Cumhuriyeti kurulduğu günden bu yana dini retoriğini kullanarak dünya Müslümanlarına seslenmektedir. Ancak dünya Müslümanlarını büyük ölçüde etkileyen İran'daki İslâmî devrim kısa süre sonra mevzu bahis devletin izlediği politikalar neticesinde ilgisini yitirmiştir. İran'ın anayasasına dayanan mezhebi söylemlerinden vazgeçmesi ise mümkün görünmemektedir. Ancak Devrim Lideri Humeyni'nin dünya Müslümanlarının birlik-beraberliğinin gerçekleşmesine öncülük edeceğine inandığı İran, bu hedefinden oldukça uzaktır. Bu anlamda İran'ın dayandığı ve güç aldığı Şîî ideolojinin incelenmesi aynı zamanda Şîa'nın dünya siyasetini etkilemedeki rolünü anlamamızı kolaylaştıracaktır.

¹²⁶ Mustafa Ekinci, "İmâmiyye Şîa'sında Takiyye Anlayışına Yeni Bir Yaklaşım", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 11, Sayı: 15, Ocak-Haziran 2006, s. 36.

¹²⁷ Aynı yer.

Max Weber toplumdaki bazı davranış kalıplarının anlamını tipleştirmelerle açıklama yoluna gitmiştir. Bu bağlamda Weber tarafından ideal tiplerin kavramsallaştırılması aracılığıyla toplumda rağbet edilen Tanrı kavramının anlamsal içeriği ile siyasal topluluğun çarpıcı özellikleri arasında doğrudan bir bağlantı kurulmuştur.¹²⁸ Dolayısıyla bu yaklaşım sayesinde seçmen-iktidar ilişkisi çerçevesinde herhangi bir toplumun nasıl bir otoriteyi benimseyecekleri veya siyasi eğilimleri de öngörülebilecektir. Bahsi geçen Alman düşünür, sosyolog ve ekonomi politik uzmanı tarafından yönetimin/iktidarın meşruiyeti elde ediş biçimleri yasal-rasyonel otorite, karizmatik otorite, geleneksel otorite şeklinde sınıflandırılmıştır. Bunlardan karizmatik otorite bir bireyin istisna kutsallığına, kahramanlığına, örnek özelliklerine ve onun tarafından açıklanan, emredilen normatif kalıpların ya da emrin kutsallığına olan bağlılığa dayalıdır.¹²⁹ Weber dinsel öncülerin karizmatik liderlik konumunu şu çerçevede gerçekleştirdiklerini izah etmiştir:¹³⁰

“Örnek alınan dinsel öncü, şahsi meziyetlerinin daha yüksek seviyesiyle tanımlanan dinsel anlamdaki bir şekillendirmesiyle diğerleri tarafından takip edilebilecek hayat yolu için örnek bir model hazırlar. Ahlâki olarak da dinsel öncü, belirli zümrelerdeki şahıslar üzerine talepler yükleyerek bunların yapılmasını istemekle kalmaz, kendi hükümlerinin bir görev anlayışıyla izlenmesini şart koşar. Ahlâki

¹²⁸ Max Weber, *From Max Weber: Essays in Sociology*, Çev. H. H. Gerth-C. Wright Mills, İngiltere, Routledge, 1991, s. 75.

¹²⁹ Max Weber, *Bürokrasi ve Otorite*, Çev. Bahadır Akın, 8. Baskı, Ankara, Adres Yayınları, 2013, s. 54.

¹³⁰ Max Weber-Ephraim Fischhoff-Talcott Parsons, *The Sociology of Religion*, Boston, Beacon, 1964, s. 35.

bakımdan dinsel öncü, inandığı Tanrılık niteliğinin doğüstü üstünlüğüne sığınarak kendi öğretisini meşru kılma eğilimindedir.”

İslâm tarihinde politik-karizmatik liderci din söylemi veya zihniyeti; siyasal iktidarın ilâhiliği ve nasslar tarafından belirlenmişliği, velâyete iman, zamanın imamına beyat, imama/imamlara mutlak itaat, imamların günahsızlığı, mehdi/kurtarıcı beklemek; Ali ve soyuna kutsallık atfetmek, İslâm'ın siyasallaştırılması, Kur'an'ın batınî yorumunu savunmak gibi temel özellikleri haizdir.¹³¹ Günümüzde İran İslâm Cumhuriyeti'ni bu kapsamda değerlendirmek mümkündür.

1979 yılında gerçekleşen İran İslâm Devrimi, İranlılar tarafından Batı'nın ve özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) siyasi, ekonomik ve kültürel etkilerine karşı milliyetçi bir hareket olarak algılanmaktaydı.¹³² Bu kapsamda Ayetullah Humeynî'nin liderliğiyle şekillenen devrim, İran toplumunun çeşitli kesimleri tarafından destek görmüştür.¹³³ Aynı zamanda söz konusu devrim yalnızca İran Şî'ileri'ne değil emperyalist Batı'ya karşı tüm İslâm Dünyası'na seslenmekteydi. Böylece Humeynî'nin isteği, Vestfalya ulus-devlet düzeni yerine İran'ın liderlik ettiği bir İslâmi dünya düzeni kurmaktı. Nitekim bahsedilen lider söz konusu ülke ideolojisinin kendi sınırlarının ötesine taşarak Sünni-Şî'i ayrımına bakılmaksızın İslâm dünyasındaki birliğin sağlanmasında etkili olacağına inanmaktaydı.¹³⁴ Bu bağlamda Hz. Muhammed'in

¹³¹ Bkz. Sönmez Kutlu, Ocak 2016, *a.g.e.*, s. 53.

¹³² Fred Halliday, “İran Devrimi: Eşitsiz Gelişme ve Dinci Popülizm”, der. Serpil Üşür, *İran Devrimi: Din, Anti-emperyalizm ve Sol*, İstanbul, Belge Yayınları, 1992, s. 44.

¹³³ “İran İslâm Devrimi 40. Yılında: Şah Karşısı Solculara Ne Oldu?”, 8 Şubat 2019, *BBC*, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-47128818>, (Erişim: 13.05.2021).

¹³⁴ Turgut Tülümen, *İran Devrimi Hatıraları*, İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 1998, s. 106.

vefatından sonra başlangıçta Müslümanlar arasında yönetimin kimde olacağıyla ilgili siyasi nitelikli uyuşmazlıkların kabileciliğin etkisiyle zamanla fikri-dînî bazı şekillere bürünerek Şîa'nın inanç esaslarını ilgilendiren konular arasına girdiği belirtilmelidir. Daha önce de değinildiği üzere Şîa, imâmeti siyasi bir mesele olmaktan çıkartarak bir iman meselesi haline getirmiştir.¹³⁵ Çağdaş Şîî siyasi düşüncesinin merkezinde ise Şîa'nın temel taşlarından biri olan imâmet meselesinden türetilen “Velâyet-i fakih” doktrini yer almaktadır. Humeynî, mehdinin dönüşüne kadar insanlara doğru yolu dînî kurallar (şeriat) ışığında gösterecek bir teokratik devletin kurulması düşüncesini *el-Hukûmetu'l-İslâmiyye* isimli eserinde velâyet-i fakih konusunu işleyerek ortaya koymuştur.¹³⁶ Ahmed el-Kâtib'in *Şîada Siyasal Düşüncenin Gelişimi* ismini verdiği eserinde ifade ettiği gibi: “Hicrî ikinci asrın başlarında ortaya çıkan İmâmiyye mezhebi mensupları, nazariyelerini geriye yansıtmaya ve nassa dayanan bu nazariye ışığında Şîa tarihini yeniden okumaya ve şûrâ esasına dayalı olan önceki Şîî siyasal düşüncesini yürürlükten kaldırmaya çalıştı.”¹³⁷ Öyle ki on ikinci imamın gaybetiyle İmâmiyye Şîası, fakihlerin imamların velâyetine haiz olacağını, muayyen konularda fetva verip icraatta bulunacaklarını kabul etmişse de mehdi olarak kabul edilen sonuncu imam gelmeden önce, devlet kurmak için ortaya çıkacak herkesin iblis olduğunu belirterek devleti sadece mehdinin kuracağını

¹³⁵ Ahmet Akbulut, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası: Alevi-Sünni Ayrışmasının Arka Planı*, 6. Baskı, Ankara, OTTO, 2018, s. 32.

¹³⁶ Ahmad Vaezi, *Shia Political Thought*, London, Islamic Center of England, 2004, s. 66; Imam Khomeini, *Wilâyate Faqih Governance of the Jurist Islamic Government*, Çev. Hamid Algar, Institute for the compilation and Publication of Imam Khomeini's Works, s. 53.

¹³⁷ Ahmed El-Kâtib, *Şîada Siyasal Düşüncenin Gelişimi: Şûrâ'dan Velâyet-i Fakîhe*, Çev. Mehmet Yolcu, 2. Baskı, Ankara, OTTO, 2020, s. 78.

belirten siyasi düşünceyi ortaya koymuştu.¹³⁸ Nitekim Humeynî'ye dek Şîî karakteristiğe sahip Büveyhîler ve Sasanîler'de gaybet esnasında kurulan devletin meşru olmadığı prensibi kabul edilmekteydi.¹³⁹ Ancak Humeynî, Hacı Mollâ Ahmed b. Muhammed Mehdî b. Ebî Zer en-Nerâkî (ö. 1245/1829) ve Mirzâ Muhammed Hüseyin Necefî Nâînî'nin (1860-1936) düşüncelerine dayanarak fakihlerin imamın gaybeti esnasında devlet kurabilecekleri düşüncesine yönelmiştir.¹⁴⁰ Humeynî'den önce Allâme Seyyid Muhammed Hüseyin Tabâtabâî (1904-1981) de fakihin geniş kapsamlı siyasî otoritesini (velâyet-i fakih) imâ etmiştir ve bu düşünce on yedi yıl sonra kurulacak olan İran İslâm Cumhuriyeti'nin anayasal zeminini oluşturmuştur.¹⁴¹ Bu bağlamda Gaybet'ül-kübra döneminde imamın sâkıt kabul edilmiş devlet başkanlığı yetkisi fakihe devredilmiş olup; sonrasında Şîî ulema arasında sürüp giden mühim tartışmaları doğurduğu ifade edilebilir.¹⁴² Bununla birlikte devrimci İslâmî ideoloji ile karizmatik liderlik arasındaki köprü, devrimin ideoloğu Ali Şerîatî'nin (1933-1977) *Ümmet ve İmâmet* isimli eserinde açıkladığı gibi “güdümlü demokrasi” ve “demokratik merkezîyetçilik” gibi moda

¹³⁸ Mustafa Öz, *Başlangıçtan Günümüze Şîîlik ve Kolları*, İstanbul, ensar, 2011, s. 184.

¹³⁹ İsmail Safa Üstün, *İran İslam Cumhuriyetinin Yönetim Biçimi: Humeyni'den Hamaney'e*, İstanbul, Birleşik Yayınları, 1999, s. 53.

¹⁴⁰ Öz, *a.g.e.*, 2011, s. 184.

¹⁴¹ Hamid Algar, *Religion and the State in Iran, 1785-1906: The Role of the Ulama in the Qajar Period*, Berkeley and Los Angeles, University of California Press, 1969, s. 105.

¹⁴² İsmail Safa Üstün, “İmamiye Şîasında Otorite Problemi Ayetullah Humeyni'nin Velâyet-i fakih Kavramı”, Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şîîlik Sempozyumu, İslâmî İlimler Araştırma Vakfı, İstanbul, 13-15 Şubat 1993, s. 376.

uygun solcu devrimci fikirleri İslâmileştirmesiyle sağlanmıştır.¹⁴³ Akabinde diğer din adamları da Şerîatî'nin İslâmî ideoloji fikrini devralarak yeniden şekillendirmişlerdir. Örneğin aşırı muhafazakâr kesimden Ayetullah Muhammed Taki Misbah Yazdi, ilki 1981 yılında yayımlanan altı ciltlik eserinde [İdeolojik Siperlerin Korunması (Pâsdâri az sangarhâ-ye ideolozhik)] marksizme eleştirilerde bulunmuştur.¹⁴⁴

Velâyet-i fakih kavramı kuramsal bağlamda “yasama” yetkisine de vekâlet edildiği anlamına gelmekte; dînî lidere mutlak itaati gerekli kılan icthad yetkisi vererek yaşayan bir şeriat uygulayıcısı şeklinde rol biçmektedir.¹⁴⁵ Mercî-i taklid kuramı ise Şîîlerin dinde kesinliği olmayan hükümler konusunda davranış ve hareketleriyle bu sığata haiz olanı taklit etmelerini zorunlu kılmaktadır.¹⁴⁶ Devrimden önceki on altı yıllık süreçte Humeynî bu terimi siyasî ıslahat ve devlet yönetimini fakihin yetki alanı içine alacak şekilde yeniden yorumlamış; böylece İran İslâm Cumhuriyeti'nin anayasal temeli atılmıştır. Pek tabii kişinin taklid mercii olabilmesi için birçok eğitimden geçmesi gerekmektedir. Bu anlamda fakihin -İslâm hukuku (fıkıh) bilgini- Kur'an ve sünnetten hüküm çıkarabilme düzeyine; yani müctehid seviyesine ulaştıktan sonra taraftar toplama ve talebe durumlarına göre sırasıyla Huccet-ül İslâm, Ayetullah ve Büyük Âyetullah

¹⁴³ Ali Şeriati, Ümmet ve İmamet, Çev. Ahmet Sait, Ankara, Fecr Yayınevi, 1997, s. 25; Said Amir Arjomand, *After Khomeini: Iran Under His Successors*, New York, Oxford University Press, 2009, s. 75.

¹⁴⁴ “زندگینامه”, *mesbahyazdi*, <https://mesbahyazdi.ir/node/833>, (Erişim: 14.05.2021).

¹⁴⁵ Ercan Çitlioğlu, “İran'ı Anlamak”, *Başkent Üniversitesi Yayınları*, Ankara: 2015, s. 30,

¹⁴⁶ Arif Keskin, “Şîî Jeopolitiği ve İran”, *Avrasya Dosyası*, Cilt: 13, Sayı: 3, 2007, s. 89.

(Âyetullah el-Uzmâ) sıfatlarını hak etmektedir.¹⁴⁷ Müctehidin merci makamına yükseldiğini gösteren zâhirî bir işaret “âyetullah” unvanına eklenen ve en üstün anlamına gelen “uzmâ” sıfatıdır.¹⁴⁸ Bununla birlikte aynı dönem içinde birden çok merciin bulunması mümkün görülmekle birlikte bazı zamanlarda bir müctehidin bütün Şîîler için tek merci-i taklîd olarak kabul edildiği de bilinmektedir. Nitekim geçmişte İran’daki siyasî gelişmeler taklid merci olarak Humeynî’yi kabul ederken; merci-i taklîdin siyasete mesafeli durmasını savunan diğer bir kesim Burûcirdî çizgisini takip etmiştir. Günümüzde bu konuda Şîa içerisinde farklı yaklaşımlar sürmektedir. Örneğin İran’ın taklit mercilerinden Ayetullah Sadık Şirazi’nin oğlu Ayetullah Hüseyin Şirazi¹⁴⁹

¹⁴⁷ Ethem Ruhi Fığlalı, “Şîîliğin Ortaya Çıkışı ve İran’da Din-Siyaset İlişkisi”, *ASAM Avrasya Dosyası*, Cilt: 13, Sayı: 3, 2007, s. 215.

¹⁴⁸ Hamid Algar, “Merci-i Taklid”, *TDV*, <http://www.İslâmansiklopedisi.info/dia/ayrmetin.php?idno=290172>, (Erişim: 15.05.2021).

¹⁴⁹ Birleşik Krallık’ta özel bir televizyon kanalı olan Fadak uydu kanalının İranlı haber ajansı tarafından Şîî ve Sünniler arasında bölünmeler ortaya çıkarılması amacıyla kurulmuş olduğu lanse edilmektedir. Ayrıca bahsi geçen kanalın İngiliz Hükümeti tarafından finanse edildiği zaman zaman çeşitli muhafazakâr haber kaynakları tarafından söylenmektedir. Tüm bunların yanı sıra dikkat çeken bir husus Sünni menşei olan Al Wesal TV ve Kalemeh TV gibi kanalların yanı sıra Şîî menşei olan Fadak Satellite ve Ahl-e-Bait TV şeklinde sıralanabilecek kanalların da İslâm ümmeti birliğinin bozulması maksadıyla aynı kaynaktan fon aldıklarının söylenmesidir. Fadak TV’de düzenli bir şekilde program yapan şahsın Şîî Müslüman âlim, yazar ve öğretim görevlisi aynı zamanda taklid merci Sadık Şirazi’nin İngiltere’deki kardeşinin Kuveyt asıllı damadı olan Yaser el-Habib isimli şahıs olduğu görülmektedir. Buna ilaveten söz konusu

2018 yılının başında Kum kentinde yaptığı bir konuşmada, İran yönetiminin bölgede savaş ortamını körüklediğini söyleyerek İran Dini Lideri Ali Hamaney'i hedef aldığı görülmüştür. Hamaney'in temsil ettiği velâyet-i fakih makamına yönelik ise "Mısır Firavunluk düzeni" benzetmesi yapmış; yönetimin velâyet-i fakih değil velayet-i şurayı mercii taklid (taklit merci şurası) şeklinde olmasını savunmuştur.¹⁵⁰ Dolayısıyla İran Anayasası'nın zeminini oluşturan taklit merciinin aynı zamanda İran için Şîa içerisinden bir tehdit konumunda bulunduğu söylenebilir. Diğer taraftan Şîa'nın Irak'taki en önemli dînî lideri ve Necef'teki Havza'nın kurucusu Büyük Ayetullah Seyyid Ali el-Hüseyni el-Sistani ve İran'a karşı mesafeli duruşu önem arz etmektedir. Ayrıca Ayetullah Sistani velâyet-i fakih görüşünü benimsememekte; bu kapsamda Irak'ın yönetim şeklinin Irak

kanal el-Habib'in hizmet ettiği Khoddam el-Mehdi Örgütü ile yakından ilişkilidir. İran rejimi ise Avrupa'da Şirazi ailesini destekleyen onlarca kanalın bulunduğunu belirtmektedir. Tüm bunlarla birlikte Aralık 2018 tarihinde rejime karşı ekonomik sıkıntılar nedeniyle İran'ın birçok şehrinde yaşanan protestolara, akabinde devam eden gösterilere Şirazi ailesinin de attığı adımlarla dahil olduğu söylenebilecektir. Bu bağlamda Irak'ın Necef kentinde Şirazi taraftarları İran Konsolosluğu önünde gösteriler düzenlerken İngiltere'nin başkenti Londra'da bir grup İran Büyükelçiliği'ne saldırmıştı. Bkz.: "Muslims Must be Aware of Divisive Sources", 4 Aralık 2018, *MEHR NEWS AGENCY*, <https://en.mehrnews.com/news/140176/VIDEO-Muslims-must-be-aware-of-divisive-sources>, (Erişim: 14.05.2021); "Şirazilerin İran Muhalefesinde Yer Edinme Çabası", *Anadolu Ajansı*, 19 Mart 2018, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/sirazilerin-iran-muhalefesinde-yer-edinme-cabasi-/1093283>, (Erişim: 14.05.2021). Fadak TV'ye erişim için bkz.: <http://www.fadak.tv/index.php?id=39>, (Erişim: 14.05.2021).

¹⁵⁰ Anadolu Ajansı, *a.g.e.*

halkının özgür iradesine bırakılması gerektiğini vurgulayarak dînî bir devletten bahsetmemektedir.¹⁵¹ Bahsi geçen Ayetullah taklit mercii makamındaki kişilerin devletlerin iç işlerinden uzak durması uyarısında bulunduğu görülmektedir.¹⁵² Buna ilaveten siyaseten mezheplerin çatışma unsuru şeklinde kullanılmasının önüne geçen bir yaklaşım izleyen Ayetullah Sistani, geçtiğimiz aylarda (5 Mart 2021) covid-19 salgınına rağmen ilk Irak ziyaretini gerçekleştiren Katoliklerin ruhani lideri ve Vatikan Devlet Başkanı Papa Francis’le basına kapalı olarak görüşmüştür.¹⁵³ Dolayısıyla söz konusu ziyaretin bu durumu memnuniyetle karşılayan ABD Başkanı Joe Biden’ın Ortadoğu politikalarıyla bağlantısının olabileceği ve yakın gelecekte İran’ı ilgilendiren gelişmeler yaşanabileceği yorumunda bulunulabilir.¹⁵⁴

Devrim ideolojisi İran Anayasası’nın çeşitli bölümlerine yansımıştır. Nitekim bahsedilen anayasanın giriş bölümünde, İran ordusu ve İslâm devrimi bekçilerinin görevinin yalnızca ülkenin coğrafi sınırlarının korunması değil; tüm dünyada Allah’ın kanun ve hâkimiyetinin genişlemesi yolunda cihad, savaş ve mücadele etmek olduğu

¹⁵¹ Müştak El-Hılo, “İran’ın Irak Politikasında Ayetullah Sistani’nin Önemi”, *İRAN*, 26 Mart 2018, <https://iramcenter.org/iranin-irak-politikasinda-ayetullah-sistaninin-onemi/>, (Erişim: 16.05.2021).

¹⁵² “أسئلة وكالة أسوشيتدبرس”, *sistani.org*, <https://www.sistani.org/arabic/archive/253/>, (Erişim: 16.05.2021).

¹⁵³ “Ayatollah Sistani Affirms Religious Freedom to Pope Francis in Historic Iraq Meeting”, *INFORMED COMMENT*, 3 Temmuz 2021, <https://124.im/rxTUCab>, (Erişim: 16.05.2021).

¹⁵⁴ “Papa Francis: Sistani ile Görüşmek Ruhuma İyi Geldi”, *euronews.*, 8 Mart 2021, <https://tr.euronews.com/2021/03/08/papa-francis-sistani-ile-gorusmek-ruhuma-iyi-geldi>, (Erişim: 16.05.2021).

belirtilmektedir. Mevzu bahis anayasanın 3. maddesinin 16'ncı fıkrasında İran dış politikasının İslâmi ölçüler göz önünde bulundurularak tüm Müslümanlarla kardeşlik taahhütlerine bağlı kalınması ve dünyanın tüm mustazaflarının himaye edilmesi üzerine tanzim edildiği ifade edilmektedir.¹⁵⁵ Buna ilaveten velâyet-i fakih ilgili anayasanın 5. maddesinde şu şekilde işlenmiştir: “Hz. Veliyy-i Asr'ın yokluğu zamanında (Allahü Teâla O'nu acilen göndersin) İran İslâm Cumhuriyeti'nde, Veliyy-i Emr olma ve ümmete imamlık vazifesi, halkın ekseriyetinin kendisini rehber bildikleri ve kabul ettikleri adil, takva sahibi, devrini iyi bilen, cesur, idareci ve tedbirli bir fakihin uhdesindedir.”¹⁵⁶ Ayrıca anayasanın 11. maddesi: “İran genel siyasetini Müslüman milletlerin dostluk ve birleşmesi temeline oturtmalı ve İslâm dünyasının vahdetini (siyasi-kültürel-iktisadi alanlarda) gerçekleştirmek için sürekli çaba göstermelidir.”¹⁵⁷ ifadelerine yer verilerek düzenlenmiştir. Buna ilaveten anayasanın 110. maddesine göre dini rehber aynı zamanda başkomutandır, askeri istihbaratın kontrolüne sahiptir ve savaş-barış ilan etme yetkisine sahiptir. Yine anayasanın 152. maddesinde İran İslâm Cumhuriyeti'nin dünya üzerindeki tüm Müslümanların haklarını savunduğu ve 154. maddesinde söz konusu devletin mazlumların zalimlere karşı haklı mücadelelerini dünyanın neresinde olursa olsun himaye edeceği vurgulanmaktadır.¹⁵⁸

Tüm bunlara ilaveten İran'da 1979 yılında gerçekleşen İslâm devriminin ideolojisini anlayabilmek için tarihsel seyir içerisinde İran coğrafyasında yaşanan

¹⁵⁵ Bkz.: *İran İslâm Cumhuriyeti Anayasası*, çev. Ömer Okumuş, İstanbul, Kayıhan Yayınevi, 1980.

¹⁵⁶ *İran İslâm Cumhuriyeti Anayasası*, a.g.e.

¹⁵⁷ İmam-khomeini, a.g.e.

¹⁵⁸ Hasan Onat, “İran İslam Devrimi ve Şîlik”, *e-makâlât Mezhep Araştırmaları*, Cilt: 6, Sayı: 2, Güz 2013, s. 236.

gelişmeleri göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Böylece bahsedilen devletin tarihi kodlarından hareketle İran kimliğinin anlaşılması kolaylaşacaktır. Söz konusu coğrafya Ahameniş, Part, Sasani, Emevi, Abbasi, Gazneli, Selçuklu, Moğol, Safevi, Zend, Kaçar ve Pehlevi Hanedanlıklarına ev sahipliği yapmıştır.¹⁵⁹ Pek tabii bölgenin etnik, kültürel, siyasi geçmişiyle birlikte İslâmiyet'in yayılmaya başlamasıyla buradaki Müslüman grupların tarihi tecrübeleri de Humeynî öncülüğündeki İran ulemasının güçlü pozisyonunu anlamamıza yardımcı olacaktır. Bu kapsamda Hz. Ömer'in halifeliği zamanında Zerdüştiliğin egemen olduğu Sasanilerle yapılan Nihavend Savaşı'nın Sami/Arap unsurunun İran coğrafyasına yayılmasında etkili olduğu bilinmektedir.¹⁶⁰ Kadisiye Savaşı sonucunda ise İran Müslümanların egemenliği altına girmiştir.¹⁶¹ Fakat İranlıların kitlesel olarak İslâmiyet'e geçme durumunun Abbasiler döneminde gerçekleştiği belirtilmelidir.¹⁶² Bununla birlikte İran'ın mezhebi kimliğini ön plana çıkarmasının tarihi motivasyonla gerçekleştirildiği söylenebilir. Öyle ki Safevi Devleti'nin (1501-1736) siyasi ve ideolojik yapısı İran devrimiyle kurulan teokratik rejime yansımıştır. Nitekim 200 yıl hüküm süren Safeviler, Fars kültürüne yaptıkları vurguyla İran coğrafyasında yaşayan ve çoğunluğu Sünni olan halkı zor kullanarak

¹⁵⁹ Çağrı Özkan, "Medeniyet Tarihi", *Anka Enstitüsü*, 4 Ocak 2018, <http://ankaenstitusu.com/wpcontent/uploads/2016/03/Uygarl%C4%B1k-Tarihi.pdf>, (Erişim: 16.05.2021).

¹⁶⁰ Bkz.: Durî Aziz, *İlk Dönem İslâm Tarihi*, Çev. Hayrettin Yücesoy, İstanbul, Endülüs Yayınları, 1991.

¹⁶¹ Hayrettin Yücesoy, "Kadisiye Savaşı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 24, Ankara, TDV Yayınları, 2001, s. 136-137.

¹⁶² Gene Ralph Garthwaite, *İran Tarihi: Pers İmparatorluğundan Günümüze*, İnkılap, İstanbul, 2011, s. 52.

Şîleştirmeyi başarmıştır.¹⁶³ Bununla birlikte söz konusu bölge halklarını bir araya getirerek onları siyasi ve ideolojik bir güce dönüştürmek maksadıyla Şîa'yı bir propaganda aracı olarak kullanmışlardır.¹⁶⁴ 19. yüzyılın başlarında ise Şîa bağımsız kurumlarını geliştirmiş; Şah'ın monarşi yönetimiyle birlikte İran'ın iki otorite kaynağından biri haline gelmiştir. 20. yüzyıla gelindiğinde devletleşme, sekülerleşme ve modernizasyon Şîî kurumların güç kaybetmesine neden olurken bağımsızlıklarını etkilememiştir.¹⁶⁵ Bununla birlikte Pehlevi yönetiminden sonra Humeynî'nin farklı din, dil, ırk ve etnik kökene sahip çok kültürlü İran toplumunu kucaklayıcı söylemleri İran halkı tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Ancak İslâmi rejimin kurulmasından kısa bir süre sonra eşitlikçi söylemler uygulamada karşılık bulamamıştır. Bunda Şîî mezhebinin İran'ın iç ve dış politikasının merkezinde yer alması etkili olmuştur. Dolayısıyla tıpkı Pehlevi döneminde olduğu gibi ülke içerisinde ırkçılık ve yabancı düşmanlığı gelişmeye başlamıştır.¹⁶⁶ Bununla birlikte İran kimliği, Şîî-Müslüman üst kimlikte diğer kesimlere karşı birleşmenin yanı sıra Batı karşıtlığı ve emperyalizmle mücadele temeline dayandırıldığı için önemli motivasyon kaynakları içermektedir. Böylelikle Şîa'yı merkeze alan devrim ideolojisi ve sonrasında gerçekleştirdiği politikalarla İran devleti günümüzde bölgesel güç kategorisinde yer almaktadır.

¹⁶³ Mazlum Uyar, *İmâmiyye Şî'ası'nda Düşünce Ekolleri*, İstanbul, 2000, s. 135-140.

¹⁶⁴ William Montgomery Watt, *Islamic Political Thought*, Edinburg, Edinburg University Press, 1968, s. 111.

¹⁶⁵ Arjomand, *a.g.e.*, s. 16.

¹⁶⁶ Alireza Asgharzadeh, *Iran and the Challenge of Diversity: Islamic Fundamentalism, Aryanist Racism, and Democratic Struggles*, New York, palgrave macmillian, 2007, s. 109.

Humeynî, Kur'an'ın emrettiği gibi ırk ayrımı gözetilmeksizin Müslümanların tek millet ve ümmet halinde birlik-beraberlik içinde İslâm bayrağı altında toplanması gerektiğini savunuyordu.¹⁶⁷ Ayrıca devrim gerçekleştirilmeden önce Humeynî'nin Müslümanlar tarafından kabul gören en büyük vurgusu Şah'ın Yezid gibi hareket ediyor olmasıydı.¹⁶⁸ Bu kapsamda devrimin meşhur sloganlarından “Her yer Aşura her yer Kerbela” ifadesi, Hüseyin'i yer, zaman ve ötekinin üzerine taşımış zulme karşı direnişin sembolü haline getirmiştir.¹⁶⁹ Devrim lideri, İslâm Dünyası'nda birlik-beraberliğin gerçekleşmesinde İmâmiyye içindeki birlik ve Hüseyin'i anma merasimleri gibi toplumsal-siyasi anlamı olan törenlerin etkili olduğunu söylemiştir.¹⁷⁰ Bu çerçevede Kerbela hadisesiyle İran'ın vereceği her savaş bağdaştırılmış ve Şîîlerin bilinçaltlarına kazınmıştır. Bu motivasyonla önce Şah'a karşı korkusuzca ayaklanarak ölüme giden Şîîler, sonraları karşı cephenin Müslüman olup olmamasına bakılmaksızın Kerbela'da Hüseyin tarafında savaşıyormuşçasına hareket eder konuma gelmiştir.¹⁷¹ Böylece İran ve Suudi Arabistan gibi mezhebi unsurları kullanan devletler, Müslümanlar arasında gerçekleşen çatışmaların çoğunda başat rol oynayarak defalarca Yezid gibi hareket

¹⁶⁷ Murtaza Mutahhari, *İslâm Devrimi*, Pınar Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1995, s. 93.

¹⁶⁸ Bkz.: Hasan Onat, “İran İslâm Devrimi ve Şîîlik”, *e-makâlât Mezhep Araştırmaları*, Cilt: 6, Sayı: 2, Güz 2013, s. 223.

¹⁶⁹ İmam Humeynî, *İmam Humeynî'nin -ks- Konuşma Yazı ve Mesajlarında Aşura Kıyamı*, İmam Humeynî'nin -ks- Eserlerini Tanzim ve Yayınlama Müessesesi Uluslararası İlişkiler Bürosu, s. 51.

¹⁷⁰ Ayetullah Humeynî, *İmam Humeynî'nin İlahi ve Siyasi Vasiyetnamesi*, İran İslâm Cumhuriyeti Büyükelçiliği Kültür Müsteşarlığı, Ankara, 1989, s. 35.

¹⁷¹ Mehmet Ali Büyükkara, “Kerbela'dan İnkılaba: İmami-Şîî Şehadet Düşüncesi ve Problemleri”, *AÜİFD*, Cilt: 13, Sayı: 2, 2002, s. 211-247.

etmektedir. Hal böyleyken İran nasıl tüm dünyada Hüseyin'i anma günlerinin ana aktörü olabilmektedir? Kaldı ki İslâm dini Müslümanın Müslümana kardeş olmasını emretmiştir. Bu kapsamda dünyanın bilinen ilk siyasi anayasası olan Hz. Peygamber'in Medine'de kurduğu devlette Müslüman ve Müslüman olmayan halkın tüm kesimlerini bir araya toplamak ve şehrin güvenliğini sağlamak maksadıyla yaptığı "kardeşlik anlaşması" örnek alınmadır.¹⁷²

Barış dini olan İslâm'ın çeşitli uluslararası aktörler tarafından siyasi-ekonomik çıkarlar elde etmek için bir vesile kılınması ve İslâm tarihindeki vakaları tarih bilimine aykırı olacak şekilde günümüze yansıtılması; şu anki konjonktürde söz konusu dinin radikal İslâm, İslâmi terör, İslâmofobi gibi türetilen kelimelerle yanlış lanse edilmesine sebep olmaktadır. Dolayısıyla İran devriminin ideolojisi, uygulamada İslâm dünyasında birlik yerine bölünmelere hizmet etmiş ve etmektedir. Pek tabii bu hususta uluslararası sistemdeki güç dengeleri, çıkarlar ve ekonomi gibi birçok faktörün etkisinin bulunduğu göz ardı edilmemelidir. Ancak bu durumun başlıca sebebinin siyaseten mezhebe atfedilen rolün büyüklüğü olduğu açıkça görülmektedir.

4. Uluslararası İlişkilerde Yumuşak Güç Aracı Olarak Din

Literatürde birçok tanımı bulunan güç kavramı, uluslararası ilişkiler teorilerinde sıklıkla tartışılan bir konudur. Ancak gücün sınırlarının belirlenmesindeki zorluk ve her dönemin farklı koşullarına göre belirleyici etkenlerinin değişmesi, söz konusu kavramın tanımını zorlaştırmaktadır. Ayrıca gücün hangi bağlamda hangi aktöre karşı kullanıldığı ve sonucunun ne olduğu gibi faktörler de tanımını etkilemektedir. Fakat Holsti'nin tanımını

¹⁷² İbn Hişam, *es-Siret'un-Nebeviyye*, nşr. M. Seka vd., Mısır, 1355/1936, s. 147. Anayasa maddeleri için bkz.: William Montgomery Watt, 1968, s. 130; İbn Sa'd, *Tabakatu'l-Kubra*, Beyrut, I, s. 238; Buhari, *Camii's-Sahih*, nşr. Ş. Kurt, İstanbul, 1981, IV, s. 222.

verecek olursak güç, bir ülkenin elindeki olanak ve yetenekleri ödül, ceza, ikna ve zorlama gibi çeşitli stratejiler yoluyla kullanarak karşı tarafın davranışlarını kendi çıkarları doğrultusunda etkileme ve yönlendirme kapasitesidir.¹⁷³ Bu bağlamda güç, dış politikada kullanılan araçlara göre sert güç, yumuşak güç ve akıllı güç olarak 3'e ayrılmaktadır.¹⁷⁴ Dolayısıyla siyasi ortamda güç ve çıkarların doğrudan bir ilişki içerisinde olduğunu söylemek mümkündür. Buradan hareketle uluslararası politikanın anarşi ortamında sürdüğünü söyleyen, kökenlerini iki bin yıl öncesine dayandıran ve siyasi birimler arasında güç ve nüfuz çekişmesini vurgulayan realizm, kötümser bir dünya görüşü olarak taraftar bulmuştur.¹⁷⁵ Bahsi geçen ekol 1930'lu yıllarda Almanya'da Nasyonal Sosyalizm hareketinin iktidara gelmesi ve birtakım ülkelerde kaba kuvveti öne çıkaran otoriter akımların güçlenmesiyle siyasal idealizmin yerini almış; Soğuk Savaş

¹⁷³ K. J. Holsti, "The Concept of Power in the Study of International Relations", *Background*, Cilt: 7, Sayı: 4, Şubat 1964, s. 182.

¹⁷⁴ Akıllı güç kavramı 2007 yılında Amerikalı düşünce kuruluşu Stratejik ve Uluslararası Araştırmalar Merkezi (CSIS) tarafından yayımlanan bir raporda kullanılmıştır. Buna göre akıllı güç, hedeflere ulaşmak için sert ve yumuşak gücün birleşimiyle açığa çıkan stratejinin kullanılmasıdır. Bu kapsamda söz konusu raporda güçlü bir ordunun gerekliliğinin altı çizilirken aynı zamanda Amerikan etkisini genişletmek ve Amerikan eylemlerinin meşruiyetini sağlamak için her türlü ortaklıklara ve kurumlara büyük yatırımların yapılması yaklaşımı savunulmuştur. Bkz.: Richard L. Armitage-Joseph S. Nye, CSIS Commission on Smart Power: A Smarter More Secure America, Rapor, 2007 Washington D.C., https://csis-website-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/legacy_files/files/media/csis/pubs/071106_csissmartpowerreport.pdf

¹⁷⁵ Paul R. Viotti-Mark V. Kauppi, *Uluslararası İlişkiler ve Dünya Siyaseti*, çev. Ayşe Özbay Erozan, 5. Baskı, Nobel Yayınları, s. 32.

Dönemi'nin başlarında (1947-1991) mevcut ortama uygunluğu sebebiyle popülaritesi artmıştır.¹⁷⁶ 1960'lı yıllarda realist görüşe yapılan eleştiriler sonucu Kenneth Waltz *Theory of International Politics*'te neorealizm akımını başlatmıştır. Waltz, realizmi gücü kendisi için bir amaç olarak gördüğü için eleştirmiş; yeni gerçekçilikte gücü, gereğinden az ya da fazla olmasının riskler taşıdığı kullanılabilir bir araç olarak gördüğünü söylemektedir.¹⁷⁷ Ayrıca güç mücadelesini uluslararası yapının özelliğine bağlamıştır.¹⁷⁸ Bu kapsamda büyük güçler arasındaki ilişki, uluslararası yapıyı belirlemektedir. Neorealist anlayış büyük, orta, küçük olarak sınıflandırdığı devletleri sistemdeki güç dağılımına göre konumlandırmaktadır.¹⁷⁹ Waltz'un anlayışına göre kuvvet kullanımını engelleyecek bir otoritenin yokluğu, devletlerin güvenliklerini sağlamak maksadıyla askeri güçlerini artırmalarına neden olacaktır.¹⁸⁰ İşte burada bahsedilen askeri güç dış politikada devletlerin kullandıkları sert güç kapsamına girmektedir. Sert güç (hard power) bir devletin askeri yetenekleriyle ve tehdit, cezalandırma yollarını kullanarak başkalarının davranışlarını şekillendirmesidir. Bu çerçevede bir ülkenin uluslararası ilişkilerde en son

¹⁷⁶ Faruk Sönmezoğlu, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*, Filiz Kitabevi, 4. Baskı, İstanbul 2005, s. 106.

¹⁷⁷ Kenneth N. Waltz, "The Origins of War in Neorealist Theory", der. Robert I. Rotberg-Theodore K. Rabbs, *The Origins and Prevention of Major Wars*, Cambridge University Press, Cambridge 1989, s. 40.

¹⁷⁸ Detaylı bilgi için bkz. Kenneth N. Waltz, *Uluslararası Politika Teorisi*, çev. Osman S. Binatlı, Phoenix, 2015.

¹⁷⁹ John Mearsheimer, *The Tragedy of Great Power Politics*, Norton, New York 2001, s. 143.

¹⁸⁰ Ali Balcı-Şaban Kardeş (Ed.), *Uluslararası İlişkilere Giriş: Tarih, Teori, Kavram ve Konuları*, Küre Yayınları, 8. Baskı, İstanbul 2018, s. 123.

çare olarak kullandığı askeri kuvveti, toplumun askeri potansiyelinin harekete getiricilerinden olan ekonomik ve teknolojik kapasiteyle yakından ilişkilidir.¹⁸¹

Soğuk Savaş'ın sonucunda ABD'nin ve Batı dünyasının benimsediği liberal değerler ön plana çıkmıştır. Yunan'a ve Romalı Stoacılara dek izi sürülebilen liberalizm, uluslararası aktörlerin çokluğunu ve hangi koşullarda işbirliği sağlanabileceğini vurgulayan iyimser bir dünya siyaseti görüşüdür.¹⁸² Klasik liberal düşünceler ve Birinci Dünya Savaşı sonrası idealizminin bir sentezi sayılabilecek bu anlayışta küreselleşme önemli bir etken olmakla birlikte barış, işbirliği, küresel sivil toplum, zenginlik ve ilerleme vurgulanmaktadır.¹⁸³ Ayrıca küreselleşen dünyada askeri müdahale, baskıcı diplomasi ve ekonomik yaptırımlara dayanan sert gücün kullanımı zorlaşmış; devlet dışı örgütlerin ve medya faaliyetlerinin önemi ise artmıştır. Öyle ki askeri güç ve ekonomik zorlama mekanizmaları önemlerini korumakta fakat devletler, artık başka oyuncular ve kuvvetlerle aynı sahneyi paylaşmaktadır.¹⁸⁴ Buna ilaveten çağımızın bilgi temelli ekonomilerinde ve karşılıklı bağımlılığa dayalı sisteminde güç, daha az somut, daha az şiddet ve zorlamaya dayalı niteliktedir.¹⁸⁵ Dolayısıyla Soğuk Savaş'ta en etkin şekilde kullanılmış olan caydırıcılık stratejisi, 11 Eylül sonrası değişen tehdit alguları ve uluslararasıda yaşanan güncel meselelerle birlikte 21. yüzyılda yeniden ilgiyi üzerine

¹⁸¹ Klaus Knorr, "Military Statecraft", der. James N. Rosenau vd., *World Politics, An Introduction*, Free Press, New York 1976, s. 376.

¹⁸² Viotti- Kauppi, *a.g.e.*, s. 33.

¹⁸³ Sönmezoğlu, *a.g.e.*, s. 141.

¹⁸⁴ Robert W. Cox, "Beyond Empire and Terror: Critical Reflections on the Political Economy of World Order", *New Political Economy*, Cilt: 9, Sayı: 3, Eylül 2004, s. 308.

¹⁸⁵ Joseph S. Nye, "The Changing Nature of World Power", *Political Science Quarterly*, Cilt: 105, Sayı: 2, s. 183.

çekmiştir. Caydırıcılık, bir kimseyi korkutarak bir eylemi yapmaktan alıkoymaktır.¹⁸⁶ Bu çerçevede söz konusu stratejiyle ahlaki ve dinî inançlardan hukuksal yaptırımların uygulanmasına kadar pek çok alanda rakibini vazgeçirmek suretiyle çatışmalardan kaçınılmaya çalışılmaktadır.¹⁸⁷

Tüm bu gelişmelerle birlikte dünya siyasetinde bireylerin kararları, kültürlerin etkisi, fikirler ve kurumların işlevinin ana akım yaklaşımlar (realizm, liberalizm, ekonomik yapısalcılar gibi) tarafından göz ardı edilmesi eleştirilerde ciddi bir artış yaşanmasına sebep olmuştur. Artık sistemdeki ilişkiler ve sorunların çözümlenmesinde neden-sonuç ilişkisi aranmaya başlanmış, dünya siyasetinde de sosyal bilim yöntemlerinin kullanılması ön plana çıkmıştır. Çünkü geleneksel yaklaşımlar olayları açıklamakta yetersiz kalmıştır.¹⁸⁸ Nitekim Gramsci Okulu'ndan Robert W. Cox, sosyal değişmeyi tamamen ekonomik terimlerle açıklayan görüşler karşısında kültürel olana açtığı yerle, tarihsel değişimde fikirlerin rolüne dikkat çekmektedir.¹⁸⁹ Maddi kabiliyetler, fikirler ve kurumlardan oluşan Coxgil hegemonya anlayışında fikirler, rızanın sağlanmasında hayati bir işlev görmektedir.¹⁹⁰ Aslında çok önceleri Çinli komutan, filozof ve askeri bilge Sun Tzu (MÖ 544-MÖ 496), “Savaşırısan insan öldürmek

¹⁸⁶ Kenneth N. Waltz-Robert J. Art, *The Use of Force: International Politics and Foreign Policy*, Little Brown and Company, Boston: 1971, s. 6.

¹⁸⁷ Patrick M. Morgan, *International Security: Problems and Solutions*, CQ Press, Washington D.C.: 2006.

¹⁸⁸ Sönmezoğlu, *a.g.e.*, s. 146.

¹⁸⁹ Mehmet Akif Okur, *Emperyalizm, Hegemonya, İmparatorluk*, Ötüken, İstanbul 2012, s.35.

¹⁹⁰ Okur, *a.g.e.*, s. 53.

şart olur. Ancak en iyisi savaşmadan kazanmaktır.”¹⁹¹ sözüyle gücün yumuşak ve akıllı yönlerine vurgu yapmıştır. Fakat yumuşak güç kavramı ilk olarak 1986 yılında Prof. Mevlâna Habip tarafından kullanılmış, 1980’li yıllarda Amerikalı Joseph S. Nye tarafından teori haline getirilmiştir. Bu kapsamda yumuşak güç, “zorlama veya bedel yerine istenileni çekicilik yoluyla elde etme yeteneği” anlamına gelmektedir.¹⁹² Bu güç türü kullanılırken başkalarının davranışı, ikna veya cazibeyle belirlenmeye çalışılmaktadır. Nye, karşı tarafın rızasına dayalı yumuşak gücün 3 ana kaynağını politik değerler, kültür ve dış politika şeklinde belirtmiştir. Bu hususta Nye şu ifadelerini kullanmıştır:

“Eğer bir devlet, kendi gücünü başkalarının gözünde meşru gösterebilirse, isteklerine karşı daha az dirençle karşılaşır... Eğer bir ülkenin kültürü ve ideolojisi çekici olursa, diğerleri isteklerini yaptırırken karşı taraf daha fazla istekli olur.”¹⁹³

Eleştirel yaklaşımlardan biri olan İnşacılık (Constructivism), yumuşak gücün kullanılma alanı ve şeklinin anlaşılması bakımından yardımcı olacak bir teoridir. Neorealist ve neoliberalerin sert güç üzerinde durmalarına karşın sosyal inşacıların hem sert hem de yumuşak güçle sistemi çözümleme yoluna gittikleri ifade edilebilir. Sosyal inşacılar uluslararası ilişkilerde en önemli şeyin materyal değil, sosyal olduğunu ileri sürmektedir. Buna göre maddi unsurlara odaklanan uluslararası ilişkiler çözümlemelerine

¹⁹¹ Sun Tzu, Savaş Sanatı, çev. Pulat Otkan-Giray Fidan, İş Bankası Kültür Yayınları, 2014, s. 51.

¹⁹² Joseph S. Nye, *Soft Power: The Means to Success in World Politics*, New York, Public Affairs, 2004, s. 23.

¹⁹³ *Soft Power: The Means to Success in World Politics, a.g.e., s. 44.*

“düşünce” gibi soyut bir unsur da eklenmelidir; çünkü düşünceyi meydana getiren inanç sistemleri ve algılar dış politika yapım sürecini mutlaka etkilemektedir.¹⁹⁴ Dolayısıyla uluslararası ilişkiler disiplini, uluslararası sahnede sosyal varlıkların (devletlerin) düşünce ve inançlarını etkileyen unsurlarla bu aktörler arasındaki ortak anlayışa ağırlık vermelidir.¹⁹⁵ Siyasi arenada yaşanan gelişmeler politik dünyanın insan bilincinin dışında olan fiziksel bir varlık veya materyal bir nesne değil sosyal bir alan olduğu varsayımını kuvvetlendirmektedir. Bu kapsamda inşacılar bireysel düzlemde, aktörlerin kimliksel faktörlerini etkileyen, görüş ve davranışlarını şekillendiren norm, kültür, ideoloji, coğrafya, istem ve temel inançların karar alma süreçlerini nasıl etkilediklerini çözümlenmeye çalışmaktadır.¹⁹⁶ Çünkü materyal gücün anlamını, amacını ve uygulandığı alanı belirleyen düşüncelerdir. Böylece savunma-güvenlik sistemleri, nüfus gibi fiziksel etmenlerin önemi düşünsel etmenlerden sonra gelmektedir.¹⁹⁷ Bu kapsamda kimlikler, ulusal ve ulus ötesi çıkarların özü olarak görülmektedir.¹⁹⁸ Böylece kimliklerin etkisinin iç ve dış politikada göz ardı edilmemesi gerektiği anlaşılmaktadır.

Çoğunlukla birtakım aidiyetlerle şekillenen kimlik, toplumsal bir varlık olarak insanın nasıl bir kimse olduğunu gösteren belirti, nitelik ve özelliklerin bütünüdür. Ayrıca

¹⁹⁴ Alexander Wendt, *Social Theory of International Politics*, Cambridge University Press, Cambridge, 1999, s. 62.

¹⁹⁵ Robert Jackson-George Sorensen, *Intrudiction to International Relations, Theories and Approaches*, Oxford University Press, 2007, s. 162.

¹⁹⁶ John Gerard Ruggie, *Constructing the World Polity: Essays on International Institutionalization*, Routledge, London: 1998, s. 22.

¹⁹⁷ *Intrudiction to International Relations, Theories and Approaches, a.g.e.*, s. 170.

¹⁹⁸ Gerry Nagtzaam, *The Making of International Environmental Treaties, Neoliberal and Constructivist Analyses of Normative Evolution*, Edward Elgar Publishing, 2009, s. 53.

kimlikler dil, din, ırk, mezhep, cemaat, gelenek-görenek, kültür, ideoloji, boy, soy-sop, coğrafya gibi birçok unsuru içinde barındırmaktadır. Söz konusu unsurlar aynı şekilde zihniyetlerin oluşumunda da etkili olmaktadır. Nitekim zihniyet, genelde belli bir bakış açısında bütünleşmiş haliyle sürdürülen değer hükümleri, tercih ve eğilimlerin toplamı; yani dünyaya ve dünya ilişkilerine içten dışa bir tavır alış anlamına gelmektedir. Dolayısıyla benzer kimliklere sahip olan bireylerin ortak zihniyeti paylaşma oranı artmaktadır. Toplumsal zihniyetin oluşumu sürecinde ise tabiat-iklim şartları ve kültür faktörlerinin yanı sıra din unsuru da yer almaktadır. Bu faktörlerin hiç biri diğerinden tamamen bağımsız bir işleve sahip değildir.¹⁹⁹ Ancak iktisadi-siyasi doğayı şekillendirmesi bakımından din faktörü daha fazla belirleyicilik özelliğine sahiptir.²⁰⁰ Öyle ki din hayatı anlamlı hale getirir ve düşünceleri böylece davranışları etkiler. Siyaset bilimine göre siyasal sistemin üç ögesi (siyasal topluluk, rejim, siyasal otorite) üzerinde temel belirleyici bireylerdir.²⁰¹ Dolayısıyla birey üzerinde güçlü etkisi bulunan dini anlama şeklinin siyasetten soyutlanması oldukça güçtür. Bu durumda siyasal iktidar ve siyasi partilerin toplumun dini aidiyetlerinden beslenmesi doğal bir sonuç mudur? Dinin yalnızca iç politikada değil dışarıda da yumuşak güç aracı olarak kullanılması kaçınılmaz mıdır?

Devlet, insan örgütlenmesiyle soyut, suni bir varlık olarak iktidar tarafından temsil edilen, diğer siyasal topluluklarla sınırları vasıtasıyla ayrılan en büyük siyasal kurumdur.

¹⁹⁹ Özkan Açıkgöz, “Toplumsal Zihniyet Olgusu ve İktisadi Gelişme ile İlgisi”, Journal of Economy Culture and Society, 2015, s. 94.

²⁰⁰ Bkz. Max Weber, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, Çev. Z. Aruoba, Hil Yayınları, İstanbul 1997.

²⁰¹ Bkz.: David Easton, *The Political System*, Alfred Knopf, New York 1953.

Burdeau'nun yazdığı gibi devlet, insanlar onu düşündükleri için vardır.²⁰² Duvarger'in tanımıyla devlet politikaları ise hem bir çatışma ve iktidar kavgası hem de toplumun bütün üyelerinin yararına olabilecek bir düzen yaratma aracıdır.²⁰³ Diğer taraftan bir insan nasıl varlığını sorgular ve var olma amacına ihtiyaç duyar devletler de tıpkı böyledir. Bu bağlamda devleti, onun adına hareket eden insanlardan ayrı olarak düşünmek mümkün değildir.²⁰⁴ Siyasal iktidarın ise yönetimi elinde bulundurması için en çok ihtiyacı olan şey taraftar elde etmesidir. Dinin geniş kitlelere hitap etme ve insanları fanatikleştirme özelliği bulunmakta; bu anlamda dini grupların siyaseten değeri artmaktadır. Herhangi bir grubun desteğini almak siyasal iktidar için oldukça makul olacaktır. Öyle ki tek bir vatandaşın değil o vatandaş ile ortak zihniyeti paylaşan bir grubun desteğini kazanmak anlamına gelecektir. Siyasi erkler tarafından hem taraftar bulma bakımından hem de dışarıda gücünü artırmak için çıkarları doğrultusunda hareket kabiliyeti sağlayan moral-motivasyon kaynağı şeklinde değerlendirilmesiyle dini gruplar, siyasette önemli işlev görmektedir. Önceki paragraflarda verilen bilgiler, modern dünyada uluslararası ilişkiler teorileri tartışmaları kapsamında sosyal aidiyetlerin dış politikadan soyutlanamayacağını ve gücü artırarak çıkarları doğrultusunda yumuşak güç unsuru olarak kullanılabildiğine işaret etmektedir. Esasen İbn Haldun'un ümrani incelerken tarihe yönelen, böylelikle mevcudun sebep ve kökenlerinin izahını gösteren yaklaşımıyla²⁰⁵ siyaset ve din ilişkisine baktığımızda, din olgusunun geçmişten günümüze farklı toplumlar üzerinde belirleyici

²⁰² Georges Burdeau, *L'Etat, Editions du Seuil*, Paris 1970, s. 14.

²⁰³ Maurice Duvarger, *Sociologie politique*, Presses Universitaires de France, Paris 1967, s. 29.

²⁰⁴ Münci Kapani, *Politika Bilimine Giriş*, Bilgi Yayınevi, 23. Basım, 2009, s. 47.

²⁰⁵ Ibn Khaldun, *The Muqaddimah: An Introduction to History*, çev. Franz Rosenthal, London, Princeton University Press, 1980, Cilt: 1, s. 6.

rol oynadığı ve siyaseten popülaritesini yitirmeyen bir konumda tartışılacağı söylemek mümkündür. Bu kapsamda tarih boyunca siyasi erki elinde bulunduran farklı coğrafyalarda hüküm süren iktidarlar dini gruplarla ilişki içerisinde olmuştur.²⁰⁶

İslâm Dünyası'ndan din-siyaset ilişkisiyle ilgili çalışmalar yapan Farabi, Maverdi, İbn Teymiyye, İbn Haldun gibi düşünürler çıkmıştır.²⁰⁷ İbn Haldun, dini vatandaşlar arasındaki farklılıkları ortadan kaldırarak toplumsal yaşamı ve dayanışmayı kuvvetlendirecek bir güç olarak nitelendirmekte; böylece devlet düzeninin sağlanması mümkün olmaktadır. Fakat dini unsurun kullanılması yalnızca devleti korumak değil başka toplumları da egemenliği altına alacak bir güce sahip olmaktır.²⁰⁸ Hz. Muhammed döneminde Medine'de İslâm Devleti kurulmuş, sonrasında halife Hz. Osman döneminde sonraki dönemlerde görülecek olan dini-siyasi partilere kaynaklık eden siyasi zümreleşmeler yaşanmıştır.²⁰⁹ Dört Halife dönemi sonrasında kurulan Emevi Devleti, Abbasi Devleti ve Osmanlı İmparatorluğu İslâm Medeniyeti'nde siyasetin din ile yakın ilişki içerisinde olduğu örneklerdir. Diğer taraftan 19. yüzyıl Batı siyasi tarihi incelendiğinde, din-siyaset ilişkilerinin günümüz uluslararası sistemini belirlemede etkili

²⁰⁶ Bkz.: Eric Hoffer, *Kesin İnançlılar*, çev. Erkil Günur, Plato, Nisan 2011.

²⁰⁷ Bkz.: Farabi, *İdeal Devlet (El-Medinetü'l-Fâzıla)*, çev. Ahmet Arslan, Vadi Yayınları, Ankara 1997); Farabi, *Kitabü'l-mille*, thk. Muhsin Mahdi, Dâru'l-Maşrık, Beyrut 1991; İbn Haldun, *Mukaddime*, der. Süleyman Uludağ, Dergah Yayınları, İstanbul 2020; Ebu'l Hasan Habib el-Maverdi, *Siyaset Sanatı (Kitabül'l Nasihatü'l-Mülk)*, Ark Yayınları, İstanbul 2016; İbn Teymiyye, *Siyaset*, Beka Yayınları, İstanbul 2019.

²⁰⁸ Mustafa Yıldız, "İbn Haldun'un Tarihselci Devlet Kuramı", *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 2010 Güz, Sayı: 10, s. 39.

²⁰⁹ W. Montgomery Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, çev. Ethem Ruhi Fığlalı, İzmir Fakültesi İlahiyat Vakfı Yayınları, No: 52, 5. Baskı, s. 11.

olduğu görülmektedir. Bu kapsamda 1648 Westphalia Barışı neticesinde ortaçağın evrensel Papalık kurumu büyük ölçüde darbe almış ve devlet egemenliğine dayalı modern uluslararası sistem inşa edilmiştir. Barış öncesinde 1618 yılında Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu sınırları dâhilindeki Protestan Bohemya'nın Katolik Avusturya İmparatoru'na karşı ayaklanması ve tüm Avrupa ülkelerinin meseleye dâhil olmasıyla 30 Yıl Savaşları olarak bilinen kanlı savaşlar yaşanmıştır.²¹⁰ Söz konusu savaşların nedeni, İmparator II. Ferdinand'ın tüm Avrupa'yı Katolik yapmak için mücadeleye girişmesi ve din yoluyla Alman Birliği'ni kurma isteğiyle açıklanabilecektir.²¹¹ Avrupa nüfusunun dörtte birine mâl olan savaşlar sonucunda din ve siyaset ilişkileri açık bir şekilde egemenlik alanı olarak kabul görmüş ve Alman prensliklerine kendi toprakları içerisinde dini yetkiyi kullanma imkânı verilmiştir.²¹² Pek tabii bahsedilen siyasi paradigma değişikliği âniden gerçekleşmemiş; Orta Çağ'ın skolastik düşünce yapısının, Aydınlanma ve Reform hareketleriyle sorgulanmaya başlamasında eleştirel teorilerin savunduğu gibi fikirler etkili olmuştur. Fransız Devrimi'nden (1789) sonraki süreçte ise Hristiyan dünyada devlet ve kilise birbirinden ayrılmış ve laiklik farklı şekillerde Avrupalı devletlerce uygulamaya konmuştur.²¹³ Günümüzde çoğu devlet seküler bir yaklaşımı benimseyerek öncelikle insanın hür iradesi ve aklına saygılı bir ortam hazırlamayı,

²¹⁰ Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Alkım Yayınevi, 6. Baskı, İstanbul 2010, s. 27.

²¹¹ Aynı yer.

²¹² D. Phillpot, "Modern Uluslararası İlişkilerin Dini Kökenleri", çev. Emre Erşen, *Uluslararası İlişkilerde Anahtar Metinler*, Uluslararası İlişkiler Kitaplığı, İstanbul 2013, s. 66

²¹³ Ethem Ruhi Fıçlalı, "Din ve Devlet İlişkileri", *Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı*, s. 588.

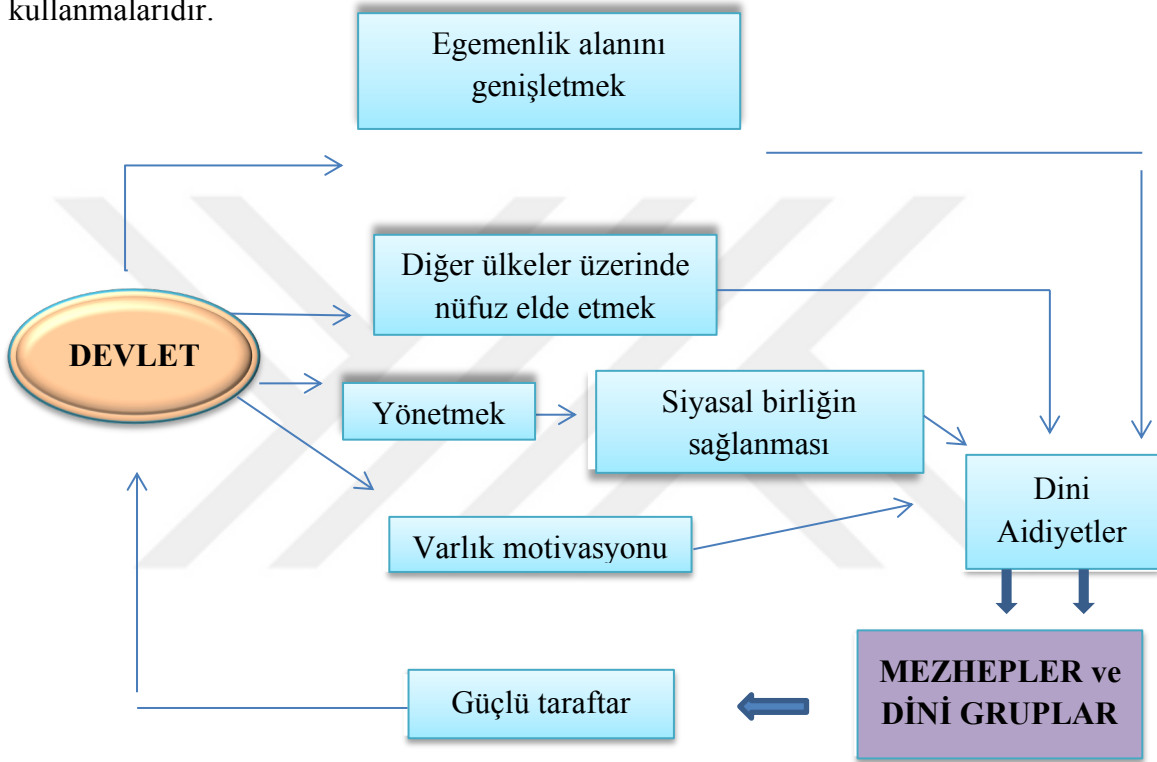
yönetimde adil olmayı, çeşitli kimliklere karşı eşit mesafede durmayı ve içişlerinde kaos ortamından kaçınmayı hedeflemiştir. Bu bağlamda bazı devletlerin bu yolu benimsemesinin sebebi açıkça öngörülebilir; çeşitli kimliklere sahip olan vatandaşlarını bir arada tutabilmek ve yönetebilmek.

Devletler için yönettikleri toplulukların dini aidiyetlerinin sürdürülebilir olması oldukça önemlidir. Örneğin demokrasinin beşiği olduğunu iddiasına sahip Avrupa Birliği'nde (AB) Hristiyan nüfusun çoğunluğu oluşturması, söz konusu birlik üyelerinin ülkelerinde yaşayan diğer inanç mensuplarının -örneğin Müslümanlık- çeşitli platformlarda dışlanması sonucunu doğurmaktadır. Buna ilaveten tarihte yok olmuş onlarca toplumun aksine Yahudilerin dini bir hedefe kitlenmeleri ve bir arada hareket kabiliyetleri, günümüz uluslararası sisteminde etkili olan bir devlete sahip olmaları neticesini doğurmuştur. Ayrıca totaliter sosyalist rejime sahip Çin Halk Cumhuriyeti'nin Uygur Türklerine yönelik dışlayıcı politikalarının altında dini farklılıkların önemli bir yer tuttuğu söylenebilir. Dolayısıyla dünya düzeni ve yönetim biçimleri değişse de insanlar arasında düşünce ve çıkar ayrılıkları var olduğu sürece bu ayrılıkların doğurduğu bir çatışma da var olacak yani politika da var olacaktır.²¹⁴ Aynı zamanda bu değişimler dinin siyasetteki rolünü artırıp azaltabilmekte fakat ortadan kaldırmamaktadır. Tüm bunlara ilaveten iç siyasette güç ve çıkar gözetilerek din unsurunun ve dini grupların kullanılması aynı şekilde Nye'nin ifade ettiği gibi nüfuz elde etmek için yumuşak güç aracı olarak dış dünya üzerinde geçerli kılınmaktadır. İç politikanın nasıl dış politikaya etki ettiğini açıklayan "Bağıntı teorisi" (Linkage Theory) bu durumu destekler niteliktedir.²¹⁵ Ayrıca küreselleşmenin etkisiyle düşünsel faktörlerin kimlik, çıkar ve tercihlerde maddi etkenlerden daha önemli olduğunu, dünyayı kendi yaptığımız bir şey ve sosyal inşa olarak

²¹⁴ Politika Bilimine Giriş, *a.g.e.*, s. 19.

²¹⁵ Bkz. James N. Rosenau, *Linkage Politics*, Free Press, New York 1969.

gören konstruktivist yaklaşımın desteklediği gibi, din uluslararası sistemde daha da güçlenmiştir. Westfalya'dan bu yana 372 yıl geçmiş olmasına rağmen mezhebi farklılıklar siyaseten kullanılmaktadır. Bunun nedenlerinden belki de en önemlisi, güç unsurunun uluslararası sistemin aktörleri için önemini yitirmemesi, dinin farklı boyutlarda siyasi organları güçlendirebilme özelliği ve siyasi iktidarın güç maksimizasyonunu sağlamak için dini unsurları iç-dış siyasette tehlikeli bir araç olarak kullanmalarıdır.

Şekil 1: Devlet ile Mezhepler ve Dini Grupların İlişkisi

4.1. İran İslâm Cumhuriyeti'nin Yumuşak Gücü

Yumuşak gücünü kullanmakta daha geniş olanaklara sahip büyük ve orta ölçekteki devletler, sınırları dışında kendi çıkarları doğrultusunda birlikte hareket edebilecekleri aktörler bulmakta daha şanslıdır. Böylelikle birtakım araçlarla diğerlerinin zihninde olumlu algılar oluşturmak suretiyle farklı ülkelerin karar alma mekanizmalarını etkileyebilirler. Bu bağlamda Xinhua, CNN, BBC gibi uluslararası haber ajansları; Goethe Institute, Konfüçyüs Enstitüleri, Britisch Council gibi dil ve kültür merkezleri;

ABD'nin Full Bright, AB'nin Erasmus programları gibi üniversite öğrencilerine yönelik burslar yumuşak gücün kullanıldığı sahalardır. Yumuşak güç zamanla gücü kullananın lehine işleyebilmekte; öyle ki ülkesine getirip burs verdiği öğrencilerden biri kendi ülkesine döndüğünde siyasette önemli bir pozisyona gelebilecek ve burs aldığı ülke ile ilişkilerinde önemli adımlar atılabilecektir. Ayrıca yumuşak güç sert gücün uygulanması sonucunda da elde edilebilmekte; örneğin Afrika ülkelerindeki nüfusun büyük bir kesimi sömürgeci devletlerin dinini benimsemiştir.

Şîa'nın siyasi-karizmatik otoritesini kullanan İran İslâm Cumhuriyeti'nin yumuşak güç enstrümanları kültürü, ideolojisi ve mezhebi unsurlarıdır. Bu kapsamda Tahran, etki alanını sınırlarının ötesinde görmektedir. 1980 yılında devrim ihracına yönelik olarak Tahran'da İslâm Özgürlük Hareketleri adına uluslararası bir konferans düzenlenmiş ve Yabancı Ülke İslâm Devrimleri Yüksek Koordinasyon Konseyi kurulmuştur.²¹⁶ Ayrıca Hac Hizmetleri Daimi Komitesi, Cuma İmamları Uluslararası Kongresi, İslâmi Propaganda Örgütü²¹⁷ (IDO) gibi oluşumlar da faaliyete başlamıştır.²¹⁸ Devrim Lideri Humeyni'nin 1989 yılında vefatının ardından cumhurbaşkanlığına seçilen Haşimi Rafsancani de daha çok yumuşak güç unsurlarına yönelerek devrim ihracı politikasına ivme kazandırmıştır.²¹⁹ İran dış politika stratejisi olarak kurguladığı devrim ihracı ilkesinin bir sonucu olarak Şîi yayılcılığını hedeflemektedir. Böylece öncelikle

²¹⁶ Mevaye-ye Jomhuri-ye İslami-ye İran, der. siyaset-e harici, *Mevaze-ye Cahani, Osul ve Muvazeyi Siyaset Harice*, s. 612-631. Mecelle-ye siyaset-e harici, 1375, yay N2 (Beyanatlar, 21 Dekabr, 1995-21 Mart 1996).

²¹⁷ Bkz.: *Islamic Development Organisation*, <http://ido.ir/en/org/>, (Erişim: 03.02.2021).

²¹⁸ Mevaye-ye Jomhuri-ye İslami-ye İran, *a.g.e.*, s. 612.

²¹⁹ Cenk Tamer, *İran'ın Güvenlik Stratejileri Bağlamında Irak Politikası (1990-2016)*, ANKASAM, Ankara: 2017, s. 27.

bulunduğu coğrafyada diğer güçlerin etkisini kırmak ve etki alanını genişletmek maksadıyla büyük ölçüde dini söylemler kullanmaktadır. Bu maksatla uluslararası kamuoyunda 3 söylem kullandığı görülmektedir. Bunlardan birincisi komşu ülkelerdeki Şîi unsurlara hitap ederken kullandığı “Şîi İslâm Birliği”; ikincisi Müslüman olmayan Batı'nın üstünlüğüne başkaldırmış Müslüman ülkelerin halkına seslenirken kullandığı “İslâm Devrimi” ve üçüncüsü “dünyada ezilenlerin ezenlere karşı mücadelesi” söylemidir.²²⁰ İran bu 3 söyleminde de kendisine liderlik rolü atfetmektedir.

Tahran, mezhebi zemine oturttuğu yumuşak gücüyle Şîi yayılcılığını hedeflemekte; dünya nezdinde Şîi nüfusu artırmaya yönelik politika izlemektedir. Böylelikle Şîiliği taraftar elde etmek, kendi nüfuzunu genişletmek için en önemli yumuşak gücü olarak görmektedir. Bu husus farklı ülkelerde faaliyet gösteren İran menşei/destekli kurumlar aracılığıyla işlerlik kazanmakta; söz konusu kurumlar İran'ın büyükelçilikleri, istihbaratı ve vakıf-dernekleriyle ortaklaşa çalışmaktadır. Dolayısıyla kültür ve kamu diplomalarını de bu hedefi doğrultusunda etkin bir şekilde kullanmaktadır. Pek tabii kültür temsilcilikleri gibi diplomatik temsilcilikler aracılığıyla gizli dini propagandalar yapılmaktadır. İran, diğer ülkelerdeki farklı dine ya da İslâm mezhebine sahip insanlara kurumları²²¹ tarafından çıkarılan dergi ve kitaplar, sosyal

²²⁰ William Bullock Jenkins, *Explaining Iranian Soft Power Capability: A Political Economy of the Islamic Republic's Parastatal Foundations*, Lisans Bitirme Tezi, Canberra, The Australian National University, October 2014, s. 47.

²²¹ Örneğin Almanya'daki Şîilerin en büyük merkezi olan Hamburg İslam Merkezi'ne bağlı olarak 1996 yılında Almanya İslam Akademisi kurulmuştur. İran'ın Şîi öğretileri dünyaya yayma hususunda önemli kurumlarından biri olan Uluslararası el-Mustafa Üniversitesi ile bahsedilen akademi arasında 2003 yılında işbirliği anlaşması imzalanmıştır. Söz konusu akademinin kurucusu Prof. Dr. Abdulcevad Falaturi,

medya, radyo-tv kanalları²²², gazeteleri²²³, kadınlar ve çocuklar için çeşitli aktivitelerin düzenlenmesi, seminer, toplantı, anma törenleri gibi yollarla ulaşabilmektedir. Genellikle yabancı ülkelerde spor kompleksleri, sağlık merkezleri, hastaneler, hüseyniyeler, enstitüler, okullar ve dini dernekler kurarak o ülkenin halkına ulaşabilmektedir. Ayrıca ekonomik faaliyetlerle başka ülkelere intikal edebilmekle ve devrim ihracına hizmet edebilmektedir. Diğer taraftan farklı ülkelerdeki Müslüman kesimin sosyo-ekonomik, kültürel durumuna göre ilişki kurma yöntemleri değişiklik arz edebilmektedir. Nitekim Orta Asya’da Sünni Müslümanların çoğunlukta olduğu ülkelerde Sufi inançların batını öğretilere yaklaştırılması metodunu izlemekte; Afrika’da ekonomik yönden zayıf durumda olan öğrencilere burs imkânları tanımakta ve Kum havzasında dini eğitim

akademik alanda yaptığı çalışmalarda dinlerarası diyaloga büyük önem vermiştir. Almanya İslam Akademisi’ne bağlı İslam im Dialog isimli internet sitesinde bu alana ağırlık verildiği görülebilir. Şu anda Dr. Hamidreza Turabi’nin yönettiği akademinin İran rejimiyle irtibatlı olduğu belirtilmektedir. Bkz.: *İslam im Dialog*, <http://www.blauemoschee.de/>, (Erişim: 07.10.2020); “Angela Merkel’s Ugly Romance with the Iranian Regime (İran Rejimi ile Angela Merkel’in Çirkin Romantizmi)”, *Tablet*, <https://www.tabletmag.com/jewish-news-and-politics/270808/angela-merkel-iran>, (Erişim: 29.11.2020).

²²² İran Radyo ve Televizyon Kurumu’nun yurt dışına yayın yapan kanalları Cam-ı Cem 1,2,3, ElAlem, Seher TV 1,2,3, El- Kevser, Press TV ve Hispan TV’dir. Bkz.: Abdullah Yegin, “İran’ın Yumuşak Gücü”, *SETA*, Şubat 2015, http://file.setav.org/Files/Pdf/20150302115846_iranin-yumusak-gucu-pdf.pdf, (Erişim: 04.02.2021).

²²³ İran’ın İngilizce ve Arapça yayın yapan gazeteleri: İran News, İran Daily, Tehran Times, Keyhan English, El Vifak ve Keyhan.

aldırmaktadır. Böylece hitap ettiği toplumun değerlerine göre şekil alma kabiliyetine sahip olduğu söylenebilir. Öyle ki “dinlerarası diyalog” kapsamında diğer dinlere mensup gruplarla ilişkilerin kurulması sağlanmaktadır. Ayrıca Sünni kurumlarla işbirliklerine verilen önemle toplumun geneline hitap edebilme imkânı bulunduğu söylenebilir.

4.1.1. Şîî Nüfus

2015 yılında yapılan bir araştırmaya göre dünya nüfusunun %24’ünü aşan Müslüman nüfusun yaklaşık 1.8 milyar olduğu sanılmaktadır.²²⁴ Ayrıca 2030 yılında dünyadaki Müslüman nüfusun 2.2 milyar olması beklenmektedir.²²⁵ Söz konusu nüfusun büyük bir kısmı Kuzey Afrika ve Asya kıtalarında yaşamaktadır. Arapça kaynaklara göre toplam Müslüman nüfusun %13’ü Endonezya’da ve Müslümanların %20’si Nijerya, İran, Türkiye ve Arap ülkelerinde yaşamaktadır.²²⁶ Dünya üzerinde Şîîlerin sayılarıyla ilgili net bir istatistik bulunmamaktadır. Bununla ilgili somut ve güvenilir bir istatistik ortaya koymak da zordur.²²⁷ Bazı Şîîlerin mezheplerini gizlemeleri de bu sayımı zorlaştırmaktadır. Fakat araştırmalara göre dünya Müslüman nüfusunun %13.7’sine

²²⁴ “Why Muslims are the world’s fastest growing religious group”, *Pew Research Center*, Nisan 2017, <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2017/04/06/why-muslims-are-the-worlds-fastest-growing-religious-group/>, (Erişim: 01.01.2021).

²²⁵ Doaa Shalash, “2019”, عدد المسلمين والمسيحيين في العالم, mawdoo3, <https://bit.ly/3r5mznW>, (Erişim: 09.12.2020).

²²⁶ Cihan Hadel Hajjah, “2019”, عدد المسلمين في العالم العربي, mawdoo3, <https://bit.ly/39zEmxv>, (Erişim: 09.12.2020).

²²⁷ Bkz.: Adem Arıkan, “İslam Dünyasının Mezhep Haritası ve Nüfus Dağılımı”, *Journal of Islamic Research*, Cilt: 29, Sayı: 2, 2018.

tekabül eden Şîî nüfus 230 milyondur.²²⁸ Ancak bu oran Zeydiyye, İsmailiyye, Aleviler, Bektaşiler, Nusayriler, Ehl-i Hak ve Dürzîler gibi tüm Şîî grupları kapsamaktadır. Bu

²²⁸ Dünyadaki Şîî nüfusla ilgili İngilizce kaynaklar için bkz.: “Shia Muslim Population”, *Shia Numbers*, <http://shianumbers.com/shia-muslims-population.html>, (Erişim: 31.01.2021); Vali Nasr, “When the Shiites Rise”, *Foreign Affairs*, July-August 2006, <http://www.mafhoum.com/press9/282S26.htm>, (Erişim: 31.01.2021); “Religions (%)”, *CIA Factbook*, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/fields/2122.html>, (Erişim: 31.01.2021); Moojan Momen, *Shi’i Islam: A Beginner’s Guide*, Oneworld, London 2016; “Shia Muslims in Tunisia”, *Shia Africa*, <http://shiafrica-en.blogfa.com/post/35>, (Erişim: 26.10.2020); “Mapping the Global Muslim Population”, *Pew Researcher Centre*, <http://www.npdata.be/Data/Godsdiens/PEW/Pew-Muslimpopulation-2009.pdf>, (Erişim: 10.09.2020); “The Shi’a in the World”, *Shia One*, <http://shia.one/index.php/en/introduction/general-intro/9258-the-shi-a-in-the-world>, (Erişim: 31.01.2021); United Nations Department of Economic and Social Affairs, “Total Population - Both Sexes”, *World Population Prospects*, the 2017 Revision, <https://bit.ly/3j20G62>, (Erişim: 31.01.2021).

Almanca kaynak için bkz.: “Mitgliederzahlen: Islam (Takipçi Sayıları: İslam)”, *Remid*, https://www.remid.de/info_zahlen/islam/, (Erişim: 11.08.2020).

Rusça kaynak için bkz.: “Şîizm (Şîilik)”, *etnolog.ru*, <http://www.etnolog.ru/religion.php?id=483>, (Erişim: 27.09.2020); “Religiozniy Sostav Naseleniya Stran Mira (Dünyadaki Ülkelerin Dini Dağılımı)”, *NFPK*, <http://files.school-collection.edu.ru/dlrstore/00000c51-1000-4ddd-517d-3600483aebf5/@001349.htm>, (Erişim: 23.07.2020); “Demografiya Musulman (Müslümanların Nüfusu)”, *Golos İslama*, <https://golosislama.com/news.php?id=8720>, (Erişim: 25.07.2020); “Musulmane

durumda yalnızca İsnâaşeriyye mezhebinden olanların oranı %10.9 olarak belirtilmektedir.²²⁹

Dünyadaki Şîilerin çoğunluğu Asya kıtasında yaşamaktadır. Asya'da Şîi nüfusun çoğunluğu sırasıyla İran, Pakistan, Hindistan, Irak, Yemen, Azerbaycan, Bengladeş, Afganistan ve Türkiye'de bulunmaktadır. Ayrıca Şîiler Bahreyn nüfusunun %70'ini ve Lübnan'ın %40'ını oluşturmaktadır. Afrika kıtasında nüfusun çoğunluğunun Müslüman olduğu birçok ülke yer almaktadır. Bunlar; Libya, Nijerya, Nijer, Mozambik, Moritanya, Mısır, Mali, Kamerun, Gine-Bissau, Gine, Gambiya, Gabon, Togo, Somali, Seyseller, Sudan, Senegal, Cibuti, Komorlar, Cezayir, Tunus, Fas, Çad, Burkina Faso, Fildişi Sahili, Etiyopya, Eritre, Benin ve Uganda'dır.²³⁰ Afrika'da Şîi nüfusun çoğunluğu Nijerya, Togo, Gana, Tanzanya, Libya ve Benin'de yaşamaktadır. Amerika kıtasında Şîi nüfus Kuzey Amerika'da yaşamaktadır. Fakat Şîi nüfusun en yoğunlukta yaşadığı yerler Trinidad ve Tobago ve Arjantin'dir. Avrupa'da ise Arnavutluk ve Gürcistan nüfuslarının %20'si Şîi mezhebindedir. Bunlardan sonra Şîi nüfusun yoğunlukta olduğu ülkeler Sırbistan, Rusya, Bulgaristan ve Avusturya'dır.

4.1.2. İranlı Kurumlar

İran İslâm Cumhuriyeti Kültür ve İslâmi İrşad Bakanlığı, Şîi öğretilerin yayılmasında etkili bir kurumdur.²³¹ Söz konusu bakanlığa bağlı olarak hem yurt içinde hem de yurt

i İslam v SŞA i Mire: Osnovnie Faktı (ABD ve Dünyada Müslümanlar ve İslam: Temel Veriler)", *İslamoved.ru*, <http://islamoved.ru/2017/musulmane-i-islam-v-ssha-i-mire-osnovnye-fakty/>, (Erişim: 24.08.2020).

²²⁹ Momen, *a.g.e.*, s. 113.

²³⁰ Ahmet Emin Dağ, *Afrika'da Müslüman Azınlıklar*, İHH, Haziran 2015, s. 19.

²³¹ "Vazife Va Siyasetha (Görev ve Politika)", *Vezaret-e Ferhangi Va İrşad-e İslami*, <https://www.farhang.gov.ir/fa/intro/duty>, (Erişim: 21.03.2020).

dışında çalışmalarını yürüten kurumlar bulunmaktadır [İran Sinema ve Görsel-İşitsel İlişkiler Örgütü²³², Halk Kültürü Şurası, Bilimsel Uygulamalı Kültür ve Sanat Merkezi²³³, İran Bilgisayar ve Video Oyunları Vakfı²³⁴, Hac ve Ziyaret Kurumu²³⁵, Vakıflar ve Hayır İşleri Kurumu²³⁶, İslâmi Kültür ve İletişim Kurumu²³⁷ (ICRO), Ülke Camileri, Kültür ve Sanat Kurumları Yüksek Merkezi²³⁸, Kültür, Sanat ve İletişim Enstitüsü²³⁹, İslâm

²³² “Tarihçe-ye Sazeman-e Sinamayi (Sinema Kurumu’nun Tarihçesi)”, *Sazeman-e Umur-e Sinemayi, Sam’i Va Basari*, <http://cinema-org.ir/?p=cntpage&txtid=2016>, (Erişim: 21.03.2020).

²³³ “Marufi-e Merkez (Merkez Hakkında Bilgi)”, *Müessese-ye Amuzeş-e Ali-ye İlmi-ye Karbordi Ferhang va Hüner*, <http://www.uast-farhang-honar.ir/index.php/news>, (Erişim: 21.03.2020).

²³⁴ “About Us”, *Iran Computer & Video Games Foundation*, <http://en.ircg.ir/page/1>, (Erişim: 23.03.2020).

²³⁵ “Derbare-ye Ma (Hakkımızda)”, *Sazeman-e Hac Va Ziyaret*, <http://www.hajnews.ir/about-us>, (Erişim: 20.05.2020).

²³⁶ “Derbare-ye Ma (Hakkımızda)”, *Sazeman-e Evqaf Va Umur-e Hayriye*, <http://www.oghaf.ir/pages/aboutus>, (Erişim: 23.05.2020).

²³⁷ “Aims”, *Islamic Culture and Relations Organization*, <http://en.icro.ir/index.aspx?fkeyid=&siteid=257&pageid=9641>, (Erişim: 19.03.2020).

²³⁸ “Derbera-ye Setad-e Ali (Yüksek Merkez Hakkında)”, *Setad-e Ali-ye Kanunha-ye Ferhangi Va Hüneri-ye Mesacid-e Keşver*, <https://masajed.farhang.gov.ir/fa/staffintroduction>, (Erişim: 24.04.2020).

²³⁹ “Derbare-ye Pejuheşgah (Enstitü Hakkında)”, *Pejuheşgah-e Ferhang, Hüner Va Ertebat*, <https://www.ricac.ac.ir/page/6/درباره-پژوهشگاه>, (Erişim: 24.03.2020).

Cumhuriyeti Haber Ajansı²⁴⁰ (IRNA), Halk Kütüphaneleri Mütevelli Heyeti²⁴¹, Kültürel Çalışmalar ve Ödüller Topluluğu²⁴², İmam Rıza Uluslararası Kültür ve Sanat Vakfı²⁴³, “Honar” Kredi Fonu²⁴⁴, Yazılı Miras Araştırma Merkezi²⁴⁵, İyiliği Emretme ve Kötülükten Men Etme Şurası²⁴⁶, Namaz Kılma Şurası²⁴⁷]. Şif nüfusun dünya çapında artması görevini, söz konusu bakanlığa bağlı olarak çalışan İmam Rıza Uluslararası

²⁴⁰ Bkz.: *IRNA*, <https://tr.irna.ir/archive>, (Erişim: 11.12.2020).

²⁴¹ “Derbare-ye Nehad (Kurum Hakkında)”, *Nehad-e Kitaphaneha-ye Umumi-ye Keşver*, <http://iranpl.ir/news/3807/anout-us>, (Erişim: 22.03.2020).

²⁴² “Derbare-ye Encumen-e Asar va Mafahare Ferhangi (Kültürel Çalışmalar ve Ödüller Topluluğu Hakkında)”, *Encumen-e Asar va Mafahare Ferhangi*, <http://anjom.ir/about-anjoman/about/pishineh>, (Erişim: 26.03.2020).

²⁴³ “A Brief Introduction to The Imam Reza (PBUH) International Festival of Arts and Culture”, *Imam Reza International Foundation for Culture and Art*, <http://www.shamstoos.ir/en/festival/introducingthefestival>, (Erişim: 26.03.2020).

²⁴⁴ “Derbare-ye Ma (Hakkımızda)”, *Honar Credit Fund*, <http://www.honarcredit.ir/sc?P=17>, (Erişim: 26.04.2020).

²⁴⁵ “Derbare-ye Ma (Hakkımızda)”, *Merkez-e Pazuheşi Miras-e Mektub*, <http://www.mirasmaktoob.ir/fa/aboutus>, (Erişim: 26.03.2020).

²⁴⁶ “Emr-e Belmaruf Nehi Ezmunkar (İyiliği Emretme ve Kötülükten Men Etme)”, *Şura-ye Emr-e Belmaruf Nehi Ezmunkar*, <https://marouf.farhang.gov.ir/fa/boltan/amrebemarouf>, (Erişim: 26.03.2020).

²⁴⁷ “Debirhane-ye Şura-ye İkame-ye Namaz (Namaz Kılma Şurası Sekreterliği)”, *Şura-ye İkame-ye Namaz*, <https://namaz.farhang.gov.ir/fa/filepool/2720/-دبير-خانه-شورای-اقامه-ای-افامه>, <https://namaz.farhang.gov.ir/fa/filepool/2720/-دبير-خانه-شورای-اقامه-ای-افامه?redirectpage=%2ffa%2fdabirkhaneh>, (Erişim: 26.03.2020).

Kültür ve Sanat Vakfı üstlenmiştir.²⁴⁸ İmam Rıza Şîîlerin on iki imamından sekizincisidir. 2017 yılında İmam Rıza'yı tanıtmak adına 100 ülkede ve 3.000 farklı şehirde İranlıların "Rezavi diplomasisi" dedikleri etkinlikler gerçekleştirilmiştir.²⁴⁹ Ayrıca bahsi geçen bakanlığa bağlı kurumların İran Dışişleri Bakanlığı ve İran devletinin diğer kurumlarıyla koordinasyonunu Kültür ve İrşad Bakanlığı'na bağlı olan ve 1995 yılında kurulan ICRO üstlenmektedir. İran devleti bu kuruma bağlı yurt dışındaki kültür temsilcilikleri aracılığıyla büyük ölçüde Şîîliği dış politikada yumuşak güç aracı mahiyetinde kullanmaktadır.

ICRO Kültür Bakanlığı ve Dini Lidere bağlı bulunmakta ve yurt dışındaki faaliyetlerini İran İslâm Cumhuriyeti büyükelçiliklerinin kültür merkezleri aracılığıyla yürütmektedir.²⁵⁰ Dolayısıyla büyükelçilikler bünyesinde kurulan kültür merkezlerinin

²⁴⁸ Aljazeera, "Iranian Intelligence Activities in Africa", 1 Ekim 2012, *theguardian*, <https://static.guim.co.uk/ni/1424713160050/SSA-on-Iranian-intelligence.pdf>, (Erişim: 15.11.2020).

²⁴⁹ "Razavi Programs to be Held in 100 Countries, 3000 Places Around the Globe", *Imam Reza International Foundation for Art and Culture*, 20 Ocak 2018, <http://www.shamstoos.ir/en/news/58078/Razavi-Programs-to-be-Held-in-100-Countries-3000-Places-around-the-Globe>, (Erişim: 03.02.2021).

²⁵⁰ "What is the Relationship Between the ICRO and the Ministry of Foreign Affairs?", *ICRO*, <http://en.icro.ir/index.aspx?fkeyid=&siteid=257&pageid=14454&p=1&showitem=382>, (Erişim: 02.02.2021).

faaliyetleri ICRO tarafından belirlenmektedir.²⁵¹ ICRO amaçlarını şu şekilde sıralamaktadır; İslâmi düşüncenin canlandırılması ve dünya halkalarına ulaştırılması; İran İslâm Devrimi'nin ilkeleri ve hedeflerinin dünya halklarına anlatılması; özellikle Müslümanlar ve mazlumlara olmak üzere çeşitli uluslar ve topluluklarla kültürel ilişkilerin genişletilmesi; İran İslâm Cumhuriyeti ile diğer ülkeler ve uluslararası kültürel kuruluşlar arasında ilişkilerin güçlendirilmesi; İran kültürü, medeniyeti, tarihi ve coğrafyasının tanıtılması; Müslümanlar arasında birliktelik kurulması için gerekli zeminin oluşturulması ve İslâm'ın tartışmasız ilkeleri temelinde dünya Müslümanlarıyla birleşik bir cephe kurulması; düşmanların bölücü komploları karşısında dünya Müslümanlarında farkındalık oluşturmanın yanı sıra İslâm ve devrim karşıtı kültürlerle bilimsel çerçevede tartışmalar organize etmek; Müslümanların kültürel, ekonomik ve sosyal koşullarının büyümesi ve iyileştirilmesi.²⁵² ICRO'ya bağlı olan Dinlerarası Dialog ve Medeniyet Merkezi (CID), İran İslâm Cumhuriyeti'nin resmi olarak 20 yıldır bölgesel ve uluslararası dini gruplarla çeşitli alanlarda ilişkilerini yürüttüğü bir merkez olarak faaliyetlerini sürdürmektedir.²⁵³

²⁵¹ Javad Rad, "Iran's Cultural Diplomacy and Cultural Centers", *USC Central Public Diplomacy*, <https://uscpublicdiplomacy.org/blog/iran%E2%80%99s-cultural-diplomacy-and-itscultural-centers>, (Erişim: 02.02.2021).

²⁵² "Aims", *ICRO*, <http://en.icro.ir/index.aspx?fkeyid=&siteid=257&pageid=9641>, (Erişim: 02.02.2021).

²⁵³ "An introduction to the Center for Interreligious Dialogue & Civilization (CID)", *ICRO*, <http://en.cid.icro.ir/index.aspx?fkeyid=&siteid=237&pageid=7401>, (Erişim: 04.11.2020).

Bunların yanı sıra Devrim Lideri Humeyni'nin kararnamesiyle kurulan devrimin amaçlarına uygun dini ve kültürel çalışmalar yürüten İslâmi Tebliğ Kurumu²⁵⁴ ve 1990 yılında İran Dini Lideri Ali Hamaney'in emriyle kurulan ve Şîi olmayan Müslümanlara hitap eden Dünya İslâm Mezheplerini Yakınlaştırma Kurultayı²⁵⁵ Şîiliğin yayılmasını hedefleyen kurumlardır. Dünya İslâm Mezheplerini Yakınlaştırma Kurultayı'nın çalışmaları İran'ın kültür diplomasisinin bir parçası olan takrib-i mezahib (mezheplerin yakınlaşması) politikasını destekler niteliktedir. Bahsi geçen kurumun aktif üyelerinden el-Ezherli alim Yusuf el-Kardavi 2007 yılında Doha'daki takrib konferansında İran'ın Şîilik üzerinden sürdürdüğü yayılmacılık politikasını sert bir biçimde eleştirmiştir.²⁵⁶ El-Kardavi Eylül 2008 tarihinde el-Mısırü'l-Yevm gazetesine verdiği röportajda da Şîiliğin Sünnilerin gösterdikleri müsamahanın rahatlığıyla ve İran'ın sağladığı devlet desteğiyle Sünni ülkelerde agresif bir yayılma gayreti içinde olduğunu söylemiştir.²⁵⁷

Tahran'ın Şîi yayılmacılığı politikasında Dünya Ehl-i Beyt Kurultayı'nın da ele alınması gerekmektedir. Kurumun internet sitesinde Mayıs 1990 tarihinde Ehl-i beyt mensubu ve eğitim sahibi 300 kişinin katılımıyla yapılan bir toplantı sonrasında

²⁵⁴ “Marufi Sazenman-e Tebliğat-e İslami (İslami Tebliğ Kurumu Hakkında Bilgi)”, *Sazenman-e Tebliğat-e İslami*, <http://ido.ir/org/intro>, (Erişim: 10.05.2020).

²⁵⁵ “Derbare-ye Mecmu-e Cihaniye Takrib-e Mezahib-e İslami (Dünya İslam Mezheplerini Yakınlaştırma Kurultayı)”, *Mecmu-e Cihaniye Takrib-e Mezahib-e İslami*, <http://www.taghrib.org/fa/world-meeting/%D8%AF%D8%B1%D8%A8%D8%A7%D8%B1%D9%87-%D9%85%D8%AC%D9%85%D8%B9>, (Erişim: 19.05.2020).

²⁵⁶ Mehmet Ali Büyükkara, “İran'ın Takrib-i Mezahib Politikası”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt: 8, Sayı: 74, Mayıs-Haziran 2016, s. 23.

²⁵⁷ Aynı yer.

kurultayın kurulma kararının alındığı belirtilmektedir.²⁵⁸ Mevzu bahis kurum her ne kadar kendini uluslararası bir sivil toplum kuruluşu olarak tanımlasa da İran'ın resmi kurumlarıyla işbirliği içerisinde olduğu görülmektedir.²⁵⁹ Nitekim ICRO 15 kişilik Yüksek Konsey'in yönetiminde çalışmakta ve konseyin 5 üyesi İran Dini Lideri tarafından atanmaktadır.²⁶⁰ Geri kalan üyeler ise Kültür Bakanı, Dışişleri Bakanı, Radyo Televizyon Kurumu Bakanı, Dini Liderin Uluslararası İlişkilerden Sorumlu Yardımcısı, İslâmi Tebliğ Kurumu Başkanı, Uluslararası İslâm Mezheplerini Yakınlaştırma Konseyi Genel Sekreteri, Dünya Ehl-i Beyt Konseyi Genel Sekreteri, Medreseler Genel Sorumlusu ile Kültür ve İslâmi İlişkiler Kurumu Başkanı'ndan oluşmaktadır.²⁶¹ Buradan açıkça ICRO ile İran'ın resmi olmayan diğer kurumların bağlantıları görülebilmektedir. Ayrıca ICRO'nun internet sitesindeki şu ifadeler bu durumu destekler niteliktedir:²⁶²

“Kültür ve İslâmi İrşat Bakanlığı'nın Uluslararası İlişkiler Departmanı, İslâmi Tebliğ Örgütü'nün Uluslararası İlişkiler Departmanı, Dünya Ehl-i Beyt Kurultayı'nın Sekretaryası, Dünya Mezhepler Arası Yakınlaşma Kurultayı ile Fars Dili ve Edebiyatını Yaygınlaştırma Konseyi birleştirildi ve resmi olarak 'İslâmi Kültür ve İletişim Örgütü' nün koordineli yönetimi altında eş güdümlü kültürel etkinliklere başlandı.”

²⁵⁸ “آشنایی با مجمع جهانی اهل بیت علیهم السلام”, *Dünya Ehlibeyt (a.s.) Kurultayı*, <http://www.ahlul-bayt.org/fa/%D9%85%D8%B9%D8%B1%D9%81%DB%8C-%D9%85%D8%AC%D9%85%D8%B9>, (Erişim: 10.04.2020).

²⁵⁹ Aynı yer.

²⁶⁰ “İran'ın Yumuşak Gücü”, *a.g.m.*, s. 11.

²⁶¹ Aynı yer.

²⁶² “Introduction”, *Islamic Culture and Relations Organization*, <http://en.icro.ir/index.aspx?fkeyid=&siteid=257&pageid=9292>, (Erişim: 10.04.2020).

Dolayısıyla mevzu bahis kurultay İran rejimi ile paralel hareket etmekte; ehlibeyt vurgusu sayesinde rejimin kamu diplomasisinde önemli bir konum edinmektedir. Önceki genel sekreter Ayetullah Muhammed Hasan Ahtari'nin şu sözleri bu durumu destekler niteliktedir: “Dünya Ehl-i Beyt (a.s) Kurultayı'nın tüm üyeleri Devrim Muhafızlarındandır ve bunu iftihar ve bir değer biliyorlar.”²⁶³

Dünya Ehl-i Beyt Kurultayı'nın Genel Kurul, Yüksek Şura ve Sekreterlik olmak üzere 3 organı bulunmaktadır. İlk kez Ocak 1993 tarihinde Tahran'da gerçekleştirilen genel kurul toplantıları İslâm Dünyası'ndan yaklaşık 500 temsilcinin katılımıyla dört yılda bir düzenlenmektedir. Bahsedilen temsilciler arasından Yüksek Şura üyeleri seçilmekte ve Yüksek Şura da Sekreterlik başkanını tayin etmektedir. Genel Sekreterlik görevini sırasıyla Ayetullah Muhammed-Ali Tashiri (Nisan 1990-Ağustos 1999), Dr. Ali Ekber Velayeti (Ağustos 1999-Ekim 2002), Ayetullah Muhammed Mehdi Asefi (Ekim 2002-Mart 2004), Ayetullah Muhammed Hasan Ahtari (Mart 2004-2017), Ayetullah Reza Ramazani (Eylül 2017-günümüz) yürütmüştür.²⁶⁴

Dünya Ehl-i Beyt Kurultayı ağırlıklı olarak Farsça, Arapça, Urduca, Azerbaycan Türkçesi, Türkiye Türkçesi, Rusça, Fransızca, Tacikçe, Özbekçe, Çince ve Kürtçe olmak üzere 55 dilde kitap yayımlamaktadır. Söz konusu kurultaya bağlı olarak Asya'da 39 ülkede, Afrika'da 42 ülkede, ABD'de 18 ülkede, Avrupa'da 40 ve Okyanusya'da 2 ülkede ofisleri bulunmaktadır. Bu merkezler aracılığıyla ilgili ülkelerde sosyal ve kültürel organizasyonlar düzenlenmekte, Dünya Ehl-i Beyt Kadın Takipçileri Derneği vasıtasıyla özellikle kadın ve çocuklara yönelik olarak faaliyetler düzenlenmektedir. Kurultaya bağlı

²⁶³ “Ahtari: Dünya Ehlibeyt (a.s.) Kurultayının tüm üyeleri ‘Devrim Muhafızları’dır”, *ABNA*, <https://bit.ly/3cFXWdn>, (Erişim: 09.09.2020).

²⁶⁴ *Dünya Ehlibeyt (a.s.) Kurultayı, a.g.m.*

daha birçok dernek bulunmaktadır. Bunların yanı sıra yabancı ülkelerde cami, hüseyniyat, dini merkez, okul, kütüphane, tıp merkezi ve yetimhanelerin yapılmasına önem verilmektedir. Ayrıca kurultay tarafından ulusal, bölgesel ve uluslararası konferanslar düzenlenmektedir. Diğer taraftan 2000 yılında kurulan Uluslararası Ehl-i Beyt Gençlik Vakfı (a.s.) ile gençler arasında dini, bilimsel, kültürel ve daha birçok alanda fikir alışverişi yapılmakta; bu kapsamda çeşitli kamplar ve toplantılar düzenlenmektedir. Bununla birlikte kurultay Şîî misyonerleri desteklemekte ve görevlerini belirtmektedir. Dünya Ehl-i Beyt Kurultayı bünyesinde bulunan Uluslararası Aşure Vakfı'yla ise Hüseyin'i anmak için düzenlenen yas törenlerine büyük önem verilmektedir. Ayrıca kurultay vasıtasıyla Kudüs günü, Kadir gecesi, Şaban ortası, Erbain gibi özel günlerde kutlamalar, anma programları, yürüyüşler, konferanslar gerçekleştirilmektedir. Tüm bunlara ilaveten kurultay, farklı ülkelerdeki Aleviler, Zeydiler, İsmaililer, Bahailer ve Sufiler için çeşitli komiteler oluşturarak söz konusu dini grupların Vahhabi öğretilerden etkilenmemeleri maksadıyla entelektüel ve kültürel destek sağlamaya yönelik çalışmalar yapmaktadır.

Ehl-ibeyt (a.s.) Haber Ajansı (ABNA) Dünya Ehl-i Beyt Kurultayı'nın 25 dilde yayın yapan haber ajansıdır.²⁶⁵ Şîî propagandasının yapılmasında oldukça önemlidir. Buna ilaveten Ehl-i Beyt Uluslararası Üniversitesi 2004 yılında mevzu bahis kurultay tarafından Tahran'da kurulmuştur. Birçok ülkeden Müslüman öğrencilere burs sağlamaktadır.²⁶⁶

İslâmi Propaganda Kum Ofisi 1992 yılından itibaren Şîa ve İslâm rejimi arasındaki irtibatın güçlendirilmesi için bilimsel yolları kullanarak ülke içi ve dışında İran

²⁶⁵ "Intro", *ABNA*, <https://www.abna24.com/intro/>, (Erişim: 01.02.2021).

²⁶⁶ *Ahlul Bayt International University*, <https://abu.ac.ir/>, (Erişim: 01.02.2021).

devrimi propagandasını yapan bir kurumdur.²⁶⁷ İslâmi Propaganda Ofisi'nin başına Şubat 2016 tarihinde Ahmed Vaezi atanmıştır.²⁶⁸ Ülke sınırları içerisinde kendisine bağlı 9 araştırma enstitüsü bulunmaktadır.²⁶⁹ Bu kurum aracılığıyla Şîilerin kutsal kabul ettiği Kum kentinde Şîi din adamları yetiştirilmekte ve farklı ülkelere gönderilmektedir.²⁷⁰ Bir anlamda her ülkeye Ayetullah atamaktadır. Bu ise merci-i taklid'in Şîi yayılcılığına nasıl hizmet ettiğinin göstergesidir. Çünkü söz konusu Ayetullahlar buldukları ülkede Şîiler için en önemli ve en üstün kişidir. Dolayısıyla yukarıda bahsedilen Dünya Ehl-i Beyt Kurultayı'nın açtığı Şîi merkezlerinin başına geçerek Şîilerin yönlendirilmesinde ve Şîi öğretilerin devrimci yorumunun yayılmasında o ülkedeki en etkili kişi konumundadırlar.

Kum şehrinde kurulan Uluslararası el-Mustafa Üniversitesi'nin misyonu, resmi internet sitesinde belirttiği üzere, İslâm devrimi değerlerine susamış kişilerin yetişmesinde önemli rol oynamaktadır.²⁷¹ Bu kapsamda İslâmi Propaganda Kum

²⁶⁷ “روابط عمومی دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم”، *İslami Propaganda Ofisi Kum Semineri*, <https://www.dte.ir/Portal/home/?generaltext/178643/682605/653519/>, (Erişim: 01.02.2021).

²⁶⁸ “Ahmed Vaezi”, *Al-Islam*, <https://www.al-islam.org/person/ahmed-vaezi>, (Erişim: 01.02.2021).

²⁶⁹ İslami Propaganda Ofisi Kum Semineri, *a.g.e.*

²⁷⁰ “Iranian Regime’s Network of Islamic Centers, Seminaries and Mosques in Europe”, *Iranian American Forum*, <http://iranian-americans.com/iranian-regimes-network-ofislamic-centers-seminaries-and-mosques-in-europe/>, (Erişim: 02.02.2021).

²⁷¹ “About us”, *Almustafa International University*, <http://en.miu.ac.ir/index.aspx?fkeyid=&siteid=4&pageid=2068>, (Erişim: 03.02.2021).

Ofisi'nin seminerler okullarını da desteklemektedir.²⁷² Beş okul ve beş araştırma merkezi bulunan üniversite Tahran, Meşhed, İsfahan, Gürgan ve İran'ın Hürmüzgan eyaletine bağlı Keşm Adası'nda şubeleri bulunmaktadır. 3500'den fazla akademisyeni bünyesinde bulunduran üniversitenin dünya çapında yüzden fazla şubesi bulunmaktadır.²⁷³ Aynı zamanda açıköğretim sistemi üzerinden de eğitim alabilme imkânı vardır. Neticede devrim ideolojisinin dünyaya tanıtılması ve taraftar bulması bağlamında İran rejiminin farklı ülkelere göndermek üzere gönüllü elçiler yetiştirdiği bir üniversite mahiyetindedir.²⁷⁴

²⁷² Aynı yer.

²⁷³ Iranian American Forum, *a.g.e.*

²⁷⁴ Ahmet Nafiz Ünalnış-Doğacan Başaran, "İran Dış Politikasında Yumuşak Güç Kullanımı ve Kamu Diplomasisi: Ortadoğu Örneği", *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, Mayıs 2019, Cilt: 3, Sayı: 1, s. 59.

İKİNCİ BÖLÜM: İRAN'IN AFRİKA STRATEJİSİ ve GÜNEY AFRİKA CUMHURİYETİ

1. İRAN'IN AFRİKA POLİTİKASI

Yeryüzünün en büyük ikinci kıtası olan Afrika, öncelikle zengin tabii kaynakları, demografik özellikleri ve jeostratejik yönden önemi nedeniyle geçmişten günümüze değin Afrikalı olmayan çeşitli ırkların ilgi odağında bulunmaktadır. Bu bağlamda ne yazık ki 16. yüzyıldan itibaren Avrupalı devletlerin söz konusu kıtaya yönelik politikaları işgal, soykırım, köle ticareti, kabileleri çatıştırma, asimilasyon faaliyetleri kapsamında Afrika insanının dilini, inancını, kültürünü yok saymak üzerine kurulmuştur.²⁷⁵ Bu süreçte 19. yüzyılda yaşanan Afrika kıtası üzerindeki sürekli artan keşifler, Avrupa'da Sanayi Devrimi arkasından yaşanan sanayileşme ve kentleşme süreci, Güney Afrika'nın Kimberley şehrindeki değerli mücevherlerin keşfi ve Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla ulaşımın kolaylaşması gibi gelişmeler söz konusu kıtaya karşı ilginin artmasına neden olmuştur.²⁷⁶ Bugün gelinen noktada, Batılı devletlerin savaşmadan Afrika'yı aralarında paylaştıkları 1884-1885 Berlin Konferansı şartlarının çoktan değiştiğini algılayamayan ve sömürgeci kimliğiyle hareket etmeye çalışan bazı devletler hata etmektedir. Bu kapsamda Soğuk Savaş Dönemi'nin ardından çift kutuplu sistemin yerine uluslararası sistemin şekillenerek büyük, orta ve küçük ölçekli devletlerden söz edilmeye başlanmasıyla Afrika kıtası, bazı AB

²⁷⁵ Feyza Yaşa, "Libya Krizi ve Doğu Akdeniz Denkleminde Fransız Politikaları", *Ortadoğu ve Afrika Araştırmacıları Derneği*, 10 Temmuz 2020, <https://ordaf.org/libya-krizi-ve-dogu-akdeniz-denkleminde-fransiz-politikalari/>, (Erişim: 25.03.2021).

²⁷⁶ William H. McNeill, *Dünya Tarihi*, (Çev. Alaeddin Şenel), Ankara, İmge Kitabevi, 2001, s. 715.

ülkeleri, ABD, Çin başta olmak üzere Japonya, Suudi Arabistan, Hindistan, Brezilya, Rusya gibi birçok aktörün yarış alanı haline gelmiştir.²⁷⁷ Pek tabii Afrika'da emperyal devletlerin eliyle suni sınırlar çizilirken özellikle etnik çatışmalara eğilimli entiteler oluşturulması hedeflenmiştir.²⁷⁸ Bununla birlikte sömürge döneminden sonraki süreçte emperyal devletlerin ülke içindeki uzantılarının da etkisiyle Afrika ülkeleri, siyasal ve ekonomik gelişimlerini tamamlamakta zorlanmışlardır.²⁷⁹ İç politikada siyasal-ekonomik sorunlara ilaveten güvenlik sorunlarından da söz edilmeye başlanmasıyla devlet otoritesi güç kaybetmeye başlamakta ve egemenliğini tesis edememektedir. Böylece Afrika kıtasında yer alan birçok devlet, Batı'nın başarısız devlet (failed state) ya da kırılgan devlet (fragile states) listelerinde kırmızı alarm veren ülkeler şeklinde görülebilecektir.²⁸⁰ Bu ülkeler istikrardan yoksun ve dış müdahalelere açık olmakla terör faaliyetlerinin görüldüğü alanlar haline gelmeye yatkın olmaktadır.

²⁷⁷ Elem Eyriçe Tepeciklioğlu, “Afrika Kıtasının Dünya Politikasında Artan Önemi ve Türkiye-Afrika İlişkileri”, *Ankara Üniversitesi Afrika Çalışmaları Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 2, Bahar 2012, s. 60.

²⁷⁸ Georg Sorensen, “War and State-Making: Why Doesn't it Work in the Third World?”, *SAGE Publications*, 2001, Cilt: 32, Sayı: 3, s. 345.

²⁷⁹ Serpil Güdül, “Bir Başarısız Devlet Örneği Olarak Lübnan”, 38. *ICANAS (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi) Bildirileri*, 10-15 Eylül 2007, Ankara, Türkiye, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, II. Cilt, Ankara 2011, s. 777.

²⁸⁰ “Fragile State Index Annual Report 2019”, *The Fund for Piece*, <https://fragilestatesindex.org/wp-content/uploads/2019/03/9511904-fragilestatesindex.pdf>, (Erişim: 31.03.2021).

Bu denli çok devletin Afrika'da yer edinme çabalarının başlıca nedeni ise altın, kömür, elmas, petrol, doğalgaz, uranyum, platin gibi değerli madenlere duyulan ihtiyaçların her geçen gün daha da artmasıdır. Petrol kaynaklarını güvence altına almak isteyen ABD'nin 54 Afrika ülkesinden 50'sinde askeri personeli bulunmakta; bu bağlamda 2007 yılında Amerika Birleşik Devletleri Afrika Komutanlığı (AFRICOM) ismiyle Pentagon'da kurduğu birim durumun ciddiyetini açıklamaktadır.²⁸¹ Bab'ül Mendep Boğazı'ndaki stratejik öneme haiz Cibuti'de bulunan askeri üssüyle Doğu Afrika'da siyasi ve askeri etkinliğini artırmış olan ABD'nin petrol ithalatı karşılığında söz konusu kıta ülkelerine ihraç ettiği ürünlerin başında ise askeri mühimmatın olduğu bilinmektedir.²⁸² Ayrıca Cibuti'de ABD'nin yanı sıra Fransa ve Çin'in de askeri üslerini konuşlandırması, uluslararası rekabetin Afrika kıtasında ne denli ciddi boyutlara ulaştığının göstergesidir.²⁸³ Diğer taraftan 21. yüzyılın parlayan yıldızı Afrika'da altyapı girişimlerinin çoğu Çinli şirketler tarafından finanse edilmektedir. Johns Hopkins Üniversitesi Çin Afrika Araştırma Girişimi verilerine göre 2000-2019 yılları arasında Çin Afrika ülkeleriyle arasında gerçekleştirdiği 1.141 anlaşmayla 153 milyar dolar kredi vermiştir.²⁸⁴ Ayrıca

²⁸¹ Elem Eyrice Tepeciklioğlu, *a.g.m.*, s. 63.

²⁸² “ABD'nin Afrika'daki Ekonomik ve Askeri Varlığı”, *AA*, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/abdnin-afrikadaki-ekonomik-ve-askeri-varligi/1175273>, (Erişim: 29.03.2021).

²⁸³ Ömür Çelikhönmez, “Türkiye-Eritre İlişkileri ve Afrika Boynuzunda Devlerin Savaşı!”, *kafkassam*, 21 Ağustos 2017, <https://kafkassam.com/turkiye-eritre-iliskileri-ve-afrika-boynuzunda-devlerin-savasi.html>, (Erişim: 17.04.2021).

²⁸⁴ “Chinese Loans to Africa Database”, *China Africa Research Initiative*, <https://chinaafricaloandata.org/>, (Erişim: 29.03.2021).

Afrika'yla ekonomik ve politik yönden ilişkileri büyüyen ve değişen Çin'in 2016 yılında imzaladığı ve Ağustos 2020 tarihinde güncellenen İran ile yaptığı 25 yıllık stratejik anlaşma kapsamında yatırım planlamasının 400 milyar dolar olduğu dikkat çekmektedir.²⁸⁵ Buradan hareketle Çin'in bahsi geçen yatırım planlaması üzerinde İran'ın Afrika kıtasındaki nüfuzunun etkili olduğu yorumunda bulunmak mümkündür. Nitekim Mayıs 2017 tarihinde Çin Maliye Bakanı Xiao Jie'nin, dönemin İran Ekonomi İşleri ve Finans Bakanı Ali Tayyib Niya'yı Pekin'de ağırladığı ikili görüşmelerde “İran, Kuşak ve Yol projesini kendi sınırları içerisinde gerçekleştirmekle kalmayıp aynı zamanda başka ülkelerde de uygulamak için bir güç olabilir.”²⁸⁶ şeklindeki ifadeleri bu duruma işaret etmektedir. Bu kapsamda İran'ın Afrika'da nüfuz elde etme isteğinin ardında yatan sosyo-politik etkenler incelenerek söz konusu devletin kıtadaki varlığı mercek altına alınmaya çalışılacaktır. Buna ilaveten İran'ın Afrika'ya yönelik söz konusu politikalarını mezhepçi siyasetiyle nasıl birleştirerek uygulamaya geçtiği ve bu yaklaşımının sonuçları daha çok Nijerya örneği üzerinde durularak irdelenmeye çalışılacaktır.

1.1. İran'ı Afrika'ya Yönelten Sosyo-Politik ve Ekonomik Etkenler

Venezuela, Suudi Arabistan ve Kanada'dan sonra dünyanın en büyük petrol rezervleri İran devletinin sınırları içerisinde yer almaktadır. Bahsi geçen ülkede bulunan 156 milyar varil petrol,

²⁸⁵ “Çin'den İran'a Petrol Karşılığında 400 Milyar Dolarlık Yatırım Anlaşması”, *euronews.*, 27 Mart 2021, <https://tr.euronews.com/2021/03/27/cin-den-iran-a-petrol-kars-l-g-400-milyar-dolarl-k-yat-r-m-anlasmas>, (Erişim: 29.03.2021).

²⁸⁶ Âdem Yılmaz, “Çin İran'ı Dünyanın En Büyük İstihbarat ve Casusluk Merkezlerinden Biri Haline Getirmeyi mi Planlıyor?”, *Independent Türkçe*, 22 Eylül 2020, <https://www.indyturk.com/node/247931/t%C3%BCrkiyeden-sesler/%C3%A7in-iran%C4%B1-d%C3%BCnyan%C4%B1n-en-b%C3%BCy%C3%BCk-istihbarat-ve-casusluk-merkezlerinden-biri>, (Erişim: 01.03.2021).

yeryüzündeki toplam petrol rezervlerinin %9,3'üne karşılık gelmektedir.²⁸⁷ Ayrıca Ortadoğu coğrafyasının en büyük doğal gaz üreticisi olan İran, dünya üzerinde Rusya'dan sonra %17,2 oranla en yüksek doğalgaz rezervine sahiptir.²⁸⁸ Bununla birlikte İran ekonomisinin tümüyle enerji sektörüne bağlı olduğu söylenebilecektir. Öyle ki mevzu bahis ülkede hükümet gelirlerinin yaklaşık %70'i enerji sektöründen elde edilmektedir.²⁸⁹ Dolayısıyla Afrika kıtasının doğal kaynakları az önce bahsedilen devletlerde olduğu gibi İran İslam Cumhuriyeti için de önem arz etmektedir. Buna ilaveten kıta ülkelerinden birçoğunun başarısız devlet kategorisinde bulunması kalkınma düzeylerinin düşük olması anlamına gelmekte ve eğitim, teknoloji gibi birçok alanda diğer devletlerle ortaklık kurma ihtiyaçlarına işaret etmektedir. Bu bağlamda geçmişte Batı'nın sömürge-asimilasyon politikaları ve bağımsızlık sonrası süreçte neo-emperyal tutumları Afrika ülkeleri için İran'ı daha güvenilir bir ortak kılmıştır. Diğer taraftan Afrika nezdinde Suudi Arabistan'ın mezhepçi politikalarının yanı sıra Çin'in ekonomik ve kültürel alanlardaki aktif pozisyonu İran'ı kıtaya yönelten sebepler arasında sayılabilecektir.

²⁸⁷ "International Energy Outlook 2011", *U.S. Energy Information Administration*, [www.eia.gov/ieo/pdf/0484\(2011\).pdf](http://www.eia.gov/ieo/pdf/0484(2011).pdf), (Erişim: 17.04.2021).

²⁸⁸ "Statistical Review of World Energy 2020", *BP*, <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2020-natural-gas.pdf>, (Erişim: 21.03.2021).

²⁸⁹ Kenneth Ktazman, "Iran Sanctions", *Congressional Research Service*, Rapor No: RS20871, 6 Nisan 2021, <https://fas.org/sgp/crs/mideast/RS20871.pdf>, (Erişim: 17.04.2021).

Günümüzde Tahran'ın diğer uluslararası aktörler gibi doğal kaynaklara erişmek amacıyla Afrika'da siyasal, ekonomik, kültürel aktivitelerini görmek mümkündür.²⁹⁰ İran'ın söz konusu kıtaya olan ilişkileri tarihsel açıdan incelendiğinde, imparatorluk dönemine kadar Afrika'yla ticari amaçlı kurduğu işbirliklerinden bahsedilebilmekte; bu anlamda 16. yüzyılda Farsların Doğu Afrika'ya göç ettikleri bilinmektedir. Pehleviler dönemine gelindiğindeyse daha çok kıtanın güneyinde yer alan ülkelerle ekonomik alanda ilişkiler geliştirildiği görülmektedir.²⁹¹ İran devleti 19. yüzyıldan itibaren Afrika ülkeleriyle ekonomik ve siyasi bağlarını geliştirmeye öncelik vermiştir. Bu çerçevede Sahra Altı Afrika'da nüfuzunu genişletmeye yönelik hamlelerini sürdürmektedir. Nitekim Kasım 1984 tarihinde Central Intelligence Agency (CIA) İstihbarat Müdürlüğü tarafından İran'ın bahsi geçen coğrafyada artan faaliyetine ilişkin bir uyarı raporu yayınlanmıştır. Söz konusu raporda İran'ın Afrika'ya yönelik politikalarının bu dönemde aktivist bir role büründüğü belirtilmekte ve bu tavrı sergilemesinin altında yatan üç ana amaç sıralanmaktadır.²⁹² Tahran'ın amaçlarından birincisi, özellikle o dönemde yürütülen İran-İrak Savaşı'nda diğer devletlerden gelecek desteğe olan ihtiyacı dolayısıyla dış

²⁹⁰ Riham Bahi, "Iran-Saudi Rivalry in Africa: Implications for Regional Stability", *Middle East Policy*, Kış 2018, Cilt: 25, Sayı: 4, s. 26; Feyza Yaşa, "İran ve Gana Arasındaki Siyasi, Ekonomik ve Kültürel İlişkilerin Seyri", *Politika*, Rapor No: 4, Kasım 2020, <http://politikaenstitusu.com/wp-content/uploads/2020/12/feyza.pdf>, (Erişim: 17.04.2021).

²⁹¹ Fatima Chimarizeni, "Iran-Africa Relations: Opportunities and Prospects for Iran", *Brazilian Journal of African Studies*, Cilt: 2, Sayı: 3, Ocak 2017, s. 39.

²⁹² "Sub-Saharan Africa Growing Iranian Activity", Directorate of Intelligence Report , *CIA*, 1 Kasım 1984, <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP85S00317R000300110005-1.pdf>, (Erişim: 17.04.2021).

politikada Afrika ülkeleriyle yakınlık kurma isteğidir. İkincisi Afrika kıtasında yer alan ülkelerle diplomatik ilişkilerini genişleterek uluslararası alanda meşruiyetini güçlendirme arzusudur. Üçüncüsü ise dünya üzerinde İran İslam Cumhuriyeti'nin devrimci ideolojisini yayma isteğidir.²⁹³ Bu kapsamda İran Bağlantısızlar Hareketi'ne katılarak kendisini Batı ile özellikle ABD ile mücadele eden ve ezilen ülkelerin savunucusu ilan etmiştir. Ayrıca 1986 yılında İran-İrak Savaşı devam ederken İran Dini Lideri Ali Hamaney, Afrika'ya ilk gezisini gerçekleştirmiş; petrol kaynakları, endüstriyel işbirliği ve tarımsal kalkınma üzerine görüşmeler yapmak üzere Angola ve Mozambik'i ziyaret etmiştir.²⁹⁴

ABD'nin Sovyetlere karşı önemli müttefiki konumunda bulunan İran, 1957 yılından sonra Batı desteğiyle nükleer enerji elde etmiştir.²⁹⁵ Ancak İran Devrimi'yle birlikte vuku bulan rejim değişikliği Batı'yla ilişkiler açısından kırılma noktası mahiyetinde olup Rehineler Krizi'nin yaşanmasıyla İran ile Batı dünyası arasındaki diplomatik ilişkiler kesilmiş ve müttefiklik ilişkileri sona ermiştir.²⁹⁶ İran-İrak Savaşı'nda kimyasal silaha maruz kaldıktan sonra Ruhullah Humeyni tarafından dini gerekçelerle nükleer programını durdurmuş olan İran, nükleer enerjiyi yeniden gündemine almış; bu politikasından dolayı 1995 yılından günümüze dek ABD'nin yaptırımlarıyla karşı karşıya

²⁹³ Aynı yer.

²⁹⁴ Sara Saidi, "Iran in Africa: Ideology comes at the expense of diplomacy and business", *the africa report*, 7 Ocak 2021, <https://www.theafricareport.com/57225/iran-in-africa-ideology-comes-at-the-expense-of-diplomacy-and-business/>, (Erişim: 14.04.2021).

²⁹⁵ "Iran's Nuclear Program", *Council on Foreign Affairs*, <http://www.cfr.org/iran/irans-nuclearprogram/p16811>, (Erişim: 14.04.2021).

²⁹⁶ Tayyar Arı, *Irak, İran, ABD ve Petrol*, Alfa Yayınları, İstanbul 2007, s. 357.

kalmıştır.²⁹⁷ Söz konusu yaptırımlardan öncesinde İran'ın Afrika ülkeleriyle ilişki kurma yönünde adımlar attığı görülmektedir. Ancak çoğu Afrika devleti Suudi Arabistan ve diğer Arap devletleriyle olan ilişkilerini göz önünde bulundurarak İran'la ilişkilerini minimum seviyede tutmayı tercih etmiştir. Buna karşın Tahran, Afrikalı ülkelere uygun fiyatlı petrol sözleşmeleri ve kalkınma yardımları teklif ederek Afrika politikasını sürdürmüştür. Bu bağlamda Suudi Arabistan'ın ve Irak'ın 1984 yılının sonbaharında politik-ekonomik baskılarına rağmen İran, Sahra Altı Afrika'da açtığı 18 büyükelçilikle resmi ilişkilerini kurmuştur.²⁹⁸ Dolayısıyla Suudi Arabistan liderliğindeki Körfez Ülkeleri'yle yaşanan sorunlar İran'ın Afrika'ya açılım manevrasında etkili olmuştur. 1996 yılında yaptırımlara maruz kalan İran, ABD başta olmak üzere Batı'nın baskısı altında kalmış ve dış politikada SSCB'nin dağılmasından sonra ortaya çıkan Orta Asya devletlerinin yanı sıra Afrika kıtasına yönelerek uluslararası sistemde hayatta kalmanın yollarını aramıştır. Ülkelerle ticari ilişkileri bozulan ve ekonomisini büyük ölçüde petrol ihracatına dayandıran İran, sistemde yalnızlaştırılmasının önünü Afrika ülkeleriyle ilişkilerini geliştirme stratejisini uygulamaya koyarak almaya çalışmaktadır. Bu çerçevede dönemin İran Cumhurbaşkanı Haşimi Rafsancani (1989-1997) 1991 ve 1996 yıllarında Afrika kıtasına ziyaretlerde bulunmuştur. Nitekim Rafsancani'nin Sahra Altı'ndaki altı ülkeyi (Kenya, Uganda, Sudan, Zimbabwe, Tanzanya, Güney Afrika)

²⁹⁷ Jung Hyung Lee, "The Status of Iran's Nuclear Program", (Ed. Jungmin Kang), *Assesment of the Nuclear Programs of Iran and North Korea*, New York, Springer Science, 2013, s. 101.

²⁹⁸ Jeffrey A. Lefebvre, "Iran's Scramble for Sub-Saharan Africa", *Insight Turkey*, Cilt: 21, Sayı: 1, s. 135.

kapsayan ziyareti son derece mühim bir örnektir.²⁹⁹ Daha sonra İran Cumhurbaşkanı olan Muhammed Hatemi'nin (1997-2005) 2005 yılında iktidarının sonuna yaklaşırken yedi Afrika ülkesini (Nijerya, Senegal, Mali, Benin, Sierra Leone, Zimbabwe, Uganda) ziyaret etmesi de yukarıda bahsedilen İran'ın söz konusu kıta üzerinde izlediği politikayı sürdürdüğüne işaret etmektedir. Tahran için bu durumun hem Batı'ya meydan okuma hem de dış politikasında güvenilir ortaklıklar kurma çabasının bir sonucu olduğu söylenebilir.

Rafsanjani ve Hatemi dönemlerinde dış dünyayla ilişkilerin revize edildiğinden; bu bağlamda ABD ve Batı'ya karşı kullanılan üslubun yumuşadığından bahsedilmelidir.³⁰⁰ Fakat 2005 yılında İran'da gerçekleşen cumhurbaşkanlığı seçimlerinde muhafazakâr kesimin adayı Mahmud Ahmedinejad'ın (2005-2013) seçimleri kazanmasıyla birlikte Batı dünyasıyla ilişkiler yeniden çıkmaza girmiştir. Çünkü o dönemde ABD Başkanı George Walker Bush dış politikada oldukça agresif bir tutum sergilemekteydi. Dolayısıyla Mahmud Ahmedinejad İran'ın Batı dünyasıyla iyi ilişkiler kurma çabasının karşılıksız kaldığını görmüş ve çözümü devrimci söylemlerin yeniden kullanılmasında bulmuştur.³⁰¹ Tüm bunların sonucunda Ahmedinejad'ın Batı'ya karşı sert tutumu İran tarafından Afrika siyasetinde çok daha mühim olarak tanımlanabilecek adımları doğurmuştur. Bu kapsamda İran, Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu'na (IAEA) dönem başkanlığı eden ülkelerle yakın ilişkiler içerisine girmek, her

²⁹⁹ Shireen Hunter, *Iran's Foreign Policy in the Post-Soviet Era: Resisting the New International Order*, Praeger, 2010, s. 228.

³⁰⁰ Christin Marschall, *Iran's Persian Gulf Policy From Khomeini to Khatami*, London, RoutledgeCurzon, 2003, s. 179.

³⁰¹ Abdullah Yeğın, "Devrimin 35. Yılında İran Dış Politikası", *SETA Perspektif*, Sayı: 32, Şubat 2014, s. 3.

yıl Afrika'ya ziyaretler gerçekleştirmek ve özellikle de Bağlantısızlar Hareketi üye devletleriyle temaslar sağlamak gibi adımlar atarak dış politikasında Afrika'ya büyük ölçüde yer verdiğini kanıtlamıştır.³⁰² Diğer taraftan Tahran'ın Batı karşıtlığı doğrultusunda bir söylemle sömürge geçmişi olan Afrika ülkeleriyle yakınlık kurma çabalarının olduğu söylenebilir. Bunun yanı sıra Afrika ülkeleri nazarında Batı egemenliğine direnen başarılı bir İslami devrim gerçekleştirdikleri imajı çizmektedir. Ayrıca İran Afrika ülkeleriyle ağırlıklı olarak ekonomik temelli ilişkilerde bulunmaktadır. Nitekim Ahmedinejad, Hatemi döneminde Akra'ya verilmiş olan 1,5 milyon dolarlık maddi yardım sözünü, Gana'yla imzaladığı anlaşmayla hayata geçirmiştir.³⁰³ Bu kapsamda hem İran'ın hem de Afrika ülkelerinin iç politikalarında yaşadıkları sosyo-ekonomik sorunları bertaraf etmek için dış politikalarında ortaklıklara ihtiyaç duydukları belirtilmelidir.

2012 yılında ABD ve AB'nin İran'ın Merkez Bankası üzerindeki yaptırımları artırması üzerine mevzu bahis ülke ve Afrika ülkeleri arasındaki ekonomik ilişkilerin zarara uğradığı görülmüştür. Buna karşın İran'ın Afrika stratejisinden vazgeçmediği, İran Dışişleri Bakanı Ali Ekber Salihî'nin 2013 yılında gerçekleştirdiği ziyaretlerde açık bir şekilde görülmektedir. Salihî Etiyopya gezisini tamamlamadan Afrika Birliği Zirvesi'ne (AU) katılmış; akabinde Gana, Burkino-Faso gibi kıta ülkelerini dolaşmıştır.³⁰⁴ Diğer yandan Mahmud Ahmedinejad'ın 2013 yılında Fransızların eski sömürgeleri olan Batı

³⁰² Yaşa, *Politika*, a.g.e., s. 4.

³⁰³ Bkz.: Shireen Hunter, a.g.e., s. 228; Sara Saidi, a.g.m.

³⁰⁴ Michael Rubin, "Africa: Iran's Final Frontier?", *American Enterprise Institute*, 17 Nisan 2013, s. 2.

Afrika ülkelerine gerçekleştirdiği ziyaretten de söz edilebilecektir.³⁰⁵ Dünya madencilik üretiminin %5'ini karşılayan ve Afrika'nın en kaliteli uranyum cevherine sahip Nijer'de iki önemli uranyum madeni bulunmaktadır. Buradan çıkarılan konsantreler kamyonla Benin'deki Cotonou Limanı'na taşınmakta ve çoğunlukla Fransa'ya ihraç edilmektedir.³⁰⁶ Dolayısıyla Ahmedinejad'ın Gana, Nijer, Benin ülkelerine gerçekleştirdiği bahsi geçen ziyaretin İran'ın uranyum ihtiyacına yönelik olduğu söylenebilecektir. Bunlara ilaveten İran Ticaret Geliştirme Kurumu (TPO) Genel Müdürü Mesud Kamali Ardakani'ye göre, İran ile Afrika arasındaki ticaret 2017-18 mali yılında 1,2 milyar dolar gibi rekor bir seviyeye ulaşmıştır. İran söz konusu kıtaya yönelik izlediği politikalar sonucunda günümüzde Afrika Birliği'nin stratejik ortaklarından biri mahiyetinde kabul görmektedir.³⁰⁷ Nitekim İran Afrika ülkeleriyle olan ilişkilerini ve işbirliğini ilerletme çabalarının yanı sıra AU Zirveleri toplantılarında aktif rol oynayarak bahsedilen örgütte gözlemci üye statüsü elde etmiştir. Bu hususta AU'da kilit rolünde bulunan Güney Afrika Cumhuriyeti ile yakın ilişkilerinin payı göz ardı edilmemelidir. Aynı zamanda Ruhani'nin dış politika odağında Afrika'dan ziyade nükleer meseleler yer almaktaydı. Ancak 2015 yılında P5+1 ülkeleriyle [Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin (BMGK) 5 daimi üyesi ve Almanya] İran arasında imzalanan anlaşma,

³⁰⁵ Joseph Hammond, "Mahmoud Ahmadinejad's African Safari", *THE DIPLOMAT*, 18 Haziran 2013, <https://thediplomat.com/2013/06/mahmoud-ahmadinejads-african-safari/>, (Erişim: 02.04.2021).

³⁰⁶ "Uranium in Niger", *World Nuclear Association*, <https://www.world-nuclear.org/information-library/country-profiles/countries-g-n/niger.aspx>, (Erişim: 03.04.2021).

³⁰⁷ "The Impact of the South Africa-Iran Relations on the African Union", *Aljazeera Centre for Studies*, 26 Şubat 2016, (Erişim: 20.03.2021).

İran'a uygulanan ekonomik ambargonun kalkmasını sağlamış ve Tahran'ın Afrika ülkeleriyle de ekonomik ilişkilerini olumlu yönde etkilemiştir.

İran ekonomisinin enerji bağımlı bir ülke olması, Tahran'ı Afrika'ya yönelten temel nedendir. Çünkü Afrika bahsedildiği üzere tabii kaynaklar bakımından dünyanın en cazibeli kıtasıdır. Bir devletin askeri kabiliyetlerini geliştirebilmesi ekonomik gücüne doğrudan bağımlıdır. Uluslararası alandan izole edilmiş İran'ın güç maksimizasyonunu sağlaması için Afrika daha da vazgeçilmez bir konumdadır. İran'ın Afrika stratejisi Michael Rubin'e göre, "Önemli uluslararası kuruluşlarda oy kullanan Afrika ülkelerine kur yaparak ve söz konusu ülkelerle ortaklığını güçlendirme yolunu izleyerek uranyum madeninin yanı sıra stratejik deniz üslerine erişmeye de imkân sağlayacaktır."³⁰⁸ Bu kapsamda İran'ın Afrika siyaseti doğal kaynaklar üzerinden işbirliği yapma, teknolojik sahada ortaklıklar geliştirme, nükleer faaliyetlerinde ihtiyaç duyduğu uranyumu temin etme ve Birleşmiş Milletler (BM) gibi uluslararası örgütlerde Afrika ülkelerinin desteğini kazanma gibi hedefler üzerine kurgulanmıştır. Nitekim dış siyasetinde İran'a öncelik tanıyan Uganda, Namibya, Nijer, Güney Afrika gibi ülkeler doğal kaynaklar bakımından büyük rezervlere sahiptir.³⁰⁹ Ayrıca İran, kıta ülkelerinden uygun fiyattan zayıflatılmış uranyum da satın almaktadır. Diğer yandan Afrika politikasında ekonomik beklentilerini karşılayamadığı ülkelerde, Şii'leri örgütleme yoluna giderek bir İslam mezhebini dış politika aracı haline dönüştürmektedir. Bir devletin mezhepçi politikaları siyasi ilişkiler, ekonomi, güvenlik gibi faktörlerden bağımsız ele alınabilir. Fakat dış politikayı değerlendirirken tüm yönleri aynı anda masaya yatırmak ve bütüncül bir yaklaşım

³⁰⁸ Michael Rubin, "Africa: Iran's Final Frontier?", *American Enterprise Institute*, 17 Nisan 2013, s. 12.

³⁰⁹ "إفريقيا في السلاح", *Alrased*, https://alrased.net/main/articles.aspx?selected_article_no=7237, (Erişim: 03.04.2021).

izlemek önem taşır. Çünkü bir devletin çeşitli alanlarda izlediği politikalar birbirinden bağımsız olmamakla birlikte birbirini tamamlayıcı bir etki yaratmakta; böylelikle o devlet daha doğru bir şekilde tanınabilmektedir. Dolayısıyla İran'ın dış politikada mezhebi yönde attığı adımlar incelenirken diğer boyutlardan ayrı bir şekilde analize tabi tutulması, hedeflerine ve amaçlarına ulaşmak için kullandığı stratejileri anlamamızı zorlaştıracaktır. Nitekim Tahran'ın Afrika politikasında yürüttüğü siyasi, ekonomik, güvenlik ve dini ilişkilerinin iç içe geçtiği söylenebilir.

1.2. Afrika'ya Geçiş Üssü Olarak Nijerya Şiiliği

Emeviler döneminin sona ermesiyle 7. yüzyıldan itibaren İslamiyet Afrika kıtasına yayılmaya başlamış; bu bağlamda kıtadaki Müslümanların ekseriyetinin Sünni mezhebinden oldukları bilinmektedir. Şii Müslümanlar ise Hintli denizcilerin kuzey doğu musonlarından kaçmak için Doğu Afrika kıyılarına ayak basmasıyla yüzyıllar sonra Batı'ya doğru hareket etmiş oldular.³¹⁰ Afrika'da Şia'nın güçlendiği döneme tarihsel perspektiften bakıldığında, Fatimi Devleti'nin (909-1171) Tunus orijinli olmak üzere daha sonra Kahire merkezli ve Fas, Cezayir, Libya, Malta, Sicilya, Sardinya, Korsika, Tunus, Mısır, Filistin, Lübnan, Ürdün, Suriye'ye uzun yıllar hükmederek Kuzey Afrika'daki etkisinden bahsedilebilir.³¹¹ Fakat günümüzde Şia'nın çoğunluğunu oluşturan ve İran'ın temsil ettiği On İki İmam Şiiliğinden farklı olarak Fatimilerle birlikte İsmailiyye'nin Afrika ülkelerindeki genişlemesi söz konusuydu. Ancak Şii firkalardan

³¹⁰ “African Union (AU)”, *The American School Foundation*, <https://resources.finalsite.net/images/v1612405491/asf/vqrxkaualvcb0crfsod2/AfricanUnionBackgroundGuideASFMUN2021.pdf>, (Erişim: 10.04.2021).

³¹¹ Bkz.: Farhad Daftary, *İsmaililer: Tarihleri ve Öğretileri*, Çev. Erdal Toprak, Doruk Yayınları, İstanbul, 2007; Eymen Fuad Seyyid, “Fatimiler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/fatimiler>, (Erişim: 10.04.2021).

olan İsmailiyye sayesinde İran Şiiliği kıtada daha kolay taban bulabilmektedir. Bu çerçevede şu anki konjonktürde Şia'nın Afrika kıtasındaki en güçlü olduğu ülkede nasıl bir konumda bulunduğu ve hangi gelişmelerle anıldığına değinilecektir. Bunlar arasında Nijerya örneğini ele almak, İran'ın devrimden sonra Afrika'daki dini faaliyetlerinin sonuçlarını görmek bakımından yerinde olacaktır.

Nijerya'daki Şii nüfusun ülkenin kuzeyinde yoğunlaştığı ve söz konusu nüfusun %90'ının İslamiyet'i son 30 yıl içerisinde benimsedikleri söylenmektedir.³¹² Bu gelişmede Maliki mezhebinden olmasına rağmen İran Devrimi Lideri İmam Humeyni'yle tanıştıktan sonra Ayetullah'tan etkilenerek Şia'nın savunuculuğunu üstlenen Seyid İbrahim Zakzaki ve lideri olduğu Nijerya İslami Hareketi'nin (IMN) büyük payı vardır.³¹³ Bu bağlamda İran'ın 194 milyonu aşan nüfusuyla Afrika'nın en kalabalık ülkesi Nijerya Federal Cumhuriyeti'nde Şii üyelerden oluşan Nijerya İslami Hareketi'yle olan bağından bahsedilebilir. Libya'da Hizbullah Filistin'de İslami Cihad gibi örgütlerin kurulmasına öncülük eden İran, aynı doğrultudaki hamlelerinin etkisiyle 20. yüzyılda bir milyon kişinin hayatını kaybettiği bir felaket olarak kayda geçen ve kazananının olmadığı savaşı Irak'la yaşamış olsa da Afrika kıtasında da benzer tavrını sergilemekten çekinmemektedir.³¹⁴ Nitekim İran'a ait silah yüklü bir geminin 2010 yılında Nijerya'nın

³¹² Musa Umar, “Şia'nın Ayağındaki Ülke: Nijerya”, *AFAM*, <https://www.afam.org.tr/sianin-agindaki-ulke-nijerya/>, (Erişim Tarihi: 13.02.2018).

³¹³ Seyid İbrahim Zakzaki hakkında detaylı bilgilere ulaşmak için bkz.: “Biography of Sheikh Zakzaky”, *Official Website of the Islamic Movement in Nigeria*, 18 Eylül 2011, https://www.islamicmovement.org/index.php?option=com_content&view=article&id=108&Itemid=142, (Erişim: 10.04.2021).

³¹⁴ Irak'ta bulunan Yüksek İslami Konseyi, “Irak Devrimi Yüksek İslami Konseyi” adıyla 1982 yılında İran'da kurulmuştu. Bkz.: “İran ile Irak Arasındaki Kanlı ve Galipsiz Savaş

liman kenti Lagos'ta yakalanması bu duruma örnek gösterilebilecektir.³¹⁵ Dolayısıyla İran Devrimi'nden etkilenen Nijerya Hizbullahı olarak da bilinen bahsi geçen örgüt ile Selefi ideolojiden beslenen Boko Haram terör örgütü, Ortadoğu'da yaşanan Suudi Arabistan-İran rekabetinin Nijerya'nın kuzeyine taşındığının açık bir göstergesidir.³¹⁶ Ayrıca Boko Haram'ın bölgedeki Sufileri hedef alan tutumu, Sufileri Şiilere yakınlaştırmada önemli rol oynamaktadır. Bu kapsamda İran, Batı Afrika bölgesinin en büyük etnik grubu olan Hausaları bölge üzerinde vekil aktörü olarak kullanmakta ve bu yönde çalışmalarına devam etmektedir.³¹⁷ Nitekim söz konusu devlet, çoğunlukla Sünni Müslüman olan etnik gruba hitap edebileceği Hausa TV isminde bir televizyon kanalı kurmuştur. Hausa TV temel amacını, "kıtadaki İran düşmanlığına karşı koymak; böylece

39'uncu Yılında", *Anadolu Ajansı*, 22 Eylül 2019, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/iran-ile-irak-arasindaki-kanli-ve-galipsiz-savas-39uncu-yilinda-/1590515>, (Erişim: 10.04.2021).

³¹⁵ "Iran: Arms shipment intercepted in Nigeria was a misunderstanding", *CNN*, 16 Kasım 2010, <http://edition.cnn.com/2010/WORLD/meast/11/15/iran.arms.nigeria/index.html>, (Erişim: 08.04.2021).

³¹⁶ Marc-Antoine Pérouse de Montclos, "Nigeria's Interminable Insurgency? Addressing the Boko Haram Crisis", *Chatham House: The Royal Institute of International Affairs*, London 2014, https://horizon.documentation.ird.fr/exl-doc/pleins_textes/divers15-04/010064368.pdf, (Erişim: 08.04.2021); Dawit Giorgis, "Nigeria's Hezbollah Problem", *CNN*, 14 Haziran 2013, <https://globalpublicsquare.blogs.cnn.com/2013/06/14/nigerias-hezbollah-problem/>, (Erişim: 08.04.2021).

³¹⁷ "Sheikh Zakzaky: Why Nigeria could fear an attack on Iran", *BBC*, 8 Mayıs 2012, <https://www.bbc.com/news/world-africa-17908704>, (Erişim: 08.04.2021).

İran ve Afrika ülkeleri arasındaki işbirliğini derinleştirmek” ifadeleriyle belirtmektedir.³¹⁸ Hausaca ise Afro-Asya dil ailesi grubundan olup 14. yüzyılın ikinci yarısında³¹⁹ Mali Krallığı döneminde İslamiyet’in daha da yayılmasıyla birçok Arapça kelimeyi içine alan bir dildir.³²⁰ Çoğunlukla Nijerya’da bulunan ve 70 milyon nüfusa sahip oldukları sanılan Hausaların Nijer, Cezayir, Çad, Sudan, Kongo, Kamerun, Benin, Gana, Togo, Fildişi Sahilleri ve Burkina Faso gibi ülkelerde yaşadıkları bilinmektedir.³²¹ Dolayısıyla İran’ın yumuşak gücüyle Hausaları etki alanına almak istemesi Afrika stratejisindeki mühim hamlelerinden biridir. Nijerya’daki Şiilerden hareketle, İran İslam Cumhuriyeti’nin Afrika kıtasında uyguladığı yumuşak gücü kapsamında Şiileri organize ettiği; sonrasında sert güç unsurlarıyla destekleyerek önemli bir baskı grubu haline dönüştürdüğü söylenebilecektir.

Bu hususta 2015 yılında Pew Research Center tarafından yapılan bir araştırmada görüldüğü üzere Nijerya’daki Müslümanların %43’ünün İran hakkında pozitif düşüncülerini belirtmesi, Tahran’ın mevzu bahis ülkedeki faaliyetlerinin karşılık

³¹⁸ “About us”, *Hausa TV*, <http://en.hausatv.com/AboutUs/index>, (Erişim: 08.04.2021).

³¹⁹ İslamiyet’in Nijerya’nın kuzey doğusuna 11. yüzyılda geldiği bilinmektedir. Bkz.: “Islam in Nigeria”, *African Studies Center Leiden*, <http://www.ascleiden.nl/content/webdossiers/islam-nigeria>, (Erişim: 08.04.2021).

³²⁰ “Hausa”, *Encyclopaedia Britannica*, <https://www.britannica.com/topic/Hausa>, (Erişim: 08.04.2021).

³²¹ Hristiyanların kurduğu Joshua Project’in internet sitesinde yer alan ülke profillerinde etnik gruplarla ilgili ayrıntılı bilgilere erişilmesi mümkündür. Bkz.: “Benin”, *Joshua Project*, https://joshuaproject.net/people_groups/12070/BN, (Erişim: 08.04.2021).

bulduğunu göstermektedir.³²² Fakat İran'ın Şiileştirme politikalarına karşılık bölge ülkelerinin büyük çoğunluğu, Şii yayılcılığını tehdit olarak görmektedir. Nitekim 2014 yılında Nijerya'da Kudüs Günü'nde yürüyüş yapan Şiilere karşı Nijerya güvenlik güçlerinin müdahalesi sonucu Nijerya ordusu ile Nijerya İslami Hareketi arasındaki gerginlik başlamıştır. Söz konusu müdahalede Zakzaki'nin 3 oğlu dâhil olmak üzere 35 kişi hayatını yitirmiştir. Taraflar arasında 2015 yılında yaşanan ve çok sayıda ölünün olduğu çatışma ertesinde Nijerya İslami Hareketi'nin faaliyetleri kısıtlanmış; sonrasında gözaltına alınan liderleri İbrahim Zakzaki halen ev hapsinde tutulmaktadır.³²³ IMN ise terörist bir örgüt olarak sınıflandırılmıştır. Nijerya'da yaşananlar İran'ın Afrika stratejisinde kullandığı Şia kartının Afrika ülkelerini istikrarsızlaştırdığına ve güvenlik sorunlarını artırdığına işaret etmektedir.

Birinci bölümde “Şia, Dış Politika ve Güvenlik” başlığı altında değindiğimiz Lübnan Hizbullahı Afrika kıtasının çeşitli ülkelerinde gizli ağlar kurarak güvenliği tehdit eden girişimlerde bulunmaktadır. Tahran'ın söz konusu örgüte yıllık 700 milyon dolar bütçe ayırdığı söylenmektedir.³²⁴ Bu kapsamda Washington merkezli Ortadoğu

³²² Richard Wike, “Iran’s Global Image Mostly Negative”, *Pew Research Center*, 18 Haziran 2015, <https://www.pewresearch.org/global/2015/06/18/irans-global-image-mostly-negative/>, (Erişim: 08.04.2021).

³²³ “Nijerya’da Şii IMN Örgütü’nün Faaliyetleri Yasaklandı”, *Anadolu Ajansı*, 30 Temmuz 2019, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/nijeryada-sii-imn-orgutunun-faaliyetleri-yasaklandi/1545426>, (Erişim: 10.04.2021).

³²⁴ Taylan Çökenoğlu, “Hizbullah’a Karşı Son ABD Yaptırımlarının Nedenleri ve Muhtemel Sonuçları”, *İran Araştırmaları Merkezi*, 2 Kasım 2018, <https://iramcenter.org/hizbullaha-karsi-son-abd-yaptirimlarinin-nedenleri-ve-muhtemel-sonuclari/>, (Erişim: 16.04.2021).

Enstitüsü'nün (MEI) 2018 yılında yayınladığı bir raporda, İran'ın Hizbullah'ı Nijeryalılarını eğiterek “İsrail ve Batı ülkelerinin bölgeye yönelik planlarını gerçekleştirmesini engellemek” için Nijerya'yı bir operasyon üssü olarak kullanma niyetinden bahsetmektedir. Buna ilaveten söz konusu rapor, Batı Afrika bölgesinden Şii mezhebine geçen Afrikalıların Suriye'de İranlılarla birlikte savaştıklarına işaret etmektedir.³²⁵ Hizbullah açısından ise Esad rejiminin yıkılmaması ve Suriye-Irak hattı üzerinden İran ile coğrafi hattı korumak hayati denecek bir öneme sahiptir.³²⁶ İran rejimi de bölgedeki Şii hilalini kaybetmemek için Afrika'da Şii yayılcılığı stratejisi uygulayarak askeri gücünü artırmaktadır. Bununla birlikte Nijerya, Kenya, Çad, Orta Afrika Cumhuriyeti, Sudan, Güney Sudan, Güney Afrika Cumhuriyeti, Nijer, Eritre, Gambiya gibi Afrika ülkelerinde Lübnan Hizbullahı ya da Devrim Muhafızları Ordusu'na bağlı Kudüs Gücü'yle irtibatlı kişilerin tutuklandığı, silah depolarının ele geçirildiğine yönelik haberler zaman zaman basında yer almaktadır.³²⁷ Dolayısıyla İran devletinin Afrika ülkelerine yaptığı silah satışları ve Afrikalı Şii'lere aldırıldığı askeri eğitim gibi faaliyetlerine yönelik güçlü deliller bulunmaktadır. İran'ın bu şekilde hareket etmesinin ardındaki ana neden, Ortadoğu coğrafyasındaki İsrail tehdidi ve ABD'nin düşmanlığı nedeniyle duyduğu güvenlik ihtiyacına yöneliktir. Ayrıca geçtiğimiz son 10 yıl içerisinde

³²⁵ El-Anud en-Nuhayt, “İran Rejimi Afrika Kıtası'na Nasıl Sızdı?”, *INDEPENDENT Türkçe*, 25 Kasım 2020, <https://www.indyturk.com/node/277416/d%C3%BCnya/i%CC%87ran-rejimi-afrika-k%C4%B1tas%C4%B1na-nas%C4%B1l-s%C4%B1z-d%C4%B1>, (Erişim: 16.04.2021).

³²⁶ “Son İsrail-Hizbullah Çatışmaları Üzerine: Yıpratma(ma) Savaşı”, *Ortadoğu Araştırmaları Merkezi (ORSAM)*, Bakış No: 96, Eylül 2019, s. 3, https://orsam.org.tr//d_hbanaliz/Bakis_96_tr.pdf, (Erişim: 16.04.2021).

³²⁷ Aynı yer.

İranlı üst düzey 5 bilim insanı suikaste uğrayarak hayatlarını kaybetmiştir. Bahsi geçen suikastleri düzenleyenlerin arkasında İsrail İstihbarat Teşkilatı Mossad bulunduğu tahmin edilmekte; dahası Aralık 2010 tarihindeki saldırıda yakalanan Mecid Cemali Feşi sorgulama sırasında Mossad tarafında eğitildiğini ve suikast karşılığında söz konusu istihbarat örgütünden 120 bin dolar aldığını itiraf etmiştir.³²⁸ Buna ilaveten İran'ın Ortadoğu politikalarının baş mimarı olarak bilinen Devrim Muhafızları Ordusu'na bağlı İran sınırları dışındaki askeri-istihbari operasyonlardan sorumlu Kudüs Gücü Komutanı Tümgeneral Kasım Süleymani 2020 yılının başında suikast sonucu yaşamını yitirmiştir. ABD Başkanı Donald Trump, Süleymani'yi öldürme emrini kendisinin verdiğini açıklamıştır.³²⁹ Tüm bunların karşısında İran'ın ne İsrail'e ne de ABD'ye karşı benzer bir suikast girişiminden bahsedilemeyecektir. Ancak İsrail-ABD ikilisi bu hususta İran'ın daha rahat hareket edebileceği Afrika kıtasında, desteklediği terör hücreleri vasıtasıyla bir karşılık vereceğini beklemektedir.

Doğu Afrika bölgesine bakıldığında İran'la ilgili önemli gelişmelerin yaşandığı ifade edilebilir. Bu bağlamda söz konusu kıta ülkelerine petrol ihracatı hususunda Suudi Arabistan ile İran arasında yaşanan rekabetin ekonomik boyutunun yanı sıra jeopolitik yönü de mevcuttur. Örneğin 2015 yılında Yemen'de İran destekli Husilere karşı "Kararlı Fırtına Koalisyonu" adı altında başlatılan askeri koalisyon; Doğu Afrika bölgesinden

³²⁸ "2010'dan bu yana 5 İranlı nükleer fizikçi suikastler sonucu can verdi", *TRT Haber*, 28 Kasım 2020, <https://www.trthaber.com/haber/dunya/2010dan-bu-yana-5-iranli-nukleer-fizikci-suikastlar-sonucu-can-verdi-534700.html>, (Erişim: 16.04.2021).

³²⁹ "Kasım Süleymani suikasti üzerinden bir yıl geçti ancak İran ile ABD arasındaki gerginlik azalmadı", *Anadolu Ajansı*, 2 Ocak 2021, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/kasim-suleymani-suikasti-uzerinden-bir-yil-gecti-ancak-iran-ile-abd-arasindaki-gerginlik-azalmadi/2096165>, (Erişim: 16.04.2021).

Sudan, Somali, Cibuti ve Komor Adaları gibi ülkeler de katılmış ve bu ülkeler, Tahran ile olan ilişkilerini kesmiştir. Buna ilaveten kıtanın doğusunda Afrika boynuzu şeklinde ifade edilen bölge 6 Afrika ülkesinden oluşmakta; bunlar Somali, Cibuti, Etiyopya, Eritre ve Kenya'dır.³³⁰ Afrika boynuzu, Ortadoğu'daki petrol kaynaklarına yakınlığı, Kızıldeniz ve Süveyş Kanalı'na giden Bab'ül Mendep boğazının kontrolü, Aden Körfezi ve Hint Okyansu'na yakınlığı ve Afrika ile Arap yarımadasını birbirinden ayırması gibi jeostratejik özelliklerinden dolayı bölgesel ve uluslararası aktörlerin ilgi odağındadır. Bu bağlamda Suudi Arabistan ile İran arasında mezhep temelli yürütülen yumuşak ve sert güç savaşlarında kıtanın sosyalist ülkesi Eritre oldukça önem taşımaktadır. Söz konusu ülke ile Zimbabwe dışındaki Afrika ülkelerinin ABD'nin Afrika'daki Komutanlığı AFRICOM'la ilişkisi bulunmaktadır.³³¹ İran'ın Eritre sınırları içerisinde başta Assab'da olmak üzere askeri üsleri bulunmakta ve Assab Limanı üzerinden Yemen'deki Husilere silah sevkiyatı yapmaktadır.³³² Diğer yandan Afrika boynuzu ülkelerinden Somali'nin güneyinde 2011 yılından itibaren ağırlığı bulunan ve Federal Geçiş Hükümeti'ni ortadan kaldırmak için savaşan silahlı örgüt eş-Şebab, bölgedeki diğer Afrika ülkelerini rahatsız etmektedir. Somali'de güvenlik araştırmaları yapan Hiraal Enstitüsü tarafından

³³⁰ Fatehu Rahman Assem, *Afrika Boynuzu'ndaki Güç Dengesini Değiştirmek*, Hartum, Gelecek Çalışma Merkezi, 2012, s. 165.

³³¹ Ömür Çelikdönmez, *a.g.e.*

³³² Mustafa Kemal Erdemol, "Eş-Şebab'ın Kenya Düşmanlığının Asıl Nedeni: İran-Kenya Dostluğu", *BİRGÜN*, 17 Ocak 2016, <https://www.birgun.net/haber/es-sebab-in-kenya-dusmanliginin-asil-nedeni-iran-kenya-dostlugu-100950>, (Erişim: 16.04.2021); "Glen Ford: ABD Afrika'nın Küba'sı Eritre'de Libya Tarzı Rejim Değişikliği Hazırlıyor", *İSYANDAN*, 15 Ağustos 2016, <http://isyandan.org/diger/glen-ford-abd-afrikanin-kubasi-eritrede-libya-tarzi-rejim-degisikligi-hazirliyor/>, (Erişim: 17.04.2021).

yayınlanan rapora göre, 2010 yılında el-Kaide'ye bağlılığını bildiren eş-Şebab'ın Şii mezhebine mesafeli durduğu bilirse de Kenyalı güvenlik güçlerinin İran'ın söz konusu örgütle ilişkiler geliştirmeye çalıştığı konusunda endişeleri vardır.³³³ Birçok analist 1991 yılında Somali'de Siad Barre yönetiminin düşmesinden sonra militan Selefi grup olarak kurulan ve el-Kaide lideri Usame bin Ladin tarafından finanse edilen el-İttihad el-İslami'nin eş-Şebab'ın çekirdeği olduğunu söylemektedir.³³⁴ O dönemde Usame bin Ladin'in ABD'yi zayıflatmak için Sudan'daki örgütler ve İran'la ortak hareket ettiği bilinmektedir.³³⁵ Dolayısıyla İran ve el-Kaide'nin yakın geçmişte ABD karşıtlığında birleşmeleri, Kenyalı güvenlik güçlerinin İran ve eş-Şebab ilişkisi noktasındaki endişelerini destekler niteliktedir. Eğer eş-Şebab ile İran arasında iddia edildiği gibi bir ilişki varsa bunun anlamı, öncelikle ABD-İsrail karşısında birleşmiş Selefi-Şii ortaklığıdır. Dolayısıyla terör örgütlerinin türediği böylesi istikrarsız ortamlarda örtülü dostluklardan söz edilebilecek olunup; bu durum işlerin sanılandan daha karmaşık

³³³ Bkz.: "Somali'de eş-Şebab Örgütünün Geliri Devletin Gelirinden Fazla", *BBC*, 27 Ekim 2020, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-54703447>, (Erişim: 16.04.2021); "Eş Şebab Kenya'daki Bir Amerikan Askeri Üssüne Bombalı Araçla Saldırdı", *euronews.*, 6 Ocak 2020, <https://tr.euronews.com/2020/01/05/es-sebap-kenya-daki-bir-amerikan-askeri-ussune-bombal-aracla-saldirdi>, (Erişim: 16.04.2021).

³³⁴ Claire Felter-Jonathan Masters vd., "Al-Shabab", *Council on Foreign Relations*, 10 Ocak 2020, <https://www.cfr.org/background/al-shabab>, (Erişim: 16.04.2021).

³³⁵ Abdiwali Ali İbrahim, *Eş-Şebab Örgütünün Teşekkülü, İdeolojik Yapılanması ve Faaliyetleri*, (Yüksek Lisans Tezi), Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Mezhepleri Tarihi Bilim Dalı, Bursa 2020, <http://acikerisim.uludag.edu.tr/bitstream/11452/15002/1/Abdiwali%20Ali%20%C4%B0brahim.pdf>, (Erişim: 12.04.2021).

muhtevaya sahip olduğuna işaret etmektedir. Yani Ortadoğu ve Afrika’da yaşanan çatışmaların odağına yerleştirilen din-mezhepler gelişmelerin yalnızca bir boyutu olup; buralarda sosyal, siyasi, ekonomik sorunlar ve dış müdahaleler problemin esas kaynağını oluşturmaktadır. Ayrıca Afrika boynuzu ülkelerinden Sudan’ın İran ile arasındaki yakın ilişkilerden bahsedilmelidir. Nitekim İran, silah anlaşmaları bulunduğu Sudan üzerinden deniz yoluyla Gazze ve Lübnan’daki Şii milislerine silah göndermekte; ayrıca Sudan’ın istihbarat güçlerine eğitim vererek ülkenin silah sanayisini kurmasına yardımcı olmaktadır.³³⁶ Fakat sonraki süreçte Sudan yönetimi, çok sayıda İranlı yetkiliyi ülkesinden kovmuş, İran’a ait kültür merkezlerini kapatmış ve Tahran’ı Şiileştirme faaliyetlerinde bulunmakla suçlamıştır. Ayrıca Sudan Devlet Başkanı Ömer Beşir Yemen’de İran’a karşı savaşan Suudi Arabistan liderliğindeki koalisyona katılmıştır.³³⁷ Bununla birlikte İran’ın Afrika’nın doğusunda yer alan ülkelerle (Eritre, Sudan, Nijerya, Senegal) askeri, ekonomik ve dini ilişkilerinin ön plana çıktığı ifade edilebilir. Görülen o ki Ahmedinejad döneminde İran’ın kıtada hız kazanan nüfuzu, Hasan Ruhani döneminde Suudi Arabistan’ın Afrika ülkeleri üzerindeki ağırlığının etkisiyle aynı ivmeyi yakalayamamıştır. Dolayısıyla İran’ın Doğu Afrika bölgesindeki Şiileştirme politikasının başarılı olduğunu söylemek Nijerya örneğine kıyasla mümkün değildir. Ancak bu durum, İran’ın Şiiliği yayma hedefinden vazgeçtiği anlamına da gelmemektedir. Zira Riyad ile

³³⁶ Melahat Kemal, “Afrika’da Güç Savaşları: Suudi Arabistan Yükseliyor İran Geriliyor”, *TIMETURK*, 11 Mart 2016, <https://www.timeturk.com/afrika-da-guc-savaslari-suudi-arabistan-yukseliyor-iran-geriliyor/haber-135747>, (Erişim: 14.04.2021).

³³⁷ “Sudan Mekke-Medine ve Yemen Halkı için Koalisyonu Desteklemeye Devam Edecek”, *ŞARKUL AVSAT*, 26 Şubat 2018, <https://turk-archive.aawsat.com/2018/02/article55378508/sudan-mekke-medine-yemen-halki-icin-koalisyonu-desteklemeye-devam-edecek/>, (Erişim: 14.04.2021).

olan jeopolitik mücadelesinde elini güçlendirmek isteyen Tahran, Şiiği Afrika kıtasının geneline yaymaya çalışmaktadır. Bunu yaparken tezin birinci bölümünde yer alan “İran İslam Cumhuriyeti’nin Yumuşak Gücü” başlığı altında izah edilen yöntemlerle din adamlarını, kurum-kuruluşlarını ve dış politika söylemlerini Afrika stratejisinde kullanmaktadır. Böylece Tahran, devrim ihracı gibi dini söylemleri, bu bağlamda Kum’da yetiştirdiği Ayetullahları Afrika ülkelerine göndermesi, kültürel diplomasisi, kalkınma yardımları, Afrikalı öğrencilere tanıdığı burs imkânları, söz konusu ülkelerde açtığı dini kurumlar ve gerçekleştirdiği organizasyonlarla Afrika stratejisinde birbirinden farklı enstrümanları devreye sokarak başarı elde etmeye çalışmaktadır. Bu maksatla Dünya Ehl-i Beyt Kurultayı, ICRO, İran’a bağlı kültür merkezlerini ve Uluslararası el-Mustafa Üniversitesi’nin şubelerini etkin bir araç olarak kullanmaktadır. İran’ın Afrikalıları Şiileştirmeye yönelik son hamleleri arasında 10 Ağustos 2016 tarihinde Afrika Ehl-i Beyt Derneği’ni kurma girişiminden bahsedilebilecektir. Derneğin Genel Sekreteri Abu Jaafar, derneğin Afrikalı Şiiilerin referansı haline geldiğini belirtmiştir.³³⁸ Bu anlamda sert güç yerine tercih ettiği bu yolla başarı elde ettiği Afrika ülkelerinin bulunduğu ifade edilmelidir.

İran’ın Şii yayılcılığı stratejisinde belli ölçüde başarılı olduğu ifade edilebilir olsa da bölge devletlerinin Tahran’ın politikalarından rahatsız olduğu net bir şekilde vurgulanmalıdır. Öyle ki İran’ın kıtadaki dini aktivizmi dolayısıyla Fas’ın mevzu bahis ülkeyle 2009 ve 2018 yıllarında olmak üzere diplomatik ilişkilerini kestiği görülmektedir. Bu bağlamda Fas Dışişleri Bakanı Nasır Burita yaptığı basın açıklamasında, Lübnan

³³⁸ Khalid Yayout, “Shiism Iranian Cover for Community Division in West Africa”, *ASHARQ AL-AWSAT*, 15 Kasım 2016, <https://eng-archive.aawsat.com/khalid-yayout/features/shiism-iranian-cover-community-division-west-africa>, (Erişim: 08.04.2021).

merkezli Hizbullah örgütü ile Polisario Cephesi arasındaki ilişki sebebiyle Fas'ın Tahran'daki büyükelçiliğini kapatma kararını duyurmuştur.³³⁹ Buna benzer bir durum Senegal'de Casamance bölgesinin bağımsızlığı için mücadele eden ayrılıkçı örgüte İran'ın silah desteği vermesi üzerine yaşanmıştır. Senegal devlet televizyonunda yayımlanan Dışişleri Bakanlığı açıklamasında, İran silahlarının Senegalli askerlerin ölümüne sebep olduğu gerekçesiyle söz konusu devletle diplomatik ilişkilerin kesildiği açıklanmıştır.³⁴⁰ Tüm bunlara ilaveten Afrika ülkeleri, kıtada mezhebi ve dini farklılardan ötürü yaşanan-yaşanmakta olan çatışmaların önüne geçmek istemektedir. Bu kapsamda Afrika Birliği, üye devletlerinde yer alan farklı din-mezhep liderleriyle ortaklaşa çalışmalar yürütmek ve Afrika ülkelerinde güvenli ortamın oluşturulması için çaba sarf etmektedir. Örneğin söz konusu birliğe bağlı Vatandaşlar ve Diaspora Direktörlüğü [The Citizens and Diaspora Directorate (CDD)] Afrika kıtasında barış ortamının inşası için çalışmalar yürütmektedir.³⁴¹ Ancak İran'ın Afrika'da Sünni Müslümanlar arasında sufi tarikatlarla yakınlık kurarak ya da Sünni gençlere eğitim-burs imkânları tanıyarak mezhepler arası geçiş yapmalarını sağlama hedefi, Afrika kıtası ülkelerinin kalkınması ve

³³⁹ Anna Jacobs, "In Breaking with Iran, Morocco cozies up to the Trump Administration to Protect its Regional Interests", *Moroccan Institute for Policy Analysis*, 30 Mayıs 2019, <https://mipa.institute/6813>, (Erişim: 14.04.2021).

³⁴⁰ "Senegal severs ties with Iran", *ALJAZEERA*, 23 Şubat 2011, <https://www.aljazeera.com/news/2011/2/23/senegal-severs-ties-with-iran>, (Erişim: 14.04.2021).

³⁴¹ "African Union and KAICIID hold Interfaith Dialogue Forum in Nigeria", *African Union*, 1 Kasım 2016, <https://au.int/en/pressreleases/20161101>, (Erişim: 16.04.2021).

Afrikalı halkların barış ve güvenli ortama kavuşmalarının aleyhinedir.³⁴² Bu nedenledir ki İran'ın Şia'yı dış politikada kullanarak Ortadoğu ve Afrika'da çatışmaları körüklemesi sonucunda son yıllarda Müslüman ülkeler nazarında imajı büyük oranda sarsılmıştır.³⁴³ Bu durum şimdiye kadar izlediği mezhepçi politikalarının kısmen başarılı olduğu Afrika ülkelerinde bundan sonraki süreçte aynı karşılıklı alamayacağına işaret etmektedir.

Büyük ve orta güçteki devletler, Afrika ülkelerini istikrarsızlaştırarak kıtanın sahip olduğu doğal kaynakların elde edilmesini kolaylaştırmayı hedeflemekte ve bu yönde etnik-mezhepsel aidiyetlere dayalı stratejiler izlemektedir. Birçok Afrika ülkesi arasında var olan sınır anlaşmazlıkları, uluslararası aktörlerin hedeflerine ulaşmalarını kolaylaştırmaktadır. Geçmişte olduğu gibi bugün de bahsi geçen kıtada Afrikalılardan çok diğer güçler söz hakkına sahip olmak ve nimetlerinden faydalanmak peşindedir. Bu nedenle Afrika birçok ülkenin çıkarlarının kesiştiği bir kıtadır. Nitekim Nijerya petrol üretimi ve Somali jeostratejik konumu itibarıyla Afrika'nın mühim iki ülkesi olmasına rağmen ekonomik gelişmişlik bakımından kıtanın en fakir ülkeleri arasında yer almaktadır.³⁴⁴ Burada terör örgütleri ve uluslararası aktörlerin söz konusu örgütlerle ilişkileri önemli rol oynamaktadır. Bu kapsamda bölgesel ve küresel güçler Afrika kıtasına yönelik politikalarında Afrika halklarını büyük ölçüde zarara uğratmaktadır. Öyle ki geçmişte ABD Sovyetlere karşı Afgan mücahidleri desteklemiş; bu yönde izlediği

³⁴² İran'ın sufi tarikatlar vasıtasıyla Sünni kesime ulaşma taktiği, Afrika kıtasında karşılık bulabilmektedir. Bu bağlamda Afrikalı Müslümanların Selefi akımlara karşı koyma refleksiyle Şia'yla yakınlaştığı yorumunda bulunulabilir.

³⁴³ Wike, *a.g.e.*

³⁴⁴ Abdurrahim Sıradağ, "Sahra Altı Afrika'da Terörist Grupların Yükselişi Boko Haram ve Eş-Şebab", *SETA Analiz*, Sayı: 125, Mayıs 2015, s. 8.

dış politikalarının yanlış olduğunu 11 Eylül saldırılarıyla tecrübe etmiştir.³⁴⁵ Çünkü küreselleşen dünyada bir ülke için oluşan tehdit diğer bölgelere kolaylıkla sıçrayabilmektedir. Bunun göz önünde bulundurulması ve güçlü devletlerin daha adil bir dünya düzeninin şekillenmesine katkı sağlaması gerekmektedir. Buna karşın Afrika ülkeleri hem eski sömürgeci güçlerin etkisinden kurtulmak için hem de çeşitli sektördeki yatırımlara duydukları ihtiyaç dolayısıyla farklı devletlerle işbirliklerine sıcak bakmaktadır. Ayrıca Afrikalılar ekonomik gereksinimlerini gideren dış güçlerle yakınlaşabilmekte ve bu yakınlaşma İran örneğinde de olduğu gibi mezhebi birlikteliğe dönüştürülebilmektedir. Böylece Şii Afrikalılar İran'ın kıtada varlık göstermesinin önünü açan önemli bir etkidir. Dünya nezdinde liderliğini üstlendiği Şii mezhebi sayesinde İran, Afrika'daki siyasi-ekonomik menfaatleri doğrultusunda hareket edebilmekte ve nüfuzunu artırabilmektedir. Dolayısıyla söz konusu ülkenin kıtadaki dini faaliyetleri, diğer alanlarda yürüttüğü politikalarını desteklemek bakımından önemli bir araçtır. Bu bağlamda Şia, İran'ın Afrika halklarıyla arasında motivasyon kaynağı ve birliktelik işlevi görmektedir. Uyguladığı bu strateji İran'ın Afrika'ya açılım manevraları kapsamında değerlendirilmelidir. İran'ın mezhebi hamlelerinin kıtada karşılık bulmasının ekonomik gerekçelerden farklı olarak diğer bir nedeni, Müslüman nüfusun ezici çoğunluğunun Sünni olmasına karşın Sünni kurum-kuruluşların pasifliği ya da yokluğundan kaynaklanmaktadır. Aynı zamanda Afrikalı Müslümanların ülkelerinde faaliyet gösteren

³⁴⁵ Guido Steinberg-Nils Woermer, "Exploring Iran & Saudi Arabia's Interests in Afghanistan & Pakistan: Stakeholders or Spoilers - A Zero Sum Game? Part 1: Saudi Arabia", CIDOB Policy Research Project, *Barcelona Center for International Affairs*, s. 3, https://www.swp-berlin.org/fileadmin/contents/products/fachpublikationen/Steinberg_Woermer_SaudiArabia_Interest_April2013.pdf, (Erişim: 17.04.2021).

Selefi ve Şii ideolojiye sahip güçlerin faaliyetlerinden haz etmedikleri belirtilmelidir. Bununla birlikte İran İslam Cumhuriyeti'nde görev yapan cumhurbaşkanlarının sahip oldukları dış politika önceliklerinin farklılık arz ettiği görülmüştür. Nitekim Mahmud Ahmedijad'a kıyasla Hasan Ruhani dış siyasette Afrika ülkelerine daha az ağırlık vermektedir. Fakat jeostratejik konumuyla Afrika, İran'ın hiçbir zaman için ilgisini kaybetmeyeceği ve siyasi, ekonomik, dini ilişkilerini güçlendirmek isteyeceği bir kıtadır. Buna karşın kıtada kendisini çevreleyen Suudi Arabistan, İsrail ve ABD üçlüsünün etkisini kırması zor görünmektedir.

2. İran-Güney Afrika Cumhuriyeti Arasındaki Siyasi-Ekonomik İlişkiler

1979 İslam Devrimi'yle birlikte daha çok Şii karakteristiğini ön plana çıkararak İran, dünyanın çeşitli coğrafyalarında Şii mezhebini yaymak ve bu yolla nüfuzunu genişletmek için devrim ihracı politikası uygulamaktadır. Bu bağlamda Tahran'ın Şii hilaliyle güvenlik stratejisini kurması ve mezhepçi bir tutum sergilemesi, Ortadoğu coğrafyasında kaos ortamını artırmıştır.³⁴⁶ Buna karşın farklı coğrafyalarda yer alan birçok devlet devrim ideolojisini kendisine karşı bir tehdit olarak algılamaktadır. Çünkü İran'ın dış politikada yürüttüğü Şii yayılcılığı siyasi, güvenlik ve sosyo-ekonomik boyutları bulunan önemli bir konudur.³⁴⁷ Dolayısıyla söz konusu devletin farklı alanlarda uyguladığı strateji ve politikalarının yumuşak gücü olarak kullandığı Şia'dan bağımsız olduğu düşünülemeyecektir. Dahası bu maksatla mezhepçi politikalar izlediği söylenebilir. Nitekim önceki başlıklarda İran'ın siyasi-ekonomik hedefleri doğrultusunda

³⁴⁶ Bkz.: Mehmet Ali Büyükkara, *Mezhepsel Uzlaşma ve Barış: Modern ve Postmodern Yaklaşımlar*, *Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, Cilt: 18, Sayı: 35, 2013, s. 132.

³⁴⁷ Hilmi Demir, "İran'ın Şii Yayılcılığı", *TEPAV*, 2 Aralık 2018, https://www.tepav.org.tr/tr/blog/s/6344/Iran___in+Sii+yayilmaciligi, (Erişim: 10.12.2020).

izlediği Afrika politikası ele alındıktan sonra Şia'yı bu amaçları maksadında dış siyasetine eklemlendirerek güvenlik sorunlarının oluşmasındaki rolü incelenmiştir. Tahran'ın devrim ihracı stratejisini Afrika kıtasının en güneyine taşıyıp taşımadığı yapılan bu tezin en önemli bulguları arasında yer alacaktır. Dolayısıyla uzak coğrafyada yer alan Güney Afrika Cumhuriyeti'ne ilişkin bu çalışmanın, Ortadoğu ve Afrika'daki gelişmeleri doğrudan etkileyebilecek durumların ipuçlarını yansıtacağı düşünülmektedir. Bu kapsamda bu araştırmayla birlikte Şia'nın dünya siyasetindeki gelişmelere ne şekilde etki ettiği anlaşılmaya çalışılırken aynı zamanda bir devletin siyaseten mezhepleri kullanmasının yalnızca dini alanla ilişkili olmadığı ve siyasi-ekonomik gelişmelerle de irtibatlı olduğu anlaşılmıştır. Nitekim İran Sahra Altı Afrika'ya genel olarak ekonomik yollarla intikal etmektedir. İran'ın mezhepçi siyasetinin ekonomik hedefleriyle bağlantısını daha net anlayabilmek adına bu kısımda GAC ile arasındaki siyasi-ekonomik ilişkilere değinilmesi uygun görülmüştür.

Apartheid'in son dönemine denk gelen 1990'lı yılların başlarında Güney Afrika'nın Ortadoğu'da İsrail dışında hiçbir ülkeyle diplomatik ilişkilerinin var olmadığı görülmektedir. GAC, Apartheid'in resmi hükümet politikası haline geldiği 1948 yılında İsrail'i tanımadan hemen önce Mısır ile diplomatik ilişkilerini kurmuştur. Ayrıca II. Dünya Savaşı'nda Güney Afrika, Almanlarla savaşan İngiliz Milletler Topluluğu'na katılarak Mısır'ın askeri gücüne dâhil olmuştur. Arap milliyetçisi Cemal Abdül Nasır rejiminin 1956 yılında iktidara gelmesinin ardından Afrika kurtuluş örgütlerinin önemli bir destekçisi haline gelen Mısır'ın GAC ile ilişkileri 1960'lı yılların başına kadar sürmüştür. Lübnan ve İran ile resmi ilişkiler ise bundan sonraki süreçte tesis edilmiştir.³⁴⁸ Lübnan'ın Arap Birliği'nden gelen baskılar nedeniyle GAC ile ilişkilerini 1970'li yılların

³⁴⁸ Michael B. Bishku, "South Africa and the Middle East", *Middle East Policy*, Cilt: 17, Sayı: 3, Sonbahar 2010, s. 153.

ortasında kestiği görülmektedir. İran örneğindeyse gerçekleştirilen İslam Devrimi'nin Apartheid rejimle kurulan bağı kopardığı söylenebilecektir. Bu kapsamda İran'da devrimle yönetime gelen İslami rejimin o dönem Güney Afrika yönetimindeki ırk ayrımcılığına dayanan Apartheid rejimiyle ilişkilerini kesmesi, sonrasında iki ülkenin karşılıklı işbirliği geliştirmesinin önünü açmıştır.

Güney Afrikalı Apartheid karşıtı aktivist ve Güney Afrika Cumhuriyeti'nin ilk siyahi devlet başkanı olan Nelson Rolihlahla Mandela, 1994 yılında ilk defa tüm halkın katıldığı seçimlerde devlet başkanı seçilerek ülkedeki azınlık beyaz kesimin çoğunluk siyahilere karşı baskıcı yönetiminin önüne geçmiştir. Aralık 1993 tarihinde Nobel Barış Ödülü'ne layık görülecek Nelson Mandela, ülkesi için verdiği demokrasi, özgürlük ve eşitlik mücadelesi nedeniyle Cape Town açıklarındaki Robben (Fok) Adası'nda 18 yıl hapis yattıktan sonra 1982 yılında nakledildiği Pollsmoor Hapishanesi'nde 9 yıl kalmıştır.³⁴⁹ Ayrıca İran rejimi ile Mandela'nın devlet başkanı seçilmesinden günümüze kadar olan süreçte GAC'ın iktidar partisi Afrika Milli Kongresi arasında kurulan bağın yalnızca tek boyutlu olarak ilerlemediği görülmektedir. Dolayısıyla Güney Afrika'nın İran'a yaklaşımında, reel politik zeminden ziyade vefa borcuyla hareket ettiği düşünülebilir. Bu kapsamda ANC Tahran'a yönelik stratejisini, İran'ın geçmişte resmi devlet politikası olarak Apartheid rejimini benimsemiş Ulusal Parti hükümetiyle diplomatik ilişkilerini kesmesine ve özgürlük mücadelesini desteklemesine dayandırmaktadır.

³⁴⁹ “Portre: Efsanevi Lider Nelson Mandela'nın Yaşamı”, *BBC*, 29 Mart 2013, https://www.bbc.com/turkce/ozeldosyalar/2013/12/130329_mandela_kimdir_yasam_oy_kusu, (Erişim: 03.03.2021).

1970’li yılların başında İran’ın Sahra Altı’ndaki³⁵⁰ politik, stratejik, ekonomik ve ideolojik hedefleri büyük ölçüde petrol gelirlerindeki artışa dayanmaktadır. Bu durum Ekim 1973 tarihindeki Arap-İsrail Savaşı sonrasında petrol fiyatlarının çarpıcı bir şekilde yükselmesiyle desteklenmiştir.³⁵¹ Ayrıca Arap devletleri Arap-İsrail Savaşı’nın ardından siyasi uzlaşmazlığın bir parçası olarak Pretoria’ya petrol satışlarını azaltmıştır. Bu dönemde Arap ülkeleri Afrika ülkelerinin Filistin’i desteklemeleri karşılığında Güney Afrika’nın Apartheid karşıtı partisi ANC’yi desteklemekteydi. Fakat Arap dünyasının aksine İran İsrail’le arasındaki politik, ekonomik, istihbarat alanlarındaki bağlarını kesmeyi reddetmiştir.³⁵² Böylece Apartheid rejim, peşin alışveriş piyasası alanında iyi olan İran’dan petrol ihtiyacının çoğunu karşılayabilmiştir. II. Dünya Savaşı’nın devam ettiği esnada SSCB ve müttefiki Birleşik Krallık’ın işgali ertesinde Nazilere sempati duyduğu algısıyla 1941 yılında Güney Afrika’ya sürgüne gönderilen Rıza Şah döneminden sonra İran, 1973’te Güney Afrika’nın petrol ithalatının %30’unu karşılayarak Pretoria’nın en büyük ham petrol tedarikçisi haline gelmiştir.³⁵³ Ayrıca Rıza Şah’ın halefi Muhammed Rıza Pehlevi, II. Dünya Savaşı sonrası görülen Sovyet tehdidine karşı Güney Afrika’yı komünizmin yayılmasının önlenmesinde kilit bir

³⁵⁰ Sahra Altı Afrika, Sahra Çölü’nün güneyinde kalan bölgeyi tanımlamakta; ancak siyasi olarak ifade edildiğinde Sudan bu bölgenin dışında tutulmaktadır. Bkz.: “Countries or Areas/ Geographical Regions”, *United Nations Statistics Division*, <https://unstats.un.org/unsd/methodology/m49/>, (Erişim: 03.03.2021).

³⁵¹ Jeffrey A. Lefebvre, “Iran’s Scramble for Sub-Saharan Africa”, *Insight Turkey*, Cilt:21, Sayı: 1, s. 133.

³⁵² Aynı yer.

³⁵³ Aynı yer.

müttefik olarak görmekteydi.³⁵⁴ Buna ilaveten Muhammed Rıza Pehlevi, Sovyet lider Nikita Khrushchev'in üçüncü dünya ülkelerinin özgürlük hareketlerini desteklemeye başladığı döneme denk gelen 1950'li yıllarda SSCB'ye askeri yönden destek sağlayan eski Mısır Cumhurbaşkanı Cemal Abdünnasır Hüseyin'in rakibi konumundaydı. Güney Afrika ile Sovyetler arasındaki diplomatik ilişkilerin bozulması da bu döneme denk gelmektedir.³⁵⁵ Dolayısıyla geçmişte İran-GAC arasındaki ekonomik ilişkiler Pretoria'nın Tahran'la dış politikada paralel yönde ilerlemesinde etkili olmuştur.

1978 yılına gelindiğinde Güney Afrika, İran'dan yaklaşık %90 oranında petrol ithal etmekteydi.³⁵⁶ Bu kapsamda 1969 yılında Sasolburg'ta kurulan National Petroleum Refiners (NATREF)'ten bahsedilebilir. 1971 yılında hizmete giren Sasol Şirketi, Total South Africa ve %17,5 hissesiyle National Iranian Oil Company (NIOC) ortaklığında İran'dan tedarik edilen ham petrolün güvenliğini sağlamak için kurulmuştur.³⁵⁷ Bu kapsamda NIOC'un 20 yıl süresince rafineri arzının %70'ini karşıladığı belirtilmektedir.³⁵⁸ Fakat 1979 yılında gerçekleşen İran Devrimi'nin ardından Total ve Sasol şirketleri Natref'i satın almış; İran rejimi söz konusu rafinerideki payını devrederek

³⁵⁴ Khadija Patel, "SA & Iran: An Oily Kind of Friendship", *Daily Maverick*, 15 Mart 2012, <https://www.dailymaverick.co.za/article/2012-03-15-sa-iran-an-oily-kind-of-friendship/>, (Erişim: 06.03.2021).

³⁵⁵ Michael B. Bishku, *a.g.m.*, s. 153.

³⁵⁶ Jeffrey A. Lefebvre, *a.g.m.*, s. 141.

³⁵⁷ "SAPIA: The first 20 years", *South African Petroleum Industry Association*, https://www.sapia.org.za/LinkClick.aspx?fileticket=c2rbrWleQ_Q%3D&portalid=0, (Erişim: 03.03.2021).

³⁵⁸ Khadija Patel, *a.g.m.*

ortaklıktan çekilmiştir.³⁵⁹ Böylece İslami rejimin söz konusu ülkeyle ilişkilerini kesmesinin ardından petrol satışlarının duraksadığı iddia edilmektedir.³⁶⁰ Ancak bu hususta çarpıcı olan İran rejiminin perde arkasında Apartheid rejimle ilişkilerini sürdürüyor olmasıdır. Şöyle ki Apartheid'in Güney Afrika'sı, sahip olduğu gelişmiş askeri teknoloji üretimiyle İran için oldukça mühim bir konumdaydı. Bu kapsamda İran rejimi İran-Irak Savaşı süresince silah ihtiyacını Güney Afrika'dan temin ederek çelişki içeren bir politika sergilemiştir.³⁶¹ Nitekim 1985 yılında Tahran ve Pretoria arasında silahların değişimi ve petrol alanları üzerine 750 milyon dolarlık gizli bir anlaşmaya varıldığı bilinmektedir.³⁶² Bu hususta Güney Afrika'nın devrimden sonra da İran'dan petrol ithalatına doğrudan ya da aracılar vasıtasıyla devam ettiği; ayrıca söz konusu ticaretin 1980'li yıllarda yılda yaklaşık 2 milyar dolar değerinde olduğu belirtilmektedir.³⁶³

1994 yılına gelindiğinde Güney Afrikalı halkın Nelson Mandela liderliğinde Apartheid rejimini çökertmesiyle birlikte 15 yıllık bir aradan sonra söz konusu iki ülke arasındaki diplomatik ilişkiler yeniden kurulmuş; aynı yıl İran devletinin GAC'ın petrol

³⁵⁹ Shaul Bakhash, *The Politics of Oil and Revolution in Iran*, The Brookings Institution, Washington, 1982, s. 8.

³⁶⁰ Ahmad Bakhshi, "Iran -South Africa Relations: Past Trends, Future Prospects", *Iranian Review of Foreign Affairs*, Cilt: 5, Sayı: 2, Yaz 2014, s. 93.

³⁶¹ Bkz.: Kamran Mofid, *The Economic Consequences of the Gulf War*, Routledge, New York: 1990, s. 85; Efraim Karsh, *The Iran-Iraq War 1980-1988*, Osprey, Great Britain: 2002, s. 44.

³⁶² Michal Onderco, "A battle of principles: South Africa's relations with Iran", *Commonwealth & Comparative Politics*, Cilt: 54, Sayı: 2, 4 Mart 2016, s. 255.

³⁶³ Michael B. Bishku, *a.g.m.*, s. 153.

ithalatındaki payı %67 olarak görülmüştür.³⁶⁴ Ayrıca Güney Afrikalı Sasol Şirketi dünyanın en büyük kömür yakıt üreticisi olarak ham petrol ithalatının çoğunluğunu İran'dan ithal etmekteydi.³⁶⁵ 2002 senesinde GAC İran'ın Buşehr kentinde kurulmaya başlanılan petrokimya kompleksine yatırım yapmakla ilgilendiğini ifade etmiş; böylece mevzu bahis iki ülkenin ortak girişimiyle (NIOC ve Sasol ortaklığında) Arya Sasol Petrokimya Şirketi sıvı tabii gaz tesisi olarak 2009 yılında hizmet vermeye başlamıştır.³⁶⁶ Fakat İran'a yönelik uluslararası yaptırımların ardından Sasol, 2013 yılında hissesini şirketin yeni hissedarı olan Pars Tamin Majd'e satmıştır.³⁶⁷ Bu kapsamda 2012 yılında ABD ve AB'nin İran'a uyguladığı yaptırımlar GAC'ın İran'dan yaptığı ham petrol ithalatında düşüşün yaşanmasına ve 2013 yılında tamamen kesilmesine sebep olmuştur. Söz konusu yaptırımlardan bir önceki yıla bakıldığında Güney Afrika'nın %27 oranla en çok ham petrol tedarik ettiği ülkenin İran olduğu bilgisine ulaşılmaktadır.³⁶⁸ Fakat İran'a uygulanan yaptırımlar sonrasında GAC, bu sektördeki kaynaklarını çeşitlendirme yoluna gitmiş; sırasıyla Suudi Arabistan, Nijerya ve Angola en büyük petrol tedarikçileri haline gelmiştir.³⁶⁹

³⁶⁴ South African Petroleum Industry Association, *a.g.e.*

³⁶⁵ Patel, *a.g.m.*

³⁶⁶ "History", *Arya Sasol Polymer Company*, <https://www.aryasasol.com/company/aryasasol-in-brief/history/>, (Erişim: 06.03.2021).

³⁶⁷ *Aynı yer.*

³⁶⁸ "South Africa", *U.S. Energy Information Administration*, <https://www.eia.gov/international/overview/world?fips=SF>, (Erişim: 04.03.2021).

³⁶⁹ Jabavu Clifford Nkomo, "Energy Security and Liquid Fuels in South Africa", *Journal of Energy in Southern Africa*, Cilt: 20, Sayı: 1, 2009, s. 23.

Önceki İran Cumhurbaşkanı Haşimi Rafsancani, İran'ın 1996 yılında ABD öncülüğünde gördüğü baskıdan sonra³⁷⁰ Afrika ülkeleriyle temaslarda bulunmaya başlamıştır. Akabinde Güney Afrika'nın yanı sıra Kenya, Tanzanya, Uganda'nın devlet başkanları da İran'a yaptıkları resmi ziyaretlerle olumlu yönde karşılık vermiştir.³⁷¹ 2002 yılında İran nükleer anlaşmasının uluslararası politikada önemli bir yer edinmesinden itibaren GAC İran'a karşı zorlayıcı araçları kullanmayı reddetmiştir.³⁷² Güney Afrikalı diplomatlar uluslararası toplumun tavrının izolasyondan değil konuşmaktan yana olması gerektiğini ifade etse de söz konusu ülkenin daha sonra BMGK'nın İran'a uyguladığı ambargo kararında beklenenin aksine İran aleyhine oy kullandığı görülmüştür.³⁷³ Fakat mevzu bahis iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin uluslararası alanda İran'ın çoğunlukla lehine sonuç verdiği söylenebilir. Nitekim İran'ın ekonomik yönden tanıdığı bazı ayrıcalıklar dolayısıyla IAEA ve BMGK'da Güney Afrika'dan açıkça destek gördüğü ifade edilebilir.³⁷⁴ Ayrıca AU'nun stratejik ortağı olarak kabul gören İran'ın söz

³⁷⁰ İran İslam Devrimi'nin ardından, İranlı öğrencilerin ABD elçiliğini basıp diplomatları rehin alması nedeniyle Washington ilk yaptırımını uygulamaya koymuştur. Burada bahsedilen 1996 yılında ise ABD, İran'a yılda 20 milyar dolardan fazla yatırım yapan yabancı şirketlere yaptırım getirmişti.

³⁷¹ Shireen Hunter, *Iran's Foreign Policy in the Post-Soviet Era: Resisting the New International Order*, Praeger, Santa Barbara 2010, s. 228.

³⁷² Onderco, *a.g.m.*, s. 258.

³⁷³ "SAG on Hamas, Palestinian elections, and Iraqi Debt", *WikiLeaks*, 2006, <http://www.cablegatesearch.net/cable.php?id=06PRETORIA1290>, (Erişim Tarihi: 15.11.2020).

³⁷⁴ "The Impact of the South Africa-Iran Relations on the African Union", *Aljazeera Centre for Studies*, 26 Şubat 2016, *Al Jazeera*,

konusu birliğin kilit rolünde bulunan Güney Afrika Cumhuriyeti ile yakın ilişkilerinin payı göz ardı edilmemelidir. Bu kapsamda 2014 yılında İran'ın Güney Afrika Cumhuriyeti Büyükelçisi H. E. Muhammed Faraji, Güney Afrika Kalkınma Topluluğu [Southern African Development Community (SADC)] ile güçlü bağlar kurmak istediklerini dile getirmiştir.³⁷⁵

2002 yılında IAEA İran'ın nükleer silah yapımında kullanılan uranyum zenginleştirme faaliyetlerini gizlediğini; böylece Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Anlaşması'nı (NSYÖA) da ihlal ettiğini açıklamıştır. UAEA'nın İran'da zenginleştirilmiş uranyum bulunduğunu açıklaması üzerine İran 2003 yılında NSYÖA'yı imzalamak durumunda kalmıştır. Fakat 3 yıl sonra Tahran, uranyum zenginleştirmesini başardıklarını açıklayarak bahsi geçen anlaşmadan çekildiğini duyurmuştur.³⁷⁶ Tüm uluslararası baskılara karşın İran'ın nükleer enerji konusunda ısrarcı tavrının nedeni olarak uzun dönemde ucuz enerji ihtiyacını karşılamak ve karbon emisyonunu azaltmak hedefi bulunmaktadır.³⁷⁷ Dünyada uranyum rezervi bakımından 5. sırada yer alan GAC

<https://studies.aljazeera.net/en/reports/2016/02/impact-south-africa-iran-relations-african-union-160228101501661.html>, (Erişim: 20.11.2020).

³⁷⁵ “Iran wants Stronger Ties with SADC”, *SADC*, 10 Haziran 2014, <https://www.sadc.int/news-events/news/iran-wants-stronger-ties-sadc/>, (Erişim: 30.11.2020).

³⁷⁶ Harun Öztürkler, “İran Ekonomisinin Genel Özellikleri”, *Ortadoğu Analiz*, Nisan 2012, Cilt: 4, Sayı: 40, s. 91, https://www.orsam.org.tr/d_hbanaliz/9harun.pdf, (Erişim: 09.03.2021).

³⁷⁷ Aynı yer.

ise nükleer enerji konusunda İran için oldukça önem arz etmektedir.³⁷⁸ Bu ekseninde Güney Afrika Cumhuriyeti de İran'ın nükleer teknoloji geliştirme hakkını desteklemektedir. Afrika'da nükleer teknoloji alanına odaklanmış İran'ın Güney Afrika'nın yanı sıra Kenya, Cezayir, Nijerya ve Senegal'de nükleer santralleri bulunmaktadır.³⁷⁹ Diğer taraftan GAC ve İran devletleri arasında kayda değer ilginç bir benzerlik vardır. Nitekim her iki devlet de uluslararası toplum tarafından dışlanarak ekonomik yaptırımlar altında tutulma tecrübesini yaşamıştır. Öyle ki GAC'ın bu deneyimi yaşamasının ardında hem nükleer programı hem de ülke içinde uygulanan Apartheid yönetim şeklini benimsemesi yatmaktaydı.³⁸⁰ İran'ın da tıpkı Güney Afrika'nın tarihinde geçtiği gibi parya devlet³⁸¹ olarak görülmesinin nedeni, devrimden sonra Şia'yı şiddetle ihraç etme girişimi ve nükleer programından kaynaklanmaktadır.³⁸² Uluslararası toplum her iki ülkeyi de açık

³⁷⁸ Nuclear Energy Agency – International Atomic Energy Agency, “Uranium 2016: Resources, Production and Demand”, *Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD)*, 2016, (Erişim: 12.11.2020).

³⁷⁹ İbrahim Nassir, “Afrika Jeopolitiğinde Türkiye ve İran”, *ANKASAM*, 3 Mayıs 2018, (Erişim: 23.11.2020).

³⁸⁰ Peter Liberman, “The Rise and Fall of the South African Bomb”, *International Security*, 2001, Cilt: 26, Sayı: 2, s. 50.

³⁸¹ Parya devlet, uyguladığı politikalar ve benimsediği normlar nedeniyle uluslararası toplumun dışına itilen devletler için kullanılmaktadır. Bkz.: “The 11 current pariah states”, *WorldData.info*, <https://www.worlddata.info/pariahstates.php>, (Erişim: 10.03.2021).

³⁸² Brian Kaper, “Understanding the South African Nuclear Experience and its Applicability to Iran”, *Princeton University*, <https://jpia.princeton.edu/sites/jpia/files/2008-7.pdf>, (Erişim: 14.03.2021).

bir nükleer programdan yoksun görmüş; benimsedikleri yönetim biçimleri ve iç-dış politikalarının da etkisiyle söz konusu programların yalnızca enerji üretimi için kullanılacağı söylemleri güven telkin etmemiştir.

2015 yılında Tahran'da 12.'si gerçekleşen Güney Afrika-İran Ortak Komisyonu'nda Güney Afrika Uluslararası İlişkiler ve İşbirliği Bakanı Maite Nkoana-Mashabane konuşmasında "İslam Cumhuriyeti, en karanlık günlerimizde Apartheid rejimle ilişkilerini keserek yanımızda durmuştur. Siz bize anlaşmazlıkların var olmasına rağmen eşit haklara sahip olmanın mümkün olduğunu gösterdiniz."³⁸³ ifadelerini kullanmıştır. Dolayısıyla önümüzdeki dönemde ilişkilerin seyrinde bu geleneksel anlayışın hüküm süreceğini söylemek mümkündür. Bununla birlikte GAC, uluslararası baskılara yanıtız kalamayarak İran ile ortaklaşa kurduğu ekonomik yatırımlarını azaltma yoluna gitmiştir.³⁸⁴ Buna karşın iki ülke arasındaki en büyük yatırımlardan biri olan Irancell operatör şirketi yatırımlardan zarar görmemiştir. İran'ın en büyük mobil ağı ve internet hizmetlerini işleten Irancell hisselerinin %49'u Güney Afrikalı telekomünikasyon şirketi Mobile Telephone Networks (MTN)'e aittir.³⁸⁵ Fakat

³⁸³ "SA Condemns Sanctions Against Iran", *South African Government News Agency*, 27 Eylül 2015, <http://www.sanews.gov.za/south-africa/sa-condemns-sanctions-against-iran>, (Erişim: 23.10.2020).

³⁸⁴ Brandon Fite-Chloe Coughlin Schulte, "U.S and Iranian Strategic Competition: The Impact of Latin America, Africa, and the Peripheral States", *Center for Strategic and International Studies*, USA 2013, s. 85.

³⁸⁵ "MTN Group and MTN Irancell confirm that there are no plans for an imminent exit by the group", *MTN*, 10 Ağustos 2020, <https://www.mtn.com/mtn-group-and-mtn-irancell-confirm-that-there-are-no-plans-for-an-imminent-exit-by-the-group/>, (Erişim: 20.11.2020).

uluslararası alanda İran'a yönelik yaptırımların genişletilmesinden sonra, GAC ve İran arasındaki ticari ilişkilerin oldukça büyük darbe aldığı ifade edilmelidir. Bu bağlamda önümüzdeki süreçte iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin yüksek potansiyele sahip olduğuna işaret edilerek 2018 yılında GAC-İran arasındaki ticaret hacminin 100 milyon doların altında olduğu açıklanmıştır.³⁸⁶ Fakat İran'a uygulanan yaptırımlar öncesinde iki ülke arasındaki yıllık ticaret hacminin yıllık 20 milyar dolar olduğu belirtilmektedir.³⁸⁷ Buna göre İran-GAC arasındaki ticari ilişkilerin ekonomik yaptırımları takiben büyük ölçüde zarara uğradığı görülmektedir.

Öte yandan Güney Afrikalı istihbarat yetkilileri, GAC'ın havacılık endüstrisindeki ileri düzey teknolojiye sahip olması sebebiyle İran'ın ilgi odağında olduğunu belirtmektedir.³⁸⁸ Bu kapsamda İranlı heyetler drone üreticileri, elektronik harp sistemleri ve önleme teknolojileri de dâhil olmak üzere Güney Afrikalı birçok teknik tesisi ziyaret etmektedir. Buna mukabil 13 Aralık 2016 tarihinde GAC İran ile savunma işbirliği konusunda bir mutabakat zaptı imzalamıştır.³⁸⁹ Geçtiğimiz yıllarda GAC'ın üç başkentinden biri olan Pretoria'da 13. Güney Afrika-İran Ortak Komisyonu gerçekleşmiş; politik, ekonomik, kültürel alanlarda ortaklığın güçlenmesi için karşılıklı sözler verilmiştir. 20-22 Ekim 2017 tarihleri arasında heyetler görüşmelerde bulunmuş,

³⁸⁶ "Trade Exchange Volume between Iran S Africa at below \$100mn", *MEHR NEWS AGENCY*, 7 Aralık 2019, <https://en.mehrnews.com/news/153113/Trade-exchange-volume-between-Iran-S-Africa-at-below-100mn>, (Erişim: 20.11.2020).

³⁸⁷ Patel, *a.g.m.*

³⁸⁸ *Aynı yer.*

³⁸⁹ "South Africa and Iran cement defence ties", *defenceWeb*, 10 Ocak 2017, <https://www.defenceweb.co.za/joint/diplomacy-a-peace/south-africa-and-iran-cement-defence-ties/>, (Erişim: 10.12.2020).

akabinde işbirliğine ilişkin ortak bir bildiri yayımlanmıştır. Bahsi geçen bildiriye teknoloji, enerji, bilim, sağlık gibi farklı alanlarda bilgi paylaşımlarında bulunulacağı ve bu sektörlere yönelik çalışma grupları oluşturulacağı konusunda mutabakata varılmıştır. Nitekim karşılıklı işbirlikleri sayesinde her yıl 1.100 İranlı doktor Güney Afrika'ya çalışmak için yerleşmektedir.³⁹⁰

Ortadoğu'daki Irak, Filistin, Suriye, Yemen gibi karışıklıkların boy gösterdiği bölgeler hususunda Güney Afrika İran ile ortak bir tutum sergilemektedir.³⁹¹ Buna ilaveten söz konusu iki ülke arasında yapılan görüşmelerde Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika'nın yükselen ekonomileri üzerinde de durulduğu bilinmektedir. 2001 yılında Jim O'Neill tarafından yükselen güçler şeklinde tanımlanan bu devletler, 2006 yılında kurumsal bir kimlik kazanmış; 2011 yılında ise Güney Afrika Cumhuriyeti de aralarına katılmıştır.³⁹² Hızlı bir gelişim içerisinde olan bu ülkeleri kastetmek amacıyla BRICS terimi kullanılmakta ve söz konusu devletlerin 2050 yılına gelindiğinde dünya siyasetinde önemli bir konumda olacakları tahmin edilmektedir. 9. BRICS Zirvesi'nde Çin'in stratejik üyeler ekleyerek grubu genişletme önerisi olan BRICS-Plus, tartışma konuları arasında yer almıştır. Bahsi geçen platforma dâhil

³⁹⁰ Professor of Rural Health, "Medicine in Iran: A brief overview, South African Family Practice", Cilt: 46, Sayı: 5, 2004, s. 5-7, <https://doi.org/10.1080/20786204.2004.10873077>, (Erişim: 26.11.2020).

³⁹¹ Ayrıntılı bilgi için bkz.: "Joint Communique of the 13th Joint Commission between the Republic of South Africa and the Islamic Republic of Iran held in Pretoria on 23 October 2017", *Department International Relations and Cooperation Republic of South Africa*, <http://www.dirco.gov.za/docs/2017/iran1023.htm>, (Erişim: 27.10.2020).

³⁹² Jim O'Neill, "Building Better Global Economics BRICs", 30 Kasım 2001, *Goldman Sachs*, Global Economics Paper No: 66.

edilmesi düşünölen 10 ölkenin içerisinde İnan İslam Cumhuriyeti de yer almakta ve bu husus GAC tarafından desteklenmektedir.

Afrika'nın şüphesiz en güçlü ekonomisine sahip olan ve dış politikada kıtanın hamili pozisyonunu üstlenen GAC ile İnan arasındaki ilişkilerin temeli uzun yıllar öncesinde atılmaya başlamıştır. Mevzu bahis ölkeler arasındaki ilişkilerin olumlu seyri, Tahran'ın tüm kıta nezdinde aktif rol almasının önünü açan bir anahtar görevindedir. Ayrıca İnan'ın GAC'a düşük fiyattan sunduğu petrol karşılığında Güney Afrika, üyesi olduğu uluslararası örgütlerde Tahran'ı savunarak İnan'ın yalnızca Afrika'da değil dünya siyasetinde de avantaj elde etmesini sağlamaktadır. Buna ilaveten çeşitli yaptırımların uygulanmasıyla yalnızlaşan devrim sonrası İnan'ının GAC'ı güvenebileceği bir partner olarak seçtiği ifade edilebilir. Öyle ki farklı dönemlerdeki ilişkileri ele alındığında, uluslararası sistemde birbirlerine her zaman destek olmaya çalışan kadim iki dost oldukları gerçeği göze çarpmaktadır. Dolayısıyla Güney Afrika Cumhuriyeti, İnan'ın Güney-Güney stratejisinin mihenk taşlarından birini oluşturmaktadır. İki öлке arasındaki ilişkilerin olumlu olması, Tahran'a Güney Afrika'da Şii yayılmacılığı hususunda etkinlik alanı yaratmakta ve bu yönde hareket kabiliyetini desteklemektedir. Tüm bunlara karşın İnan'ın Batı'yla olan zorlu ilişkilerinin iyi ilişkiler içerisinde bulunduğu GAC'ı olumsuz yönde etkilemesi ihtimal dâhilinde gözükmemektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: İRAN'IN GÜNEY AFRİKA'YA DEVRİM İHRACI

1. Şîa, Dış Politika ve Güvenlik

Soğuk Savaş Dönemi'nin sona ermesi, güvenlik anlayışında değişimleri beraberinde getirerek daha kapsamlı bir boyuta ulaşmasına neden olmuştur. Nitekim daha önce bahsedilen sosyal inşacılar bir devletin diğer aktörlerin kimliği, değerleri, ideolojisi, askeri gücü gibi olgularını nasıl değerlendirdiğine bağlı olarak tehdit algısını oluşturduğunu belirtmektedir.³⁹³ Böylece kendi kimliğine bağlı olarak diğer kimliklere yönelik tanımlamalar, ayrıştırıcı rol oynamakta ve devletlerin “ötekisi” üzerinden politika yapımına neden olmaktadır.³⁹⁴ Dolayısıyla siyasi karar alıcılar tarafından mezheplere ayrıştırıcı rol atfedilebilmekte; “mezhep çatışmaları” gibi sorunlu kullanımlar bilinçaltlarına yerleştirilmektedir.³⁹⁵ Aynı zamanda uluslararası aktörlerin mezhebi söylemleri merkeze yerleştirmesi ve yumuşak güç aracı olarak kullanması durumu daha da içinden çıkılmaz bir hale sokmaktadır. Öyle ki mezhep çatışmaları olarak lanse edilen kaos ortamlarının arka planında mezhebi farklılıklardan doğan anlaşmazlıklar değil ekonomik-siyasi güç elde etmek isteyen farklı odaklar yatmaktadır. Örneğin din dışında başka bir unsurun bu denli taraftar bulma özelliğine sahip olması, çatışmalarla birlikte mezheplerden farklı bir kavramın kullanılmasına olanak tanıyacaktır. Nitekim Afrika'da kabilecilik üzerinden kıta ülkelerinin güç kaybetmesinden kazançlı çıkan çeşitli aktörler,

³⁹³ Sorpong Peou, “Realism and Constructivism in Southeast Asian Security Studies Today: A Review Essay”, *The Pasific Review*, Cilt: 15, Sayı: 1, 2002, s. 123.

³⁹⁴ Samuel P. Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, New York, Simon&Schuster, 1998.

³⁹⁵ Hasan Onat, “Mezheplerin Stratejik Boyutu ve Mezhep Çatışması”, der. Faruk Sancar, *Din ve Şiddet Tarihi, Dini, Siyasi, Kültürel, Sosyo-Psikolojik Boyutlarıyla*, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, 2016, s. 409-429.

aynı şekilde Ortadoğu'da mezhepler üzerinden körüklenen çatışmalardan da kârlı çıkmaktadır. Bu durum açıkça görülse de coğrafyanın sahiplerini yollarından döndürmemekte bataklık gibi çatışmaların daha da içine çekmektedir.³⁹⁶

Günümüzde İslâm mezheplerinin ve dini grupların dünya siyasetinde sıklıkla anılmasının tetikleyicisi mahiyetinde, Soğuk Savaş döneminde ABD'nin Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ne (SSCB) karşı yürüttüğü “Yeşil Kuşak Projesi'nin” etkisinden bahsedilebilecektir. 1978 yılında uygulamaya sokulan Carter Doktrini'nin kapsamında olan Yeşil Kuşak Projesi'ne göre Ortadoğu'daki İslâmcı akımlar, komünist/sosyalist akımlara karşı desteklenecek ve kışkırtılacaktır.³⁹⁷ Bu dönemde SSCB ise 1979 yılında İran'da gerçekleşen devrimin yayılmasını engellemek için Afganistan'a girmiştir.³⁹⁸ Ancak ABD “şer imparatorluğu” olarak tanımladığı SSCB'yi etkisiz hale getirmek için stratejisini ideoloji ve vekâlet savaşlarını içerecek şekilde kurgulamıştır.³⁹⁹ Bu minvalde ABD İslâm Dünyası'nı Afganistan'ı işgal eden inançsız-komünist Sovyetlere karşı “cihad” yapmaya yönlendirmiş ve başarılı olmuştur. Nitekim “Siyasal İslâm”ı sunarak hem SSCB'ye hem de söz konusu birlik yanlısı ve Batı karşıtı yerel

³⁹⁶ Aynı yer.

³⁹⁷ Gökhan Erdem, “Lübnan'da Şîi Siyasi Hareketin Evrimi: EMEL'den Hizbullah'a”, The Turkish Yearbook of International Relations, Cilt: 49, 2018, s. 25, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/735555>, (Erişim: 13.02.2021).

³⁹⁸ Hasan Köni, “ABD'nin İslâm Politikası”, *Avrasya Dosyası*, s. 6, <https://www.21yyte.org/assets/uploads/files/006-21hasankoni.PDF>, (Erişim: 07.02.2021).

³⁹⁹ Mahmood Mamdani, *İyi Müslüman, Kötü Müslüman: Amerika, Soğuk Savaş ve Terörün Kökenleri*, 1001 Kitap, İstanbul 2005, s. 73.

milliyetçilere karşı birtakım grupları desteklemiştir.⁴⁰⁰ Fakat Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle hegemonik güç haline gelen ABD'nin ötekisi yani tehdidi ortadan kalkmış ve yeni bir ötekiye ihtiyaç duymuştur. Böylece Varşova Paktı yerine aslında kendi eliyle yarattığı ve ileri sürdüğü radikal İslâm'ı ve siyasal İslâmcıları koymuştur. Tüm bunların sonucunda ABD'yle iyi ilişkiler içerisinde olan Şah Rıza Pehlevi'nin devrilmesinden sonra kurulan İran İslâm Cumhuriyeti, ABD için en büyük tehdit haline gelmiştir. Nitekim Ocak 2002 tarihinde Kongre'de yaptığı Birliğin Durumu konuşmasında ABD Başkanı George Walker Bush, İran'ın Irak ve Kuzey Kore ile birlikte “şeytan eksenini”nin bir parçasını oluşturduğunu açıklamıştır.⁴⁰¹

Devrim sonrası İran dış politikasının devrim gerçekleştirilirken kullanılan “Ne Doğu, Ne Batı, yalnız İslâm!” sloganının aksine hareket ettiği ve Müslüman komşusuyla savaştığı görülmüştür. Öyle ki Tahran'ın Basra Körfezi ülkelerine yönelik kullandığı retoriği ve yıkıcı politikaları, Eylül 1980 tarihinde Irak'ın önceki Cumhurbaşkanı Saddam Hüseyin'in İran'ın işgal edilmesini emretmesine ve yıllar sürecek İran-İrak savaşına yol açmıştır.⁴⁰² İran'ın İslâm Devrimi'ni ihraç etme niyetini açıklaması, Basra Körfezi'ndeki ve Orta Doğu'nun başka yerlerindeki devletleri de huzursuz etmiştir. İran'ın anayasada Müslümanların birliğine, mazlumların yanında olacağına yaptığı vurgulara karşın 1980'li yılların başlarında Bahreyn ve Birleşik Arap Emirlikleri'nde (BAE) askerî darbeler

⁴⁰⁰ Mehmet Şahin, “ABD'nin ‘Müslüman’ Savaşçıları”, *Akademik Ortadoğu*, Cilt: 3, Sayı: 1, 2008, s. 45.

⁴⁰¹ “Irak-İran-Kuzey Kore Şer Eksenini”, *Hürriyet*, 31 Ocak 2002, <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/irak-iran-kuzey-kore-seytan-ekseni-51636>, (Erişim: 07.02.2021).

⁴⁰² Bruce W. Jentleson, *With Friends Like These: Reagan, Bush, and Saddam, 1982-1990*, W.W. Norton & Company, New York 1994, s. 53.

organize etmeye gayret gösterdiği; Kuveyt'te hükümet karşıtı eylemleri organize ettiği ve Lübnan'a Devrim Muhafızları Ordusu'nu (DMO) gönderdiği bilinmektedir.⁴⁰³ Bu faaliyetleri, mezhebi söylemleri ve diğer bazı bölge ülkelerinin iç işlerine karışması sebebiyle 1984 yılında Lübnan ile; 1987 yılında Mısır ile; 1988 yılında da Suudi Arabistan ile İran arasındaki diplomatik ilişkiler kesilmiştir. 1980'li yılların sonlarına gelindiğinde, Suriye ile Libya hariç, Arap devletleri ile İran arasında önemli sorunlar baş göstermeye başlamış; Afganistan'da Taliban'ın iktidara gelmesinden sonra da İran-Afganistan ilişkileri kriz ortamına girmiştir.⁴⁰⁴

Uluslararası güvenlik ortamının karmaşıklığı nedeniyle devletlerin egemenlik sınırları içerisinde aldığı önlemler yetersiz kalmış ve 11 Eylül saldırılarıyla birlikte ulusal ve uluslararası güvenlik stratejileri iç içe geçmiştir.⁴⁰⁵ Nitekim söz konusu saldırılar sonrasında ABD Afganistan'daki faaliyetlerini sürdürebilmek için Kırgızistan ve Özbekistan'ın askeri üslerinden faydalanmış, istihbarat ve operasyonel anlamda birliklerini kullanmıştır.⁴⁰⁶ ABD'nin bu gibi adımları İran'ın kendisini jeopolitik bir

⁴⁰³ Saffet Akkaya-Haleddin İbrahimli, "İran'ın Bölgesel Güce Yükseliş Stratejileri", *Güvenlik Stratejileri*, Yıl: 14 Sayı: 28, <https://www.savunmasanayiidergilik.com/images/uploads/Makale/GSD-28-Art-5-102018.pdf>, (Erişim: 07.01.2021).

⁴⁰⁴ Haleddin İbrahimli, "İran; Belgelerde ve Gerçeklikte", *Yeni Türkiye Orta Doğu Özel Sayısı*, Ocak-Haziran 2016, Sayı 85, s. 63.

⁴⁰⁵ Bill McSweeney, *Security, Identity and Interests: A Sociology of International Relations*, Cambridge University Press, Cambridge 1999, s. 30.

⁴⁰⁶ Doğan Başaran, "Realizm-İdealizm İkilemi Bağlamında İran'ın Dış Politika Yönelimlerine Teorik Bir Bakış", *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 2, Ekim 2017, s. 224.

kıskacın içindeymiş gibi hissetmesine neden olmuştur. Diğer taraftan 2003 yılında ABD'nin Irak'ı işgali ve Saddam Hüseyin'in idam edilmesi, Iraklı Şîîlerin yaşadıkları baskı ve zulüm döneminden kurtulmalarını ve tahmin edemeyecekleri fırsatları yakalamalarını sağlamıştır.⁴⁰⁷ Bahsedilen olayların neticesinde “Şîî uyanışı” kavramını literatüre kazandıran Vali Nasr, ABD'nin Irak'ta sadece rejimi değiştirmekle kalmadığını; buna ilaveten bölgedeki hâkim Sünni yönetime de meydan okuduğunu söylemiştir.⁴⁰⁸ Kaldı ki 1980-1988 yılları arasında yaşanan İran-İrak Savaşı'nda sınırları içerisinde Şîîlerin bulunduğu ancak Selefî-Sünni yönetimlerin iktidarda olduğu Suudi Arabistan, Bahreyn gibi bölge ülkeleri Şîî kimliğe haiz İran yerine Irak'ı desteklemişlerdir.⁴⁰⁹ Bölge ülkelerinin bu tutumu sergilemelerinin arkasında Saddam Hüseyin'in söz konusu savaşla Şîî uyanışını kırdığı düşüncesi yatmaktaydı. Özellikle Arap Dünyası'nda Ortadoğu'da bir Şîî bloğu oluştuğunu ve Tahran'ın buna liderlik edeceğini söyleyen görüşlerde artış yaşanmıştır.⁴¹⁰ Buna göre söz konusu coğrafyanın kaderini Sünnî-Şîî mezhebi tarafları arasında gerçekleşecek savaşın belirleyeceği ileri sürülmüştür.⁴¹¹

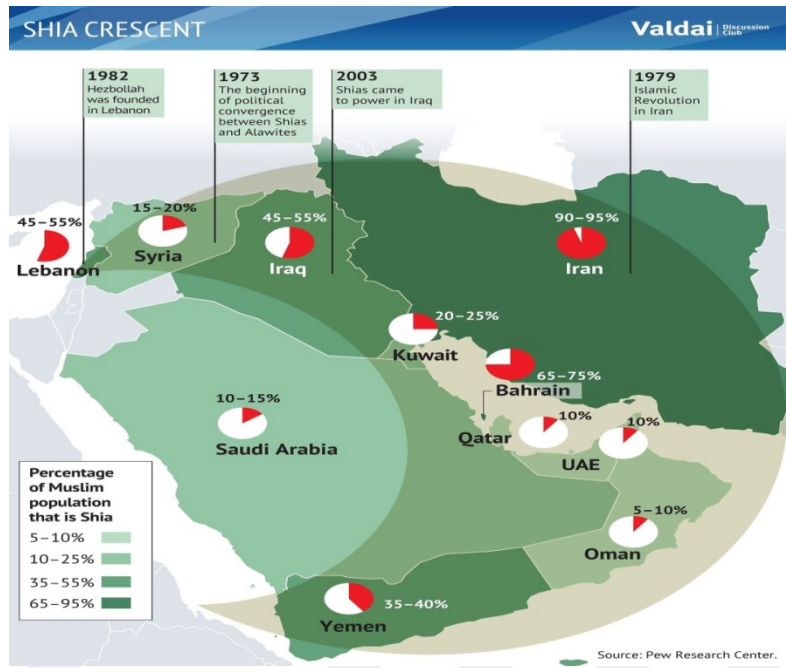
⁴⁰⁷ Juan Cole, *Engaging the Muslim World*, Palgrave Macmillan, United States 2009, s. 33.

⁴⁰⁸ Vali Nasr, *The Shia Revival: How Conflicts within Islam Will Shape the Future*, New York, W. W. Norton & Company, 2006, s. 170.

⁴⁰⁹ Selçuk Arı-Okan Arslan, *Uluslararası İlişkiler ve Din/Tanrı Tarafsız mı?*, Platin Yayınları, İstanbul 2005, s. 99.

⁴¹⁰ Walker Martin, “The Revenge of the Shia”, *Wilson Quarterly*, Cilt: 30, Sayı: 4, Sonbahar 2006, s. 16.

⁴¹¹ Vali Nasr, “When the Shiites Rise”, *Foreign Affairs*, Cilt: 85, Sayı: 11, Temmuz/Ağustos 2006, s. 62.

Resim 1: “Shia Crescent”, *Valdai Discussion Club*, 21 Temmuz 2017, <https://valdaiclub.com/multimedia/infographics/shia-crescent/>, (Erişim: 13.02.2021).

Bazı raporlara göre dünyada 350-400 milyon aralığında olan Şîi nüfusun %70’i Şîi Hilali dâhilindedir.⁴¹² Bu hilalle İran ve komşuları Türkiye, Pakistan, Irak ve Azerbaycan üzerinden çizilen güzergâh kastedilmektedir.⁴¹³ Bu kapsamda İran devleti Irak, Nijerya, Pakistan ve Hindistan gibi Şîi nüfusun yoğunlukta olduğu ülkelerde Şîi

⁴¹² “World Shia Muslim Population”, *Islamic Research & Information Service (IRIC)*, <http://www.irc.org/tabid/99/articleType/ArticleView/articleId/1071/World-Shia-Muslims-Population.aspx>, (Erişim: 03.12.2020).

⁴¹³ “العالم بالارقام الشيعة في صدارة ضحايا العنف الطائفي”, *Annabaa*, <https://m.annabaa.org/arabic/reports/7700>, (Erişim: 20.11.2020).

gruplara destek sağlamaktadır.⁴¹⁴ Kendisine en büyük tehdit olarak ABD ve İsrail'i gören İran, ancak sınırları dışında güç elde ederek güvenliğini sağlayabileceğini düşünmektedir. Bu kapsamda dış politikada milis güçler oluşturarak sert gücünü; diplomasi, mezhepçi politikaları ve ekonomik yardımlarıyla yumuşak gücünü etkin bir biçimde kullanmaktadır. Diğer taraftan ABD ve İsrail'in etkisiyle Arap Dünyası'nda Şîî Hilali korkusunun oluşmasının nedeni, bölge ülkelerinde Şîa'nın siyaseten güçlenmesiyle İran'ın bir imparatorluk haline gelebileceği ve yeni enerji hatlarının da inşasıyla önemli ekonomik bir güç konumuna ulaşabileceğidir.⁴¹⁵ Ancak burada dikkat çeken ABD'nin Şîî uyanışı korkusunu Arap Dünyası'nda körüklemesi; böylece en büyük silah satışını da Arap ülkelerine yapmasıdır. Pek tabii İran Şîa'yı kullanarak izlediği stratejide bu duruma çanak tutmuş ve tutmaktadır. Bununla birlikte İran'ın oluşturduğu tehdidin Arap Dünyası ile İsrail'in yakınlaşmasında önemli ölçüde etkili olduğu söylenebilir. Dolayısıyla İran'ın ve Arap ülkelerinin tehdit algılarının ortaya çıkardığı çatışmalar, Şîa'nın dünya politikasındaki etkisinin en büyük yansımalarıdır.

Uzun yıllar süren savaş, içeride yaşanan istikrarsızlık ortamı ve ABD işgali sonrasında terörün yuvası haline gelmiş Irak, İran'ın devrim ihracını uygulayabileceği deneme sahası konumundaydı. Aslında daha önceleri de İran'ın Irak Şîîlerine desteği, 1982 yılında Irak İslâm Devrimi Yüksek Konseyi (İİDYK) isimli siyasi partinin kurulmasını müteakip görülmüştü. Amacı Irak'ta İslâm Cumhuriyeti'ni kurmak olan bu

⁴¹⁴ “The Rise of Iran as a Regional Power: Shia Empowerment and Its Limits”, *NATO*, <https://www.nato.int/docu/review/2016/Also-in-2016/iran-tehran-Islamic/EN/index.htm>, (Erişim: 10.02.2021).

⁴¹⁵ Henry Kissinger, “Kak spasti Blijniy Vostok ot kollapsa”, <http://www.globalaffairs.ru/globalprocesses/Kak-spasti-Blizhnii-Vostok-ot-kollapsa-17767>, *Global Affairs*, (Erişim: 10.02.2021).

örgüt velayet-i fakih yönetim tarzını savunarak yönetimdeki Baas rejimine karşı kurulmuş ve İran-İrak Savaşı'nda İran'ı desteklemiştir. Nitekim İİDYK'nın milis gücü olan Bedir Tugayları⁴¹⁶ İran Devrim Muhafızları Ordusu tarafından eğitilmiş ve silahlandırılmıştır.⁴¹⁷ Söz konusu parti 2010 yılındaki parlamento seçimlerine kadar geçen süreçte Irak'ın en büyük ve güçlü partisi idi.

İran'ın mezhebi temele dayandırdığı stratejisinin kapsamına giren en bariz örneklerden biri ülkedeki dini inanç ve mezhep taraftarlarının nüfus içindeki ağırlığı baz alınarak mecliste yer almalarına imkan tanıyan bir siyasi sisteme sahip Lübnan'ın siyasi-askeri partisi Hizbullah'tır. Fakat Hizbullah'tan önce Abdü'l-Hüseyn Şerefüddîn (ö.1957) ve Şah'ın İran halkına uyguladığı baskıları eleştirmesi sebebiyle vatandaşlığı elinden alınarak Lübnanlı olan Musa es-Sadr (ö.1978) önderliğinde Lübnan Şîîlerinin siyasal hayata katılımı sağlanmıştır.⁴¹⁸ Ülke içindeki adaletsiz ortam Şîîlerin de siyasi-ekonomik yönden haklarının gasp edilmesine neden olmuş ve Lübnan Şîîlerinin en yoksul kesim olması, ülkedeki Şîî hareketleri hazırlayan zemini oluşturmuştur. Buna ilaveten Arap milliyetçiliği ve sosyalizminin güç kaybetmesi ve Filistin meselesi Şîî harekete hız kazandırmıştır. Böylelikle 1975'te kurulan Lübnan Direniş Tugayı [EMEL (AMAL:

⁴¹⁶ Irak'ın Bedir Tugayı İran-İrak Savaşı'nda İran tarafında savaşmıştır. Bkz.: Lionel Beehner, "Iraq's Militia Groups", *Council on Foreign Relations*, 26 Ekim 2006, https://web.archive.org/web/20101206135456/http://www.cfr.org/publication/11824/iraqs_militia_groups.html, (Erişim: 13.02.2021).

⁴¹⁷ Ray Takeyh, *Gizli Devrimler Ülkesi İran*, Karakutu Yayınları, İstanbul 2009, s. 203.

⁴¹⁸ İ. Halit Elçi, "Lübnan Hizbullahı'nın Dönüşüm Süreci", (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2010), s. 92, <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TEZ/47120.pdf>, (Erişim: 08.02.2021).

Afwaj Al-Muqawmat al Lubnaniyya)] içerisinde bir grup daha sonra İran Devrimi'nden etkilenerek Tahran'ın da desteğiyle ayrılacak ve 1982 yılında Hizbullah'ı kuracaktır.⁴¹⁹

Lübnan'da söz konusu Şîi oluşumların tarih sahnesinde görülmesinde İsrail'in önemli ölçüde etkili olduğu belirtilmelidir. Öyle ki EMEL hareketi Şîilerin çoğunlukta yaşadığı ve İsrail'in saldırılarını yoğunlaştırdığı Güney Lübnan'da Şîi askeri bir güç olarak sahneye çıkmıştır. Diğer taraftan EMEL'i savaştıran bir güce dönüştüren Mustafa Şamran'ın daha sonra İran Devrimi'nin önemli şahıslarından biri olduğu görülmüştür. Bahsi geçen kişi İran'ın Devrim Muhafızları Komutanlığı ve Savunma Bakanlığı görevlerinde bulunmuş ve Savunma Konseyi'nde Humeyni'yi temsil etmiştir.⁴²⁰ Bununla birlikte Lübnan'daki Filistin Kurtuluş Halk Cephesi (FHKC) ve El Fetih kamplarında silahlı eğitim alan Şîi gençler ve diğer bir Filistinli örgüt Filistin Demokratik Halk Kurtuluş Cephesi (FDKC)'nin kamplarında eğitime tabii tutulmuş farklı ülkelerden gelen Şah karşıtı İranlılar EMEL'e katılmıştır.⁴²¹ Humeyni'nin yakın çevresinden birçok kişinin mevzu bahis örgütle temaslarda bulunması, Tahran'ın bu sayede devrimden sonra EMEL içerisinde Hizbullah'ı kurabilmesini sağlamıştır. Görülen o ki İsrail'in bu bölgeye uyguladığı işgal-katliamların doğurduğu baskı, devrim ideolojisinin bölgeye yayılması zeminini hazırlamıştır. 2006 yılında İsrail'e tarihindeki ilk yenilgiyi yaşatan Lübnan

⁴¹⁹ Marius Debb, "Shia Movements in Lebanon: Their Formation, İdeology, Social Bases, and Links with Iran and Syria", *Third World Quarterly*, Cilt: 10, Sayı: 2, Nisan 1988, s. 688.

⁴²⁰ Elçi, "Lübnan Hizbullahı'nın Dönüşüm Süreci", *a.g.e.*, s. 91.

⁴²¹ Faik Bulut, *İslâmcı Örgütler*, 3. Baskı, Cilt: 2, Doruk Yayınları, Ankara 1997, s. 16.

Şiflerinin askeri-siyasi örgütü Hizbullah, İran ile yakın ilişkileri sayesinde Tahran'ın nüfuzunu bölgeye taşımıştır.⁴²²

İran'ın bölgede yürüttüğü vekâlet savaşı stratejisinde Devrim Muhafızları Ordusu'nun yurt dışındaki askeri faaliyetlerini yürütmekle görevli olan birimi Kudüs Gücü önemli rol oynamaktadır.⁴²³ Nitekim Afganistan'da Taliban'ın egemenlik alanını genişletmesine karşın Tahran, başta Afganistan Şifileri olmak üzere Taliban'a karşı mücadele veren grupları askeri ve ekonomik yönden desteklemiştir.⁴²⁴ Bu destek İran'ın dünya siyasetinde farklı konularda olmak üzere lehine işleyen gelişmeleri doğurmuştur. Ancak güvenlik boyutuyla ele alacak olursak Afgan Şifî Hazaralardan oluşan Fatimiyyun Tugayları'nın Suriye'de ve Irak'ta İran'ın çıkarlarını korumak için savaştığını söyleyebiliriz.⁴²⁵ Bu bağlamda İran, 2012 yılında Lübnan ve Irak'tan, 2013'te Afganistan ve Yemen'den ve 2014 yılında Pakistan'dan Kudüs Gücü aracılığıyla Şifî milis gruplar oluşturarak Suriye'ye göndermiştir.⁴²⁶

⁴²² K. Schulze-M. Stokes vd., *Ortadoğu'da Milliyetçilik, Azınlıklar ve Diasporalar*, Sarmal, İstanbul 1999, s. 52.

⁴²³ “نیروی قدس سپاه پاسداران”, *People's Mojahedin Organization of Iran*, <https://l24.im/DZEOxf>, (Erişim: 23.11.2020).

⁴²⁴ *Aynı yer*.

⁴²⁵ “Iran Needs Afghans and Pakistanis in Syria”, *offiziere.ch*, <https://www.offiziere.ch/?p=26297>, (Erişim: 16.11.2020).

⁴²⁶ “Afghan' in Syria: Iranians pay us to fight for Assad”, *CNN International*, <https://edition.cnn.com/2014/10/31/world/meast/syria-afghan-fighter/index.html>, (Erişim: 31.10.2020).

Yemen

İran'ın Şîa'yı kullanarak küresel dünyada güvenli ortamın sağlanmasının aleyhine politika yürüttüğü ve bu yönde adımlar attığı bir başka ülke Yemen'dir. Söz konusu ülkede daha sonra işbirliğine gidecekleri Ali Abdullah Salih hükümetine karşı ayaklanan gruplar arasında bulunan Zeydi Husiler "Ensarullah Hareketi" olarak da bilinmektedir. 2004 yılında Husilerle merkezi hükümet güçleri arasındaki çatışmalarda kullanılan silahların İran yapımı olduğunun tespiti, İran'ın Yemen'de yaşanan insanlık dramının ve istikrarsızlık ortamının vuku bulmasında başından itibaren payının olduğunun göstergesidir.⁴²⁷ Yemen'de sosyal, ekonomik alanlarda ayrımcılığa maruz kalan Zeydiler 1990 yılında Hüzbü'l-Hakk'ı (Hak Partisi) kurmuştur. Mezhepsel yönden ayrımcılıkla karşı karşıya kalan bu partinin kurulmasının önemli faktörlerinden biri de Yemen'deki Selefileşmeydi.⁴²⁸ Yemen'de Tahran'ın yol haritası, İslâm Devrimi'ni destekleyecek bir taraf bulmak suretiyle Zeydileri bölmeyi başararak başlamıştır. Nitekim İran ile Husiler arasındaki ittifak, Bedrettin Husi (Husilerin manevi babası) ve oğlu Hüseyin Husi'nin devrim ideolojisini benimsemeleriyle ve 1994 yılında İran'a kaçmalarıyla kurulmuştur.⁴²⁹ Bu dönemde Tahran, Humeyni'nin öğretilerini yaymak maksadıyla Zeydilerin yoğunlukta olduğu yerlerde birçok eğitim merkezi açmış; başarılı olan

⁴²⁷ Emel El Alim, "Husi-İran İlişkisi: Mezhep Kılıflı Çıkar İttifakı", *Aljazeera Turk*, 17 Nisan 2015, <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/husi-iran-iliskisi-mezhep-kilifli-cikar-ittifaki>, (Erişim: 11.02.2021).

⁴²⁸ Mehmet Ali Büyükkara, Sosyal, "Siyasî ve Dinî Yönleriyle Yemen Hûsî Hareketi", *Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, Cilt: 16, Sayı: 30, 2011, s. 128.

⁴²⁹ Aynı yer.

Yemenli öğrencileri İran'daki üniversitelere yerleştirmiştir.⁴³⁰ Tahran'ın Yemen siyasetinin de etkisiyle ülkenin kuzey batısına hakim olan Husiler, Eylül 2014 tarihinden itibaren başkent San'a'yı kontrolleri altında bulundurmakta; ayrıca Yemen'in stratejik öneme haiz Hudeyde Limanı'nın kontrolüne de sahip olmaktadır. Bahsi geçen grup Suudi Arabistan ve BAE'nin desteklediği koalisyon güçleriyle çatışarak ABD-İsrail'e karşı savaş verdiklerine inanmaktadır. Bu kapsamda Suudi Arabistan'ın fiilen Yemen'deki savaşa dâhil olmasıyla Husi isyanının uluslararası alana taşındığı vurgulanmalıdır.⁴³¹ Bölgede Suudi Arabistan'ın Sünni aşiretleri kullanmasına karşın İran, Husilere askeri eğitim aldirmakta ve askeri sevkiyat yapmaktadır.⁴³² Şîa kartını oynayan İran'ın asıl derdi Kızıldeniz, Babülmendep Boğazı ve Aden Körfezi'ndeki etkisini güçlendirmektir. Yemen'deki gelişmelerle ilgili olarak İran Dini Lideri Ali Hamaney'e yakınlığıyla bilinen İranlı Milletvekili Ali Rıza Zakai, Husilerin Sanaa'ya girmesi akabinde "Üç Arap ülkesi bugün İran'ın elinde ve İslâm devrimine bağlı. Sanaa, İran devrimine katılma yolundaki dördüncü Arap başkenti oldu."⁴³³ ifadelerini kullanmıştı.

⁴³⁰ "ABD'nin 'terör listesine' alacağını açıkladığı Yemen'deki Husiler kimdir?", 12 Ocak 2021, *BBC*, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-55628302>, (Erişim: 11.02.2021).

⁴³¹ Mehmet Ali Büyükkara, *a.g.m.*, s. 139.

⁴³² Thomas Juneau, "Iran's Policy Towards the Houthis in Yemen: a Limited Return on a Modest Investment", *International Affairs* 92/3 (Mayıs 2016), 650; "Tehran Provoking War, Yemen Complains to UN, *Arab News*, <http://www.arabnews.com/node/1056926/saudi-arabia>, (Erişim: 10.02.2021).

⁴³³ "ABD'nin 'terör listesine' alacağını açıkladığı Yemen'deki Husiler kimdir?", *a.g.e.*

Bahreyn

Bunlara ilaveten nüfusunun %70'i Şîî fakat Sünnilerin yönetiminde olan Bahreyn'de Arap Baharı sürecinde ayaklanan Şîîlere İran'ın destek verdiği iddia edilmektedir. Bu bağlamda Bahreyn'de yaşanan iç çatışmaların arkasında İran'ın olduğu belirtilmektedir.⁴³⁴ İran tarafına bakıldığında Bahreyn üzerinde tarihsel mahiyette hak iddiasında bulunulduğu görülmektedir. Nitekim 2009 yılında İran Rehberlik Ofisi mensubu ve önceleri meclis başkanlığı görevinde bulunan Natık Nuri, Bahreyn'in İran'ın 14. eyaleti olduğunu ifade ederek bu ülkenin İran'ın ana topraklarına ilhak edilmesi gerektiğini açıklamıştır.⁴³⁵ Uluslararası arenada yaşanan bu gelişmelerle dinin Soğuk Savaş döneminde ABD eliyle bir dış politika enstrümanı olarak kullanılması akabinde Tahran rejiminin de Şîa'yı dış politikada aktif bir biçimde kullanmaya başladığı söylenebilir. Bu kapsamda İran devrim ihracı kapsamında yumuşak ve sert gücünü birbirini tamamlarcasına kullanmaktadır. Tüm bunlara bakıldığında söz konusu devletin güvenliğini Şîîlik üzerine tesis etmeye çalıştığı bir tablo okunmaktadır. Fakat bir başka devletin etnik veya dini azınlıkları/grupları çoğunluğa karşı desteklendiğinde o ülkenin egemenlik haklarına açık bir saldırı gerçekleştirilmiş olunmaktadır. Çünkü bu kesimlere karşı askeri-maddi desteğin sağlamasıyla buldukları ülkenin siyasi doğası değişebilmekte; devletler kaos ortamına sürüklenebilmektedir. Dahası bu durum yalnızca ülkeleri etkilememekte; bahsedilen durumun yaşandığı ülkenin içinde bulunduğu bölgenin de siyasetini önemli ölçüde değiştirebilmektedir. Sonuç olarak ABD'nin Ortadoğu politikaları ve İran'ın devrimci siyasetinin etkisiyle birlikte Ortadoğu'da yer

⁴³⁴ Esmatullah Surosh, "Devrim Sonrası İran'ın Bahreyn Şîîleriyle İlişkisi", *İRAM*, <https://iramcenter.org/iranin-bahreyn-siileriyle-iliskisi/>, (Erişim: 08.02.2021).

⁴³⁵ Aynı yer.

alan çoğu devletin tutumu günümüzde Irak, Yemen, Lübnan, Suriye gibi devletlerde Şîa'nın sorunların merkezinde anılmasına sebep olmuştur.

1.1. Güney Afrika'daki Dini Yapı ve Güvenlik Sorunsalı

Güney Afrika'nın 1996 yılında Apartheid rejimden kurtulması ve yönetime African National Congress'in sahip olmasıyla birlikte Güney Afrika Anayasası'na dayalı olarak sınıflandırılan ve her türlü haksızlıklara maruz kalan söz konusu ülke insanlarının hakları yeniden düzenlenmiştir.⁴³⁶ Nitekim ülkedeki Müslümanlar ırk ve etnik kökenine bağlı olarak 3 ana grupta sınıflandırılmıştır. Bunlar arasından Malay Müslümanları Güney Afrika'da hala kullanımda olan “renkli” kategorisinde; Hintli Müslümanlar “Asyalı” ve Afrikalı Müslümanlar “siyah” şeklinde bir sınıflandırılmaya tabi tutulmuştur. 1994 yılında yapılan bir araştırmaya göre, söz konusu ülkedeki Müslüman toplumun %49'u renkli, %47'si Asyalı, %4'ü zenci ve %1'inden daha azı insan hakları gasp edilmeye grup olan beyazlardan oluşmaktaydı.⁴³⁷ Bunun yanı sıra Müslümanların sosyo-ekonomik durumları da toplumdaki statülerinin belirlenmesinde etkili olmuştur. Bu kapsamda 1949 yılında düzenlenen Karma Evlilik Yasası (The Prohibition of Mixed Marriages Act), 1950 yılında çıkarılan Nüfus Kayıt (Population Registration Act) ve Semtleri Gruplama (Group Areas Act) yasalarının toplum içindeki sosyal ayrışmaların artışında büyük tesiri olmuştur. Ülke yönetimini Nelson Mandela'nın Partisi'nin devralmasından sonra Pretoria (yürütme), Cape Town (yasama) ve Bloemfontein (yargı) Güney Afrika'nın üç başkenti

⁴³⁶ 1991 yılından sonra bu sınıflandırma anayasadan kaldırılmasına rağmen birçok Güney Afrikalı bugün hala kendisini bir gruba hissetme; bahsedilen sınıfsal ayrım devlet tarafından yapılan bazı istatistiklerde de kullanılmaya devam etmektedir. Kaynak: Internet Archive, “Statistics South Africa - Mid-year population estimates 2010” (Erişim 20 Kasım 2020).

⁴³⁷ Tamara Sonn, “Islamic Studies in South Africa”, *AJISS*, Cilt: 2, Sayı: 2, 1994, s. 274.

haline gelmiştir. Bununla birlikte Güney Afrika Cumhuriyeti 9 bölgeye ayrılmıştır. Bunlar; Eastern Cape, the Free State, Gauteng, KwaZulu-Natal, Limpopo, Mpumalanga, North West, the Northern Cape and the Western Cape'dir.

Güney Afrika'da Apartheid rejimin sona ermesiyle birlikte Kültür, Din ve Dil Topluluklarının Haklarını Geliştirme ve Koruma Komisyonu [Commission for the Promotion and Protection of the Rights of Cultural, Religious and Linguistic Communities (CRL Rights Commission)] anayasada yer alan bir organ olarak kurulmuştur.⁴³⁸ Söz konusu kuruma anayasal yetki, ülke içindeki demokrasiyi güçlendirmek amacıyla verilmiştir. CRL kültürel, dini ve dilsel tüm toplulukların haklarını korumak ve geliştirmek için kurulmuştur. Böylece GAC'ın çok kültürlü yapısı farklı ırklara, dinlere, dillere sahip insanları Güney Afrikalı kimliğiyle tek bir çatı altında toplamasıyla oluşmuştur. Dünyanın neresinden olursa olsun ülkeye yerleşen insanlar, bu durumu benimseyerek kendilerini Güney Afrikalı olarak tanıtmaktadır.⁴³⁹ Diğer taraftan Güney Afrika Cumhuriyeti, Sahra Altı Afrika'da en gelişmiş ulaşım, iletişim ve bankacılık altyapısı olan ülke konumundadır. Tüm bunlara karşın 11 resmî dili bulunan ülkede, toplum içerisindeki farklı dini yapıların yanlış yönlendirmelere maruz kalmasıyla gelecekte bazı ihtilafların yaşanabileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Bu bağlamda

⁴³⁸ "Commission for the Promotion and Protection of the Rights of Cultural, Religious and Linguistic Communities", *National Government in South Africa*, <https://nationalgovernment.co.za/units/view/51/commission-for-the-promotion-and-protection-of-the-rights-of-cultural-religious-and-linguistic-communities>, (Erişim: 5 Kasım 2020).

⁴³⁹ 2015 yılında Johannesburg'a gerçekleştirdiğim gezi esnasında insanlar arasındaki saygı, hoşgörü ve kendi kimliklerini özgürce yaşayabilmeleri, büyük ölçüde dikkatimi çekmişti.

toplumdaki gruplaşmaların farklı dinler arasında boy göstermesinin yanı sıra aynı din altında bazı yönlerden birbirinden ayrılmış olan gruplar arasında yaşandığı da ülkede yaşayan kişilerce ifade edilmektedir.

İnananlar konusunda bir sınıflandırma yapıldığında, sömürgeci grubun dini olan Hristiyanlık önde gelmektedir. Söz konusu semavi dine inananlar çoğunlukla Protestanlık, Zion Hristiyan Kilisesi, Katolik kilise etrafında toplanmıştır. Bunun dışındaki Güney Afrikalılar İslâm, Hinduizm, Bahailik ve Yahudilik inançlarına mensuptur.⁴⁴⁰ Ülkede dini eğitim, vakıf ya da resmi dini kuruluşlar tarafından verilmektedir. Aynı zamanda birçok üniversitede teoloji çalışmaları yapılmaktadır. Hristiyan mezheplerinin neredeyse tamamını Güney Afrika'da görmek mümkündür ve tümünün misyonerlik faaliyetleri bulunmaktadır. Ayrıca İslâmi kuruluşlar da oldukça etkilidir. Halka ulaşmak adına radyo kanalları ve gazeteler dini gruplar tarafından aktif bir biçimde kullanılmaktadır. Bu bağlamda ülkeye yönelik dünya çapında bilinen “free country” nitelemesinin, büyük ölçüde insanların kimliklerini özgürce yaşayabilmelerinden kaynaklandığını söylemek mümkündür. 50 milyonluk nüfusu olan GAC'in en az 2 milyonu Müslüman'dır. Ülkedeki Müslümanların %60'ı Western Cape bölgesinde yaşamaktadır.⁴⁴¹ Müslüman nüfusun yoğunlukta olduğu başlıca yerler Cape Town, Durban, Port Elizabeth, East London, Kimberley, Pretoria ve Johannesburg'dur. Malaylar Cape'teki Müslümanlar arasında sayıca üstün konumda olmaları dolayısıyla Cape Malayları şeklinde anılmaktadır. Bu kesim Güney Afrika'daki en eski Müslüman

⁴⁴⁰ Central Intelligence Agency, “The World FactBook” (Erişim 22 Kasım 2020).

⁴⁴¹ Yusuf Waghid, “Education and madrassahs in South Africa: on preventing the possibility of extremism”, *British Journal of Religious Education* 31/2 (Mart 2009), 128.

cemaatidir. Hintli Müslümanlar ise Kwa-Zulu Natal ve Gauteng bölgelerinin başkentlerine yayılmıştır.⁴⁴²

Güney Afrika'daki Müslümanlar ülkede yer alan daha birçok azınlığın tecrübe ettiği gibi uzun yıllar çeşitli sosyo-ekonomik baskılara maruz kalmıştır. Bu kapsamda Apartheid rejiminin ırkçı politikaları zamanla onların birtakım yapılanmalar etrafında birleşmelerine neden olmuştur. Nitekim hukuk sistemini onaylamayan Müslümanlar Transvaal Jamiat-ul Ulama (1923), Natal Jamiat-ul Ulama (1953) ve Muslim Judicial Council (Müslüman Yargı Konseyi) çatısı altında teolojik argümanlar geliştirme yoluna gitmiştir.⁴⁴³ 1994-2001 yılları arasındaki süreçte ise İslâm'ın Güney Afrika'da 6 kat büyüdüğü tahmin edilmektedir. Bu kapsamda Islamic Dawah Movement of South Africa (IPCI) ve Africa Muslim Agency'nin oldukça gayretli çalışmaları yürütmektedir.⁴⁴⁴ Ayrıca Güney Afrikalı ulema içinde genellikle Ortadoğu, Pakistan, Malezya'da eğitim görenler yerli eğitim alanlardan daha çok itibara sahiptir. Bu durum Hanefi, Şafi, Deobendi, Brelvi kökenli cemaatler arasında ideolojik farklılıkları körüklerken aynı zamanda Güney Afrika'daki Müslümanların yerel meselelerden ziyade diğer bölgelerdeki gelişmelere daha çok ilgi duymalarına sebebiyet vermiştir.⁴⁴⁵

⁴⁴² "South Africa", Global Muslim Diaspora: Muslim Communities and Minorities in Non-OIC Member State, Country Report Series No: 1, Ankara, Statistical Economic and Social Research and Training Centre for Islamic Countries, 2019, s. 15.

⁴⁴³ Muhammed Haron, "Qibla Mass Movement and its Leadership: Engaging with the Quran in an African Setting", 10th International Conference on Quranic Researches Qum, Iran, 21 Nisan 2017.

⁴⁴⁴ Statistical Economic and Social Research and Training Centre for Islamic Countries, *a.g.e.*

⁴⁴⁵ Tamara Sonn, *a.g.m.*, s. 280.

Teolojik alanda çalışmalarını yürüten ve toplumsal hayata faydalı olan Güney Afrikalı Müslümanların yanı sıra aşırılık yanlısı birtakım odaklar bulunmaktadır. Nitekim günümüzde Afrika'nın parlayan yıldızı Güney Afrika çeşitli aşırıcılık yanlısı gruplar tarafından üyelerinin gizlenmesi, operasyonların planlanması ve kaynak finansmanı için kullanılmaktadır. Buna ilaveten yakın geçmişte apartheid rejime karşı silahlı mücadele yapılması gerektiğine inanan Müslümanlar tarafından birtakım girişimlerde bulunulmuştur. Bu çerçevede Pakistan ve Mısır'daki çağdaş İslâmi hareketlerin Güney Afrika'da İslâmi dirilişi 1950'li yıllarda başlattığı ifade edilebilir. Ayrıca 1979 yılında İran İslâm Devrimi söz konusu ülkedeki Müslümanları büyük ölçüde etkilemiştir. Bir sonraki bölümde Şîi karakteristiği haiz hareketlere yer verilmiştir. Fakat apartheid gibi insanlık suçları işleyen ve insan haklarını gasp eden bir rejime karşı silahlı mücadele bulunan Güney Afrikalılar arasında yer alan Müslüman grupları aşırılık yanlısı şeklinde tanımlamak doğru olmayacaktır. Çünkü tüm dünyada özgürlüğün simgesi haline gelmiş Nelson Mandela'nın liderliğinde yönetim sisteminin değişmesi hususunda bahsi geçen haklı direnişlerin önemi büyük olmuştur. Dolayısıyla Müslümanların ırkçı yönetime karşı sergiledikleri direnişin Güney Afrika toplumuna önemli katkıları olmuştur. Nitekim Güney Afrika Hint Kongresi'nin Başkanı Dr. Yusuf Dadoo'yla birlikte Müslümanlar ile ANC güçlerini birleştirmiş ve 1951 yılında apartheide karşı ortak komisyon kurmuşlardır.⁴⁴⁶ Fakat ANC'nin 1994 yılında yapılan ilk demokratik seçimle iktidara gelmesinden sonra ülkede silahlı saldırılar gerçekleştiren Müslüman grupları aşırılık yanlısı ve güvenliği tehdit eden gruplar şeklinde ele almak mümkündür.

Diğer taraftan Apartheid döneminden itibaren Güney Afrika'nın birçok ana kaçakçılık yolunun kaynağı, geçiş noktası ya da son noktası olma özelliğinde olduğu belirtilmelidir. Ülkenin narkotik dâhil olmak üzere her tür bölgesel ya da uluslararası

⁴⁴⁶ Sonn, *a.g.m.*, s. 275.

kaçakçılıkta kilit rol oynamasının nedenleri arasında modern uluslararası iletişim sistemleri, Güney Amerika, Asya ve Avrupa'yla doğrudan hava yolu bağlantıları ve yüksek geçirimli kara sınırlarının bulunması yer almaktadır.⁴⁴⁷ Bununla birlikte ırkçı rejimin değişmesinden sonra yerine gelen yönetimin ülke içindeki güçsüzlüğü, Güney Afrika'da suç oranlarının had safhaya ulaşmasına neden olmuştur. Böylesi bir ortamda ortaya çıkan Gangsterizm ve Uyuşturucuya Karşı Olan İnsanlar (PAGAD) isimli örgütün oluşumundaki ana sebep başta uyuşturucu çetelerinin faaliyetlerini engellemek olsa da sonraları bu hedefinin oldukça dışına çıktığı görülmüştür. Nitekim 1998 yılının Temmuz ayından itibaren bu örgüt, devletin güvenlik ve istihbarat topluluğunun personelini ve tesislerini hedef almaya başlamıştır. Bununla birlikte PAGAD, Ağustos 1998 tarihinde El Kaide'nin Sudan ve Afganistan'daki hedeflerinin füze saldırılarına uğramasından sonra ülke içerisinde faaliyet gösteren ve ABD ile bağlantılı ticari şirketlere saldırılar düzenlemiştir. Bu tarihten 2000 yılına kadar Güney Afrika'da en iyi restoranlar ve eğlence merkezleri söz konusu örgütün hedefi haline gelmiştir. Fakat PAGAD'ın faaliyetleri önde gelen liderlerinin tutuklanmasıyla devlet tarafından büyük ölçüde sonlandırılmıştır.⁴⁴⁸ Güney Afrika Cumhuriyeti'nde bu tarz örgütlerin oluşmasının altında yatan sebepler hiçbir zaman doğru bir biçimde masaya yatırılmamıştır. Ayrıca hükümetin uyuşturucu ve çetelerin saçtığı şiddetle en üst seviyede bir mücadele ortaya koymaması durumunda, PAGAD benzeri örgütlerin meydana gelmesinin büyük bir olasılık olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca Güney Afrika Müslümanlarının bu tarz terör eylemlerinde bulunan yapılara karşı temkinli olmasında Güney Afrika ulehasının

⁴⁴⁷ Viotti- Kauppi, *a.g.e.*, s. 361.

⁴⁴⁸ Moshe Terdman, "Factors Facilitating the Rise of Radical Islamism and Terrorism in Sub-Saharan Africa", *Global Research in International Affairs (GLORIA)*, Cilt: 1, Sayı: 1, Mart 2007, s. 3

yönlendirmeleri büyük önem taşımaktadır. Bu kapsamda günümüzde söz konusu ülkede şiddet eğilimine sahip bazı yapılar mevcuttur:

- Homoseksüel ve Fahişeliğe Karşı İnsanlar [People Against Prostitutes and Sodomites (PAPAS)]
- Küresel Baskıya Karşı Müslümanlar [Muslim Against Global Oppression (MAGO)]
- Yasadışı Liderlere Karşı Müslümanlar [Muslim Against Illegitimate Leaders (MAIL)]⁴⁴⁹

Diğer taraftan birçok El-Kaide, Eş-Şebab, Devlet'ül Irak ve Şam (DEAŞ) üyesi ülkede saklanırken yakalanmıştır.⁴⁵⁰ 1980 ve 1990'lı yıllarda Afrika ülkelerinde yaşayan Lübnanlı tüccarlar vasıtasıyla ise Güney Afrika'nın da içinde bulunduğu Afrika ülkelerinden elmas kaçakçılığı yapıldığı ve İran'la bağlantılı Hizbullah gibi Şii karakteristiği haiz örgütlere aktarıldığı belirtilmektedir.⁴⁵¹ Nitekim bu hususla bağlantılı olarak Faik Bulut'un şu ifadelerine yer verilebilir:

“EMEL kadrolarının çoğu eğitilmiş, beyaz yakalı, orta sınıftan kişilerden oluşmaktadır. Bu arada Amerika'dan gelen bazı yetenekli gençler de önemli roller oynayacaktır. Bunlardan biri Hüseyin Hüseyini'dir. Biri de daha sonra EMEL'in genel sekreteri olacak Nebih Berri'dir. Berri, Sierra Leone doğumlu bir avukattır. Bir

⁴⁴⁹ Terdman, *a.g.m.*, s. 8.

⁴⁵⁰ Greg Mills – Jeffry Herbst, “Africa, Terrorism and AFRICOM”, *The RUSI Journal*, Cilt: 152, Sayı: 2, 2007, 44.

⁴⁵¹ Ricardo Laremont – Hrach Gregorian, “Political İslâm in West Africa and the Sahel”, *Military Review* Cilt: 86, Sayı: 1, Ocak-Şubat 2006, s. 30.

dönem Lübnan'da ABD merkezli General Motors'un avukatlığını yapmış, iki yıl ABD'de yaşamıştır. 1970'li yılların sonlarında Lübnan'a dönüp EMEL'e katılmıştır. Güney Afrika'da elmas kaçakçılığına (ve ticaretine) adı karışan Berri, yeni oluşan Şii burjuvazisini temsil etmektedir. 1980'den bugüne kadar EMEL'in liderliğini yürütmektedir.”⁴⁵²

Önceki bölümde bahsedildiği üzere EMEL hareketi daha sonra dönüşerek Lübnan Hizbullahı'nı meydana getirmiştir. Buna ilaveten gelir eşitsizliğinin de etkisiyle Güney Afrika'daki güvenlik sorunu, African National Congress'in yönetimdeki eksikliği ve devlet dışı aktörlerin Güney Afrika ile arasındaki bağlantılar söz konusu ülkeyi güvenlik çalışmaları bağlamında üzerinde durulması gereken bir konuma getirmiştir. 11 Eylül 2001 saldırılarının gerçekleştirilmesinin hemen ardından yukarıda adı geçen MAIL, Güney Afrika Cumhuriyeti'nde yaşayan Müslümanlar arasında bir kampanya başlatarak Taliban ile aynı tarafta savaşma çağrısında bulunmuştur. Dikkat edilmesi gereken nokta ise söz konusu ülkede birkaç hafta içerisinde 2.000'den fazla kişinin Taliban'a destek kampanyasına olumlu yanıt vermesidir. Ayrıca bu kampanyaya Pretoria'daki camilerde varlıklı iş adamlarından toplanan paralarla sponsor olunmuştur. Birkaç ay sonra MAIL'in önde gelen bir üyesi, yaklaşık 1.000 Güney Afrikalının Afganistan ve Pakistan'a gittiğini açıklamıştır. Ayrıca bahsedilen Güney Afrikalı Müslümanların birçoğunun ailesinin Pakistan ya da Hindistan'da bulunduğu belirtilmiştir.⁴⁵³

2015 yılında Al Jazeera ve The Guardian tarafından İranlı ajanların GAC'ta kurdukları kapsamlı gizli ağın ayrıntılarını içeren istihbarat belgeleri basına

⁴⁵² Faik Bulut, *İslâmcı Örgütler*, 3. Baskı, Ankara, 1997, Doruk Yayınları, Cilt: 2, s. 2.

⁴⁵³ Hussein Solomon, *Jihad A South African Perspective*, Sun Press, 2013 Bloemfontein, s. 40.

sızdırılmıştır.⁴⁵⁴ Belgeler arasında Güney Afrika'nın ulusal istihbarat servisi tarafından hazırlanan Ocak 2010 tarihli ve 128 sayfalık olmak üzere "Operasyonel Hedef Analizi" başlığı altında İran İstihbarat Hizmeti'nin Güney Afrika Cumhuriyeti'ndeki faaliyetleriyle ilgili bilgiler yer almaktadır.⁴⁵⁵ Buna göre, İranlı resmi kanallar aracılığıyla önceden belirlenen kişilere suikast gerçekleştirmek üzere ülkeye silah taşınmakta ve çeşitli terörist hücre üyelerine iletilmektedir. Raporda İran'ın Güney Afrika'daki aşırılık yanlısı PAGAD ve benzeri gruplarla ilişkilerinin bulunduğuna yer verilmiştir. Ayrıca Güney Afrika'da bulunan İranlı istihbarat görevlilerin Hamas ve Hizbullah hücreleriyle irtibat kurma ve buralara üye toplama sorumluluklarının olduğundan bahsedilmektedir. Bununla birlikte İran'ın hem İstihbarat Bakanlıkları'nın hem de Devrimci Komiteleri'nin Güney Afrika'ya giriş yaparken yanlarında taşıdıkları diplomatik çantaları çeşitli silahları ülkeye sokmak maksadıyla kullandıkları; bu silahların ise söz konusu ülkedeki büyükelçilikte saklandıkları yazılmıştır. Yine mevzu bahis belgede 1989-2002 yılları arasında İranlı casuslar tarafından Türkiye ve Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde yapılan suikastlerin İran Dini Lideri'nin onayıyla gerçekleştirildiği belirtilmektedir. Güney Afrika'nın Ulusal İstihbarat Teşkilatı, ülkelerinde yaşayan İranlı etkili kişilerin (halı tüccarları ya da dini-kültürel işler gerçekleştiren İranlıların) İran'ın istihbarat faaliyetlerini kolaylaştırmak için bir örtü görevi gördüklerini açıklamaktadır. Ayrıca bu kapsamda İran'ın istihbarat faaliyetlerinde rol alan İranlı havayolu şirketi Iran Air, İslâm

⁴⁵⁴ "Spy Cables: South African spies wary of Iran operations", Aljazeera, 23 Şubat 2015, <https://www.aljazeera.com/news/2015/02/23/spy-cables-south-african-spies-wary-of-iran-operations/>, (Erişim: 25.10.2020).

⁴⁵⁵ "Operational Target Analysis", *South Africa National Intelligence Agency*, Ocak 2010, <https://www.documentcloud.org/documents/1672715-south-africa-operational-target-analysis-of-iran.html>, (Erişim: 20.05.2021).

Cumhuriyeti Haber Ajansı, İran İslâm Cumhuriyeti Nakliye Hatları gibi Güney Afrika'daki İranlı kurumlarla ilgili bilgilere yer verilmiştir.⁴⁵⁶ Diğer taraftan Birleşik Krallık'ın Gizli İstihbarat Servisi MI6'nın 2009 tarihli basına sızdırılan bir raporunda, Güney Afrika'daki İranlı paravan bir şirket ile Güney Afrikalı bir şirketin arasındaki büyük işbirliği konusunda uyarılarda bulunulmuştur. Buna göre Güney Afrikalılar İranlıların bahsedilen şirkette gizlice füze fırlatıcılarını üretmesinden ve roket gövdelerini geliştirmesinden sorumlu tutulmuştur. MI6 söz konusu İranlı paravan şirketin İran'ın füze programında oynadığı rol dolayısıyla Birleşmiş Milletler tarafından 2006 yılında varlıkları dondurulan Tahran merkezli Shahid Bagheri Industrial Group ile ilişkilerini gizlediğini söylemektedir.⁴⁵⁷

Buna ilaveten daha önceden belirtildiği üzere son yıllarda başta İsrail tarafından İran'da nükleer fizikçiler ve Devrim Muhafızları'na bağlı Kudüs Gücü Komutanı General Kasım Süleymani gibi oldukça mühim pozisyonlarda bulunan birçok isme suikast düzenlenmiştir. Fakat İran'ın tüm bunlara henüz bir karşılık verdiği görülmemiştir. Bu bağlamda ABD Ulusal İstihbarat Genel Müdürlüğü tarafından çıkarılan yönergeye göre eğer ABD istihbarat kurumlarının elde ettikleri istihbaratlar güçlü bir şekilde insan hayatının tehlikede olduğuna işaret ediyorsa, suikast girişiminde bulunulacak kişinin uyarılması gerekmektedir.⁴⁵⁸ Konuya ilişkin ABD istihbarat raporlarında Güney Afrika'daki ABD Büyükelçisi Lana Marks'a yönelik uzun bir süredir suikast planlarının

⁴⁵⁶ Aynı yer.

⁴⁵⁷ Aljazeera, 23 Şubat 2015, *a.g.e.*

⁴⁵⁸ "Duty to Warn", *Office of the Director of National Intelligence*, https://www.dni.gov/files/documents/ICD/ICD_191.pdf, (Erişim: 20.05.2021).

yapıldığı ve Pretoria'daki İran Büyükelçiliği'nin de bahsedilen planlara dâhil olduğu yazılmıştır.⁴⁵⁹

Tüm bunlar çerçevesinde Güney Afrika'da bulunan Batılı mekânlara (çok uluslu şirketler, büyükelçilikler, iş merkezleri, evler, oteller vs.) karşı El Kaide saldırısına benzer saldırıların yaşanma olasılığının göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Ayrıca uluslararası devlet ve devlet dışı aktörlerin teröre meyilli olan yerel gruplarla bağlantı kurmalarının önüne geçilmesi maksadıyla ciddi çalışmalar yapılmalıdır. Ek olarak radikal eğilime sahip oluşumların faaliyetleri noktasında, Güney Afrika Cumhuriyeti'nin sahip olduğu büyük göçmen toplulukları ve geçirgenli sınırları göz önünde bulundurulmalıdır. Bu bağlamda ülke içerisinde güvenlik zafiyetinin yanı sıra yolsuzluk ve rüşvetin yaygın olması, gerçekleştirilmesi düşünülen bir terör faaliyetinin hedefine ulaşmasını kolaylaştırmaktadır. Diğer taraftan İslâm ya da İslâm mezhepleri uluslararası medyada özellikle 11 Eylül saldırılarından sonra sıklıkla İslâm'ın maneviyatına aykırı olacak bir biçimde çatışma, terör, savaş gibi kelimelerle yan yana kullanılmaktadır. Böylece İslâm bir korku dini haline getirilmeye çalışılmaktadır. Bu hususta Müslüman liderler ve İslâm Dünyası'ndaki akademisyenlere büyük sorumluluk düşmektedir. Aynı zamanda Güney Afrika gibi her ülkede kabul gören cemaat, topluluk ve Müslüman kuruluşların terör faaliyetleri hususunda katı bir tavır benimsemeleri ve Müslümanların isimlerinin farklı oyunların içerisinde anılmasına engel olunmalıdır.

⁴⁵⁹ "Officials: Iran weighing plot to kill U.S. ambassador to South Africa", POLITICO, 13 Eylül 2020, <https://www.politico.com/news/2020/09/13/iran-south-africa-ambassador-assassination-plot-413831>, (Erişim: 20.05.2021).

2. Güney Afrika ve İslâm

Güney Afrika Cumhuriyeti'ndeki Müslümanlar tarihsel olarak birçok farklı kültürel arka plana sahip olmakla birlikte genellikle politik sürgünler, dinî eğitim için ülkeye gönderilen imamlar ve köleler olmak üzere 3 şekilde ülkede yer edinmiştir. Bu bağlamda ülkedeki ilk Müslümanlar 17. yüzyılda Hollanda kolonisi vasıtasıyla Cape'e getirilen Java ve Malezya kökenli köleler olmuştur. Bundan sonraki süreçte Cape, köleler için olduğu kadar Endonezya, Güney Doğu Asya ve Hindistan'dan getirtilen siyasi sürgünlerin de adresi olarak tanımlanmaktaydı.⁴⁶⁰ Ümit Burnu'na getirilen siyasi mahkûmlar arasında Müslüman liderler de bulunmaktaydı. Şeyh Yusuf, Güney Afrika'ya İslâm'ı getiren kişi olarak saygıyla anılmaktadır. Bahsi geçen kişi Malezya'daki Bentem Sultanlığı'nın bağımsızlığı için Hollandalılara karşı verilen mücadelede önce Seylan adasına sürgün edilmiş olan önemli bir liderdi. Oradan 49 müridiyle birlikte gönderildiği Cape kolonisinde dinî bir çevre oluşturmaya çalışmış ve 1699 yılında öldüğünde Eerst Nehri'nin ağzında Zandvlei denilen yere gömülmüştür. Daha sonra 1713 yılında çıkan bir salgın hastalıkta mahkûm olarak tutulan 570 Müslümandan 200'ü hayatını kaybetmiş; kalanlar İslâmiyet'i kabul eden zenci kadınlarla evlenmiştir. Sonradan hürriyetini elde eden bu topluluk buradaki Müslümanların çekirdeğini oluşturmuştur.⁴⁶¹ Güney Afrika'da 18. yüzyıl boyunca İslam sürekli olarak büyüme kaydetti. Fakat bu durum Hollandalı sömürgeciler tarafından farkedilmemiş; sonrasındaysa İslam dininin öğretilmesi ve

⁴⁶⁰ Ebrahim Mahomed Mahida, *History of Muslims in South Africa: A Chronology* (South Africa: Arabic Study Circle, 1993), 91; Uta Lehmann, "The Impact of the Iranian Revolution on Muslim Organizations in South Africa during the Struggle Against Apartheid", *Journal for Study of Religion* 19/1 (2006), 30.

⁴⁶¹ Suleman Dangor, "The Expression of İslâm in South Africa", *Journal of Muslim Minority Affairs* 17/1 (Nisan 1997), 141.

uygulamaları yasaklanmıştır. Söz konusu yasağa uymayan Müslümanlar ise ölümle cezalandırılmıştır.⁴⁶²

Güney Afrika’da İslâmiyet’i yaymaya çalışan iki önemli şahsiyet, mahkûm olarak gelen ve mahkûmiyetlerini tamamladıktan sonra burada kalan Yemenli âlim Saîd Alevî ile İmam Abdullah ibn Kadı Abdul Salam’dır.⁴⁶³ Müslümanlar için uzun süren bir eğitim geleneğinin temeli, Tuang Guru olarak bilinen İmam Abdullah ibn Kadı Abdul Salam (1712-1807) tarafından atılmıştır. 1780 yılında Robben Adası’nda hapsedilen Trinate adalarındaki Tidore’den gelen Prens Abdullah’ın Malay ve Arapça dillerinde Kur’an ezberi bulunuyordu. Böylece Tuang Guru’nun hafızasından Kur’ân-ı Kerim’i yazarak yüzlerce köleye İslâm dinini öğrettiği bilinmektedir.⁴⁶⁴ Buna ilaveten bahsi geçen kişi Arapça dilinde Ma’rifatul Islam wal-Islam (İslâm ve İnanç Bilgisi) başlıklı bir eser kaleme almıştır. Mevzu bahis eserin satır aralarına Malay dilinde çeviriler yaptığı bilinmektedir.⁴⁶⁵ 1793 yılında serbest bırakılan Tuan Guru daha sonra Awwal Camisi’nde imamlık yapmıştır. Bununla birlikte Cape Town’ın Dorp Caddesi’nde ilk Şafi din okulunu kurarak düşüncelerini daha çok insana ulaştırdığı bilinmektedir.⁴⁶⁶ Böylece

⁴⁶² “About Islam at the Cape”, *Muslim Judicial Council (SA)*, <https://mjc.org.za/education/islam/about-islam-at-the-cape/>, (Erişim: 25.05.2021).

⁴⁶³ Rıza Kurtuluş, “Güney Afrika Cumhuriyeti”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1996), 14/302.

⁴⁶⁴ Elphick Richard – Gliomee Hermann, *The Shaping of South African Society, (1652-1820)* (Cape Town: Maskew Miller Logman Press, 1984), 124.

⁴⁶⁵ Tayob, *Islamic Resurgence in South Africa: The Muslim Youth Movement*, Cape Town, UCT Press, 1995, s. 41.

⁴⁶⁶ Bkz.: Achmat Davids, *The Mosques of Bo-Kaap: A social history of Islam at the Cape*, Athlone, SA Institute of Arabic and Islamic Research, 1980.

Cape’te İslâm’ın gelişmesine ve kurumsallaşmasına yaptığı önemli katkılar arasında, bir caminin inşa edilmesi ve Güney Afrika’ya medrese uygulamasını getirmesiyle olmuştur. Bunu izleyen on yıl içerisinde Güney Afrika’da 12 medrese daha kurulmuştur.⁴⁶⁷

Erzurumlu İslâm Hukuku Profesörü Ebubekir Efendi’nin (1814-1880) ülkeye gelmesiyle İslâmiyet’in liberal ve akılcı görüşünü temsil eden Hanefilik, Güney Afrika’nın barındırdığı Müslüman toplumla tanıştırılmıştır.⁴⁶⁸ Osmanlı İmparatorluğu döneminde Güney Afrika Cumhuriyeti’nde bulunan farklı Müslüman grupların aralarında çıkan dini mahiyetteki ihtilafların çözülmesi ve İslâmi ilimlerin öğretilmesi amacıyla, İngiltere Kraliçesi Victoria Sultan Abdülaziz’e mektup göndermiştir. Söz konusu mektubun amacı, o dönemde İslâm dünyasının lideri konumundaki Osmanlı İmparatorluğu’nun bahsi geçen sorunun çözümüyle ilgili, ülkeye donanımlı bir dini âlim göndermesi talebine yönelik olmuştur. Bu çerçevede söz konusu imparatorluk, Ebubekir Efendi’yi bu hususta görevlendirmiş ve 1862 yılında Güney Afrika Cumhuriyeti’nde faaliyetlerine başlamasının önünü açmıştır.⁴⁶⁹ Osmanlı İmparatorluğu zor dönemlerini yaşarken dahi dünyanın diğer bir ucu olan Güney Afrika Cumhuriyeti’nde yer alan Müslümanların sorunlarına sırt çevirmemiş ve Ebubekir Efendi’yi görevlendirmiştir. Anılan âlimin İslâm dininin barışçıl ve Müslümanlar arasındaki birlik-beraberliği vurgulayan çalışmaları, ülke içinde farklı İslâm mezheplerini benimsemiş Müslümanlar arasındaki kavgaların büyük oranda önüne geçilmesini sağlamıştır. Mevzu bahis

⁴⁶⁷ Yasien Mohamed, “Islamic Education in South Africa”, *ISIM Newsletter*, Cilt: 9, Sayı: 2, 2002, s. 30.

⁴⁶⁸ Halim Gençoğlu, “Güney Afrika’da Irkçılığın Tarihsel Kökenleri”, *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 2, 2017, 86.

⁴⁶⁹ Bkz.: Ömer Lütfi, *Yüz Yıl Önce Güney Afrika Ümitburnu Seyahatnamesi*, der. Hüseyin Yorulmaz, İstanbul, Kitabevi, 2006.

şahsiyetin öncülüğünde eğitim üzerine ağırlık verilmesiyle 1856 yılında Arapça ve Afrikaans dillerinde basılan ilk ders kitabı ortaya çıkmıştır.⁴⁷⁰ Burada Bayan Al-Din isimli eseri kaleme alan Şeyh Ebubekir Efendi'yle birlikte Güney Afrika'da İslâmi alanda yükseköğrenim faaliyetleri başlamıştır.⁴⁷¹ Buna ilaveten Güney Afrika'da yaşamış olan Mahmud Fakih Efendi'nin çalışmaları da önem arz etmektedir. Bahsi geçen kişi Ebubekir Efendi'nin öğrencisi ve Güney Afrika'da Osmanlı tarafından görevlendirilmiş son alimdir. Geçtiğimiz yıl Güney Afrika'da Müslümanların ilk müzesi olan Bo-Kaap'ın binasının, Osmanlı devleti tarafından ülkede görevlendirilen Müderris Mahmud Fakih Efendi'ye ait olduğu belirlenmiştir. Konuyla ilgili olarak Gençoğlu: “Ülkede açtığı okula Osmanlı bayrağı asmış, Osmanlı padişahına dualar edilmiş ve bu okulda 20 yıldan fazla Ümit Burnu'nda yaşayan Müslümanlara hizmet vermiş çok değerli bir Osmanlı âlimidir.”⁴⁷² ifadelerini kullanmıştır. Bu bağlamda “mezhep çatışmaları” şeklinde lanse edilen fakat İslâm dininin temel referanslarından bir o kadar uzak olan gelişmeler, ne yazık ki günümüzde de devam etmektedir. Dolayısıyla Ebubekir Efendi'nin Güney Afrika'daki öylesi bir ortamda uyguladığı metod ve öğretilerinin incelenmesi, bugünün Müslümanlarının bilinçaltlarındaki yanlış kabullerin önüne geçilmesinde büyük rol oynayacağı söylenebilir. Bu çerçevede Cape Town Üniversitesi'nde öğretim görevlisi

⁴⁷⁰ Ebrahim El Moosa, “İslâm in South Africa”, *In Living Faiths in South Africa*, ed., Martin Prozeky-John de Gruchy New York: St. Martin's Press, 1995, s. 139.

⁴⁷¹ Yasien Mohamed, *a.g.m.*, s. 30.

⁴⁷² “Güney Afrika'nın İlk İslâm Müzesi, bir Osmanlı Aliminin evi”, *HABERTURK*, [ehttp://www.haberturk.com/yerel-haberler/haber/9181502-guney-afrikanin-ilk-İslâm-muzesi-bir-osmanli-aliminin-evi](http://www.haberturk.com/yerel-haberler/haber/9181502-guney-afrikanin-ilk-İslâm-muzesi-bir-osmanli-aliminin-evi), (Erişim Tarihi: 11.12.2017).

olarak bulunan ve hali hazırda çalışmalarını özellikle Ebubekir Efendi üzerine gerçekleştiren Halim Gençoğlu'dan büyük ölçüde yararlanılabilecektir.⁴⁷³

Tüm bunlarla birlikte 1860'tan sonra Hintli emekçi ve tüccarların bulunduğu bir kesimden bazı insanlar, Cape'in kuzey ve doğu bölgelerine yerleşmeye başlamıştır.⁴⁷⁴ Güneydoğu Asya'da Sünniliğin içerisinde kabul gören dört kol arasından öne çıkan Şafilik, bu bölgeden Müslümanların Cape'e gelmesiyle yayılmıştır. Böylece ülke içerisinde Hanefi ve Şafi görüşler arasında büyük ihtilaflar boy göstermeye başlamıştır. Ardından başta Malavi ve Zanzibar olmak üzere üçüncü bir dalganın Afrika'dan geldiği bilinmektedir. Burada yer alan insanların çoğu kamu ya da özel sektörlere bağlı ve beyazlar tarafından işletilen yerlerde çalışan serbest köleler biçiminde hayatlarını idame ettiren kesimdir. Bahsi geçen Müslüman grup, 20. yüzyıldan önce GAC'ı dönüştürenler arasında yer almaktadır.⁴⁷⁵ Böylelikle 20. yüzyılın başında ülkedeki Müslüman toplum oluşumunu tamamlamıştır. Devlet yönetiminin dinî öğretileri barındırmaması ve bunu tamamen insanların inisiyatifine bırakmış olmasıyla Müslüman topluluk içerisinde çeşitli yapılanmalar olagelmıştır. Bu oluşumlar kendi kurumlarını ülkede inşa ederek fikirlerini internet siteleri, konferans, çeşitli yayımlar, gazeteler, sohbetler, organizasyonlar aracılığıyla ortaya koymaktadır.

⁴⁷³ Halim Gençoğlu ve Ebubekir Efendi'nin hayatta ve yaşça en büyük torunu olan Hişam Nimetullah'la İstanbul'daki görüşmem için bkz.: Ek-1.

⁴⁷⁴ U. Günther-I. Niehaus, "İslâm in South Africa: The Muslims' Contribution to the Struggle against Apartheid and the Process of Democratisation", *In İslâm in Africa*, ed., T. Bierschenk - G. Stauth, Münster, LIT, 2002, s. 71.

⁴⁷⁵ Ebrahim Mahomed Mahida, *History of Muslims in South Africa: A Chronology*, South Africa, 1993, Arabic Study Circle, s. 35.

Günümüzde GAC'taki Sünni Müslümanların çoğu Şafi olup önemli bir kısmı da Hanefi mezhebine mensuptur. Ülke genelinde Sünniler arasında ön plana çıkan kurumların Muslim Judicial Council (Müslüman Yargı Birliği), Darul Uloom, Jamiatul Ulama olduğu söylenebilir. Ayrıca Şia ve Ahmediler de Müslüman toplum içerisinde yer almaktadır. Buna ilaveten Ticaniler az da olsa ülkede varlık göstermektedir. Tarikat olarak değerlendirildiğinde ise Nakşibendi ve Mısır kökenli Murabitun cemaatleri karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca Türkiye'den GAC'a yerleşen Müslüman kesimde Süleymancılar ve Fethullahçılara bağlı grupların dışında herhangi bir dinî oluşumun var olduğunu söylemek zordur.

2.1. Güney Afrika'daki İslami Kurumlar ve Bazı Organizasyonlar

Bu kısımda Güney Afrika'da faaliyet gösteren bazı kurum ve organizasyonların varlığından söz etmek istiyoruz. Böylece söz konusu ülkede nüfus bakımından oldukça sınırlı Müslüman kesimin buna oranla birçok önemli yapılanmalarının olduğu görülebilecektir. Söz konusu kurumlar üzerinde Apartheid sistemin benimsediği hukuk sistemini kabul etmeyen ve İslâm'a dayalı kendi uygulamalarını ortaya koyan Güney Afrika ulemasının etkisi büyüktür. Aynı zamanda örgütlenerek bazı kurumların çatısı altında toplanan Müslümanların toplum içerisindeki payı beklenenden daha fazladır.

Muslim Judicial Council (SA) [Müslüman Yargı Konseyi (MJC)]

10 Şubat 1945 tarihinde Cape Town'da kurulmuştur. MJC Güney Afrika'da Müslümanları temsil eden ilk kuruluştur. MJC, Ehl-i Sünnet ve'l Cemaat inanç koduna bağlıdır. Ülke içerisinde oynadığı dini, kültürel ve örgütsel roller nedeniyle yerel, ulusal ve uluslararası alanda tanınan, Western Cape bölgesindeki en etkili Müslüman dini örgütüdür. MJC dini rehberlik, eğitim, fetva, Helal sertifikası ve sosyal gelişimle (özellikle evlilik danışmanlığı) ilgili alanlarda karar veren Müslüman yargı organıdır. Müslümanların azınlık statüsünde olduğu Güney Afrika Cumhuriyeti'ndeki

kar amacı gütmeyen bir kuruluştur. Voice of the Cape isimli dini yayınlar yapan radyo kanalına sponsor olmuştur. Şu anki başkanı Şeyh Irafaan Abrahams'dır. Birçok üyesi doğrudan ülkenin apartheid rejimden kurtuluş mücadelesine katılmıştır. Bazı üyeleri hükümet yapılarında bakan ve parlamento üyeliği gibi çeşitli görevlerde bulunmaktadır. Kıdemli üyelerinden Şeyh Abdul Hamid Gabier, 2003-2006 yılları arasındaki dönemde Güney Afrika'da Suudi Arabistan Büyükelçisi olarak görev yapmıştır. MJC, cezaevinde işkenceye maruz kalarak öldürülen ve ırkçılığa karşı Müslümanların liderliğini üstlenen İmam Abdullah Harun'u önde gelen üyelerinden biri olarak kabul etmektedir.⁴⁷⁶

Jamiatul Ulama (Müslüman İlahiyatçılar Konseyi)

1923 yılında kurulan Jamiatul Ulama amaçlarını şu şekilde sıralamıştır:

- Doğru olanı garanti etmek, yanlış olanı yasaklamak ve Ehl-i Sünnet ve'l Cemaat'ın ana esaslarını ve uygulamalarını teşvik etmek.
- Hz. Muhammed'in sünnetini korumak, muhafaza etmek ve tanıtmak.
- Müslüman toplumda kardeşliği ve işbirliğini ilerletmek ve dini faaliyetleri koordine etmek.
- Şeriatı (İslam Hukuku) ortaya çıkarmak.
- Müslümanların dini haklarını korumak, muhafaza etmek ve teşvik etmek.
- İnsanlığın dini, kültürel, sosyal, ekonomik alanlarda gelişmesini teşvik etmek.
- Müslümanların onurunu ve haklarını korumak.
- Müslümanlar arasında İslami toplumsal düzeni kurmak ve sürdürmek.
- Müslümanların bireysel ve kolektif haklarını korumak.

⁴⁷⁶ "Significance of the MJC", *Muslim Judicial Council (SA)*, <https://mjc.org.za/about-mjc/significance/>, (Erişim Tarihi: 01.11.2020).

Söz konusu konseyin bağılı olduğu oluşumlar United Ulama Council of South Africa (UUCSA), South African National Halaal Authority (SANHA), Muslim Prisons Board (MPB), National Religious Leaders Forum (NRLF), Southern Africa Ulama Forum (SAUF) şeklinde sıralanabilecektir. Sünni Müslümanlar arasında iyi bir konumda bulunan Jamiatul Ulama'nın Şîa karşıtı yazılar yayımladığı gözlemlenmiştir. Jamiatul Ulama'nın Gauteng, Limpopo, Mpumalanga, North West, Free State ve Northern Cape gibi farklı bölgelerde yerleri bulunmaktadır. Akademik çevrelerde dünya çapında tanınırlığı bulunan fıkıh metinlerini yayımlamıştır. 1989 yılından itibaren Ar-Rasheed isimli haber bültenini yayımlamaktadır. Radio İslâm üzerinden bir dinleyici kitlesine sahip olduğu bilinmektedir.⁴⁷⁷

Jamiatul Ulama Kwazulu-Natal South Africa

1955 yılında kurulan Jamiatul Ulama KZN İslâm öğretileri, İslâm hukuku ve İslâm tarihi alanlarında eğitimler vermekte ve kitaplar yayımlamaktadır. Gençleri İslâma yönlendirmek, sosyal iletişimlerini kuvvetlendirmek amacıyla gençlik programları düzenlemektedir. Ayrıca Rusya ve SSCB'den ayrılan cumhuriyetlerde İslâm'ı yaymak için 300 soru ve cevaptan oluşan bir kitap yayımlamışlardır. Bahsi geçen konsey H.E.L.P PROJECT isimli yardım kampanyaları yapmaktadır. Nitekim Ramazan ayında topladıkları fitre ve zekâtlarla Durban'daki yerel Müslüman topluluklara ve ihtiyaç sahiplerine gıda yardımı yapmaktadır.⁴⁷⁸

⁴⁷⁷ “About us”, *Jamiatul Ulama*, <https://jamiatsa.org/about-us/>, (Erişim Tarihi: 4.11.2020).

⁴⁷⁸ “About us”, *Jamiatul Ulama Kwazulu Natal*, <https://jamiat.org.za/about-us/>, (Erişim: 25.05.2021).

İslâmic Council of South Africa [Güney Afrika İslâm Konseyi (ICSA Center)]

Güney Afrika İslâm Konseyi, 29 Eylül 1975 tarihinde Durban’da kuruldu. Kurumun ilk başkanı Hafız Ebubekir Muhammed daha sonra Şeyh Ebubekir Necjaar olmuştur. Şu anda ise Dr. Rashid AM Saloojee’dir. ICSA merkez kurumu Cape Town’da bulunmakla birlikte Gauteng, Polokwane, Durban’da yerleri mevcuttur. ICSA misyonunu aşağıdaki maddeler doğrultusunda beyan etmiştir:

- Güney Afrika’daki Müslümanların ulusal ve uluslararası sözcüsü olmak,
- Tüm Müslümanların haklarını korumak ve savunmak,
- Müslüman politikalarını belirlemek ve pekiştirmek, programlarını ve faaliyetlerini planlamak ve koordine etmek,
- İstişare, müzakere ve tahkim yoluyla Müslümanların sorunlarını çözmek,
- Uluslararası İslâm cemaatleriyle İslâm’ın tanıtımı adına işbirliği yapmak,
- Uluslararası seminer, konferans ve İslâmi konularda tartışmalara katılmak. Böylece Güney Afrika’daki Müslümanlar adına katkı sağlamak,
- İnsan onuruna sahip çıkmak ve sosyal adaletin uygulanması için çalışmak,
- Müslümanlar ve Güney Afrika’daki tüm insanlar arasında birlik ve sevgiyi geliştirmek.⁴⁷⁹

Majlisul Ulama of South Africa

Majlisul Ulema, İslâmi konularda derinlemesine araştırma yapan ve Güney Afrika uleması tarafından şeriat ilkeleri doğrultusunda verilen fetvaları hazırlanan çalışmalarla

⁴⁷⁹ “Vision and mission statement”, *İslâmic Council of South Africa*, <https://ihalalexpo.com/profiles/icsa/icsa.html#:~:text=Vision%20and%20mission%20statement&text=%2D%20To%20be%20the%20spokesman%20of,co%2Dordinate%20programmes%20and%20activities.>, (Erişim: 04.11.2020).

Müslümanlara ulaştıran bir kuruluştur. Söz konusu yapı ulemadan olmayanların görüş ve düşüncelerini otorite kabul etmeyerek reddetmektedir. Bu nedenle onlara göre Meclis'te yayınlanan görüşler Müslümanların kabul etmesi ve harekete geçmesi gereken Şeriat hükümleridir. “The Majlis: The Voice of Islam” isimli gazeteleri vardır. İslâm âlimlerinin yaygın organı olan The Majlis aylık olarak çıkarılmakta ve tüm dünyaya ulaştırılmaya çalışılmaktadır. Mayıs 2021 tarihinde 25. ciltte yer alan 15. sayısı basılmıştır.⁴⁸⁰ Ayrıca Şîileri kâfir olarak nitelendirdikleri görülmüştür.⁴⁸¹ Majlisul Ulama yayımladığı 115 kitabı e-kitap şeklinde okuyucuların hizmetine sunmuştur.⁴⁸² İnternet sitesinde İngilizce, Fransızca ve Arapça makaleler yer almaktadır.

United Ulama Council of South Africa (UUCSA)

1994 yılında Güney Afrika ulemasını kapsayıcı bir forum altında buluşturmak maksadıyla kurulmuştur. Bu kapsamda dini ideolojilerin tek bir şemsiye yapı altında toplanarak tek sesli olmaları ve Müslüman kimliğinin korunması, geliştirilmesi için birlikte çalışılması hedeflenmiştir. UUCSA misyonu, özellikle Güney Afrika Müslüman toplumu ve genel olarak toplumun tüm kesimlerini ilgilendiren konularda bağlı kurumları birleştirmek ve temsil etmektir. Vizyonu, Güney Afrika Müslüman liderlerini birleştirmektir. Bu

⁴⁸⁰ “Vol 25 – No 11 | The Majlis – Ramadhaan 1442 / May 2021”, The Majlis, <http://www.themajlis.info/22964/vol-25-no-11-the-majlis-ramadhaan-1442-may-2021>, (Erişim: 21.05.2021).

⁴⁸¹ “Shi’ism How to Combat it’s Kufir”, The Majlis, http://themajlis.co.za/index.php?option=com_content&view=article&id=1788:shiism&catid=34:majlis-articles&Itemid=27, (Erişim: 21.05.2021).

⁴⁸² “Books”, *The Majlis*, http://themajlis.co.za/index.php?option=com_content&view=category&id=36&Itemid=37&limitstart=100, (Erişim: 25.05.2021).

bağlamda UUCSA, Güney Afrika'daki Müslüman nüfusun büyük çoğunluğunu temsil etmektedir. Büyük bir kısmı Müslüman âlimlerden oluşan 1350 üyesi ve 400 cami, 200 eğitim enstitüsü gibi bağlı kuruluşlarıyla Güney Afrika'nın 9 vilayetine ulaşmaktadır. UUCSA'nın misyonu, Müslüman gruplar arasında sosyal iletişim ve gücü artırma ve Müslümanların haklarını savunmaktır. Amaçları Müslümanlar arasında iletişim ağı oluşturmak; İslam'ı Hz. Muhammed ve dört halifesine; ayrıca Ehl-i Sünnet ve'l Cemaat'te yer alan Hanefi ve Maliki mezheplerine uygun olarak muhafaza etmek; Müslümanlar arasında kardeşlik bağlarını güçlendirmek; İslâm'ı başka inançlara mensup insanlara tanıtmak ve yaymak; İslâm'ın sosyal, kültürel, manevi ve eğitim yönlerinden ilerlemesine yardımcı olmak ve teşvik etmek; Müslümanların dini haklarını temin etmek, savunmak ve geliştirmek; Müslümanlar için din özgürlüğünü temin etmek ve korumak; Güney Afrika Müslümanları adına tek ses olmak; Ulusal ve Uluslararası düzeyde Müslümanların haklarını korumak adına dini kurumları koordine etmektir.

Üyeleri

- Jamiatul Ulama South Africa – 1923
- Muslim Judicial Council of South Africa - 1945
- Jamiatul Ulama KZN – 1955
- Sunni Jamiatul Ulama of South Africa – 1978
- Sunni Ulama Council of South Africa – 1992
- Council of Ulama Eastern Cape – 1999
- Northern Cape Ulama Council – 2003
- Darul Ihsan International Humanitarian Centre – 2000.⁴⁸³

⁴⁸³ “Members”, *United Ulama Council of South Africa*, <http://www.uucsa.co.za/>, (Erişim: 05.11.2020).

Council of Ulama Eastern Cape (CUEC)

Ulemanın çeşitli alanlardaki faaliyetlerini koordine etmek amacıyla 1999 yılında Eastern Cape’de kurulmuştur. Kurucu üyeleri arasında Ameer Moulana Junaid Adam ve Moulana Ishaq Ackerdien vardır. SAHNA ve UUCSA üyeliği bulunan CUEC birçok yerel ve ulusal organizasyonlarla işbirliği yapmaktadır. Üyeleri ramazan ayı boyunca yerel radyo programlarına katılmakta; ayrıca gençlik programları ve yerel üniversitelerin kurulmasını desteklemektedir. 15 mektep ve 30 ulemasıyla 22 yıldır hizmet veren CUEC’in Port Elizabeth, Usitenhange, Quenstoen, Williamtown gibi bölgelerde temsilcilikleri bulunmaktadır. Ayrıca sosyal hizmetler, fetva, dava, evlilik ve helal departmanlarından oluşmaktadır.⁴⁸⁴

Majlisush Shura Al İslâmi

1968 yılında kurulan Majlisush Shura Al İslâmi’nin kurucu üyeleri o dönem MJC başkanı merhum Şeyh Gamieldien ve eski Başkan Abdusaghiem Salih’dir. Şuanki Başkan Nashid Jacobs’dur. Söz konusu şura inanç temelli ve kâr amacı gütmeyen bir kuruluştur. Şeriat çerçevesinde Kur’an-ı Kerim, sünnet, icma ve kıyas uyarınca dört Sünni ekole atıfta bulunarak çalışmaktadır. Ehl-i Sünnet ve’l Cemaat tarafından tanınan kurumları desteklemeyi hedeflemektedir. Amaçları tüm Müslümanlar arasında İslami değerleri ve standartları yeniden tesis etmek; şeriat çerçevesinde Müslümanların saygınlığını sürdürmek, kadınların ve çocukların güvenliğini sağlamak; özellikle evlilik ve aile

⁴⁸⁴ “Council of Ulama Eastern Cape”, *SAHNA*, http://www.sanha.co.za/a/index.php?option=com_content&task=view&id=30&Itemid=34, (Erişim: 05.11.2020).

değerlerini korumak ve geliştirmek; Müslüman topluluklarının güçlendirilmesi ve istihdam alanı yaratmak şeklinde sıralanmıştır.⁴⁸⁵

South African National Halaal Authority (SANHA)

İslâmi beslenme kanunlarına atıfta bulunarak helal teriminin genel uygulamasıyla ilgili tüm konularda Müslümanları temsil eden uluslararası kar amacı gütmeyen bir kuruluştur. SANHA, helal gıda ve diğer ilgili ürünlerin sertifikasyonunda profesyonelleşmeyi teşvik eden bir otorite şeklinde kurulmuştur. Dünya Helal Konseyi'nin kurucu üyesidir ve Afrika'nın yanı sıra küresel çapta sertifika veren kuruluşlarla bağlantıları vardır.⁴⁸⁶ Kwazulu Natal, Gauteng, Western Cape'de ofisleri vardır. Ayrıca Pakistan'ın Karaçi ve Lahor kentlerinde temsilcilikleri bulunmaktadır.

National Independent Halaal Trust

1992 yılında Independent Halaal Trust (IHT) ismiyle kurulmuştur. Müslüman tüketiciler için helal ürünleri garantileyerek çeşitli ürün ve içerikler için profesyonel izleme sistemi sağlamaktadır. Şeriat tarafından öngörülen en yüksek helal standartlarını hedeflemektedir. Bu standartlar müftüler ve İslâmi ideolojik yelpazenin dört bir yanındaki ulema tarafından oluşturulmuştur. Johannesburg, Laudium, Durban'daki ofislerinin yanı sıra Pakistan'da işbirlikçi ofisleri bulunmaktadır.⁴⁸⁷

⁴⁸⁵ “Majlisus Shura Al Islami – Known as Shura –NPO 101-011”, *Shura*, <http://www.shura.org.za/about-us/>, (Erişim: 25.05.2021).

⁴⁸⁶ “About SAHNA”, *South African National Halaal Authority*, https://www.sanha.co.za/a/index.php?option=com_content&task=view&id=1759&Itemid=279#:~:text=The%20South%20African%20National%20Halaal,reference%20to%20Islamic%20dietary%20laws., (Erişim 5 Kasım 2020).

⁴⁸⁷ “Contact”, *National Independent Halaal Trust*, <https://www.halaal.org.za/>, (Erişim 5 Kasım 2020).

Thornton İslâmic Society

Güney Afrika'nın Thornton bölgesinde müslüman topluluk için bilgilendirici seminerler ve programlar vermektedir.⁴⁸⁸

Ahmadiyya Muslim Community

Dünyada üzerinde Ahmedilerin tahmini sayısı on milyondan fazladır. Ahmaddiya Müslüman Cemaati Mirza Gulam Ahmed'in mesih olarak geleceğine inanmaktadır. 2003 yılında göreve getirilen Mirza Masrur Ahmed, Ahmediler hareketinde Mesih'in beşinci halifesi kabul edilmektedir. Hindistan, Pakistan, Afrika, Birleşik Devletler ve Birleşik Krallık'ın dâhil olduğu 207 ülkede faaliyet göstermektedirler. Güney Afrika Cumhuriyeti de bu ülkeler arasında yer almaktadır.⁴⁸⁹

Diğer yandan Güney Afrika'da bulunan Müslümanların oluşturduğu bazı organizasyonları Africa Muslims Agency, Gift of the Givers, İslâmic Relief, Muslim Hands, Muslim Refugees Association of South Africa, South African National Zakah Fund, Imam Abdullah Harun Education Trust, Al Imdaad Vakfı şeklinde sıralamak mümkündür. Aşağıda bu organizasyonlarla ilgili bilgilere yer verilmiştir.

Africa Muslim Agency

Afrika Müslümanları Ajansı 1982 tarihinde Dr. Summait tarafından Kuveyt'te kurulmuştur. Ocak 1987 tarihinden bu yana Afrika'da 29 ülkede faaliyet göstermektedir. Bağışçı topluluklar ve Güney Afrika'daki yerli nüfus arasında yardım çalışmalarını kurumsallaştırmayı hedeflemektedir. Doğal afet, ramazan ayında erzak yardımı ve kış

⁴⁸⁸ “Thornton İslâmic Society”, Cape Town Muslim Events, <https://ctme.co.za/directory/12869/thornton-İslâmic-society/>, (Erişim 10.101.2020).

⁴⁸⁹ “About Ahmadi Muslim Community”, *Ahmadiyya Muslim Community South Africa*, <http://www.ahmadiyya.org.za/about.html>, (Erişim Tarihi: 10.11.2020).

projeleri gerçekleştirmektedirler. Somali, Kenya, Sudan, Mozambik'teki sel felaketleri ve kuraklıktan etkilenen bölgeler, Nijer'de su projeleri üzerine çalışmışlardır. Son 30 sene Afrika kıtasında su kuyuları, okul ve eğitim tesisleri, hastane, klinik, tam teşekküllü üniversite, birçok yetimhane ve mescit inşa etmiştir. Ayrıca bu organizasyon aracılığıyla yetim ve ihtiyaç sahibi çocuklara burs verilmektedir.⁴⁹⁰

Gift of the Givers

1992 tarihinde kurulduğundan bu yana Afrika kıtasında ve dünya genelinde 43'ten fazla ülkede faaliyet gösteren, ayrım gözetmeksizin afet, açlık, savaş gibi durumlardan etkilenen insanlara karşılıksız yardım yapan bir sivil toplum kuruluşudur. Barınak, erzak takviyesi, tıbbi malzeme, tıbbi ekipman ve ambulanslar, acil durum güç kaynakları, bebek malzemeleri gibi temel ihtiyaçları giderici yardım kapasiteleri vardır. Dezavantajlı durumdaki gençlere burs ve eğitim programları sağlamakla birlikte danışma ve rehberlik sağlamaktadırlar. Güney Afrika'nın Pietermaritzburg, Durban, Lenasia, Johannesburg, Cape Town bölgelerinde ayrıca Somali, Filistin, Yemen, Zimbabwe, Malavi ve Suriye'de ofisleri vardır.⁴⁹¹

Islamic Relief

1984 yılında Birleşik Krallık'ta kurulmuş bir sivil toplum kuruluşudur. Günümüzde 40 ülkede 100'den fazla ofisle faaliyet göstermektedir. 30 yılı aşkın bir süredir afet yardımlarının yanı sıra uzun vadede su, gıda, sağlık ve eğitim gibi imkânları ihtiyaç sahiplerine sağlamak için faaliyetler sürdürmektedir. Hedefi çatışmaların ve doğal

⁴⁹⁰ "History of Africa Muslims Agency", *Africa Muslims Agency*, <https://africamuslimsagency.co.za/about/>, (Erişim: 26.05.2021).

⁴⁹¹ "About Us", *Gift of the Givers*, <https://giftofthegivers.org/about-us/>, (Erişim: 26.05.2021).

afetlerin insanlar üzerindeki olumsuz etkilerini azaltmaktır. Bunun yanı sıra Müslüman toplulukları uzun vadeli geliştirme programlarıyla desteklemektir.⁴⁹²

Muslim Hands

1993 yılında Nottingham'da Bosna savaşındaki etkilenen Müslümanlar için küçük bir gönüllü grubun temelini attığı organizasyondur. 20 yılı aşkın zamandır dünya çapında 30'dan fazla ülkede Asya, Afrika ve Ortadoğu coğrafyalarında sağlık klinikleri, okullar ve erzak yardımı gibi uzun vadeli programlar gerçekleştirmeyi hedefleyen uluslararası sivil toplum kuruluşudur.⁴⁹³

The Muslim Refugees Association of South Africa (MRASA)

2009 tarihinde Cape Town merkezli kurulan ve şu anda Güney Afrika'nın tümünde faaliyet gösteren Güney Afrika Müslüman Mülteciler Derneği mültecilerin dini, sosyal, ahlak ve akademik alanlarda standartlarını yükseltmeyi amaçlayan ve kar amacı gütmeyen bir kuruluştur. MRASA misyonunu mültecilerin yeteneklerini tespit etmek ve yerel halk ile mülteciler arasında daha yakın ilişkiler kurmayı hedefleyerek yaşadıkları toplulukların gelişiminde rol almalarını ve yabancı düşmanlığını önlemektir. Aynı zamanda ücretsiz olarak İngilizce, Arapça ve İslâmi çalışma kursları vermektedir.⁴⁹⁴

South African National Zakah Fund (SANZAF)

Güney Afrika Zekât Fonu 45 yılı aşkın süredir zekat ve sadakaların toplanması ve etkili bir şekilde dağıtılması yoluyla muhtaç ailelerin güçlendirilmesini kolaylaştırmaya çalışan inanç temelli, sosyo-refah ve eğitim kuruluşudur. Güney Afrika'nın Eastern Cape,

⁴⁹² "About us", *Islamic Relief South Africa*, <https://www.islamic-relief.org.za/about-us/>, (Erişim: 26.05.2021).

⁴⁹³ "About Muslim Hands", *Muslim Hands*, <https://muslimhands.org.za/about-us>, (Erişim: 26.05.2021).

⁴⁹⁴ "About us", *MRASA*, <http://www.mrasa.org.za/about.html>, (Erişim: 26.05.2021).

Guateng, Kwazulu-Natal, Northern Cape, Western Cape bölgelerinde ofisleri bulunmaktadır.⁴⁹⁵

Imam Haron Foundation

İmam Abdullah Harun Güney Afrika'nın ırkçılığa ve haksızlığa karşı mücadelesinde Müslümanların lideri konumundaydı. Söz konusu şahıs ihtiyaç sahibi halka yardımlar yapmış, kadınlar ve çocuklar için eğitim programları organize etmişti. 1958 tarihinde Müslüman Gençlik Derneğini kurarak gençlerin İslami alanda eğitim almasını hedeflemiştir. 2005 yılında İmam Harun'un anısını yaşatmak ve öğretilerini yaymak amacıyla takipçileri The Imam Abdullah Haron Education Trust (IAHET) ismiyle eğitim kurumu faaliyetlerine başlamıştır.⁴⁹⁶

2.2. Güney Afrika'daki Müslüman Grupların Çıkardığı Gazeteler

Güney Afrika'da Müslümanların en aktif olarak kullandıkları medya organlarından biri gazetelerdir. Aşağıda önde gelen bazı gazetelerle ilgili bilgilere erişmek mümkündür.

Al-Qalam Southern Africa's Muslim Newspaper

El-Kelam, Güney Afrika'nın en eski Müslüman gazetelerinden biridir ve hali hazırda basılı 29 cildi mevcuttur. Gazete Müslüman Gençlik Hareketi (Muslim Youth Movement) tarafından aylık olarak çıkarılmaktadır ve yerel basının yanında uluslararası basınla ilişkili haberler yapmaktadır.⁴⁹⁷

⁴⁹⁵ "About us", *SANZAF*, <https://www.sanzaf.org.za/about-us.html>, (Erişim: 26.05.2021).

⁴⁹⁶ "About Foundation", *Imam Haron Foundation*, <https://www.imamharon.com/who-we-are/about-foundation>, (Erişim: 26.05.2021).

⁴⁹⁷ *Al-Qalam*, <http://alqalam.co.za/>, (Erişim: 26.05.2021).

İslâm (The Way of Life) Newspaper

Doğu Cape Bölgesi'nde, KZN bölgesinde, Batı Cape bölgesinde, Mpumalanga, Gauteng (Johannesburg vs.) ve Pretoria'da aylık olarak dağıtımı yapılmaktadır. Amacı tüm Müslümanlara hitap ederek İslam'ı diri tutacak yayınlar yapmak ve diğer inançlara mensup kişilere İslam'ı tanıtmaktır. Güney Afrika uleması tarafından yazılan İslami makalelere yer vermektedir. Ayrıca ülke içerisinde bu formatta basılan ilk gazetedir.⁴⁹⁸

İslâm Here

Editörlüğünü Nabeel Abdalhaqq'ın yaptığı, Cape Town merkezli aylık yayımlanan gazetedir.⁴⁹⁹

İslâmic Focus

Islamic Focus Dergisi'nin editörlüğünü Mohammed Badska yapmaktadır. İnternet sitesinden dergilere erişim ücretsizdir. Ayrıca dini içerikli aylık bültenler yayımlanmaktadır. İslâm hukuku, İslâm tarihi, biyografi, İslâm dininde aile ve evlilik, İslâm'da ticaret gibi konulara yer verilmektedir. Afrika kıtasının farklı bölgelerindeki enstitüler ve mescidlerle işbirliği yaparak ortaklaşa faaliyetler gerçekleştirmektedir. Ofisleri Port Elizabeth bölgesinde bulunmaktadır.⁵⁰⁰

⁴⁹⁸ “Advertise in the Islam The Way of Life”, *Newspaper Advertising*, <https://newspaperadvertising.co.za/view/Eastern-Cape/Port-Elizabeth/Newspapers/869-Islam-The-Way-Of-Life-Port-Elizabeth.html>, (Erişim: 26.05.2021).

⁴⁹⁹ “Islam Here”, *Muslim Directory*, http://www.muslim.co.za/publications/newspapers/islam_here_newspaper, (Erişim: 26.05.2021).

⁵⁰⁰ “Islamic Focus Issue: 145”, *Islamic Focus*, <http://islamicfocus.co.za/islamic-focus-issue-145/>, (Erişim: 26.05.2021).

İslâmic Times

Gazetenin yayımcılığını Faizal Sayed yapmaktadır. Cape Town'ın her bölgesinde dağıtılmaktadır. İslâm hayatı ve hukuku hakkında toplumu bilgilendirmek amacıyla yayım yapmaktadır.⁵⁰¹

Muslim Views

16 Aralık 1960 yılında basılmaya başlayan Muslim Views Güney Afrika'nın en eski Müslüman gazetesidir. İlk editörü Afrika güvenlik güçleri tarafından öldürülen İmam Abdullah Harun'dur. Söz konusu gazete yaptığı yayınlarla apartheid rejime karşı mücadele etmiş; bu nedenle 21 baskısı yasaklanmıştır. Gazetenin şuanki editörü Farid Sayed'dir.⁵⁰²

The Majlis

Majlisul Ulama of South Africa daha geniş kitlelere ulaşmak amacıyla The Majlis üzerinden yayınlarını paylaşmaktadır. Aylık basılan The Majlis tüm dünyaya dağıtılmaktadır. Gazetenin editörlüğünü Mevlana Ahmad Sadeq Desai yapmaktadır. 1939 yılında Port Elizabeth bölgesinde doğan bahsi geçen isim genç yaşta Miftah ul-ulum İlahiyat Okulu'nda Hanefi Hukuku üzerine eğitim almıştır. Port Elizabeth'e geri döndüğünde burada Jamiatul Ulema'yı kurdu. Daha sonra bu kurum Majlisul Ulama of South Africa (MUSA) ismiyle anılmaya başlamıştır. Mevlana Desai İslâm anlayışı ve yorumuna sıkı sıkıya bağlı kalmış; aşırı muhafazakâr bir söylem getirmiştir. The Majlis gazetesi Müslüman Gençlik gibi modern sesleri eleştiren yayımlar yapmaktadır.

⁵⁰¹ "Islamic Times", *Muslim Directory*, http://www.muslim.co.za/publications/newspapers/islamic_times, (Erişim: 26.05.2021).

⁵⁰² "Living Islam", *Muslim Views*, <http://muslimviews.co.za/category/livingislam/>, (Erişim: 26.05.2021).

3. Şî Hareketlerin Doğuşundaki Etkili Faktörler ve Oluşum Süreci

Güney Afrika’da politik İslâm’ın orijini 1950’li yılları işaret etmektedir. O zamana dek söz konusu ülkede Müslüman kesimi temsil eden dini liderler Muslim Judicial Council çatısı altında toplanan ve çoğunlukla sessiz, apolitik karaktere haiz kimseler şeklinde tanımlanmıştır.⁵⁰³ Nitekim her ikisi de 1950’li yıllarda kurulan Claremont Müslüman Gençlik Derneği (Claremont Muslim Youth Association) ve Cape Müslüman Gençlik Hareketi’nden (Cape Muslim Youth Movement) söz edilebilir. Bu hareketlerle daha önce uğradıkları adaletsizlikler için protestolar düzenleyen Müslümanlar ilk kez Güney Afrika’daki tüm sisteme karşı geliyordu. Ayrıca ülkede haksızlığa uğrayan kesim yalnızca Müslümanlar değildi; Güney Afrikalılar apartheid rejim tarafından zenci, Asyalı gibi sınıflandırmalara tabi tutuluyordu.⁵⁰⁴ Müslümanlar yalnızca kendileri için değil adaletsizliğe uğrayan tüm kesimler için siyaseten aktifleşmeye başlamıştı. Claremont Müslüman Gençlik Derneği’nin lideri Claremont’taki Masjid al-Jamia’nın imamı İmam Abdullah Haron’du. 1960 yılında yaşanan şiddet içermeyen protestoların yapıldığı esnada 69 Afrikalının polis tarafından yapılan müdahaleler akabinde hayatını kaybettiği Sharpeville Katliamı ve 1961 yılında yürürlüğe giren Yeni Cumhuriyet Anayasası’yla mevcut ırkçı uygulamaların resmileşmesi, ülke genelinde protesto gösterileri ve grevlerde artış yaşanmasına neden olmuştur. Bu esnada Cape’teki Müslümanlar 1961 yılında rejimin zulüm ve işkencelerine karşı İslâm’ın sosyal adaleti önceleyen prensiplerinden

⁵⁰³ Farid Esack, “Liberation, Human Rights, Gender and Islamic Law: The South African Case”, *Human Rights and Modern Application of Islamic Law*, der. R. T. Wogt-T. Lindholm, s. 169.

⁵⁰⁴ Tamara Sonn, “Middle East and Islamic Studies in South Africa”, *Review of Middle East Studies*, Cilt: 28, Sayı: 1, Temmuz 1994, s. 14.

yola çıkarak İslâmi Davet’i İmam Abdullah Harun liderliğinde kurmuşlardır. Bu olaylar ertesinde apartheid sistemini sona erdirmeyi hedefleyen Afrika Ulusal Kongresi (günümüz iktidar partisi) ve Pan-Africanist Congress’e 1962 yılında hükümet tarafından yasaklar konulmuştur. Böylece apartheid’e karşı gerilla savaşları ve sabotajlarla karşı konulmaya çalışılan bir döneme girilmiştir.⁵⁰⁵

İmam Harun, bu eylemlere destek veren ülke içerisindeki Müslümanların lideri konumunda bulunmaktaydı. Vaazlarında ırkçılığın İslâm tarafından yasaklandığını ifade ederek Müslümanları, Güney Afrika yönetimine karşı mücadele etmeye çağırmıştır. İmam Harun, bizzat üyesi olmamasına rağmen ülkedeki en büyük direniş örgütü olan Afrika Ulusal Kongresi’ne yoğun şekilde destek vermiştir. 1960 yılında Pan Africanist Congress’de (PAC) görevler almaya başlayan Haron yaptığı siyasette İslâm’ı rehber edinmişti. Bu bağlamda Claremont Müslüman Gençlik Derneği’nin haber bülteni *Islamic Mirror*’da Seyyid Kutub’un yanı sıra Müslüman Kardeşler liderlerinin siyasi makaleleri yayımlanmıştır.⁵⁰⁶

Güney Afrika yönetimi, İmam Harun’un faaliyetlerinden rahatsız olunca altmışlı yılların sonlarına doğru söz konusu kişinin çalışma alanlarını daraltmıştır. Ardından öylesi bir ortamda eşiyle Hacca gitmek üzere, bir zamanlar eğitim gördüğü Suudi Arabistan’a gitme kararı almıştır. Orada bulunan arkadaşının teklifiyle daha sonra Kahire’ye ve Londra’ya geçmiştir. Burada halkına para yardımı, öğrenciler için burslar ve örgüt için gerekli görevleri üstlenmiştir. Bu süreçte yaptığı görüşmeler, devletin

⁵⁰⁵ “South Africa bans African National Congress”, *African American Registry*, 4 Ağustos 1960, <https://aaregistry.org/story/south-africa-bans-african-national-congress/>, (Erişim: 17.05.2021).

⁵⁰⁶ Na’eem Jeenah, “Jihad is a Form of Struggle in the Resistance to Apartheid in South Africa”, *The Chimurenga Chronic*, 18 Eylül 2015.

muhbirleri tarafından izlenmekteydi. Güney Afrika'ya döndüğünde daha da bilinçlenmiş, ancak oldukça cesaretli hamleler yapmaya başlamıştı. Bir müddet sonra polisler mescide baskınlar yapmaya, sahip olduğu belgeleri ele geçirmeye çalışmıştır. Böylesi şartlarda yeniden Londra'ya gezi planlaması, 1969 yılında seyahat dönüşü polis tarafından tutuklanmasına neden olmuştur. Tutuklanma haberi Cape Town ve çevresindeki Müslümanlar üzerinde şok tesiri yaratmıştır.⁵⁰⁷

Haron'un gözaltındayken polis tarafından öldürülmesi Güney Afrika'daki İslâmi direnişin dönüm noktasını oluşturmuştur.⁵⁰⁸ Dahası söz konusu şahsiyetin Güney Afrika'da başlayan etkisi, zamanla Türkiye'ye kadar uzanmıştır. Özellikle orijinal ismi *Killing of The Imam* olan ve B. Desai ve C. Marney tarafından kaleme alınan *İmamın Öldürülüşü* isimli kitap, Türkçe'ye çevrildiğinde büyük ilgi görmüştür. Ayrıca bir dönem Müslüman gençliğin kahramanları arasına giren Haron'un hayatı tiyatro sahnelerine taşınmıştır.⁵⁰⁹ Söz konusu liderin vefatı, Güney Afrika'daki apartheid karşıtı Müslümanları daha örgütlü yapılanmalara itmiştir. Bu kapsamda 1969 yılında Cape Town'da Muslim Students Association (MSA) ve 1970 yılında Muslim Youth Movement (MYM) hareketleri ortaya çıkmıştır. MYM, Güney Afrikalı Müslümanları birleştirmek ve onların İslâmi miraslarını takdir etmelerini sağlamak, İslâmi eğitimi yoğunlaştırmak ve Kur'an'ın ruhunun daha net bir şekilde anlaşılmasını sağlamak cami ve tüm organizasyon faaliyetlerinin odak noktasıydı. Bu bağlamda Hz. Muhammed'in (asm) kişiliğini yeniden keşfetmek ve takip etmek ve nihayet Müslüman kadınları örgütün

⁵⁰⁷ Ursula Günther, "The Memory of Imam Haron in Consolidating Muslim Resistance in the Apartheid Struggle", *Journal for the Study of Religion*, Cilt: 17, Sayı: 1, 2004.

⁵⁰⁸ Na'eem Jeenah, 18 Eylül 2015, *a.g.m.*

⁵⁰⁹ İmam Abdullah Haron'un oğlu Prof. Dr. Muhammed Haron Botsvana Üniversitesi Teoloji ve Dinler Çalışmaları bölümünde çalışmalarına devam etmektedir.

ayrılmaz bir parçası haline getirmeyi hedeflemiştir.⁵¹⁰ MSA pasifliğini korurken MYM'nin dünyanın diğer bölgelerindeki siyasal İslâmi hareketlerden etkilendiği görülmüştür. MYM, İngiliz Hindistanı'na karşı Seyyid Ebü'l-A'lâ el-Mevdûdî tarafından İslâmi uyanışı başlatan ve daha sonra Pakistan'ın kurulmasıyla burada da teşkilatlanan; aynı zamanda İslâm devleti kurmayı hedefleyen Cemaat-i İslâmi Partisi'ne atıfta bulunarak İslâm'ın kapsamlı bir yaşam tarzı olduğunu ve siyasetin de bunun bir parçasını oluşturduğunu vurguladığı görülmüştür. MSA ve MYM üyelerinin 1979 yılında Humeyni'nin liderlik ettiği İslâm devriminden etkilendikleri görülsede bir süre sonra İran'a olan hayranlıkları azalmıştır.⁵¹¹ Nitekim MYM'nin sözcülüğünü yapan al-Qalam, 1979 yılında İran devrimini desteklemek adına bir miting düzenledi. Ayrıca MYM kitapçılarının raflarına ve okuma listelerine Ayetullah Humeyni, Ali Şeriatî ve İranlı mollaların eserleri eklendi. Ancak MYM'nin İran devrimine olan desteği zamanla taraftar kaybetmesine neden olmuştur.⁵¹² Bununla birlikte 1977 yılında MYM'nin İslâmi eğitim programlarına katılan ve söz konusu hareketin silahlı saldırılara sıcak bakmayan duruşundan ötürü hayal kırıklığına uğrayan Achmad Cassiem (Ahmet Kasım) bundan birkaç yıl sonra apartheide karşı kendi Şîî direniş örgütünü kuracaktır.⁵¹³

Diğer yandan 17 Haziran 1984 tarihinde The Call of Islam isimli hareket Adli Jacobs, Ebrahim Rasool, Shamiel Manie ve Farid Esack tarafından kurulmuştur. Bu isimlerden ilk üçü daha önce MYM ve onun öğrenci kanadı MSA saflarında aktifti. Farid

⁵¹⁰ Abdulkader Tayob, *Islamic Resurgence in South Africa: The Muslim Youth Movement*, Cape Town, UCT Press, 1995, s. 115.

⁵¹¹ Na'eem Jeenah, 18 Eylül 2015, *a.g.m.*

⁵¹² Tayob, 1995, *a.g.e.*, s. 107.

⁵¹³ Achmat Cassiem, *Leaders or leadership: A critique of the Muslim Judicial Council*, Cape Town, Qible Mass Movement, s. 3.

Esack ise Pakistan’da din eğitimi almış ve ulemayı kendi saflarına çekmek için başlatılan geniş proje kapsamında 1982 yılında MYM tarafından işe alınmıştır. Bahsedilen projenin İranlı mollaların önderliğindeki İran devriminin başarısından kaynaklandığını söylemek doğru olacaktır. Bu kapsamda MYM’den koparak oluşturulan bu hareket üzerinde 1980’li yılların başlarında dünya siyasetinde sosyo-politik gerçeklerin etkisi olduğu belirtilmektedir.⁵¹⁴ The Call of Islam’ın kurucu üyesi Farid Esack’ın şu ifadeleri söz konusu hareketin Güney Afrika’da apartheid yanlısı dışında kalan tüm kesimlere hitap ettiğini ortaya koymaktadır:

“Allah’ın söylediği bir Kur’ân ayeti vardır: "Kargaşa ve baskı kalmayıncaya kadar onlarla savaşın .." O halde deriz ki, bu aşamada temel görevimiz ırkçı kapitalizmi yıkmaktır; İslâm şu anda kamusal düzeyde böyle işliyor... İslâm’ın çağrısında hepimiz İslâm’a bağlı kalıyoruz ve şu anda İslâmımızın diğer (İslâmi olmayan) demokratik güçlerle yan yana mücadele etmek anlamına geldiğine inanıyoruz. ... Şimdi tavrımız her zaman din insanları merhamete ve adalete teşvik edebilir.”⁵¹⁵

Bununla birlikte Dangor’a göre, 1970 sonrası Güney Afrika’da İslâmi canlanma veya yeniden diriliş büyük ölçüde ülkedeki ve İslâm dünyasındaki belirli gelişmelerden kaynaklanmaktadır. Bu kapsamda dirilişçi ve modernist Müslüman düşünürlerin ve İslâm dünyasının farklı bölgelerindeki entelektüellerin etkisi yadsınmaz. Örneğin, Pakistan’dan Mevlana Mevdudi, İran’dan Ali Şeriatî, Mısır’dan Hasan el-Benna ve

⁵¹⁴ Tristan Anne Borer, *Challenging the State: Churches as Political Actors in South Africa, 1980-1994*, Notre Dame, University of Notre Dame Press, 1998, s. 47.

⁵¹⁵ Gorkeh Gamal Nkrumah, *Islam: A Self-Assertive Political Factor in Contemporary South Africa*, *Journal Institute of Muslim Minority Affairs*, 1989, Cilt: 10, Sayı: 2, s. 523.

Seyyid Kutub gibi isimlerin öğretileri Güney Afrikalı Müslümanlar tarafından takip edilmiştir. Ayrıca Fazlur Rahman ve İsmail el-Faruqi gibi önde gelen İslâm alimlerinin Güney Afrika'ya ziyaretleri Müslümanların zihin haritalarında değişmelere sebep olmuştur. Diğer yandan Güney Afrikalı Müslüman öğrencilere Mısır-Suudi Arabistan'daki Müslüman entelektüellere erişim ve onlarla etkileşim fırsatı sağlayan, böylece onların İslâmi vizyon ve misyonlarını genişletmelerine yardımcı olan denizaşırı İslâmi eğitim fırsatları sunulmuştur. Apartheid'in birçok kesimle birlikte Müslümanlara karşı uyguladıkları ayrımcı politikalara karşın İran Devrimi'nin yaşanmasıyla Güney Afrikalı Müslümanlara İslâmi bir rejim kurma olasılığına inanmaları için ilham vermiştir. Ayrıca ülkedeki mevcut Müslüman oluşumların medya ve yayın organları tarafından sıklıkla yapılan apartheid karşıtı propagandalar, Güney Afrikalı Müslümanlar için canlandırıcı bir etki yaratmıştır. Son olarak ülkenin Apartheid karşıtı Müslüman lideri İmam Haron'un gözetiminde hayatını kaybetmesi hükümete karşı ayaklanmaların şiddetlenmesine mahal vermiştir.⁵¹⁶ Dolayısıyla Güney Afrika Müslümanlarının siyasete katılımında hem ulusal hem de uluslararası gelişmelerden etkilendikleri açıktır. Bu bağlamda 1948 yılındaki gelişmelerin etkisi büyük rol oynamıştır. Nitekim apartheid 1948'de Güney Afrika'da devlet politikası haline gelmiştir. Bununla birlikte 1948 yılı İsrail'in kurulmasıyla başlayan; ancak günümüzde Filistin-İsrail arasında süren Arap-İsrail savaşlarının miladı kabul edilmektedir. Sonuç olarak MYM, The Call of Islam,

⁵¹⁶ Suleman Dangor, "The Muslims of South Africa: Problems and Concerns of a Minority Community", *Journal Institute of Muslim Minority Affairs*, Cilt: 13, Sayı: 2, 1992, s. 375-381.

Kible hareketleri Güney Afrika'da apartheid sistemi İslâm hukuku ve ahlakı açısından gayri meşru bir siyasi düzen olarak kınayan hareketler şeklinde görülmüştür.⁵¹⁷

3.1. Güney Afrika'da İlk Radikal Şîi Hareket: El-Cihad

İran İslâm Devrimi'nin yaşanması ve Afganistan'daki savaşın başlangıcından bu yana Güney Afrika'da Şia'ya mensup Müslümanlarda bir artış yaşandığı ve örgütlenme yoluna gidildiği belirtilmektedir.⁵¹⁸ Buradan hareketle söz konusu örgütlerin çoğunlukla 1980'li yıllarda var olduğunu söylemek mümkündür. Güney Afrika'da bulunan iki oluşumdan el-Cihad (Al Jihaad) ve Kible Hareketi (Qibla Mass Movement), İslâm Devrimi'nden etkilenme noktasında kendini açıkça gösteren Şii örgütlerdir. 1963 yılında sosyal hizmet grubu olarak kurulan Al Jihaad International Islamic Movement (el-Cihad Uluslararası İslami Hareketi) apartheid rejimin renkli şeklinde sınıflandırdığı Güney Afrikalıların yaşadığı 6. Bölge'nin 1966 yılında aniden yalnızca beyazlara -apartheid sistemde güçlü olan azınlık grup- tahsis edilmesiyle şekil değiştirmeye başlamıştır. Aşağıda daha ayrıntılı bir şekilde bahsedeceğimiz güçlü Müslüman aktivist, şair ve yazar Tatamkhlu Afrika, ırkçı rejim tarafından beyaz sınıfta değerlendirilerek toplumun diğer kesimlerine karşın sahip olduğu üstün hakları reddetmiş; baskı altındaki gruplarla dayanışma içerisinde siyahilerin yer aldığı kasabalarda el-Cihad emiri olarak gönüllü çalışmalarda bulunmuştur. Söz konusu örgütün tabanı 1977 yılında Langa'da kurulan Nurul İslam merkezidir. Sonraları 1980'li yılların ortalarında Guguletu'ya taşınan Al Jihaad Nyanga, Hanover Park, Kensington gibi Cape bölgesinin tamamında çalışmalarını yürütmüştür. Al Jihaad isimli oluşum Cape Town çevresinde eğitim vererek İslam

⁵¹⁷ Ebrahim Moosa, "South Africa: Muslim Leadership in Crisis", Afkar/Inquiry, Cilt: 1, Sayı: 5, Britain, 1984, s. 66-67.

⁵¹⁸ C.J.B. Le Roux - H.W. Nel., "Radical İslâmic Fundamentalism in South Africa An Exploratory Study", *Journal for Contemporary History* 23/2 (1998), s. 2.

hakkında haber bültenleri ve el kitapları yayınlamıştır. Yayımladığı metinlerinden birinden cihad, Müslümanların hem din kardeşlerinin hem de gayrimüslimlerin meşru müdafaalarına yönelik bir görev şeklinde tanımlanmıştır. Bu bağlamda cihad bir saldırı, fetih ya da emperyal yayılma maksadıyla verilen bir savaş olamaz; aksine zayıf ve çaresiz erkek-kadınları savunmak için soylu bir mücadele amacıyla yürütülebilir.⁵¹⁹

İran İslam Devrimi'nden önce 1967 yılında örgütlenen Al Jihaad'ın 1976 yılında bazı üyeleri apartheidle mücadele esnasında radikalleşmiştir. Böylece söz konusu örgüt Güney Afrika'da ırkçı yönetim karşısındaki Birleşik Demokratik Cephe (United Democratic Front)'nin bir parçası olmuştur. O dönemde Birleşik Demokratik Cephe'ye bağlı olan Güney Afrikalı Müslümanlar The Call of Islam, MJC ve Al Jihad altında gruplaşmışlardır.⁵²⁰ Apartheid döneminin Güney Afrika'sında kurulan en eski Müslüman organizasyonlarından biri olan el-Cihad, asıl olarak İsrail'e karşı yürütülen Arap savaşının bir parçası olmak istemiş; ancak bu amacına hiçbir zaman ulaşamamıştır. Bu kapsamda bahsi geçen örgüt, 1979 yılında İran'da devrimin gerçekleşmesinin akabinde Güney Afrika'da Ayetullah Humeyni ve İran'a sadık pozisyonda olduğunu bildiren tek oluşumdur. Bu bağlamda Al Jihaad üyeleri İran Devrimi ve devrim ideoloğu olarak bilinen Ali Şeriatî'den ilham almıştır. İran'dan etkilenilmesi sonucunda bahsi geçen örgütün lideri ve bazı üyeleri Şii mezhebini kabul etmiştir. Böylece İslam'ın daha özgürleştirici bir vizyonunu yakaladıklarına inanmışlardır.⁵²¹ Diğer yandan El-Cihad

⁵¹⁹ Matthew Palombo, "The Emergence of Islamic Liberation Theology in South Africa", *Journal of Religion in Africa*, Cilt: 44, 2014, s. 34.

⁵²⁰ Farid Esack, "Three Islamic Strands in the South African struggle for justice", *Third World Quarterly*, Cilt: 10, Sayı: 2, Islam & Politics, Nisan 1988, s. 474.

⁵²¹ Palombo'nun 15 Mart 2012 tarihinde Yusuf Mohamed ile Cape Town'da yaptığı görüşmeden aktarılmıştır. Bkz.: Matthew Palombo, *a.g.m.*, s. 35.

Suudi Arabistan, Libya ve İran'dan olmak üzere her yıl büyük fonlar almaya başlamış olsa da kendisini geliştirme noktasında yetersiz kalmıştır.⁵²² Sonradan Tatamkhlu olarak tanınan İsmail Joubert⁵²³ öncülüğünde ilan edilen el-Cihad hareketinin Guguletu'da merkezi bulunduğu zamanlarda Ayetullah Humeyni'nin posterinin asılı olduğu görülmüştür. 1980'li yıllar boyunca söz konusu hareket Güney Afrika'da tek Şii grup olarak tanınma adına kampanyalar yürütmüştür. Western Cape bölgesinde siyahilerin yaşadığı yerleşim yerlerinde faaliyet göstermektedir. Buna karşın söz konusu örgüt Güney Afrika'ya bağlılığını sürdürmekte ve ülke içindeki sorunların çözümünün Güney Afrikalılar tarafından sağlanacağını kabul etmektedir.⁵²⁴ Diğer yandan Kible Hareketi ve Hizbullah'ın yükselişe geçmesi el-Cihad'ın Güney Afrika'da önemli bir örgüt olma girişiminin başarısızlıkla sonuçlanmasına neden olduğu belirtilmelidir.⁵²⁵

Muhammet Fuat Nasif ismindeki Arap bir baba ile Türk bir annenin çocuğu olan Tatamkhulu Afrika, 7 Aralık 1920 tarihinde Mısır'da dünyaya gelmiştir. Bu aile 1923 yılında Güney Afrika'ya taşınmış; fakat Tatamkhulu Afrika anne-babasının ölümünden sonra Protestanlık mezhebine bağlı Metodist bir aile tarafından evlat edinilerek "John Carlton" adını almıştır. 1938 yılında okuldan ayrılan Tatamkhulu Afrika evlatlık olduğunu öğrenmiş ve 17 yaşındayken ilk kitabı Broken Earth'ü yazmıştır. Bahsedilen kitabı İngiltere'de 3 yıl sonra yayımlanabilmiştir. Bahsi geçen kişi İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Güney Afrika Ordusu'na yazılarak Tobruk'a gitmiştir. Naziler tarafından İtalya ve Almanya'daki savaş esiri kamplarında tutsak olarak tutulmuştur. Savaşın bitiminden sonra Etiyopya'ya giderek burada üçüncü ismi olan

⁵²² C.J.B. Le Roux - H.W. Nel., *a.g.m.*, s. 3.

⁵²³ "Afrika, Tatamkhulu", *Encyclopedia.com*, (Erişim 10.11.2020).

⁵²⁴ Farid Esack, *a.g.m.*, s. 488.

⁵²⁵ Roux -Nel., *a.g.e.*, s. 6

“Jouza Joubert’i” almıştır. Sonrasında Güney Afrika’ya dönen ve ırkçı hükümet tarafından “beyaz” olarak sınıflandırılan Joubert, 1964 yılında Müslüman olmuş ve adını “İsmail Joubert” şeklinde değiştirmiştir. Müslüman olması dolayısıyla Apartheid rejim onu beyaz olmasına rağmen “renkli” kategorisinde değerlendirmiştir.⁵²⁶ Söz konusu rejimin uyguladığı bu politikayla beyazların dışındaki kesimler sosyal, siyasi, ekonomik bakımdan sınırlandırılıyor; her türlü hakları ellerinden kolaylıkla alınabiliyordu. Buna karşın İsmail Joubert 1967 yılında Güney Afrika’da el-Cihad adıyla bilinen militan İslâm örgütünü kurarak ırkçılığa ve Apartheid rejime karşı çalışmalar yürütmüştür. 1984 yılında Al Jihaad’ın bünyesinde bir eylem birimi meydana getirilmiştir. Örgütün söz konusu birimi Afrika Ulusal Konseyi’ne bağlı Nelson Mandela tarafından kurulmuş Umkhonto we Sizwe askeri güçlerine katılmıştır. İsmail Joubert ve Yusuf Muhammed gibi Al Jihaad’ın önemli isimleri de bahsedilen askeri güce dahil olmuştur. Böylece İsmail, hayatının sonuna kadar kullanacağı Afrika kabilelerinden Xhosa’nın dilinde “büyükbaba Afrika”, “dede Afrika” anlamına gelen “Tatamkhulu Afrika” ismini almıştır. Yürüttüğü siyasi çalışmalar nedeniyle terörist ilan edilen bu şahıs, 1987 yılında tutuklanarak hapse girmiş ve 5 yıl süresince yazı yazması, halka hitap etmesi yasaklanmıştır. Tatamkhulu Afrika yasağa uymayarak hapiste de yazmaya devam etmiştir. Nelson Mandela’yla aynı koğuştan paylaştığı mevzu bahis kişi, 1992 yılında serbest bırakılmış ve 82. doğum gününden 16 gün sonra 7 Aralık 2002 tarihinde geçirdiği trafik kazası nedeniyle vefat etmiştir. Tatamkhulu Afrika, arkasında dört roman, iki

⁵²⁶ “Nothing’s Changed Tatamkhulu Africa”, *The Wellington Academy*, <https://wheninromeeng.files.wordpress.com/2017/09/nothings-changed.pdf>, (Erişim: 17.05.2021).

tiyatro oyunu ve Şiirleriyle sayısız eser bırakmıştır.⁵²⁷ Tüm bu gelişmelerin neticesinde Güney Afrika'daki Müslümanlar arasında yayılan Şii karşıtlığı nedeniyle Al Jihaad Şii köktendinci bir örgüt şeklinde lanse edilmiştir. Ancak söz konusu örgütün bir İslam devleti kurma hedefinin olmadığı açıkça belirtilmelidir. Dolayısıyla bu yaklaşımın doğru olmadığı; mevzu bahis hareketin Güney Afrika'nın bağımsızlık mücadelesine katkı verdiği ifade edilebilecektir.

3.2. Şii-Selefi Kutuplaşması

Günümüz dünyasında mezhepsel farklılıklardan doğan anlaşmazlıklar ve sonrasında meydana gelen çatışma ortamına birçok örnek vermek mümkündür. Gerek uluslararası ilişkiler camiasından gerekse dini alanda çalışmalarını yürüten uzmanlar tarafından yapılan yorumlar, gün geçtikçe Müslümanların kendi içlerinde yaşadıkları gruplaşmanın artacağı ve daha büyük sorunlara mahal vereceği yönündedir. Bu bağlamda Sünni radikal eğilimin destekçisi Suudi Arabistan ve Şia'nın hamili İran meselenin iki ana aktörüdür. Bu çalışma sonucunda İran'ın dış siyasetinde mezhepleri bir araç niteliğinde kullanmaya başvurmaktan çekinmediğini; hatta bunu yapmakta ustalaştığını söylemek mümkündür. Bu durum dini görüş farklılıklarına sahip grupların iyi bir biçimde analiz edilmesi ve uluslararası aktörler tarafından hangi şekillerde gündeme gelineceklerinin bilinmesi açısından önemlidir. Dolayısıyla kimlik çalışmalarıyla grupların tarihsel-kültürel geçmişleri irdelenerek günümüze kadar buldukları ve yayıldıkları coğrafyalarla birlikte diğer milletler veya dini gruplarla olan ilişkilerinin ele alınması, geleceği okuyabilmenin önünü açacaktır.

Güney Afrika'da bulunan Müslümanların çoğunluğu Cape'te yaşamaktadır. Ülkede Selefi düşüncenin açıkça yayılmasında en aktif şahıs 2002 yılında Yemen'deki Darul

⁵²⁷ "Tatamkhulu Afrika", *Prezi*, https://prezi.com/q_kkcavakv9l/tatamkhulu-afrika/, (Erişim: 17.05.2021).

Hadis'ten mezun olan Jameel Adam Muhammed'dir. Söz konusu kişinin dini alandaki faaliyetleri Cape'te Selefi düşünceye olan ilginin canlanmasına ivme kazandırmıştır. Jameel liderliğindeki Ehl-i Sünnet Cemiyeti üyeleri Cape'te yaygın olan Nakşibendilik, Kadirilik ve Ticaniyye gibi sufi tarikatların uygulamalarını baltalamaya yöneliktir. Bu kapsamda ülkede kabul gören yeni Selefilik daha çok Mitchell's Plain ve Lansdowne'da varlık göstermektedir. Buna ilaveten Jameel'in Selefi öğretileri yayma girişimlerinden önce Güney Afrika'da Selefi söylemi başlatma noktasında önemli şahsiyet Mısır'da El-Ezher'den mezun olan Faaik Gamieldien'dir. Bahsi geçen kişi ümmetin birliğine yönelik verdiği önemden dolayı kendisini doğrudan Selefi olarak tanımlamaktan ziyade Selefilerle birçok ortak noktası olduğunu beyan etmektedir. Gamieldien'in bazı geleneksel uygulamaların İslam diniyle tezatlık oluşturmasına rağmen Müslümanlar tarafından dini uygulamalar şeklinde anlaşılacağına yönelik eleştirileri, ülkedeki sufi gruplar tarafından büyük tepki çekmiş ve Vahhabi olduğu için eleştirilmiştir. Diğer taraftan Cape bölgesinde siyahilerin yaşadığı kasabalarda faaliyetlerde bulunan Medine Üniversitesi mezunu Ismail Gqamane gibi birçok Selefi alim vardır. Gqamane İslam davasını Güney Afrika halkının ekonomik yönden güçlü olmasına dayandırır; böylece Suudi Arabistan'ın yanı sıra Libya İslami Çağrı Toplumu'ndan olduğu gibi dışarıdan destek almaktadır.⁵²⁸

Güney Afrika'da Suudi alimlerden oluşan bir komite tarafından yayımlanan fetvada, Müslümanlara Sufilerle yakın arkadaşlık etmemeleri ve onların camilerinde ibadet etmemeleri öğütlenmiştir. Bugün gelinen noktada Güney Afrika ulemasının çoğunun dini doktrinler mevzu bahis olduğunda Suudi alimlere bağlı olması Sufiliğe olan ilginin azalmasına neden olmaktadır. Suudi Arabistan çeşitli ülkelerde Selefi akımı yaymak

⁵²⁸ Yunus Dumbe, "Salafism and its Impact on Sufi Movements in the Cape", *Annual Review of Islam in Africa*, Sayı: 10, 2008-2009, s. 26.

maksadıyla öğrencilere burs imkânı tanımaktadır. 2016 yılı verilerine göre söz konusu ülke üniversitelerinde okuyan 12.728 Afrikalı öğrenci bulunmaktadır. Devrim sonrası İran'ın aynı yöntemle Afrika kıtasına yönelmesi Suudi Arabistan'ı büyük ölçüde rahatsız etmektedir. Suudi Arabistan'ın tasavvufa karşı sert tutumu ve sufi tarikatlara yönelik eleştirileri, İran'ın Sünnilerin çoğunlukta olduğu ülkelerle Sufilerle yakınlık kurmasını kolaylaştırmaktadır. Söz konusu devletlerin yumuşak güç enstrümanlarıyla Selefilîği ve Şiilîği yayma gayeleri sonrasında sert güç unsurlarını devreye sokması siyasi-ekonomik çıkarlara erişmek maksadıyla çeşitli bölgelerde kaos ortamının yaşanmasına sebebiyet vermektedir.

Dış politikasını darda kalan Müslümanların savunuculuğunu üstlenen bir misyona sahip olmasına dayandıran fakat bunu çıkarları doğrultusunda kullanan İran, aynı zamanda Şifileştirme faaliyetlerini kıtanın en güçlü devleti olan Güney Afrika Cumhuriyeti'nde 1970'li yıllarda aktive etmiştir. Aynı zamanda iki ülke arasındaki ilişkiler mercek altına alındığında Tahran'ın kıtanın en güçlü ekonomisine sahip ülke konumundaki Güney Afrika'ya yönelik ilgisinin oldukça yüksek olduğu anlaşılmıştır. Diğer taraftan İslam Cumhuriyeti'nin devrim ihracına ne denli sıkı sıkıya bağlı olduğu Afrika kıtasının ekvatorundan en uzak noktasında Şia adının nasıl anıldığıyla anlaşılabilir. Bu bağlamda bir sonraki başlıkta ele aldığımız Qibla Mass Movement örnek olarak gösterilebilir. İran devleti uluslararası ambargoların etkisini en aza indirmek için doğal kaynaklarından faydalanmak istediği Afrika ülkelerini Batı karşıtlığı söylemiyle yanına çekme çabası içerisinde. Benzer durum Suudi Arabistan için de geçerlidir. Nitekim Suudi Arabistan'ın eski Petrol Bakanı Khalid el-Falih İran'ın Güney Afrika'daki etkisini kırmak için Güney Afrika'ya 2028 yılına kadar günde 300.000 varil petrol üretecek dev bir rafineri kurma sözü vermiştir. Ekonomik yardımların ve işbirliklerin yanı sıra Suudi Arabistan ve İran dini alanda yaptıkları faaliyetlerle Güney Afrikalılarla yakınlık kurmaya çalışmaktadır. Fakat İran'da yaşanan devrimi Güney Afrika'da

gerçekleştirmek isteyen Kible Hareketi İran'dan aldığı destek dolayısıyla kurulmasından kısa bir süre sonra ülke Müslümanlarından büyük tepki çekmiştir. Dahası Güney Afrikalı Şii ve Sünni Müslümanlar birbirlerini kafir olarak nitelendirerek çatışmıştır. Güney Afrika'da Müslümanlar arasındaki kutuplaşmaların varlığından bahseden Osmanlı alimi Ebubekir Efendi'nin torunu Hişam Nimetullah, dinin siyasi erkler için kullanılmasının önüne geçilmesini söylemektedir. Güney Afrikalı Müslümanlar mevzu bahis olduğunda ise anlaşmazlıkların sorumluluğunun tek bir dini grup-mezhebe yüklenemeyeceğini ifade etmiştir.⁵²⁹ Bu anlamda Güney Afrikalı Müslümanların Suudi Arabistan ve İran gibi devletlerin dini alanda gerçekleştirdikleri faaliyetleri gücünü maksimize etmek için yürüttükleri siyasetin bir parçası konumunda kullandıkları hususunda bilinçlenmesi gerekmektedir.

3.3. İran Devrimi'nden Sonra Güney Afrika'da Şiilik: Kible Hareketi

Temmuz 1981 tarihinde Cape'te kurulan Kible hareketini el-Cihad'dan ayıran en önemli husus Güney Afrika'da İslâm devleti kurma iddiası ve hedefidir. Bu bağlamda Kible Hareketi, baştan itibaren kendisini İran Devrimi'yle özdeşleştirmiş ve ana hedefi olarak İslâmi bir devlet kurma maksadı taşımıştır. Bu maksatla Müslümanlar için bir kitle hareketi olarak tasarlanmıştır. Söz konusu örgüt Güney Afrika Müslüman Gençliği'nin İran devrimini karşılarken gösterdiği coşkunun bir ürünüdür. İran'da kurulan İslami rejimin emperyalizm karşıtı söylemleri Güney Afrika'da Kible takipçilerinin geniş bir kitleye ulaşmasını sağlamıştır. Ancak mevzu bahis hareket "Ne doğu ne batı yalnız İslam" sloganıyla İran modelinde hareket ederek apartheide karşı savaşan diğer unsurlarla bağlantı kurmayı reddetmiştir. Çünkü bağımsızlık mücadelesinin İslam dışı unsurlarla

⁵²⁹ Bkz. Ek-1.

lekelendiği algısını benimsemişlerdir.⁵³⁰ Bununla birlikte 1985 yılında Güney Afrika uleması Şiileri kafir olarak nitelendirerek kınamaya başlamış; fakat o zamana kadarki geçen süreçte İslam Cumhuriyeti yanlısı lobi ülkedeki yerini sağlamlaştırıldığı için olumsuz yönde etkilenmemiştir. Nitekim bahsi geçen gruplaşmalar akabinde 1985 yılının ramazan ayında Güney Afrikalı Müslümanlar arasından geleneksel dini düzenin destekçileri ile Kible arasında çatışmalar yaşanmıştır. Bu olaylar sonucunda Western Cape bölgesinde şiddetli bir şekilde ortaya çıkan Şii karşıtı lobiye karşın Kible zeminini korumayı başarmıştır.⁵³¹

Kible'nin kurucusu Pan Africanist Congress'le ilişkili olarak yürüttüğü faaliyetler dolayısıyla meşhur Robben Adası'ndaki hapisanede on yılı geçirmiş ve asıl mesleği öğretmenlik olan Achmad Qassiem'dir. Kible hareketi düşünce temellerini İslâm'ın emirleri üzerine kurulduğunu savunmaktadır. 1987 yılında Kible'nin ilk yayınları arasında yer alan "A Tribute to a Martyr" başlıklı 16 sayfalık metin ve sonrasında basılan "The Concept of Obedience" başlıklı 13 sayfalık metinde cihad ve bu yolda şehit olma vurgusu dikkat çekmektedir.⁵³² Bunların yanı sıra söz konusu hareket tarafından daha birçok broşür basılmıştır. Örneğin "Trojan Horse: For What Crime Were They Killed" isimli broşürde 1985 yılında üç gencin polisin elinde öldürülmesi sorgulanmıştır.⁵³³ Kible "Every Day is Ashura, Every Place is Karbala (Her Gün Aşure Her Yer Kerbela)" adıyla

⁵³⁰ Farid Esack, *a.g.m.*, s. 484.

⁵³¹ Farid Esack, *a.g.m.*, s. 484.

⁵³² Bu metinler Muhammed Haron'un eserinde açıklanmaktadır. Bkz.: Muhammed Haron, *Muslims in South Africa: an annotated Bibliography*, Cape Town, South African Library in association with Center for Contemporary Islam, 1997, s. 166-167.

⁵³³ Shamil Jeppie, "Amandla and Allahu Akbar: Muslims and Resistance in South Africa c. 1970-1987", *Journal for the Study of Religion*, Cilt: 4, Sayı: 1, 1991, s. 4.

bastığı broşürle Hz. Muhammed'in torunu Hüseyin'in Kerbela'da Yezid tarafından nasıl acımasızca öldürüldüğünü Güney Afrikalı Müslümanlara hatırlatmak istemiştir. Ayrıca Achmad Cassiem ve diğerlerinin nasıl gözüne alındığından bahseden “Mujahidin of Azania (Azanyalı Mücahidler)” ve “Death to Apartheid (Apartheide Ölüm)”, “One Oppressor, One Bullet (Bir Kurşun, Bir Zalim)” gibi dağıtılan yayınlardan görüleceği üzere Kible silahlı mücadeleyi sürdürme hususunda kararlı bir duruş sergilemiştir.⁵³⁴ Bu bağlamda İslâm'ın ırk ayrımcılığına karşı olduğunu belirten Kur'an ve hadisler Kible'nin referans gösterdiği temel argümanlardandır.⁵³⁵

Kible kendisini Güney Afrika bağlamında Kur'an ayetlerini yeniden yorumlayarak karakterize etmiştir. Bu geleneksel bir eğitim görmemiş fakat yorumlama yetisi yüksek Cassiem tarafından bağlama uygun gördüğü ayet ya da ayetler dizisini Kur'an'dan çıkararak Güney Afrika'nın sosyo-politik ortamına uyarlamaya çalışan rasyonel çabasından ileri gelmekteydi.⁵³⁶ Nitekim 1985 yılında “Dimensions of the Kalimah” başlıklı 43 sayfalık metinde Kur'an ayetlerine dayalı zorlayıcı bir mantığın var olduğu görülmektedir. 1990 yılında buna benzer 3 metin Kible tarafından tamamlanarak yayımlanmıştır. Söz konusu yayınların tamamı Silk Road International Yayıncıları ve Distribütörleri tarafından basılmıştır. Bu yayınevi, Cape Town şehir merkezinde bulunmakta ve Sünni okulun üyeleri olan Cape Townluların aksine Şîi okuluna bağlı olan

⁵³⁴ Azania kelimesi Güney Afrika'daki ezilenleri belirtmek amacıyla alternatif olarak kullanılmıştır.

⁵³⁵ Bkz.: Achmad Cassiem, *Intellectual roots of the oppressed and Islam's triumph over Apartheid*, Cape Town, Silk Road International Publishers & Distributors, 1992.

⁵³⁶ Muhammed Haron, “Qibla Mass Movement and its Leadership: Engaging with the Quran in an African Setting”, 10th International Conference on Quranic Researches Qum, Iran, 21 Nisan 2017, s. 25.

bir İranlıya aittir. Bu okullarla ilgili olarak Achmad bölünmelerin nedenlerini hiçbir zaman açıklamamıştır. Bu konudaki sessizliği dolayısıyla Muslim Judicial Council gibi Müslüman kurumlar tarafından eleştirilerek Şîî olmakla suçlanmıştır. Kible lideri Achmad Cassiem'in Şîîlerin takiyye davranışını sergilemiş olması kuvvetle ihtimaldir. Cassiem, Al Jihad lideri İsmail Joubert'in (Tatamkhulu Afrika olarak da bilinir) aksine Şîî olduğunu asla iddia etmemiş ya da itiraf etmemiştir.⁵³⁷ Bahsedilen yayınevi Silk Road tarafından 1993 yılında basılan "The begging bowl: Hunger, starvation, malnutrition & Muslims" başlıklı 78 sayfalık monografide Achmad Cassiem, ezilen topluluklar arasında yaygın olan suç işleme sorununun insan tecrübesinin bir sonucu olduğunu ve böylesi toplumlarda bu sorunun değişmeyeceğini savunmuştur. Metin boyunca tartışmaları desteklemek için Cassiem, Müslüman düşünceye eğilen Kanada merkezli ve İranlı Crescent International'ın yanı sıra İran gazetesi Tehran Times'a atıfta bulunmuştur.⁵³⁸

Farid Esack Kible'nin 3 belirgin özelliğinin olduğunu ifade etmektedir. Birincisi İslâm'da din ile devlet arasında bir ayırım olmadığına yönelik kabulü; ikincisi cihadın sürekliliğinin vurgulanması ve üçüncüsü sosyo-ekonomik konulara ilişkin Kur'an'ın kapsamlı bir rehber olduğuna yönelik inancıdır.⁵³⁹ Diğer yandan Kible'nin ideoloğu olan ve olmaya devam Cassiem Kur'an'dan faydalanarak yaptığı çalışmalarında Allama

⁵³⁷ Muhammed Haron, "Qibla Mass Movement and its Leadership: Engaging with the Quran in an African Setting", 10th International Conference on Quranic Researches Qum, Iran, 21 Nisan 2017, s. 25.

⁵³⁸ Achmad Cassiem, *The begging bowl: Hunger, starvation, malnutrition & Muslims*, Cape Town, Silk Road International Publishers, 1993.

⁵³⁹ Farid Esack, "Contemporary Religious Thought in South Africa and the emergence of Quranic Hermeneutical Notions", *Islam and Christian-Muslim Relations*, Cilt: 2, Sayı: 2, 1991, s. 206-226.

Abdullah Yusuf Ali'nin İngilizce dilindeki tercümesinden faydalanmaktadır.⁵⁴⁰ Ayrıca Güney Afrika'nın çok kültürlü ortamı Kible'nin daha çok İran devriminin evrensel eşitlikçi söylemlerinden beslenmesinde etkili olmuştur.⁵⁴¹ Nitekim bahsedilen hareketin ana sloganı “One solution, Islamic revolution! (Tek çözüm, İslâm devrimi!)”ndan görüleceği üzere İslâm devriminin sloganları sıklıkla kullanılmaktadır. Bu söylem 1994 yılında yapılan ilk demokratik seçimlerden sonra dahi duyulmuştur.⁵⁴² Bunlara apartheid karşıtı söylemlerin de eklenmesiyle Kible direnişinin fikirleri tam olarak yansıtılmaktaydı. Kible Hareketi'nin lideri Achmad Cassiem Devrim İdeolojileri isimli kitabında şu ifadeleri kullanmıştır:

“Adalet ekseninde dönmeyen hiçbir toplumsal düzen hayatta kalmaya uygun değildir. İslâmi ideolojinin rehberliğinde ezilenlerin asgari talebi, adil bir sosyal düzendir. Adil bir toplumsal düzenden daha azı ihanettir; bugüne kadar ezilen halka ve onların şanlı şehitlerine ihanettir. Cihadın özü fedakârlıktır ve bu gereklidir. Çünkü bir devrimci, yalnızca devrimci retoriğin savunucusu değil aynı zamanda baskıcı ve sömürücü düzeni yok etmek ve ortadan kaldırmak için

⁵⁴⁰ Bkz.: C. du P. le Roux-Igbal Jhazbay, “The Contemporary Path of Qibla Thought: A Hermeneutical Reflection”, *Journal for Islamic Studies*, Cilt: 12, 1992, s. 84-100.

⁵⁴¹ Anneli Botha, “PAGAD: A Case Study of Radical Islam in South Africa”, *Terrorism Monitor*, Cilt: 3, Sayı: 17, <https://jamestown.org/program/pagad-a-case-study-of-radical-İslâm-in-south-africa/>, (Erişim: 18.05.2021).

⁵⁴² Na'eem Jeenah, “PAGAD: Fighting fire with fire”, *Impact International*, Cilt: 26, Sayı: 9, 1996, s. 9; Uta Lehmann, “The Impact of the Iranian Revolution on Muslim Organizations in South Africa during the Struggle against Apartheid”, *Journal for the Study of Religion*, Cilt: 19, Sayı: 1, 2006, s. 25.

savaşan kişidir. Bu nedenle devrimci ismine layık olanlara karşı yapılan tehdit ve şantajları bir yana onları ölüm bile etkilemez.”⁵⁴³

Intellectual roots of the oppressed and Islam’s triumph over Apartheid (Ezilenlerin Entelektüel Kökleri ve İslâm’ın Apartheid Karşısındaki Zaferi) adlı kitabında Achmad Cassiem, İslâm’ın Güney Afrika’daki ezilen halkın entelektüel köklerinin ayrılmaz bir parçası olduğunu vurgulamıştır. Bu bağlamda İslâm’ın etkisinin siyasal kölelerin ve kölelerin gelişiyle başladığını; fakat Güney Afrika’da Müslüman kesimin varlığının zalimler tarafından her zaman için göz ardı edildiğini savunmuştur.⁵⁴⁴ Fakat Kible Müslümanların yüzyıllar önce Güney Afrika’ya geldiklerinden beri ülkede ezilen mazlum halkın bir parçası olduğunu vurgulasa da kendisini Güney Afrika’daki ezilen çoğunluğun bütünüyle ilişkilendirmeyi başaramamıştır. Nitekim Kible Müslüman olmayan Güney Afrikalarla işbirliğinden uzak durmuş; dahası apartheide karşı mücadelenin İslâmi olmayan unsurlar tarafından lekelendiği algısını taşımıştır.⁵⁴⁵ Bu kapsamda Güney Afrika’da İslâm devleti kurma noktasında Mevdudi ve Seyyid Kutub’dan etkilenen Cassiem, Güney Afrika’da baskıya karşı direnen Müslümanlar’ın yanı sıra diğer coğrafyalardaki Müslümanların da aynı tavır içerisinde olduğunu vurgulamıştır. Nitekim Cassiem:

⁵⁴³ Achmad Cassiem, *Quest for Unity*, Cape Town, Silk Road International Publishers, 1992, s. 68

⁵⁴⁴ Achmad Cassiem, *Intellectual roots of the oppressed and Islam’s triumph over Apartheid*, Cape Town, Silk Road International Publishers & Distributors, 1992, s. 9.

⁵⁴⁵ Farid Esack, “Three Islamic Strands in the South African Struggle for Justice”, *Third World Quarterly*, Cilt: 10, Sayı: 2, 1988, s. 484.

“Müslümanların tarihi kayıtları, sömürgeciliğe karşı en büyük direnişin Müslümanların yaşadığı ülkelerde yaşandığını göstermektedir. Ve çağdaş durumda, süper güçlere karşı başarılı bir şekilde ayaklananlar yine İran, Afganistan, Filistin ve Lübnan’daki Müslümanlardır.”⁵⁴⁶

Kible hareketine yönelik en büyük eleştiri, Müslümanların nüfusun yüzde ikisinden daha azını oluşturduğu bir ülkede bu devrimin nasıl gerçekleşeceğini açıklamamasından kaynaklanıyordu.⁵⁴⁷ Diğer taraftan Kible radikal duruşu ve dini kurumlara yönelik sert tutumları nedeniyle Güney Afrikalı Müslüman toplum içerisinde hiçbir zaman popüler konuma ulaşamamıştır. Dolayısıyla The Call of Islam’ın başarısı Güney Afrika ulemasını yanına çekme başarısından kaynaklanırken Kible bunun tam tersi bir şekilde hareket ederek Müslümanlardan yeterli desteği alamamıştır. Buna ilaveten İran İslâm Cumhuriyeti ile kurduğu ortaklık söz konusu örgütün hedeflediği desteği alamamasının bir başka nedeni olarak ifade edilebilecektir. Aynı zamanda Kible’nin devrimci duruşu ANC ile Ulusal Parti arasındaki müzakerelere karşı çıkmasına neden olmuş; bu bağlamda Nelson Mandela hükümetinin apartheid rejime karşı zafer kazanarak başa geldiği 1994 ve sonrasında 1999 yılındaki demokratik seçimlerde Müslümanları boykot etmeye çağırmıştır.⁵⁴⁸ Böylece Kible hareketi Güney Afrika’da ırkçı rejimin değişmesinden sonra Müslümanlar arasında siyasete katılımı küfür olarak gören ve

⁵⁴⁶ Achmad Cassiem, *Intellectual roots of the oppressed and Islam’s triumph over Apartheid*, Cape Town, Silk Road International Publishers & Distributors, 1992, s. 9.

⁵⁴⁷ Farid Esack, 1988, *a.g.m.*, s. 474.

⁵⁴⁸ Sindre Bangstad, “Hydra’s Heads: PAGAD and Responses to the PAGAD Phenomenon in a Cape Muslim Community”, *Journal of Southern African Studies*, Cilt: 31, Sayı: 1, 2005, s. 200.

siyasete katılımı Müslümanların iyi birer vatandaş olabilmesi için destekleyen tarafların oluşmasına etki etmiştir.

Kible kurduğu yakın ilişkiler dolayısıyla Pan Afrikanist Congress (PAC) üyelerinin Libya, İran ve Sudan'daki askeri eğitime tabi tutulmasının önünü açmıştır. Bu kapsamda Kible aynı zamanda PAC'tan da etkilendiğini söylemek mümkündür. Nitekim Kible Lideri Cassiem'a göre Kible bir kitle hareketidir. Ona göre apartheide karşı kurtuluş mücadelesine katılan partilerden hiçbiri İslâmi bir perspektife hizmet etmemekteydi. Bu nedenle Kible Güney Afrika'daki bu boşluğu doldurmaktaydı.⁵⁴⁹ Aynı zamanda söz konusu hareket Apartheid'e karşı var olan silahlı mücadelenin bir parçası olma yoluna girmiştir. Bu kapsamda Kible'nin PAC'a siyaseten verdiği destek karşılığında PAC'ın askeri kanadı olan The Azanian People's Liberation Army (APLA) tarafından Kible üyelerine 1985 yılında askeri eğitim verildiği bilinmektedir.⁵⁵⁰ Bahsedilen politik bağlılıkla birlikte Kible dışarıda İran ile oldukça yakın ilişkiler geliştirmiş ve finansal destek görmüştür. Bu kapsamda Kible'nin Şîi kimliği hakkında şu bilgiler paylaşılmaktadır:

“İranlı Şîi köktencilüğünün bir parçası olan Kible, siyasi ve İslâm yanlısı bir cihadı desteklemektedir. Örgüt İsrail karşıtı bir duruşa sahiptir. Kible'nin Şîi radikalizmi, Cape Town'daki genel olarak muhafazakâr ve

⁵⁴⁹ Ashwin Desai, *The Cape of Good Dope? A Post-apartheid Story of Gangs and Vigilantes*, Durban, Centre for Civil Society School of Development Studies, 2004, s. 5.

⁵⁵⁰ Tom Lodge, *Insurrectionism in South Africa: The Pan-Africanist congress and the Poqo movement 1959-1965*, (Doktora Tezi, University of York, 1984), 22.

apolitik olan (çoğunlukla Sünni) Müslüman cemaatle keskin bir tezat oluşturmaktadır.”⁵⁵¹

Kible'nin ülke içerisinde yarattığı ideolojik ve manevi ortamın Aralık 1995 tarihinde PAGAD isimli örgütün kurulmasına neden olduğu görüşü mevcuttur.⁵⁵² Bahsi geçen örgüt ile Kible'nin yakın ilişkileri bulunmaktadır. PAGAD'ın lideri Abdüsselam İbrahim'dir. Söz konusu örgüt terör eylemleriyle anılmaktadır.⁵⁵³ Fakat PAGAD'ın asıl ortaya çıkma nedeni yüksek suç oranına sahip Batı Burnu'ndaki başta uyuşturucu çetelerine karşı mücadele vermektir. Bu nedenle söz konusu örgütün ortaya çıkışında apartheid sonrası dönemde Güney Afrika'nın suç olaylarıyla baş edememe durumu etkili olmuştur. PAGAD'ın ilk halka açık faaliyeti, Mayıs 1996 tarihinde Cape Town'da parlamentoyu protesto etmek maksadıyla düzenlediği yürüyüştür. Bu kapsamda PAGAD yetkililerin uyuşturucu ticaretine karşı 60 gün içinde etkili tedbirler almasını talep etmiştir. Taleplerine devlet tarafından yanıt verilmemesi dâhilinde meseleleri kendilerinin devralacaklarına dair uyarılarda bulunulmuştur. Mevzu bahis yürüyüşe MJC'nin önde gelen isimleri ve Kible lideri Achmad Cassiem da katılım göstermiştir. Aralık 1996 tarihinde PAGAD'ın Athlone Stadyumu'nda düzenlediği buluşmaya 10.000'den fazla taraftarın katıldığı gözlenmiştir. Bu bağlamda PAGAD'ın ülkenin dini

⁵⁵¹ US Department of State, *Annual Report on International Religious Freedom 2004* (Washington: U.S. Government Printing Office, 2005), 106.

⁵⁵² Anneli Botha, *a.g.m.*

⁵⁵³ US Department of State, *Annual Report on International Religious Freedom 2000* (Washington: U.S. Government Printing Office, 2000), 106.

kurumlarının desteğini aldığına dair net kanıtlar bulunmaktadır. Nitekim MJC'nin başkanı Shaikh Nazeem Mohamed Athlone Stadyumu'nda görülen isimler arasındaydı.⁵⁵⁴

Ağustos 1996'da PAGAD'ın militan bir örgüte dönüştüğünü gösteren olaylar başlamıştır. Nitekim uyuşturucu satıcısı olduğu iddia edilen Rashaad Staggie'nin evine bir yürüyüş düzenlenmiş; bu yürüyüş Staggie vurularak öldürülmesi ve ardından vücudunun yakılmasıyla sona ermiştir.⁵⁵⁵ Bununla birlikte PAGAD üyeleri tarafından PAC'ın silahlı kanadı olan Azan Halk Kurtuluş Ordusu'nun (APLA) sloganları atılmaya başlanmıştır. Kısa bir süre sonra söz konusu örgüt G-force olarak bilinen kendi silahlı kanadını kurmuş ve giderek daha yasa dışı bir örgüt haline gelmiştir. PAGAD'daki sert değişim Kible ile güçlü bağlarıyla tanınan ikinci nesil liderlerin örgütü devralmasına dayandırılmıştır. Bu bağlamda PAGAD'ın içerisinde bir kısmın Kible hareketini desteklediği iddiaları bulunmaktadır. Nitekim Kible'nin örtülü bir ayrımcılığa hizmet ettiğinden yakınan dört PAGAD kurucu üyesi -Ali Parker, Farouk Jaffer, Nadthmie Edries ve Ebrahim Satardien- Eylül 1996 tarihinde örgütten ihraç edilmiştir. Anılan isimlerden Jaffer ve Satardien daha sonra suikasta kurban gitmiştir. Zamanla dönüşerek akademisyen, din adamları ve devlet kurumlarını hedef alan ve ülke içinde 472 saldırı düzenleyen PAGAD'ın faaliyetleri 2000 yılının Kasım ayında patlayıcılarla dolu hücreleri ele geçirildikten sonra durdurulmuştur.⁵⁵⁶ Buna ilaveten 1990'lı yıllarda New York'a

⁵⁵⁴ Sindre Bangstad, "Hydra's Heads: PAGAD and Responses to the PAGAD Phenomenon in a Cape Muslim Community", *Journal of Southern African Studies*, Cilt: 31, Sayı: 1, 2005, s. 198.

⁵⁵⁵ Keith Gottschalk, "Vigilantism v. the State: A case study of the rise and fall of Pagad, 1996–2000", Institute for Security Studies, ISS Paper 99, Şubat 2005, Pretoria, s. 5.

⁵⁵⁶ Elizabeth Sidiropoulos vd., *South African Survey 1996/97*, Johannesburg, South African Institute of Race Relations, 1998, 72.

yönelik sayısız bombalı saldırı planlarının beyni olarak bilinen ve 2017 yılında ölen Mısırlı Selefi lider Ömer Abdurrahman ve Usame bin Ladin'e destek verdikleri bilinmektedir. Bu bağlamda PAGAD'a mensup bazı kişilerin Sufizmi kınayan Selefi liderlerin savunucusu olmasının Selefi ideolojiyle bir ilgisinin bulunmadığından bahsedilebilir. Burada ortak düşman olan ABD politikalarına karşı gelme hedefi vardır.⁵⁵⁷ Dolayısıyla Kible Hareketi'nin militan yapısının PAGAD'ın dönüştürülmesinde etkili olduğu görülmektedir.

Diğer taraftan 1990 yılında siyasi yasağının kaldırılmasından sonra PAC'la olan ilişkilerini sürdüren Achmad Qassiem, ülke içinde Black Consciousness Movement [Siyahi Bilinç Hareketi (BCM)] ile yakın ilişkiler kurmuştur. Bunda Kible lideri Yusuf Patel'in BCM'deki aktif rolünün etkisi büyüktür. Ayrıca Kible üyesi Hassan Ghila PAC'ın oluşum aşamasında African National Congress'den ayrılan grubun bir parçasıydı.⁵⁵⁸ Bu kapsamda Siyahi Bilinç arasında gerçekleştirilen toplantılarda Kible, PAGAD ve Islamic Unity Convention [İslâmi Birlik Kongresi (IUC)] oldukça aktif rol oynamaktadır.⁵⁵⁹ Bu da Kible Hareketi'nin Şii olmayan Afrikalılardan almak istediği desteği yansıtmaktadır. Diğer taraftan Kible'nin hayır ve eğitim alanlarında çalışan iki kardeş kuruluşu mevcuttur. Bunlardan ilki Mustadhafin Vakfı; doksanlı yıllarda Cape Town'da tayfundan etkilenen bölgelere yardım eden ilk kuruluş olmuştur. Iqraa Vakfı olarak bilinen diğer bir bağlı kuruluş ise eğitim bazlı olarak faaliyetlerini yürütmekle birlikte haklarından mahrum kalmış topluluklar için çalışan bir ajanstır.

⁵⁵⁷ Heinrich Matthee, *Muslim Identities and political strategies: A case study of Muslims in the greater Cape Town area of South Africa, 1994-2000*, University of Kassel, kassel university press, Kassel, 2008, s. 134.

⁵⁵⁸ Na'eem Jeenah, 18 Eylül 2015, *a.g.m.*

⁵⁵⁹ Matthee, *a.g.e.*, s. 105.

Güney Afrika’da Kible hareketi üyesi ve üç çocuk annesi Meryem ile 2012 yılında yapılan bir röportajda, Kible hareketinin karakteristiği net bir şekilde izah edilebilmektedir. Meryem kendisini bir aktivist olarak tanımlamakta ve bunun her zaman için böyle kalacağını “sadece verdiğim kavgalar değişir” ifadelerini kullanarak yansıtmıştır. Bununla ilgili olarak Kible üyesi Meryem:

“Aktivist bir geçmişe sahip değildim. Ama her zaman yön arıyordum... Bir Müslüman olarak sosyal yönden bilinçli olmam gerektiğini hiç fark etmemiştim. Ama bir noktada yalnızca İslam’ın ritüellerini uygulamaktan daha fazlasını istediğimi biliyordum. Bilirsiniz, Müslüman olmanın namaz kılmaktan, dua etmekten daha fazlası olduğunu hissettim. Böylece daha aktif bir İslam istedim; çünkü aktif ve politik bir İslam arıyordum.”⁵⁶⁰

Meryem’in bu hissiyatı onun bir gruba ait olma isteğinden kaynaklanmaktadır. Çünkü insanlar hem fikir oldukları bir topluluk içerisinde hem kendisini yalnız hissetmez hem de daha aktif olma imkânı bulur. Görülen o ki Kible’nin aktivist karakteristiği Meryem’in politik İslam çerçevesinde aktif olma isteğiyle örtüşmüştür. Nitekim Kible mensuplarına Achmad Cassiem tarafından Salı akşamları düzenli olarak verilen hayatı anlamaya yönelik derslerde zaman zaman anma törenleri gibi programlar yapılarak söz konusu hareketin kutsallaştırılması mümkün olmaktadır. Buna ilaveten Meryem’in şu ifadeleri Kible ideolojisine sahip olmakla gelir eşitsizliği ve güvenlik sorunları olan

⁵⁶⁰ “A Muslim Woman’s (re-) Making of Her Religious Identity through Activism in Qibla”, Annual Review of Islam in Africa, Sayı: 11, 2021, s. 56, http://www.lib.uct.ac.za/usr/cci/publications/aria/download_issues/2012/Gadija%20Ahjum.pdf, (Erişim: 26.05.2021).

Güney Afrika Cumhuriyeti'nde sosyal adaletin çözümüne katkı sağladığına inandığını açıklamaktadır:

“Kiblenin temelini İslami ideoloji oluşturmaktadır. Hareketin isminin işaret ettiği gibi ana kelimesi senin yönün, kiblendir. Hepimizin bildiği gibi insanlar olarak bizler ahlaki, sosyal, biyolojik ve entelektüel varlıklarız. Ayrıca yönlendirmeye ihtiyacımız var. Halifatullah olarak rolünüzü yerine getirmek sosyal adaletin önünü açacaktır.”⁵⁶¹

Meryem'in yukarıdaki ifadelerinde geçen halifetullah kelimesi Kible üyesi olarak aynı zamanda kutsal görevini yerine getirdiğine inandığını göstermektedir. Dolayısıyla Güney Afrika toplumuna hizmet etmenin en iyi yolunun Kible'ye verilen destekle mümkün olduğu fikri Allah'a hizmet etmekle bağdaştırılmıştır.

Tüm bunlardan İran İslam Devrimi'nin uzak coğrafya bulunan Güney Afrika Cumhuriyeti'nde devrim ideolojisinin karşılık bulduğu anlaşılmıştır. Bu bağlamda İran'ın öncelikle ülkede var olan Al Jihad ile ilişkilerde bulunduğu fakat sonrasında Achmad Cassiem'in karizmatik liderliğinin etkisini fark ederek Güney Afrika'da devrim ihracını gerçekleştirecek daha güçlü bir hareketle ilişkiler kurmayı tercih ettiği görülmüştür. Cassiem'in liderlik ettiği Kible Hareketi, Güney Afrika'da toplumu sınıflandıran ve Müslümanları aşağı gören apartheid rejimin varlığı esnasında kurulmuştur. Dolayısıyla Kible başından beri Müslümanların savunuculuğunu üstlenmiştir. Güney Afrika'daki Müslümanların sosyo-politik ortamda aktif olmamaları Kible'nin bu pozisyonu üstlenmesinin önünü açmıştır. Ayrıca ülkedeki çoğunluk Sünni Müslümanların siyasete kayıtsız kalmasının değişiminde İmam Abdullah Harun önemli bir isim olarak karşımıza çıkmış; Achmad Cassiem ise Harun'un vefatından sonra Kible Hareketi'yle bu yönde çalışmalara devam etmiştir.

⁵⁶¹ Aynı yer.

3.4. Güney Afrika'da Şîî Lider Profili

İran, Batı'nın uyguladığı yaptırımların ezici gücünün önüne Afrika'da nüfuz elde etmekle geçmeye çalışmıştır. Bu bağlamda kıtanın en güçlü ekonomisine sahip Güney Afrika Cumhuriyeti, İslâm Devrimi sonrasında Batı ile ilişkileri kopan İran'ın Güney-Güney stratejisinin mihenk taşıdır. Şîîlik Güney Afrika'ya 1970'li yılların sonlarından itibaren tanıtılmaya başlanmıştır. Bu bağlamda izledikleri yolları şu şekilde sıralayabilmek mümkündür:

- Siyahilerin yaşadığı yerlere girme yoluyla (Şîî merkezlerinin çoğunun Sünnilerin hiç girmediği, siyahilerin olduğu bölgelerde yer aldığı bilinmektedir.)
- Bazı zengin iş adamları vasıtasıyla
- Aydınlar, gençler ve Sufi kimliğiyle kendinî gizlemiş şahıslar kanalıyla
- Üniversiteler ve çeşitli Şîî Kültür Merkezleri'ndeki aktivitelerle (Konferanslara katılmak için ülkeye sürekli olarak Şîîlerin giriş-çıkış yaptığı bilinmektedir.)
- Televizyon, radyo kanalları, internet ve basılı yayınlarla
- Uluslararası ticaret ve diplomatik bağlarla
- Çeşitli Şîî merkezleri, ibadethaneleriyle
- Mescitleri ve topluluk faaliyetleriyle.⁵⁶²

İran'da yaşanan devrimden sonra dünyanın farklı bölgelerindeki insanlar, siyasi bağlamın yanı sıra devrimin ideolojisiyle de kendini özdeşleştirmiştir. Bu kapsamda Doğu Afrika, İran, Pakistan ve Birleşik Krallık'taki Şîî enstitüler söz konusu mezhebin

⁵⁶² İslâmîc Awakening, "The Extent of Shi'ism in South Africa", Darul Uloom Zakariyya, 10 Nisan 2014.

güçlenmesinde önemli rol oynamıştır.⁵⁶³ Güney Afrika'ya Şîliğin tebliğ edilmesinde ise İranlı âlim Ahmed İrvani'nin 1989 yılında Şîî öğretileri yaymak için Zimbabwe Harare'de kurduğu eğitim kampının etkili olduğu belirtilmelidir.⁵⁶⁴ Güney Afrika'dan birçok insan bahsi geçen kampa katılmış ve geri döndüklerinde Şîî öğretileri kendi bölgelerine aktarmıştır. Ancak araştırmalar neticesinde, ülke içerisinde Şîliğin yayılması hususunda etkin ve önde gelen şahıslar bazında iki isim karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan ilki daha önce bahsettiğimiz Kible Hareketi kurucusu Achmad Cassiem'dir.

İmam Achmad Cassiem İslâmi bir çevrede doğup büyümüştür. Fakat imam ünvanı geleneksel dini eğitim görmesinden dolayı değildir. Sharpeville Katliamı'ndan sonra Pan Africanist Congress, yaşananlara karşıt bir kampanya organize etmiştir. 1960'lı yıllarda gerçekleşen bu olayla birlikte Cassiem da politikleşmeye başlamıştır. 15 yaşındayken ülkede hüküm süren apartheid hükümeti aleyhindeki silahlı mücadeleye katılmış; 17 yaşında, öğretmeni Sadiq Isaacs'la birlikte tutuklanmıştır.⁵⁶⁵ O dönemde Isaacs, bomba ve patlayıcı imalatı arkasındaki beyin olarak kabul edilmiştir. Daha sonra Cassiem, güvenlik polisleri tarafından sorguya çekilerek avukat ya da aile fertlerine erişimi yasaklayan 90 Gün Gözaltı Yasası uyarınca hapsedilmiştir. Cassiem ve öğretmeni Sabotaj Yasası uyarınca suçlanmış; Cassiem cezaevinde 5 yıl, Isaacs 12 yıl hapis cezasına çarptırılmıştır. Ardından Robben adasına götürülen Cassiem, o dönem adada hapsedilen

⁵⁶³ “School Of Ahlul Bait In South Africa How It Started?”, AFOSA, <https://afosa.org/ahlul-bait-in-south-africa/>, (Erişim Tarihi: 10.10.2020)

⁵⁶⁴ Tore Refslund Hamming, *Diffusion of İslâmic Discourse: Saudi and Iranian Influence in Lagos and Cape Town* (Yüksek Lisans Tezi, Institut d'Etudes Politiques de Paris, Mart 2014), s. 29.

⁵⁶⁵ Innovative Minds, “Open to Question: Imam Achmat Cassiem” (Erişim: 10.10.2020).

en genç insandır.⁵⁶⁶ Hapishanede bulunduğu süre zarfında, Uluslararası Kızıl Haç ve Uluslararası Af Örgütü'ne mektup göndermiş ve adadaki korkunç koşulları ortaya çıkartmaya çalıştığı için cezalandırılmıştır. Serbest bırakıldığında Güney Afrika'da İslâm'ı savunmak ve teşvik etmek amacıyla, 1980 yılında kurulan ve ABD Dış İşleri Bakanlığı tarafından listelenen terörist organizasyonların arasında bulunan Kible hareketinin kurucu üyesi olmuştur. 2005 yılında Western Cape Eyaleti'nde PAC'ın liderliğini ve ulusal düzeyde partinin Genel Sekreteri görevini sürdürmüştür.⁵⁶⁷ MJC ve Islamic Council of South Africa gibi Müslüman organizasyonlarından birçok temsilcinin bulunduğu Islamic Unity Convention'ın (IUC) kurucu üyesidir. Günümüzde IUC Ulusal Başkanı ve İslâmi İnsan Hakları Komisyonu Danışmanı görevlerini sürdürmektedir. Bölgeden edindiğim bilgilere göre Achmad Cassiem, İran İslâm Devrimi'ni Güney Afrika Cumhuriyeti'nde yaymaya çalışan insanların başında gelmektedir. Bu bağlamda, ülkede İran'ın en büyük destekçisi olan isim olarak bilinmektedir. Ayrıca oldukça geniş bir çevreye sahip bulunan Cassiem, altında 100 organizasyon bulunan şemsiye örgütün Yönetim Ofisleri Şefi (CEO) olarak görev almaktadır.

Ülkede kendinî gösteren Şîi hareketlerinin izlenmesiyle karşımıza çıkan diğer bir isim Syed Aftab Haider'dır.⁵⁶⁸ Bölgeden edinilen bilgilere göre, bahsedilen şahıs İran konsolosluğu bünyesinde çalışmaktadır. Aynı zamanda 1990 yılında Güney Afrika Cumhuriyeti'ni Şîileştirmek misyonuyla ülkeye gönderilen Ayetullah'tır. EK-2'den görülebileceği üzere bahsedilen Ayetullah'ın anadilinin Urduca olması dikkat çekmektedir. Çünkü bunun anlamı İran'ın Pakistan'dan Şiiler devşirerek Kum ilim havzasında dini eğitimler aldırıldığı ve akabinde yurt dışında görevlendirdiğidir.

⁵⁶⁶ Aynı yer.

⁵⁶⁷ "Achmat Cassiem heads Western Cape PAC", *IOL*, (Erişim 23 Ekim 2020).

⁵⁶⁸ Syed Aftab Haider'la ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: Ek-2.

Syed Aftab Haider ilk olarak Uluslararası İslâmi Çalışmalar Merkezi'nin bir şubelerini Cape Town'da açmıştır. Daha sonra 1991'de Güney Afrika'nın Ehl-i Beyt Vakfı'nı [Ahlul Bait (AS) Foundation of South Africa (AFOSA)] kurmuştur. Dolayısıyla ülke içerisinde yaşayan Şîiler üzerindeki en etkin kişi konumuna sahiptir. Böylece bölgede dağınık halde bulunan çeşitli Şîi grupların tek bir çatı altında toplanmasına hizmet etmiştir. Günümüzde AFOSA'ya bağlı cemaatler ve kuruluşlar ülke geneline yayılmıştır. AFOSA Tarbiyya programları kapsamında Ehl-i beyt takipçilerini eğitmek ve ideolojik olarak geliştirmek amacı taşımaktadır.⁵⁶⁹ Bunu çeşitli eğitim kursları, eğitim kampları, gençlik ve çocuk medreseleri, özel günleri anma programları, halkı bilinçlendirme programları, Şîilerin yasal haklarının temsili ve savunmasına yönelik faaliyetler, İslâm mezhepleri ve dinler arası diyalog, Şîilere bilgi ve rehberlik hizmetleri, yayınlar, radyo-TV ve Müslüman Topluluğun Radyo İstasyonları aracılığıyla yapılan programlar, Hac ve ziyaret projesi, Ramazan yardımları projesi, evlendirme projesi, kamu kurumları ve STK'larla sosyal refahı artırmaya yönelik ortaklaşa yürütülen projelerle gerçekleştirmektedir. Cape Town bölgesinde 300.000'den fazla dinleyiciye sahip İslâmi radyo kanallarını Şîi öğretilerin yayılması için oldukça önemli görmektedirler.⁵⁷⁰ Söz konusu vakıfta sürekli olarak konferanslar vermektedir. Syed Aftab Haider dâhil olmak üzere, birçok Şîi insanın (akademisyen, dinî şahsiyetler vs.) konferanslara katılmak amacıyla ülkeye giriş-çıkışları oldukça aktiftir. Aynı zamanda dünyanın farklı bölgelerinde yaşayan Şîiler de GAC'a bu amaçla giriş-çıkış yapmaktadır. Ülkede var olduğu düşünülen Şîileştirme faaliyetleri ele alındığında, Haider'in bu alandaki çalışmaları büyük önem arz etmektedir. Ayrıca halihazırda ülkedeki 10'dan fazla

⁵⁶⁹ "School Of Ahlul Bait In South Africa How It Started?", *AFOSA*, <https://afosa.org/ahlul-bait-in-south-africa/>, (Erişim Tarihi: 10.10.2020)

⁵⁷⁰ Aynı yer.

mübelliğin ve din alimi eğitim ve tebliğ faaliyetlerinde önemli rol oynamaktadır.⁵⁷¹ Aralık 2017 tarihinde Cape Town'daki ilk Şîî caminin⁵⁷² açılışını yapan Haider, caminin verdiği hizmetlerin Şîîlere özel olmayacağını ve mezhepçilik yapmadıklarını vurgulamıştır.⁵⁷³ Diğer taraftan Mayıs 2018 tarihinde ateşe verilen Ottawa'daki İmam Hüseyin Cami'de⁵⁷⁴ bir kişinin boğazı kesilerek öldürüldüğü ve 2 kişinin yaralandığı bilinmektedir.⁵⁷⁵ Haider, söz konusu saldırıya karşı tüm Şîî merkezlerinin tetikte olduğunu ve güvenlik için para topladıklarına yönelik açıklamalarda bulunmuştur.⁵⁷⁶

Yukarıdaki örnekten anlaşılacağı üzere Güney Afrika'da Sünni ve Şîî kesim arasındaki karşıtlık zaman zaman gözle görülür şekle bürünebilmektedir. Kaldı ki ülke içerisindeki Müslümanlar arasında yaşanan söz konusu gruplaşmalar Kible hareketinin ortaya çıkmasından birkaç yıl sonrasında 1985'ten itibaren gözle görülür şekildedir. Bu kapsamda Suudi Arabistan ve İran gibi devletlerin dış politikada izledikleri yol haritaları, günümüzde farklı coğrafyalarda mezhepsel gerilimlerin yaşanmasına neden olmaktadır.

⁵⁷¹ Aynı yer.

⁵⁷² Ahlul Bait Mosque Complex için bkz.: Ek-3.

⁵⁷³ "Moulana calls all to first Shi'a mosque to worship", IOL, 17 Aralık 2017, <https://www.iol.co.za/news/south-africa/western-cape/moulana-calls-all-to-first-shia-mosque-to-worship-12451071>, (Erişim Tarihi: 10.10.2020).

⁵⁷⁴ Imam Hussain A.S. Mosque Ottawa için bkz.: Ek-4.

⁵⁷⁵ Nomahlubi Jordaan, "Attack on Durban mosque widely condemned" Times Live, <https://www.timeslive.co.za/news/south-africa/2018-05-11-attack-on-durban-mosque-widely-condemned/> (Erişim Tarihi: 10.10.2020).

⁵⁷⁶ "Cape Town Shia community 'tense' after KZN mosque attack", NEWS24, <https://www.news24.com/news24/SouthAfrica/News/cape-town-shia-community-tense-after-kzn-mosque-attack-20180514>, (Erişim Tarihi: 10.10.2020).

3.5. Sivil Toplum Kuruluşları/Organizasyonlar

Güney Afrika Cumhuriyeti'nde Şîi kimliğini ön plana çıkaran bazı kuruluşlara ve iletişim adreslerine yer verilmiştir. Tüm dünyada yaşanan Covid-19 salgını ve bazı özel nedenler dolayısıyla aşağıdaki kurumlara gerçekleştirilmesi planlanan ziyaretler mümkün olmamıştır. Ancak bu kısımda ilgili kurumların isimleri ve adreslerinin bir araya toplanmasıyla daha sonra bu alanda yapılacak çalışmalar için araştırmacılara kolaylık sağlayacağı düşünülmüştür.

Ahlul Bait İslâmîc Centre

Western Cape bölgesinde Cape Town'da yer almaktadır.

Adres: 4 Ottery Rd& De Wet Rd, Ottery, Cape Town, 7780, Güney Afrika

Tel: +27 21 7041580

Fax: +27217041581

e-mail: afosa@afosa.org

İletişime geçilebilecek kişi: Maulana Aftab Haider

Tel: +27827832122

Al Jihad Centre

Adres: Next to Guguletho Police Station, Guguletho

Posta Adresi: Box 4872, Cape Town, 8000

Tel/Fax: +2783212847

Ahlul Bait İslâmîc Centre of Philippi (Western Cape-Cape Town)

Adres: 4866, Ruth First Village Walk, Philippi

Tel: +27721478519

Babul Ilm İslâmîc Centre Gauteng – Johannesburg

Adres: No 12 , 10 Avenue Edenvale, Johannesburg Gauteng

Tel: +2782 929 7446

İrtibata geçilebilecek isim: Mr. Khurram Mehdi

Qasr e Zehra (Gauteng – Johannesburg)

Adres: 370, Jeppes Town, Johannesburg

Tel: +27823667119

İrtibata geçilebilecek isim: Hasan Butt

İslâmîc Centre for Africa (Gauteng – Johannesburg)

Adres: 20, Collins Street, Brixton, Johannesburg

Tel: +27832651237

İrtibata geçilebilecek isim: Syed Rezai

Husaniyyah Abul Fadl al Abbas (as) - Ga-Rankuwa

Gauteng eyaletinde Pretoria’da bulunmaktadır.

Adres: 2663 Tlholoe Street Zone 2 Ga-Rankuwa.

Posta Adresi: P.O. Box 1672 Medunsa, 0208

Tel: +2771846659

e-mail: ssemanda2@gmail.com

İletişime geçilebilecek isim: Sh Ahmad Qasim Ssemanda

Katlehong Islamic Foundation

Pretoria’da bulunmaktadır.

Tel: +27 813067925

İrtibata geçilebilecek kişi: Sh Ibrahim Indolovu

Al Qaim Centre (Gauteng – Pretoria)

Adres: William Erasmus Street, Erasmia, Pretoria

Tel: +27 72 5555888

İletişime geçilebilecek kişi: Jafer Shah

Al-Mustafa (sawa) Mosque and İslâmic Centre

Gauteng bölgesinde yer alan Springs'de bulunmaktadır.

Adres: 1468 Mamela Street, Ext 1. Kwa-Thema 1575

Posta adresi: Box 3235, Springs 1560

Tel / Fax: +2711 736 5362

İrtibata geçilebilecek isim: Sh Abdul Wahid Munir (+2772877256)

e-mail: almustafa@ananzi.co.za

Soweto Ahlul Bait Jama'at (Gauteng – Soweto)

Adres: 2353, Senanone Street, Orlando East, Soweto

Tel: +27847992864

İrtibata geçilebilecek isim: Sh Nur Muhammed

email: nuryakeen@gmail.com

Imam Sadiq İslâmic Centre (Gauteng – Nigel)

Adres: 5445, Zimu Street, Duduza, 1494

Tel: +27 762063818, İrtibata geçilebilecek isim: Abdurehman Mahlangu

Kwandabela Ahlul Bait Jama'at

North West bölgesinde Mpumalanga'da yer almaktadır.

Adres: Stand no 1, Tweefontein East, Kwandabela, Mpumalanga

Tel: +27749293816

İrtibata geçilebilecek isim: Sh Masud Ali

Imam Husain Mosque, Madrasah & Cultural Centre

Kwazulu Natal bölgesindeki Durban şehrinde dir.

Adres: 87, Old Main Road, Ottawa, 4340

Posta Adresi: Box 60049, Phoenix, 4068

Tel / Fax: +27 325376767

e-mail: info@ihmsa.co.za

e-mail: Azad_Seedat@hotmail.com

İrtibata geçilebilecek kişi: Azad Seedat, Tel: +27835500955

Darul Huda Islamic School

Durban’da yer almaktadır.

Tel Number: +27 724484413

Ahmad Marandura

Jafery İslâmic School Kwazulu Natal – Durban

Adres: 32, Town Manor Gardens, Terence Park, Phoenix 4068

Tel: +27 730987024

İrtibata geçilebilecek isim: Br Rashid

Imam Baqir (as) İslâmic Centre

Eastern Cape bölgesinde Port Elizabeth’tedir.

Adres: 11, Algoahof Rotting Road, Algoa Park 6001

İrtibata geçilebilecek isim: Sh Ahmad Hamidu (Tel: +27735465627)

e-mail: hamidu1973@hotmail.com

Imam Musa Al Kazim İslâmic Centre

Free State bölgesindeki Kroonstad’da yer almaktadır.

Adres: 3262, Phomolong, Kroonstad, 9503

Posta Adresi: Box 5057, Lengau, Kroonstad 9503

İrtibata geçilebilecek isim: Sh Abdullah Jummah (Tel: +2785434205)

e-mail: kinnengea@yahoo.com

Ahlulbayt Jamaat of Kimberley

Northern Cape bölgesinde Kimberley’de bulunmaktadır.⁵⁷⁷

Yukarıda isimleri geçen kurumlara ilaveten tezimizin birinci bölümünde İran İslam Cumhuriyeti’nin yumuşak gücünü irdelerken önemli görerek işaret ettiğimiz İranlı kurumlar arasında El-Mustafa Uluslararası Üniversitesi’nin dünyanın çeşitli ülkelerinde olduğu gibi Güney Afrika Cumhuriyeti’nde de varlık gösterdiği bulgusuna ulaştık. Bu bağlamda 2012 yılında Johannesburg şehrinde kurulan Islamic University College South Africa bahsi geçen İranlı dini eğitim veren üniversitenin bir şubesidir. Almustafa Üniversitesi Güney Afrika Rektörü Dr. Morteza Agha Mohammadi’nin önderliğinde faaliyet gösteren kurum Şii fıkıh alimleri ve öğretmenlerini yetiştirmektedir.⁵⁷⁸

⁵⁷⁷ Bk. “Mosques&Islamic Centers”, *AFOSA*, <https://afosa.org/>

⁵⁷⁸ “Islamic University College SA”, *FindGlocal*, <http://www.findglocal.com/ZA/Johannesburg/568764309814312/Islamic-University-College-SA>, (Erişim: 11.12.2020).

SONUÇ

17. yüzyıldan itibaren Hollanda gibi sömürgeci güçler tarafından sürgüne gönderilen Müslümanlar Güney Afrika'daki Müslümanların çekirdeğini oluşturmaktadır. 1950 yılına kadar geçen süreçte ülkedeki Müslümanlar genellikle apolitik tutum sergilemiş; ancak ırkçı rejimin uygulamalarından ötürü İmam Abdullah Harun liderliğinde siyaseten aktif hale gelmişlerdir. Söz konusu aktifleşme Muslim Youth Movement hareketinin oluşumuna ve sonraları bu hareket içerisinde farklı hareketlerin doğmasına imkân tanımıştır. Bu bağlamda Güney Afrika'daki Müslümanlar hem sömürgecilerin toplumun çeşitli kesimleri üzerindeki baskıcı politikaları hem de İslam Dünyası'nda cereyan eden gelişmelerden etkilenmiştir.

1979 yılında İran'da gerçekleşen devrimin diğer coğrafyalardaki Müslümanlar üzerinde gösterdiği etkiye benzer şekilde Güney Afrikalı Müslümanlar tarafından da yakından takip edildiği görülmüştür. Nitekim 1967 yılında kurulan Al Jihad'ın lideri ve bazı üyeleri Şii mezhebine geçiş yapmıştır. Bahsi geçen örgüt aynı zamanda Güney Afrika'da İran Devrim Lideri Ruhullah Humeyni'ye bağlılığını bildiren tek örgüt konumundaydı. Al Jihad'ın emiri Tatamkhlu Afrika Güney Afrika Cumhuriyeti'nin ilk siyahi lideri ve tüm dünyada özgürlüğün sembolü haline gelen Nelson Mandela'yla birlikte emperyalistlere karşı savaşmış; bu nedenle apartheid rejim tarafından terörist ilan edilerek hapse atılmış ve Mandela ile aynı koğuştan paylaştığıdır.

Ülkenin Sünni lideri İmam Abdullah Harun'un ırkçı rejim tarafından acımasızca öldürülmesinden sonra kurulan Muslim Youth Movement içerisinde faaliyet gösteren Achmad Cassiem, Güney Afrika'da İran Devrimi'nden etkilenen Müslümanların başında gelmekteydi. Böylece 1981 yılında Qible Mass Movement'ı kurarak başından itibaren lideri olduğu hareketi İran Devrimi'yle özdeşleştirmiştir. Bu anlamda Kible Hareketi'ni Al Jihad'dan ayıran özelliği Güney Afrika'da İslam devleti kurma iddiası ve hedefidir. İslam'da din-devlet ayrımı olmadığına yönelik kabulü; cihadın sürekliliğini vurgulaması;

sosyo-ekonomik konulara ilişkin Kur'an'ın kapsamlı bir rehber olduğunu savunması Kible Hareketi'nin belirgin özellikleri şeklinde sıralanabilir. Ancak bahsi geçen örgüt Güney Afrika'nın sömürge yönetimini berteraf ederek African National Congress'in 1994 yılında yapılan seçimlerle iktidara gelmesinden sonra dahi İran devriminin meşhur sloganlarını atmayı sürdürmüştür. Bununla birlikte Kible'nin İran devleti ile yaptığı ortaklık Müslüman kesimden aldığı desteğin zamanla azalmasına neden olmuştur.

İran İslam Cumhuriyeti'nin kurulmasında etkili olan velayet-i fakih modeli Ayetullah Humeyni nazarında, gaybet döneminde ulemanın yönetiminin meşru olduğu inancına dönüştürülmüştür. Yani Mehdi'nin gelmesi için adaletsizliklerin artmasını beklemek yerine onun gelişini kolaylaştıracak ve kısmi de olsa adaleti tesis edecek ulema önderliğinde bir yönetimin kurulması mümkündür. Dolayısıyla İran'daki Şîi dindar kesimlerin kitlesel halde devrimci sürece katılmalarının gerisinde yatan motivasyon kaynağını burada aramak gerekmektedir. Diğer yandan meşruiyetini Allah'tan alan fakihe tam itaat, fakihin üstünlüğü gibi meseleler dış politika mevzu bahis olduğunda diğer devletlerin egemenlik haklarına zarar verecek niteliktedir.

İran'ın mezhebi önceleyen siyaseti üzerine kurduğu cumhuriyetin dış politikada devrim ihracı stratejisiyle hareket etmesi, aynı zamanda güvenlik ihtiyacı gibi reel bir gerekçenin de nedeniydi. Bu kapsamda Tahran, uluslararası sistemde izolasyondan kaçınmanın yolunu, öncelikle komşu devletlerde kendi ideallerini paylaşan benzer rejimlerin kurulmasında bulmuştur. Dolayısıyla İran için çeşitli ülkelerdeki Şîi unsurlar büyük önem taşımaktadır. Buna ilaveten Batı'yla ilişkileri bozulan İran güney-güney stratejisini uygulamaya sokarak Latin Amerika ve Afrika ülkeleri ile ilişkilerine hız kazandırmıştır. Bu bağlamda Afrika'nın en güçlü ekonomisi Güney Afrika Cumhuriyeti-İran arasındaki ilişkiler önem arz etmektedir. Araştırmamız neticesinde İran'a coğrafi bakımdan bu denli uzak bir ülkede İran devriminin etkilerinin görüldüğü sonucuna ulaşılmıştır. Bu hususta Kible Hareketi ve lideri Achmad Cassiem'in rolü büyüktür.

Ayrıca 1989 yılında İranlı alim Ahmed İrvani'nin Zimbabwe'de kurduğu eğitim kampına Güney Afrika'dan katılım olması sonucunda Şia'nın tebliğinde etkili olmuştur. Diğer taraftan tez çalışmamızın önemli bulguları arasında 1990 yılında İran'ın Güney Afrika'yı Şiileştirmek maksadıyla görevlendirdiği Ayetullah Syed Aftab Haider'dan bahsedilebilir. Mevzu bahis şahsın ana dilinin Urduca olması İran'ın hem diğer ülke Müslümanlarını Kum'da yetiştirerek farklı coğrafyalarda görevlendirdiğini hem de Şia'yı tebliğ faaliyetlerinde görevlendirilen Ayetullahların gönderildikleri ülkede yaşayan Müslüman toplumun özelliklerine göre tayin edildikleri sonucuna varılabilir. Nitekim Güney Afrika'daki Müslümanların çoğunlukla Güney Asya kökenli olması İran'ın söz konusu ülkede Şii mezhebini tebliğ görevi için aynı coğrafyadan gelen bir Ayetullahı seçmesiyle irtibatlandırılabilir.

İran İslam Cumhuriyeti'nin devrim ihracı politikasını dünya nezdinde nasıl uyguladığı anlaşılmaya çalışılırken İranlı kurumların bu amaca hizmet ettiği anlaşılmıştır. Bu bağlamda Dünya Ehl-i Beyt Kurultayı, El-Mustafa Uluslararası Üniversitesi gibi kurumların dünyanın çoğu ülkesindeki şubeleri İran'ın yumuşak gücü olarak Şii mezhebini yaymasını kolaylaştırmaktadır. Güney Afrika Cumhuriyeti'nde Syed Aftab Haider'in ülkedeki ilk faaliyeti Ehl-i Beyt Vakfı'nı (AFOSA) kurması olmuştur. Söz konusu vakıfta ondan fazla din alimi çalışmalarını sürdürmekte olup ülke genelinde AFOSA'ya bağlı birçok Şii kurum ve organizasyon tespit edilmiştir. Aynı zamanda El-Mustafa Uluslararası Üniversitesi'nin Güney Afrika'daki şubesi aracılığıyla Şii din adamları yetiştirilmekte; öğrencilerine İran ve Irak'taki dini merkezlerde eğitim alma imkânı sunulmaktadır. Bu anlamda söz konusu üniversitenin amacı mümkün olduğunca çok sayıda Şii müctehid yetiştirmektir. Tamamen İran tarafından finanse edilen üniversitenin öğrencilerine sahabeye karşı nefret duyulmasının aşılmasından ötürü Güney Afrika uleması tarafından tepki çekmektedir.

İran'ın velayet-i fakih doktrini dolayısıyla farklı coğrafyalarda yer alan devletlerin iç işlerinde etkili olma durumu ve güvenlik sorunlarına neden olması söz konusudur. Bu nedenle İran devletinin mezhepçi politikalarının uluslararası kamuoyunda imajına fazlasıyla zarar verdiği ve haklı/haksız tepkileri üzerine çektiği sonucu çıkmaktadır. Böylece uyguladığı stratejinin hem içeride hem de dışarıda gücünü zayıflatmakta olduğu söylenebilir. Diğer yandan GAC'ta bulunan az sayıdaki Şîî nüfusun etkilerinin beklenilenden fazla olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca ülke Müslümanları kendi içinde uzlaşma ortamını sağlamış değildir. Bu da aralarında açıkça hissedilebilen gerginliğin daha da tırmanma olasılığını artırmaktadır. Zaman zaman Müslümanlar arasındaki gerginlik çatışma boyutuna varmaktadır. Bir İslâmi yorumu benimsemiş grubun kendisinden farklı bir yoruma sahip gruba karşı düşmanca bir tavır geliştirmesi, İslâm ortak paydasının yeterince bilincinde olunmamasından kaynaklıdır.

Uluslararası aktörler tarafından mezhepçi politikaların uygulanmaya devam etmesi ve İslam Dünyası'nda sorunun çözümüne yönelik projelerin gerçekleştirilmemesi halinde bugün olduğu gibi gelecekte de Müslümanlar arasında çözümü mümkün olmayacak büyük buhranların doğacağıyla yüzleşilmesi gerekmektedir. Kur'an'ın Müslümanları birlik-beraberliğe çağırdığının, üstünlüğün herhangi bir dil, din, ırk, soy-sopta değil yalnızca inanç ve takvada olduğunun, mezheplerinse yalnızca beşerî unsurlar olarak dinin gereklerinden biri olmadığı noktasının tüm dünyada daha çok vurgulanması gerekmektedir. İslam mezheplerinin Müslümanların İslam'a uygun yaşamasını kolaylaştıran ekoller olduğu ve İslam Medeniyeti için büyük zenginlikler şeklinde değerlendirilmesi gerekirken İslami kaidelere tamamen zıt sonuçlar doğurmasının önüne geçilmelidir. Bu bağlamda Güney Afrika'da Müslüman gruplar arasındaki ihtilafı çözmeye yönelik ülkeye gönderilen Osmanlı alimi Ebubekir Efendi'nin eğitime önem vererek izlediği yolun çeşitli platformlarda anlatılması gerekmektedir. Herhangi bir cemaat ya da grupla birlikte hareket etmediği görülen Ebubekir Efendi Güney Afrika'da

Müslümanlar arasındaki çatışmaları kısa süre içerisinde ortadan kaldırmıştır. Dolayısıyla izlediği metodun incelenmesi ve Müslümanlar için açtığı medreselerin günümüzde devam ettirilmesinin sağlanması önem taşımaktadır. Böylece İslâmi yorumlarda görülen farklılıkların birtakım çıkar odakları tarafından kullanılmasının önüne geçilmesine hizmet edilebilecektir.

KAYNAKÇA

“2010’dan bu yana 5 İranlı nükleer fizikçi suikastler sonucu can verdi”, TRT Haber, 28 Kasım 2020, <https://www.trthaber.com/haber/dunya/2010dan-bu-yana-5-iranli-nukleer-fizikci-suikastlar-sonucu-can-verdi-534700.html>, (Erişim: 16.04.2021).

“A Brief Introduction to The Imam Reza (PBUH) International Festival of Arts and Culture”, Imam Reza International Foundation for Culture and Art, <http://www.shamstoos.ir/en/festival/introducingthefestival>, (Erişim: 26.03.2020).

“ABD’nin ‘terör listesine’ alacağını açıkladığı Yemen’deki Husiler kimdir?”, 12 Ocak 2021, BBC, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-55628302>, (Erişim: 11.02.2021).

“ABD’nin Afrika’daki Ekonomik ve Askeri Varlığı”, AA, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/abdnin-afrikadaki-ekonomik-ve-askeri-varligi/1175273>, (Erişim: 29.03.2021).

“About Ahmadi Muslim Community”, Ahmadiyya Muslim Community South Africa, <http://www.ahmadiyya.org.za/about.html>, (Erişim Tarihi: 10.11.2020).

“About Foundation”, Imam Haron Foundation, <https://www.imamharon.com/who-we-are/about-foundation>, (Erişim: 26.05.2021).

“About Islam at the Cape”, Muslim Judicial Council (SA), <https://mjc.org.za/education/islam/about-islam-at-the-cape/>, (Erişim: 25.05.2021).

“About Muslim Hands”, Muslim Hands, <https://muslimhands.org.za/about-us>, (Erişim: 26.05.2021).

“About SAHNA”, South African National Halaal Authority, https://www.sanha.co.za/a/index.php?option=com_content&task=view&id=1759&Itemid=279#:~:text=The%20South%20African%20National%20Halaal,reference%20to%20Islamic%20dietary%20laws., (Erişim 5 Kasım 2020).

“About us”, Almustafa International University, <http://en.miu.ac.ir/index.aspx?fkeyid=&siteid=4&pageid=2068>, (Erişim: 03.02.2021).

“About Us”, Gift of the Givers, <https://giftofthegivers.org/about-us/>, (Erişim: 26.05.2021).

“About us”, Hausa TV, <http://en.hausatv.com/AboutUs/index>, (Erişim: 08.04.2021).

“About Us”, Iran Computer & Video Games Foundation, <http://en.ircg.ir/page/1>, (Erişim: 23.03.2020).

“About us”, Islamic Relief South Africa, <https://www.islamic-relief.org.za/about-us/>, (Erişim: 26.05.2021).

“About us”, Jamiatul Ulama Kwazulu Natal, <https://jamiat.org.za/about-us/>, (Erişim: 25.05.2021).

“About us”, Jamiatul Ulama, <https://jamiatsa.org/about-us/>, (Erişim Tarihi: 4.11.2020).

“About us”, MRASA, <http://www.mrasa.org.za/about.html>, (Erişim: 26.05.2021).

“About us”, SANZAF, <https://www.sanzaf.org.za/about-us.html>, (Erişim: 26.05.2021).

“Advertise in the Islam The Way of Life”, Newspaper Advertising, <https://newspaperadvertising.co.za/view/Eastern-Cape/Port-Elizabeth/Newspapers/869-Islam-The-Way-Of-Life-Port-Elizabeth.html>, (Erişim: 26.05.2021).

“Afghan’ in Syria: Iranians pay us to fight for Assad”, CNN International, <https://edition.cnn.com/2014/10/31/world/meast/syria-afghan-fighter/index.html>, (Erişim: 31.10.2020).

“African Union (AU)”, The American School Foundation, <https://resources.finalsite.net/images/v1612405491/asf/vqrxkaualvcb0crfsod2/AfricanUnionBackgroundGuideASFMUN2021.pdf>, (Erişim: 10.04.2021).

“African Union and KAICIID hold Interfaith Dialogue Forum in Nigeria”, African Union, 1 Kasım 2016, <https://au.int/en/pressreleases/20161101>, (Erişim: 16.04.2021).

“Ahmed Vaezi”, Al-Islam, <https://www.al-islam.org/person/ahmed-vaezi>, (Erişim: 01.02.2021).

“Ahteri: Dünya Ehlibeyt (a.s.) Kurultayının tüm üyeleri ‘Devrim Muhafızları’dır”, ABNA, <https://bit.ly/3cFXWdn>, (Erişim: 09.09.2020).

“Aims”, ICRO, <http://en.icro.ir/index.aspx?fkeyid=&siteid=257&pageid=9641>, (Erişim: 02.02.2021).

“Aims”, Islamic Culture and Relations Organization, <http://en.icro.ir/index.aspx?fkeyid=&siteid=257&pageid=9641>, (Erişim: 19.03.2020).

“A Muslim Woman’s (re-) Making of Her Religious Identity through Activism in Qibla”, Annual Review of Islam in Africa, Sayı: 11, 2021, s. 56, http://www.lib.uct.ac.za/usr/cci/publications/aria/download_issues/2012/Gadija%20Ahjum.pdf, (Erişim: 26.05.2021).

“An introduction to the Center for Interreligious Dialogue & Civilization (CID)”, ICRO, <http://en.cid.icro.ir/index.aspx?fkeyid=&siteid=237&pageid=7401>, (Erişim: 04.11.2020).

“Angela Merkel’s Ugly Romance with the Iranian Regime (İran Rejimi ile Angela Merkel’in Çirkin Romantizmi)”, Tablet, <https://www.tabletmag.com/jewish-news-and-politics/270808/angela-merkel-iran>, (Erişim: 29.11.2020).

“Ayatollah Sistani Affirms Religious Freedom to Pope Francis in Historic Iraq Meeting”, INFORMED COMMENT, 3 Temmuz 2021, <https://124.im/rxTUCab>, (Erişim: 16.05.2021).

“Benin”, Joshua Project, https://joshuaproject.net/people_groups/12070/BN, (Erişim: 08.04.2021).

“Biography of Sheikh Zakzaky”, Official Website of the Islamic Movement in Nigeria, 18 Eylül 2011, https://www.islamicmovement.org/index.php?option=com_content&view=article&id=108&Itemid=142, (Erişim: 10.04.2021).

“Books”, The Majlis, http://themajlis.co.za/index.php?option=com_content&view=category&id=36&Itemid=37&limitstart=100, (Erişim: 25.05.2021).

“Cape Town Shia community 'tense' after KZN mosque attack”, NEWS24, <https://www.news24.com/news24/SouthAfrica/News/cape-town-shia-community-tense-after-kzn-mosque-attack-20180514>, (Erişim Tarihi: 10.10.2020).

“Chinese Loans to Africa Database”, China Africa Research Initiative, <https://chinaafricaloandata.org/>, (Erişim: 29.03.2021).

“Commission for the Promotion and Protection of the Rights of Cultural, Religious and Linguistic Communities”, National Government in South Africa, <https://nationalgovernment.co.za/units/view/51/commission-for-the-promotion-and-protection-of-the-rights-of-cultural-religious-and-linguistic-communities>, (Erişim: 5 Kasım 2020).

“Contact”, National Independent Halaal Trust, <https://www.halaal.org.za/>, (Erişim 5 Kasım 2020).

“Council of Ulamaa Eastern Cape”, SAHNA, http://www.sanha.co.za/a/index.php?option=com_content&task=view&id=30&Itemid=34, (Erişim: 05.11.2020).

“Countries or Areas/ Geographical Regions”, United Nations Statistics Division, <https://unstats.un.org/unsd/methodology/m49/>, (Erişim: 03.03.2021).

“Çin’den İran’a Petrol Karşılığı 400 Milyar Dolarlık Yatırım Anlaşması”, euronews., 27 Mart 2021, <https://tr.euronews.com/2021/03/27/cin-den-iran-a-petrol-kars-l-g-400-milyar-dolarl-k-yat-r-m-anlasmas>, (Erişim: 29.03.2021).

“Debirhane-ye Şura-ye İkame-ye Namaz (Namaz Kılma Şurası Sekreterliği)”, Şura-ye İkame-ye Namaz, <https://namaz.farhang.gov.ir/fa/filepool/2720/-دبیر-خانه-شورای-اقامه-?redirectpage=%2ffa%2fdabirkhaneh>, (Erişim: 26.03.2020).

“Demografiya Musulman (Müslümanların Nüfusu)”, Golos İslama, <https://golosislama.com/news.php?id=8720>, (Erişim: 25.07.2020).

“Derbare-ye Encumen-e Asar va Mafahare Ferhangi (Kültürel Çalışmalar ve Ödüller Topluluğu Hakkında)”, Encumen-e Asar va Mafahare Ferhangi, <http://anjom.ir/about-anjoman/about/pishineh>, (Erişim: 26.03.2020).

“Derbare-ye Ma (Hakkımızda)”, Honar Credit Fund, <http://www.honarcredit.ir/sc?P=17>, (Erişim: 26.04.2020).

“Derbare-ye Ma (Hakkımızda)”, Merkez-e Pazuheşi Miras-e Mektub, <http://www.mirasmaktoob.ir/fa/aboutus>, (Erişim: 26.03.2020).

“Derbare-ye Ma (Hakkımızda)”, Sazeman-e Evqaf Va Umur-e Hayriye, <http://www.oghaf.ir/pages/aboutus>, (Erişim: 23.05.2020).

“Derbare-ye Ma (Hakkımızda)”, Sazeman-e Hac Va Ziyaret, <http://www.hajnews.ir/about-us>, (Erişim: 20.05.2020).

“Derbare-ye Mecmu-e Cihaniye Takrib-e Mezahib-e İslami (Dünya İslam Mezheplerini Yakınlaştırma Kurultayı)”, Mecmu-e Cihaniye Takrib-e Mezahib-e İslami, <http://www.taghrib.org/fa/world-meeting/%D8%AF%D8%B1%D8%A8%D8%A7%D8%B1%D9%87-%D9%85%D8%AC%D9%85%D8%B9>, (Erişim: 19.05.2020).

“Derbare-ye Nehad (Kurum Hakkında)”, Nehad-e Kitaphaneha-ye Umumi-ye Keşver, <http://iranpl.ir/news/3807/anout-us>, (Erişim: 22.03.2020).

“Derbare-ye Pejuheşgah (Enstitü Hakkında)”, Pejuheşgah-e Ferhang, Hüner Va Ertebat, <https://www.ricac.ac.ir/page/6/درباره-پژوهشگاه>, (Erişim: 24.03.2020).

“Derbera-ye Setad-e Ali (Yüksek Merkez Hakkında)”, Setad-e Ali-ye Kanunha-ye Ferhangi Va Hüneri-ye Mesacid-e Keşver, <https://masajed.farhang.gov.ir/fa/staffintroduction>, (Erişim: 24.04.2020).

“Duty to Warn”, Office of the Director of National Intelligence, https://www.dni.gov/files/documents/ICD/ICD_191.pdf, (Erişim: 20.05.2021).

“Ebubekir Efendi’nin Torununu Güney Afrika’da Bulduk”, s. 71, http://www.yee.org.tr/CMS/Files/tr_Sayi_12.pdf, (Erişim Tarihi: 09.12.2017).

“Emr-e Belmaruf Nehi Ezmunkar (İyiliği Emretme ve Kötülükten Men Etme)”, Şura-ye Emr-e Belmaruf Nehi Ezmunkar, <https://marouf.farhang.gov.ir/fa/boltan/amrebemarouf>, (Erişim: 26.03.2020).

“Eş Şebab Kenya’daki Bir Amerikan Askeri Üssüne Bombalı Araçla Saldırdı”, euronews., 6 Ocak 2020, <https://tr.euronews.com/2020/01/05/es-sebap-kenya-daki-bir-amerikan-askeri-ussune-bombal-aracla-saldirdi>, (Erişim: 16.04.2021).

“Fragile State Index Annual Report 2019”, The Fund for Piece, <https://fragilestatesindex.org/wp-content/uploads/2019/03/9511904-fragilestatesindex.pdf>, (Erişim: 31.03.2021).

“Glen Ford: ABD Afrika’nın Küba’sı Eritre’de Libya Tarzı Rejim Değişikliği Hazırlıyor”, İSYANDAN, 15 Ağustos 2016, <http://isyandan.org/diger/glen-ford-abd-afrikanin-kubasi-eritrede-libya-tarzi-rejim-degisikligi-hazirliyor/>, (Erişim: 17.04.2021).

“Güney Afrika’nın İlk İslâm Müzesi, bir Osmanlı Aliminin evi”, HABERTURK, <http://www.haberturk.com/yerel-haberler/haber/9181502-guney-afrikanin-ilk-İslâm-muzesi-bir-osmanli-aliminin-evi>, (Erişim Tarihi: 11.12.2017).

“Hausa”, Encyclopaedia Britannica, <https://www.britannica.com/topic/Hausa>, (Erişim: 08.04.2021).

“History of Africa Muslims Agency”, Africa Muslims Agency, <https://africamuslimsagency.co.za/about/>, (Erişim: 26.05.2021).

“History”, Arya Sasol Polymer Company, <https://www.aryasasol.com/company/aryasasol-in-brief/history/>, (Erişim: 06.03.2021).

“International Energy Outlook 2011”, U.S. Energy Information Administration, [www.eia.gov/ieo/pdf/0484\(2011\).pdf](http://www.eia.gov/ieo/pdf/0484(2011).pdf), (Erişim: 17.04.2021).

“Intro”, ABNA, <https://www.abna24.com/intro/>, (Erişim: 01.02.2021).

“Introduction”, Islamic Culture and Relations Organization, <http://en.icro.ir/index.aspx?fkeyid=&siteid=257&pageid=9292>, (Erişim: 10.04.2020).

“Irak-İran-Kuzey Kore Şer Ekseni”, Hürriyet, 31 Ocak 2002, <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/irak-iran-kuzey-kore-seytan-ekseni-51636>, (Erişim: 07.02.2021).

“Iran Needs Afghans and Pakistanis in Syria”, offiziere.ch, <https://www.offiziere.ch/?p=26297>, (Erişim: 16.11.2020).

“Iran wants Stronger Ties with SADC”, SADC, 10 Haziran 2014, <https://www.sadc.int/news-events/news/iran-wants-stronger-ties-sadc/>, (Erişim: 30.11.2020).

“Iran: Arms shipment intercepted in Nigeria was a misunderstanding”, CNN, 16 Kasım 2010, <http://edition.cnn.com/2010/WORLD/meast/11/15/iran.arms.nigeria/index.html>, (Erişim: 08.04.2021).

“Iran’s Nuclear Program”, Council on Foreign Affairs, <http://www.cfr.org/iran/irans-nuclearprogram/p16811>, (Erişim: 14.04.2021).

“Iranian Regime’s Network of Islamic Centers, Seminaries and Mosques in Europe”, Iranian American Forum, <http://iranian-americans.com/iranian-regimes-network-ofislamic-centers-seminaries-and-mosques-in-europe/>, (Erişim: 02.02.2021).

“Islam Here”, Muslim Directory, http://www.muslim.co.za/publications/newspapers/islam_here_newspaper, (Erişim: 26.05.2021).

“Islam in Nigeria”, African Studies Center Leiden, <http://www.ascleiden.nl/content/webdossiers/islam-nigeria>, (Erişim: 08.04.2021).

“Islamic Focus Issue: 145”, Islamic Focus, <http://islamicfocus.co.za/islamic-focus-issue-145/>, (Erişim: 26.05.2021).

“Islamic Times”, Muslim Directory, http://www.muslim.co.za/publications/newspapers/islamic_times, (Erişim: 26.05.2021).

“İran ile Irak Arasındaki Kanlı ve Galipsiz Savaş 39’uncu Yılında”, Anadolu Ajansı, 22 Eylül 2019, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/iran-ile-irak-arasindaki-kanli-ve-galipsiz-savas-39uncu-yilinda-/1590515>, (Erişim: 10.04.2021).

“İran İslâm Cumhuriyeti Anayasası”, çev. Ömer Okumuş, İstanbul, Kayıhan Yayınevi, 1980.

“İran İslâm Cumhuriyeti Anayasası”, imam-khomeini, <http://www.imam-khomeini.com/web1/turkish/showitem.aspx?cid=1736&h=22&f=23&pid=2048>, (Erişim: 15.05.2021).

“İran İslâm Devrimi 40. Yılında: Şah Karşıtı Solculara Ne Oldu?”, 8 Şubat 2019, BBC, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-47128818>, (Erişim: 13.05.2021).

“Joint Communique of the 13th Joint Commission between the Republic of South Africa and the Islamic Republic of Iran held in Pretoria on 23 October 2017”, Department International Relations and Cooperation Republic of South Africa, <http://www.dirco.gov.za/docs/2017/iran1023.htm>, (Erişim: 27.10.2020).

“Kasım Süleymani suikasti üzerinden bir yıl geçti ancak İran ile ABD arasındaki gerginlik azalmadı”, Anadolu Ajansı, 2 Ocak 2021, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/kasim-suleymani-suikasti-uzerinden-bir-yil-gecti-ancak-iran-ile-abd-arasindaki-gerginlik-azalmadi/2096165>, (Erişim: 16.04.2021).

“Living Islam”, Muslim Views, <http://muslimviews.co.za/category/livingislam/>, (Erişim: 26.05.2021).

“Majlisus Shura Al Islami – Known as Shura –NPO 101-011”, Shura, <http://www.shura.org.za/about-us/>, (Erişim: 25.05.2021).

“Mapping the Global Muslim Population”, Pew Researcher Centre, <http://www.npdata.be/Data/Godsdiens/PEW/Pew-Muslimpopulation-2009.pdf>, (Erişim: 10.09.2020).

“Marufi Sazenman-e Tebliğat-e İslami (İslami Tebliğ Kurumu Hakkında Bilgi)”, Sazenman-e Tebliğat-e İslami, <http://ido.ir/org/intro>, (Erişim: 10.05.2020).

“Marufi-e Merkez (Merkez Hakkında Bilgi)”, Müessese-ye Amuzeş-e Ali-ye İlmi-ye Karbordi Ferhang va Hüner, <http://www.uast-farhang-honar.ir/index.php/news>, (Erişim: 21.03.2020).

“Medicine in Iran: A brief overview, South African Family Practice”, Cilt: 46, Sayı: 5, 2004, s. 5-7, <https://doi.org/10.1080/20786204.2004.10873077>, (Erişim: 26.11.2020).

“Members”, United Ulama Council of South Africa, <http://www.uucsa.co.za/>, (Erişim: 05.11.2020).

“Mitgliederzahlen: Islam (Takipçi Sayıları: İslam)”, Remid, https://www.remid.de/info_zahlen/islam/, (Erişim: 11.08.2020).

“Moulana calls all to first Shi’a mosque to worship”, IOL, 17 Aralık 2017, <https://www.iol.co.za/news/south-africa/western-cape/moulana-calls-all-to-first-shia-mosque-to-worship-12451071>, (Erişim Tarihi: 10.10.2020).

“MTN Group and MTN Irancell confirm that there are no plans for an imminent exit by the group”, MTN, 10 Ağustos 2020, <https://www.mtn.com/mtn-group-and-mtn-irancell-confirm-that-there-are-no-plans-for-an-imminent-exit-by-the-group/>, (Erişim: 20.11.2020).

“Muslims Must be Aware of Divisive Sources”, 4 Aralık 2018, MEHR NEWS AGENCY, <https://en.mehrnews.com/news/140176/VIDEO-Muslims-must-be-aware-of-divisive-sources>, (Erişim: 14.05.2021);

“Musulmane i İslam v SşA i Mire: Osnovnie Faktı (ABD ve Dünyada Müslümanlar ve İslam: Temel Veriler)”, İslamoved.ru, <http://islamoved.ru/2017/musulmane-i-islam-v-ssha-i-mire-osnovnye-fakty/>, (Erişim: 24.08.2020).

“Nijerya’da Şii İMN Örgütü’nün Faaliyetleri Yasaklandı”, Anadolu Ajansı, 30 Temmuz 2019, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/nijeryada-sii-imn-orgutunun-faaliyetleri-yasaklandi/1545426>, (Erişim: 10.04.2021).

“Nothing’s Changed Tatamkhulu Africa”, The Wellington Academy, <https://wheninromeeng.files.wordpress.com/2017/09/nothings-changed.pdf>, (Erişim: 17.05.2021).

“Nuclear Energy Agency – International Atomic Energy Agency, “Uranium 2016: Resources, Production and Demand”, Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD), 2016, (Erişim: 12.11.2020).

“Officials: Iran weighing plot to kill U.S. ambassador to South Africa”, POLITICO, 13 Eylül 2020, <https://www.politico.com/news/2020/09/13/iran-south-africa-ambassador-assassination-plot-413831>, (Erişim: 20.05.2021).

“Operational Target Analysis”, South Africa National Intelligence Agency, Ocak 2010, <https://www.documentcloud.org/documents/1672715-south-africa-operational-target-analysis-of-iran.html>, (Erişim: 20.05.2021).

“Papa Francis: Sistani ile Görüşmek Ruhuma İyi Geldi”, euronews., 8 Mart 2021, <https://tr.euronews.com/2021/03/08/papa-francis-sistani-ile-gorusmek-ruhuma-iyi-geldi>, (Erişim: 16.05.2021).

“Portre: Efsanevi Lider Nelson Mandela’nın Yaşamı”, BBC, 29 Mart 2013, https://www.bbc.com/turkce/ozeldosyalar/2013/12/130329_mandela_kimdir_yasam_oy_kusu, (Erişim: 03.03.2021).

“Razavi Programs to be Held in 100 Countries, 3000 Places Around the Globe”, Imam Reza International Foundation for Art and Culture, 20 Ocak 2018, <http://www.shamstoos.ir/en/news/58078/Razavi-Programs-to-be-Held-in-100-Countries-3000-Places-around-the-Globe>, (Erişim: 03.02.2021).

“Religions (%)”, CIA Factbook, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/fields/2122.html>, (Erişim: 31.01.2021);

“Religioznıy Sostav Naseleniya Stran Mira (Dünyadaki Ülkelerin Dini Dağılımı)”, NFPK, <http://files.school-collection.edu.ru/dlrstore/00000c51-1000-4ddd-517d-3600483aebf5/@001349.htm>, (Erişim: 23.07.2020).

“SA Condemns Sanctions Against Iran”, South African Government News Agency, 27 Eylül 2015, <http://www.sanews.gov.za/south-africa/sa-condemns-sanctions-against-iran>, (Erişim: 23.10.2020).

“SAG on Hamas, Palestinian elections, and Iraqi Debt”, WikiLeaks, 2006, <http://www.cablegatesearch.net/cable.php?id=06PRETORIA1290>, (Erişim Tarihi: 15.11.2020).

“SAPIA: The first 20 years”, South African Petroleum Industry Association, https://www.sapia.org.za/LinkClick.aspx?fileticket=c2rbrWleQ_Q%3D&portalid=0, (Erişim: 03.03.2021).

“School Of Ahlul Bait In South Africa How It Started?”, AFOSA, <https://afosa.org/ahlul-bait-in-south-africa/>, (Erişim Tarihi: 10.10.2020)

“School Of Ahlul Bait In South Africa How It Started?”, AFOSA, <https://afosa.org/ahlul-bait-in-south-africa/>, (Erişim Tarihi: 10.10.2020)

“Senegal severs ties with Iran”, ALJAZEERA, 23 Şubat 2011, <https://www.aljazeera.com/news/2011/2/23/senegal-severs-ties-with-iran>, (Erişim: 14.04.2021).

“Sheikh Zakzaky: Why Nigeria could fear an attack on Iran”, BBC, 8 Mayıs 2012, <https://www.bbc.com/news/world-africa-17908704>, (Erişim: 08.04.2021).

“Shi’ism How to Combat it’s Kufr”, The Majlis, http://themajlis.co.za/index.php?option=com_content&view=article&id=1788:shiism&catid=34:majlis-articles&Itemid=27, (Erişim: 21.05.2021).

“Shia Muslim Population”, Shia Numbers, <http://shianumbers.com/shia-muslims-population.html>, (Erişim: 31.01.2021);

“Significance of the MJC”, Muslim Judicial Council (SA), <https://mjc.org.za/about-mjc/significance/>, (Erişim Tarihi: 01.11.2020).

“Somali’de eş-Şebab Örgütünün Geliri Devletin Gelirinden Fazla”, BBC, 27 Ekim 2020, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-54703447>, (Erişim: 16.04.2021);

“Son İsrail-Hizbullah Çatışmaları Üzerine: Yıpratma(ma) Savaşı”, Ortadoğu Araştırmaları Merkezi (ORSAM), Bakış No: 96, Eylül 2019, s. 3, https://orsam.org.tr//d_hbanaliz/Bakis_96_tr.pdf, (Erişim: 16.04.2021).

“South Africa and Iran cement defence ties”, defenceWeb, 10 Ocak 2017, <https://www.defenceweb.co.za/joint/diplomacy-a-peace/south-africa-and-iran-cement-defence-ties/>, (Erişim: 10.12.2020).

“South Africa bans African National Congress”, African American Registry, 4 Ağustos 1960, <https://aaregistry.org/story/south-africa-bans-african-national-congress/>, (Erişim: 17.05.2021).

“South Africa”, Global Muslim Diaspora: Muslim Communities and Minorities in Non-OIC Member State, Country Report Series No: 1, Ankara, Statistical Economic and Social Research and Training Centre for Islamic Countries, 2019, s. 15.

“South Africa”, U.S. Energy Information Administration, <https://www.eia.gov/international/overview/world?fips=SF>, (Erişim: 04.03.2021).

“Spy Cables: South African spies wary of Iran operations”, Aljazeera, 23 Şubat 2015, <https://www.aljazeera.com/news/2015/02/23/spy-cables-south-african-spies-wary-of-iran-operations/>, (Erişim: 25.10.2020).

“Statistical Review of World Energy 2020”, BP, <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2020-natural-gas.pdf>, (Erişim: 21.03.2021).

“Sub-Saharan Africa Growing Iranian Activity”, Directorate of Intelligence Report , CIA, 1 Kasım 1984, <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP85S00317R000300110005-1.pdf>, (Erişim: 17.04.2021).

“Sudan Mekke-Medine ve Yemen Halkı için Koalisyonu Desteklemeye Devam Edecek”, ŞARKUL AVSAT, 26 Şubat 2018, <https://turk-archive.aawsat.com/2018/02/article55378508/sudan-mekke-medine-yemen-halki-icin-koalisyonu-desteklemeye-devam-edecek/>, (Erişim: 14.04.2021).

“Şîizm (Şîilik)”, etnolog.ru, <http://www.etnolog.ru/religion.php?id=483>, (Erişim: 27.09.2020);

“Şirazilerin İran Muhalefesinde Yer Edinme Çabası”, Anadolu Ajansı, 19 Mart 2018, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/sirazilerin-iran-muhalefesinde-yer-edinme-cabasi-/1093283>, (Erişim: 14.05.2021).

“Tarihçe-ye Sazeman-e Sinamayi (Sinema Kurumu’nun Tarihçesi)”, Sazeman-e Umur-e Sinemayi, Sam’i Va Basari, <http://cinema-org.ir/?p=cntpage&txtid=2016>, (Erişim: 21.03.2020).

“Tatamkhulu Afrika”, Prezi, https://prezi.com/q_kkcavakv9l/tatamkhulu-afrika/, (Erişim: 17.05.2021).

“Tehran Provoking War, Yemen Complains to UN, Arab News, <http://www.arabnews.com/node/1056926/saudi-arabia>, (Erişim: 10.02.2021).

“The 11 current pariah states”, WorldData.info, <https://www.worlddata.info/pariahstates.php>, (Erişim: 10.03.2021).

“The Impact of the South Africa-Iran Relations on the African Union”, Aljazeera Centre for Studies, 26 Şubat 2016, (Erişim: 20.03.2021).

“The Impact of the South Africa-Iran Relations on the African Union”, Aljazeera Centre for Studies, 26 Şubat 2016, Al Jazeera, <https://studies.aljazeera.net/en/reports/2016/02/impact-south-africa-iran-relations-african-union-160228101501661.html>, (Erişim: 20.11.2020).

“The Rise of Iran as a Regional Power: Shia Empowerment and Its Limits”, NATO, <https://www.nato.int/docu/review/2016/Also-in-2016/iran-tehran-Islamic/EN/index.htm>, (Erişim: 10.02.2021).

“The Shi’a in the World”, Shia One, <http://shia.one/index.php/en/introduction/general-intro/9258-the-shi-a-in-the-world>, (Erişim: 31.01.2021).

“Thornton İslâmic Society”, Cape Town Muslim Events, <https://ctme.co.za/directory/12869/thornton-İslâmic-society/>, (Erişim 10.10.2020).

“Trade Exchange Volume between Iran S Africa at below \$100mn”, MEHR NEWS AGENCY, 7 Aralık 2019, <https://en.mehrnews.com/news/153113/Trade-exchange-volume-between-Iran-S-Africa-at-below-100mn>, (Erişim: 20.11.2020).

“Uranium in Niger”, World Nuclear Association, <https://www.world-nuclear.org/information-library/country-profiles/countries-g-n/niger.aspx>, (Erişim: 03.04.2021).

“Vazife Va Siyasetha (Görev ve Politika)”, Vezaret-e Ferhangi Va İrşad-e İslami, <https://www.farhang.gov.ir/fa/intro/duty>, (Erişim: 21.03.2020).

“Vision and mission statement”, İslâmic Council of South Africa, <https://ihalalexpo.com/profiles/icsa/icsa.html#:~:text=Vision%20and%20mission%20statement&text=%2D%20To%20be%20the%20spokesman%20of,co%2Dordinate%20programmes%20and%20activities.>, (Erişim: 04.11.2020).

“Vol 25 – No 11 | The Majlis – Ramadhaan 1442 / May 2021”, The Majlis, <http://www.themajlis.info/22964/vol-25-no-11-the-majlis-ramadhaan-1442-may-2021>, (Erişim: 21.05.2021).

“What is the Relationship Between the ICRO and the Ministry of Foreign Affairs?”, ICRO,
<http://en.icro.ir/index.aspx?fkeyid=&siteid=257&pageid=14454&p=1&showitem=382>,
(Erişim: 02.02.2021).

“Why Muslims are the world’s fastest growing religious group”, Pew Research Center, Nisan 2017, <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2017/04/06/why-muslims-are-the-worlds-fastest-growing-religious-group/>, (Erişim: 01.01.2021).

“World Shia Muslim Population”, Islamic Research & Information Cervice (IRIC), <http://www.iric.org/tabid/99/articleType/ArticleView/articleId/1071/World-Shia-Muslims-Population.aspx>, (Erişim: 03.12.2020).

“أسئلة وكالة أسوشيتدبرس”, sistani.org, <https://www.sistani.org/arabic/archive/253/>, (Erişim: 16.05.2021).

“السلاح الإيراني في إفريقيا”, Alrased, https://alrased.net/main/articles.aspx?selected_article_no=7237, (Erişim: 03.04.2021).

“العالم بالارقام الشيعة في صدارة ضحايا العنف الطائفي”, Annabaa, <https://m.annabaa.org/arabic/reports/7700>, (Erişim: 20.11.2020).

“روابط عمومي دفتر تبليغات اسلامي حوزه علميه قم”, İslami Propaganda Ofisi Kum Semineri, <https://www.dte.ir/Portal/home/?generaltext/178643/682605/653519/>, (Erişim: 01.02.2021).

“زندگینامه”, mesbahyazdi, <https://mesbahyazdi.ir/node/833>, (Erişim: 14.05.2021).

“نیروی قدس سپاه پاسداران”, People’s Mojahedin Organization of Iran, <https://124.im/DZEOxf>, (Erişim: 23.11.2020).

En-Necefî, Abdülhüseyin Ahmed el-Emînî, el-Gadîr fi’l-kitâb ve’s-sünne ve’l-edeb, neşr. el-Hâc Hasen İrânî, Beyrut, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabi, h.1397, 1977.

Açıkgöz, Özkan, “Toplumsal Zihniyet Olgusu ve İktisadi Gelişme ile İlgisi”, Journal of Economy Culture and Society, 2015.

Ahmetoğlu, Şahin, “Modern Dönem Şiîlik Eleştirileri Bağlamında Ahmed Kesrevî’nin Görüşleri ve Pâkdinîyân Hareketi”, *Turkish Journal of Shiite Studies*, Cilt: 2, Sayı: 2, Aralık 2020, s. 127.

Akbulut, Ahmet, Sahabe Dönemi İktidar Kavgası: Alevi-Sünni Ayrışmasının Arka Planı, 6. Baskı, Ankara, OTTO, 2018.

Akkaya Saffet -Haleddin İbrahimli, “İran’ın Bölgesel Güce Yükseliş Stratejileri”, Güvenlik Stratejileri, Yıl: 14 Sayı: 28, <https://www.savunmasanayiidergilik.com/images/uploads/Makale/GSD-28-Art-5-102018.pdf>, (Erişim: 07.01.2021).

Algar, Hamid, “Merci-i Taklid”, TDV, <http://www.İslâmansiklopedisi.info/dia/ayrmetin.php?idno=290172>, (Erişim: 15.05.2021).

Algar, Hamid, Religion and the State in Iran, 1785-1906: The Role of the Ulama in the Qajar Period, Berkeley and Los Angeles, University of California Press, 1969, s. 105.

Alim, Emel El “Husi-İran İlişkisi: Mezhep Kılıflı Çıkar İttifakı”, Aljazeera Turk, 17 Nisan 2015, <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/husi-iran-iliskisi-mezhep-kilifli-cikar-ittifaki>, (Erişim: 11.02.2021).

Arı Selçuk-Okan Arslan, Uluslararası İlişkiler ve Din/Tanrı Tarafsız mı?, Platin Yayınları, İstanbul 2005.

Arı, Tayyar Irak, İran, ABD ve Petrol, Alfa Yayınları, İstanbul 2007.

Arıkan, Adem, “İslam Dünyasının Mezhep Haritası ve Nüfus Dağılımı”, Journal of Islamic Research, Cilt: 29, Sayı: 2, 2018.

Arjomand, Said Amir After Khomeini: Iran Under His Successors, New York, Oxford University Press, 2009.

Armaoğlu, Fahir, 19. Yüzyıl Siyasi Tarihi, Alkım Yayınevi, 6. Baskı, İstanbul 2010.

Armitage Richard L-Joseph S. Nye, CSIS Commission on Smart Power: A Smarter More Secure America, Rapor, 2007 Washington D.C., https://csis-website-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/legacy_files/files/media/csis/pubs/071106_csissmartpowerreport.pdf

Asgharzadeh, Alireza, Iran and the Challenge of Diversity: Islamic Fundamentalism, Aryanist Racism, and Democratic Struggles, New York, palgrave macmillian, 2007.

Assem, Fatehu Rahman, Afrika Boynuzu’ndaki Güç Dengesini Değiştirmek, Hartum, Gelecek Çalışma Merkezi, 2012.

Ateş, Süleyman “İmâmiyye Şîasının Tefsir Anlayışı”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 20.

Avcu, Ali, “Bir Ötekileştirme Aracı Olarak İbaha: İsmâîlîlik Örneği”, *e-makâlât Mezhep Araştırmaları*, Cilt: 6, Sayı: 2, Güz 2013, ss. 355-390.

Aydınlı, Osman, Mu’tezile’de İmamet ve Siyaset, Ankara Okulu, 2017.

Aydınlı, Osman, Mu’tezili İmamet Düşüncesinde Farklılaşma Süreci, Ankara 2003.

Aziz, Durî, İlk Dönem İslâm Tarihi, Çev. Hayrettin Yücesoy, İstanbul, Endülüs Yayınları, 1991.

Bahi, Riham “Iran-Saudi Rivalry in Africa: Implications for Regional Stability”, Middle East Policy, Kış 2018, Cilt: 25, Sayı: 4.

Bakhash Shaul, *The Politics of Oil and Revolution in Iran*, The Brookings Institution, Washington, 1982.

Bakhshi, Ahmad, "Iran -South Africa Relations: Past Trends, Future Prospects", *Iranian Review of Foreign Affairs*, Cilt: 5, Sayı: 2, Yaz 2014, s. 89-121.

Balcı Ali-Şaban Kardaş (Ed.), *Uluslararası İlişkilere Giriş: Tarih, Teori, Kavram ve Konuları*, Küre Yayınları, 8. Baskı, İstanbul 2018.

Bangstad, Sindre "Hydra's Heads: PAGAD and Responses to the PAGAD Phenomenon in a Cape Muslim Community", *Journal of Southern African Studies*, Cilt: 31, Sayı: 1, 2005.

Bangstad, Sindre "Hydra's Heads: PAGAD and Responses to the PAGAD Phenomenon in a Cape Muslim Community", *Journal of Southern African Studies*, Cilt: 31, Sayı: 1, 2005.

Başaran, Doğan-Ahmet Nafiz Ünalmiş, "İran Dış Politikasında Yumuşak Güç Kullanımı ve Kamu Diplomasisi: Ortadoğu Örneği", *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, Mayıs 2019, Cilt: 3, Sayı: 1, s. 47-69.

Beehner, Lionel "Iraq's Militia Groups", Council on Foreign Relations, 26 Ekim 2006, https://web.archive.org/web/20101206135456/http://www.cfr.org/publication/11824/iraqs_militia_groups.html, (Erişim: 13.02.2021).

Belâzürî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir, *Ensâbü'l-Eşrâf*, nşr. Mahmûd Firdevs el-Azm, Dimaşk, 1997, V.

Bishku, Michael B. "South Africa and the Middle East", *Middle East Policy*, Cilt: 17, Sayı: 3, Sonbahar 2010.

Borer, Tristan Anne *Challenging the State: Churches as Political Actors in South Africa, 1980-1994*, Notre Dame, University of Notre Dame Press, 1998.

Botha, Anneli, "PAGAD: A Case Study of Radical Islam in South Africa", *Terrorism Monitor*, Cilt: 3, Sayı: 17, <https://jamestown.org/program/pagad-a-case-study-of-radical-İslâm-in-south-africa/>, (Erişim: 18.05.2021).

Bozan, Metin, *İmâmiyye Şîa'sının Oluşumu: Masum On İki İnancının Ortaya Çıkışı*, İSAM Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2018, s. 57-63.

Buckley, R. B. "The Early Shiite Ghulah", *Journal of Semitic Studies*, Oxford University Press, Cilt: 2, Sayı: 13, 1997, 301-325.

Bulut, Faik, *İslâmcı Örgütler*, 3. Baskı, Ankara, 1997, Doruk Yayınları, Cilt: 2.

Burdeau, Georges, *L'Etat*, Editions du Seuil, Paris 1970.

Büyükkara, Mehmet Ali "İran'ın Takrib-i Mezahib Politigi", *Ortadoğu Analiz*, Cilt: 8, Sayı: 74, Mayıs-Haziran 2016.

Büyükkara, Mehmet Ali Sosyal, “Siyasî ve Dinî Yönleriyle Yemen Hûsî Hareketi”, Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi, Cilt: 16, Sayı: 30, 2011.

Büyükkara, Mehmet Ali, “İsmâilî Dâî ve Fâtımî Da’vet”, İLAM Araştırma Dergisi, Cilt: 3, Sayı: 1, Ocak-Haziran 1988.

Büyükkara, Mehmet Ali, “Kerbela’dan İnkılab: İmami-Şîî Şehadet Düşüncesi ve Problemleri”, AÜİFD, Cilt: 13, Sayı: 2, 2002, s. 211-247.

Büyükkara, Mehmet Ali, “Mezhepsel Uzlaşma ve Barış: Modern ve Postmodern Yaklaşımlar”, Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi, Cilt: 18, Sayı: 35, 2013.

Cassiern, Achmad, Intellectual roots of the oppressed and Islam’s triumph over Apartheid, Cape Town, Silk Road International Publishers & Distributors, 1992.

Cassiern, Achmad, Leaders or leadership: A critique of the Muslim Judicial Council, Cape Town, Qible Mass Movement.

Cassiern, Achmad, Quest for Unity, Cape Town, Silk Road International Publishers, 1992.

Cassiern, Achmad, The begging bowl: Hunger, starvation, malnutrition & Muslims, Cape Town, Silk Road International Publishers, 1993.

Chimarizeni, Fatima, “Iran-Africa Relations: Opportunities and Prospects for Iran”, Brazilian Journal of African Studies, Cilt: 2, Sayı: 3, Ocak 2017.

Cole, Juan, Engaging the Muslim World, Palgrave Macmillan, United States 2009.

Cox, Robert W. “Beyond Empire and Terror: Critical Reflections on the Political Economy of World Order”, New Political Economy, Cilt: 9, Sayı: 3, Eylül 2004, s. 308.

Çelikdönmez, Ömür “Türkiye-Eritre İlişkileri ve Afrika Boynuzunda Devlerin Savaşı!”, kafkassam, 21 Ağustos 2017, <https://kafkassam.com/turkiye-eritre-iliskileri-ve-afrika-boynuzunda-devlerin-savasi.html>, (Erişim: 17.04.2021).

Çitlioğlu, Ercan “İran’ı Anlamak”, Başkent Üniversitesi Yayınları, Ankara: 2015.

Çökenoğlu, Taylan “Hizbullah’a Karşı Son ABD Yaptırımlarının Nedenleri ve Muhtemel Sonuçları”, İran Araştırmaları Merkezi, 2 Kasım 2018, <https://iramcenter.org/hizbullahakarshi-son-abd-yaptirimlarinin-nedenleri-ve-muhtemel-sonuclari/>, (Erişim: 16.04.2021).

Daftary, Farhad İsmaililer: Tarihleri ve Öğretileri, Çev. Erdal Toprak, Doruk Yayınları, İstanbul, 2007.

Daftary, Farhad, Muhalif İslam’ın 1400 Yılı İsmaililer: Tarih ve Kuram, Çev. Ercüment Özkaya, Ankara 2001.

Dağ, Ahmet Emin, Afrika’da Müslüman Azınlıklar, İHH, Haziran 2015.

Dangor, Suleman “The Expression of İslâm in South Africa”, Journal of Muslim Minority Affairs Cilt: 17, Sayı, 1, Nisan 1997.

Dangor, Suleman “The Muslims of South Africa: Problems and Concerns of a Minority Community”, Journal Institute of Muslim Minority Affairs, Cilt: 13, Sayı: 2, 1992.

Davids, Achmat, The Mosques of Bo-Kaap: A social history of Islam at the Cape, Athlone, SA Institute of Arabic and Islamic Research, 1980.

Debb, Marius “Shia Movements in Lebanon: Their Formation, İdeology, Social Bases, and Links with Iran and Syria”, Third World Quarterly, Cilt: 10, Sayı: 2, Nisan 1988.

Demir, Hilmi “İran’ın Şii Yayılmacılığı”, TEPAV, 2 Aralık 2018, https://www.tepav.org.tr/tr/blog/s/6344/Iran___in+Sii+yayilmaciligi, (Erişim: 10.12.2020).

Desai, Ashwin, The Cape of Good Dope? A Post-apartheid Story of Gangs and Vigilantes, Durban, Centre for Civil Society School of Development Studies, 2004.

Shalash, Doaa, “2019”, عدد المسلمين والمسيحيين في العالم, mawdoo3, <https://bit.ly/3r5mznW>, (Erişim: 09.12.2020).

Başaran, Doğacan, “Realizm-İdealizm İkilemi Bağlamında İran’ın Dış Politika Yönelimlerine Teorik Bir Bakış”, Bölgesel Araştırmalar Dergisi, Cilt: 1, Sayı: 2, Ekim 2017, s. 224.

Duvarger, Maurice Sociologie politique, Presses Universitaires de France, Paris 1967.

Easton, David, The Political System, Alfred Knopf, New York 1953.

Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. en-Nu’mân el-Hârisî el-Ukberî, el-İhtisas, nşr. Ali Ekber el-Gaffari-Seyyid Mahmud ez-Zernedi, Beyrut, 1993, s. 10; Cemâlüddîn el-Hasen (el-Hüseyn) b. Yûsuf b. Alî İbnü’l-Mutahhar el-Hillî, er-Ricâl, Kum, 1411.

Ebû Abdillâh Muhammed Şeyh Müfid, Tashîhu’l-İtikâdâtî’l-İmâmiyye, thk. Hüseyin Dergahi, Beyrut, Dâru’l-Müfid, 1993.

Ebû Abdullah b. Muhammed İbn Sa’d, et-Tabakâtü’l-kübrâ, Beyrut, V, s. 32-33; Belâzürî, a.g.e., V, s. 40; Taberî, IV.

Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed b. Nu’mân el-Ukberî el-Bağdâdî Müfid, el-İrşâd fî ma’rifeti huvecillâhi ale’l-ibâd, Beyrut 1993, II.

Ebû Ca’fer Muhammed b. el-Hasen b. Alî et-Tûsî, el-İktisâd fî mâ Yeteallaku bi’l-İ’tikâd, Necef 1979, s. 310.

Ebû Ca’fer Muhammed b. Alî b. el-Hüseyn b. Mûsâ b. Bâbeveyh el-Kummî, Şî’-İmâmiyye’nin İnanç Esasları, Çev. Ethem Ruhi Fıglalı, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1978.

Ebû Ca'fer Muhammed b. Alî b. el-Hüseyn b. Mûsâ b. Bâbeveyh el-Kummî, Kemâlû'd-dîn ve temâmü'n-ni'me, nşr. Ali Ekber el-Gaffari, Kum 1405.

Ebû Ca'fer Muhammed b. Ya'kûb b. İshâk el-Küleynî er-Râzî, el-Usûl mine'l-Kâfî, thk. Ali Ekber el-Ğifârî, Beyrut, Dâru Sa'b-Dâru't-Teâruf, 1401/1981, Cilt: 1.

Ebû Ca'fer Muhammed Taberî, Tarihu'l-ümem ve'l-mülûk, nşr. M. Ebu'l-Fadl İbrahim, IV, Beyrut.

Ebû Mansûr Ahmed b. Ebi Tâlib, el-İhticâc, nşr. Seyyid Muhammed Bâkır el-Mûsevi, Meşhed 1981.

Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî (ö. 276/889), el-Meârif, tahk. Servet Ukkâşe, 6. Baskı, İstanbul, Mektebetu'l-İrşâd, 1992.

Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dîneverî İbn Kuteybe, el-İmâme ve's-siyâse, Beyrut 1997.

Ebu'l Hasan Abdülcebbâr b. Ahmed b. Abdülcebbâr Hemedânî, Tesbîtü Delâilî'n-Nübüvve, Çev. M. Şerif Eroğlu-Ömer Aydın, Ed. Hüseyin Hansu, İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017.

Ebu'l Hasan Habib el-Maverdi, Siyaset Sanatı (Kitabül'l Nasihatü'l-Mülk), Ark Yayınları, İstanbul 2016.

Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî, Minhâcu Sünneti'n-Nebeviyye, II, tahk. Muhammed Reşad Salim, Riyad 1986, s. 46-48.

Ebü'l-Feth Muhammed b. Abdülkerîm Şehristânî, el-Milel ve'n-nihal, nşr. Abdülemir Ali Mühennâ-Ali Hasan Fâur, Beyrut 1996, I, s. 175.

Ebü'l-Fidâ, el-Muhtasar fî ahhârî'l-beşer, nşr. M. Zeynühum M. Azeb vd., Kahire 1998-99, s. 117.

Ebü'l-Hasan Ali b. İsmâil Eş'arî, Makâlâtü'l-İslâmiyyin ve'htilâfü'l-musallîn, nşr. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Beyrut 1996.

Ekinci, Mustafa "İmâmiyye Şîa'sında Takıyye Anlayışına Yeni Bir Yaklaşım", Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 11, Sayı: 15, Ocak-Haziran 2006.

El Moosa, Ebrahim, "İslâm in South Africa", In Living Faiths in South Africa, ed., Martin Prozeky-John de Gruchy New York: St. Martin's Press, 1995.

El-Anud en-Nuhayt, "İran Rejimi Afrika Kıtası'na Nasıl Sızdı?", INDEPENDENT Türkçe, 25 Kasım 2020, <https://www.indyturk.com/node/277416/d%C3%BCnya/i%CC%87ran-rejimi-afrika-k%C4%B1tas%C4%B1na-nas%C4%B1l-s%C4%B1zd%C4%B1>, (Erişim: 16.04.2021).

Elçi, İ. Halit "Lübnan Hizbullahı'nın Dönüşüm Süreci", (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2010), s. 92, <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TEZ/47120.pdf>, (Erişim: 08.02.2021).

El-Ekber, Nâşî Mesâilü'l-imâme ve muktetafât mine'l-Kitâbi'l-Evsat fi'l-makâlât: Usûlü'n-nihâl, nşr. Josef van Ess, Beyrut 1971.

El-Hûî Seyyid Ebu'l-Kâsım el-Mûsevî, el-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'an, Beyrut, 1394/1974.

El-Kâtib, Ahmed, Şîada Siyasal Düşüncenin Gelişimi: Şûrâ'dan Velâyet-i Fakîhe, Çev. Mehmet Yolcu, 2. Baskı, Ankara, OTTO, 2020.

El-Kâtib, Ahmed, Tetavvirü'l-fikri's-siyâsî eş-Şîî mine'ş-şûrâ ilâ velâyeti'l-fakih, London 1997.

El-Kûfî Süleym b. Kays el-Hilâlî, Kitâbu Süleym b. Kays, tahk. Muhammed Bâkır el-Ensârî ez-Zencânî, Daru'l-Hadî, Kum 1420.

El-Kummî Sadûk Muhammed b. Ali b. Hüseyin Ebû Ca'fer ibn Bâbeveyh, Uyûnû ahbârî'r-Rızâ, Meşhed 1413.

El-Kummî, Sa'd b. Abdullah el-MAKÂLÂT ve'l-FIRAK, nşr. M. Cevad Meşkur, Tahran 1963.

El-Makrizî, Takiyyuddin Mevaiz ve'l-İtibar fî Zikr ve'l-Âsar, Beyrut, 1968, II.

Emin, Ahmed, Duha'l-İslâm, Beyrut, ts., c. III.

En-Necefî, Ayetullah el-Hâc, Seyyid İbrahim el-Mûsevî ez-Zincânî, "Ana Hatlarıyla İmâmîyye Akidesi", Çev. Murat Serdar, Bilimname Düşünce Platformu, Cilt: 3, Sayı: 8, 2005.

En-Necefî, Seyyid İbrahim Musevî ez-Zencânî Akaidü'l-İmâmîyye İsnâ Aşeriyye, Kum, İntişarat-ı Hazret-i Mehdi, 1982, Cilt: I.

En-Nevbahtî, Hasan b. Mûsâ FIRAKU'ş Şîa, nşr. H. Ritter, İstanbul 1931.

Erdem, Gökhan "Lübnan'da Şîî Siyasi Hareketin Evrimi: EMEL'den Hizbullah'a", The Turkish Yearbook of International Relations, Cilt: 49, 2018, s. 25, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/735555>, (Erişim: 13.02.2021).

Erdemol, Mustafa Kemal "Eş-Şebab'ın Kenya Düşmanlığının Asıl Nedeni: İran-Kenya Dostluğu", BİRGün, 17 Ocak 2016, <https://www.birgun.net/haber/es-sebab-in-kenya-dusmanliginin-asil-nedeni-iran-kenya-dostlugu-100950>, (Erişim: 16.04.2021);

Esack, Farid "Liberation, Human Rights, Gender and Islamic Law: The South African Case", Human Rights and Modern Application of Islamic Law, der. R. T. Wogt-T. Lindholm.

Esack, Farid, "Contemporary Religious Thought in South Africa and the emergence of Quranic Hermeneutical Notions", Islam and Christian-Muslim Relations, Cilt: 2, Sayı: 2, 1991.

Esack, Farid, "Three Islamic Strands in the South African Struggle for Justice", Third World Quarterly, Cilt: 10, Sayı: 2, 1988.

Et-Taberî, Muhammed b. Cerîr Târîhu't-Taberî târihu'r-rusûl ve'l-mülûk, 2. Baskı, tahk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahîm, Kahire, Dâru'l-Meârif, 1967, 5, s. 400-467.

Farabi, İdeal Devlet (El-Medinetü'l-Fâzıla), çev. Ahmet Arslan, Vadi Yayınları, Ankara 1997.

Farabi, Kitabü'l-mille, thk. Muhsin Mahdi, Dâru'l-Maşrık, Beyrut 1991.

Felter, Claire-Jonathan Masters vd., "Al-Shabab", Council on Foreign Relations, 10 Ocak 2020, <https://www.cfr.org/backgrounder/al-shabab>, (Erişim: 16.04.2021).

Fığlalı, Ethem Ruhi "Din ve Devlet İlişkileri", Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı.

Fığlalı, Ethem Ruhi "Gadir-i Hum", DİA, XIII; Mustafa Öz, "Sakaleyn", DİA, XXXVI.

Fığlalı, Ethem Ruhi, "Şîliğin Doğuşu ve Gelişmesi", Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şîlik Sempozyumu, İstanbul, İslami İlimler Araştırma Vakfı, 1993.

Fığlalı, Ethem Ruhi, "Şîliğin Ortaya Çıkışı ve İran'da Din-Siyaset İlişkisi", ASAM Avrasya Dosyası, Cilt: 13, Sayı: 3, 2007.

Fığlalı, Ethem Ruhi, Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri, İstanbul, 1980.

Fığlalı, Ethem Ruhi, İmâmiyye Şîası, Selçuk Yayınları, Ankara 1984, s. 210

Fite Brandon-Chloe Coughlin Schulte, "U.S and Iranian Strategic Competition: The Impact of Latin America, Africa, and the Peripheral States", Center for Strategic and International Studies, USA 2013.

Garthwaite, Gene, Ralph İran Tarihi: Pers İmparatorluğundan Günümüze, İnkılap, İstanbul, 2011.

Gençoğlu, Halim, "Güney Afrika'da Irkçılığın Tarihsel Kökenleri", Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 2, 2017.

Giorgis, Dawit, "Nigeria's Hezbollah Problem", CNN, 14 Haziran 2013, <https://globalpublicsquare.blogs.cnn.com/2013/06/14/nigerias-hezbollah-problem/>, (Erişim: 08.04.2021).

Goldziher, Ignaz el-Akide ve'ş-şeria fi'l-İslâm, der. Muhammed Yusuf Musa vd., Beyrut, Dârü'r-Raidi'l-Arabi, 1946.

Gottschalk Keith, "Vigilantism v. the State: A case study of the rise and fall of Pagad, 1996–2000", Institute for Security Studies, ISS Paper 99, Şubat 2005, Pretoria.

Greg Mills – Jeffry Herbst, "Africa, Terrorism and AFRICOM", The RUSI Journal, Cilt: 152, Sayı: 2, 2007.

Güdül, Serpil, "Bir Başarısız Devlet Örneği Olarak Lübnan", 38. ICANAS (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi) Bildirileri, 10-15 Eylül 2007, Ankara, Türkiye, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, II. Cilt, Ankara 2011.

Günther, Ursula “The Memory of Imam Haron in Consolidating Muslim Resistance in the Apartheid Struggle”, Journal for the Study of Religion, Cilt: 17, Sayı: 1, 2004.

Günther-U. I. Niehaus, “İslâm in South Africa: The Muslims’ Contribution to the Struggle against Apartheid and the Process of Democratisation”, In İslâm in Africa, ed., T. Bierschenk - G. Stauth Münster: LIT, 2002.

Hajjah, Cihan Hadel, “2019”, عدد المسلمين في العالم العربي, mawdoo3, <https://bit.ly/39zEmxv>, (Erişim: 09.12.2020).

Hakyemez, Cemil, Şîî İmamiyye Fıkhının Teşekkül Süreci ve İmamet, Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 7, Sayı: 13.

Haldun, İbn, Mukaddime, der. Süleyman Uludağ, Dergah Yayınları, İstanbul 2020.

Halliday, Fred, “İran Devrimi: Eşitsiz Gelişme ve Dinci Popülizm”, der. Serpil Üşür, İran Devrimi: Din, Anti-emperyalizm ve Sol, İstanbul, Belge Yayınları, 1992.

Hamdân Ahmed b., Ebû Hâtim er-Râzî, Kitâbü’z-Zine fî kelimetî’l-İslâmiyye el-Arabiyye, nşr. Abdullah Sellâm es-Sâmerrâî, Bağdat 1988.

Hamming, Tore Refslund Diffusion of İslâmic Discourse: Saudi and Iranian Influence in Lagos and Cape Town (Yüksek Lisans Tezi, Institut d’Etudes Politiques de Paris, Mart 2014),

Hammond, Joseph “Mahmoud Ahmadinejad’s African Safari”, THE DIPLOMAT, 18 Haziran 2013, <https://thediplomat.com/2013/06/mahmoud-ahmadinejads-african-safari/>, (Erişim: 02.04.2021).

Haron, Muhammed “Qibla Mass Movement and its Leadership: Engaging with the Quran in an African Setting”, 10th International Conference on Quranic Researches Qum, Iran, 21 Nisan 2017.

Haron, Muhammed Muslims in South Africa: an annotated Bibliography, Cape Town, South African Library in association with Center for Contemporary Islam, 1997.

Köni, Hasan “ABD’nin İslâm Politikası”, Avrasya Dosyası, s. 6, <https://www.21yyte.org/assets/uploads/files/006-21hasankoni.PDF>, (Erişim: 07.02.2021).

Hoffer, Eric Kesin İnançlılar, çev. Erkıl Günur, Plato, Nisan 2011.

Holsti, K. J. “The Concept of Power in the Study of International Relations”, Background, Cilt: 7, Sayı: 4, Şubat 1964.

Humeyni, Ayetullah, İmam Humeyni’nin İlahi ve Siyasi Vasiyetnamesi, İran İslâm Cumhuriyeti Büyükelçiliği Kültür Müsteşarlığı, Ankara, 1989.

Hunter, Shireen Iran’s Foreign Policy in the Post-Soviet Era: Resisting the New International Order, Praeger, 2010.

Huntington, Samuel P., *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, New York, Simon&Schuster, 1998.

İslam im Dialog, <http://www.blauemoschee.de/>, (Erişim: 07.10.2020);

İslâmic Awakening, “The Extent of Shi’ism in South Africa”, Darul Uloom Zakariyya, 10 Nisan 2014.

Islamic Development Organisation, <http://ido.ir/en/org/>, (Erişim: 03.02.2021).

İbrahim, Abdiwali Ali, *Eş-Şebab Örgütünün Teşekkülü, İdeolojik Yapılanması ve Faaliyetleri*, (Yüksek Lisans Tezi), Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Mezhepleri Tarihi Bilim Dalı, Bursa 2020.

İbn Kesîr, İsmâ‘îl b. Ömer el-Bidâye ve’n-nihâye, I-XIV, nşr. Abdurrahmân ed-Dûkî ve Muhammed Gâzî Beydûn, üçüncü baskı, Beyrut, Dâru’l-Ma‘rife, 1998.

İbrahimli, Haleddin, “İran; Belgelerde ve Gerçeklikte”, Yeni Türkiye Orta Doğu Özel Sayısı, Ocak-Haziran 2016, Sayı 85.

Jackson-Robert George Sorensen, *Intrudiction to International Relations, Theories and Approaches*, Oxford University Press, 2007.

Jacobs, Anna “In Breaking with Iran, Morocco cozies up to the Trump Administration to Protect its Regional Interests”, Moroccan Institute for Policy Analysis, 30 Mayıs 2019, <https://mipa.institute/6813>, (Erişim: 14.04.2021).

Jeenah, Na’eem “Jihad is a Form of Struggle in the Resistance to Apartheid in South Africa”, The Chimurenga Chronic, 18 Eylül 2015.

Jeenah, Na’eem “PAGAD: Fighting fire with fire”, Impact International, Cilt: 26, Sayı: 9, 1996, s. 9; Uta Lehmann, “The Impact of the Iranian Revolution on Muslim Organizations in South Africa during the Struggle against Apartheid”, Journal for the Study of Religion, Cilt: 19, Sayı: 1, 2006.

Jenkins, William Bullock *Explaining Iranian Soft Power Capability: A Political Economy of the Islamic Republic’s Parastatal Foundations*, Lisans Bitirme Tezi, Canberra, The Australian National University, October 2014.

Jentleson, Bruce W. *With Friends Like These: Reagan, Bush, and Saddam, 1982-1990*, W.W. Norton & Company, New York 1994.

Jeppie, Shamil “Amandla and Allahu Akbar: Muslims and Resistance in South Africa c. 1970-1987”, Journal for the Study of Religion, Cilt: 4, Sayı: 1, 1991.

Jordaan, Nomahlubi “Attack on Durban mosque widely condemned” Times Live, <https://www.timeslive.co.za/news/south-africa/2018-05-11-attack-on-durban-mosque-widely-condemned/> (Erişim Tarihi: 10.10.2020).

Juneau Thomas, “Iran’s Policy Towards the Houthis in Yemen: a Limited Return on a Modest Investment”, International Affairs 92/3, Mayıs 2016.

Kapani, Münci Politika Bilimine Giriş, Bilgi Yayınevi, 23. Basım, 2009, s. 47.

Kaper, Brian, “Understanding the South African Nuclear Experience and its Applicability to Iran”, Princeton University, <https://jpia.princeton.edu/sites/jpia/files/2008-7.pdf>, (Erişim: 14.03.2021).

Kâşifu'l-Gitâ, Caferî Mezhebi, Çev. Abdalbâki Gölpınarlı, İstanbul, 1966.

Kemal, Melahat, “Afrika’da Güç Savaşları: Suudi Arabistan Yükseliyor İran Geriliyor”, TIMETURK, 11 Mart 2016, <https://www.timeturk.com/afrika-da-guc-savaslari-suudi-arabistan-yukseliyor-iran-geriliyor/haber-135747>, (Erişim: 14.04.2021).

Keskin, Arif, “Şî Jeopolitiği ve İran”, Avrasya Dosyası, Cilt: 13, Sayı: 3, 2007.

Keşşî, Muhammed b. Ömer İhtiyâru ma’rifeti’r-ricâl, nşr. Mirâbâd el-Esterâbâdî – Mehdî er-Recâî, Kum 1404.

Khaldun Ibn, The Muqaddimah: An Introduction to History, çev. Franz Rosenthal, London, Princeton University Press, 1980, Cilt: 1.

Khomeini, Imam, Wilâyate Faqih Governance of the Jurist Islamic Government, Çev. Hamid Algar, Institute for the compilation and Publication of Imam Khomeini’s Works.

Kissinger, Henry. “Kak spasti Blijniy Vostok ot kollapsa”, <http://www.globalaffairs.ru/globalprocesses/Kak-spasti-Blizhnii-Vostok-ot-kollapsa-17767>, Global Affairs, (Erişim: 10.02.2021).

Knorr, Klaus “Military Statecraft”, der. James N. Rosenau vd., World Politics, An Introduction, Free Press, New York 1976.

Kohlberg, Etan “İmâmiyye’den İsnaaşeriyye’ye”, Çev. Cemil Hakyetmez, Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, Cilt: 5, Sayı: 3, 2005.

Koloğlu, Orhan Ş. “Kadı Abdülcebbar’a Göre İmâmiyye Fırkaları: Mu’tezili Makalat’tan Bir Kesit”, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Cilt: 12, Sayı: 2, 2003, s. 203-255.

Ktazman, Kennth, “Iran Sanctions”, Congressional Research Service, Rapor No: RS20871, 6 Nisan 2021, <https://fas.org/sgp/crs/mideast/RS20871.pdf>, (Erişim: 17.04.2021).

Kurtuluş, Rıza “Güney Afrika Cumhuriyeti”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1996, 14/302.

Kutlu, Sönmez “Beklenen Kurtarıcı İnanişına Dayalı Siyasi ve Dini Hareketlerde Mehdilik Tipolojileri”, Beklenen Kurtarıcı İnancı, ed. Yusuf Şevki Yavuz, KURAMER, Şubat 2017.

Kutlu, Sönmez “İslâm Düşüncelerinde Tarihsel Din Söylemleri Olgusu”, <http://www.sonmezkutlu.net/?Syf=26&Syz=6028>, (Erişim: 13.05.2021).

Kutlu, Sönmez Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri, OTTO, 2. Baskı, Ocak 2016.

Kutlu, Sönmez Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri, Ankara 2000.

Kutlu, Sönmez, Selefilğin Fikri Arka Planı İslam Düşüncesinde İlk Gelenekçiler, OTTO, 3. Baskı, Şubat 2016.

Kutluay, Yaşar İslam ve Yahudi Mezhepleri, Ankara, 1965.

Lambton Ann K.-Said Amir Arjomand, "Political Theory and Practice", Expectation of the Millennium, Shi'ism in History, ed. Seyyed Hossein Nasr vd., Nisan 1989.

Laremont Ricardo – Hrach Gregorian, "Political İslâm in West Africa and the Sahel", Military Review Cilt: 86, Sayı: 1, Ocak-Şubat 2006.

Le Roux-C. du P. Iqbal Jhazbay, "The Contemporary Path of Qibla Thought: A Hermeneutical Reflection", Journal for Islamic Studies, Cilt: 12, 1992, s. 84-100.

Lee, Jung Hyung, "The Status of Iran's Nuclear Program", (Ed. Jungmin Kang), Assesment of the Nuclear Programs of Iran and North Korea, New York, Springer Science, 2013.

Lefebvre, Jeffrey A. "Iran's Scramble for Sub-Saharan Africa", Insight Turkey, Cilt: 21, Sayı: 1, s. 135.

Liberman, Peter "The Rise and Fall of the South African Bomb", International Security, 2001, Cilt: 26, Sayı: 2.

Lodge, Tom Insurrectionism in South Africa: The Pan-Africanist congress and the Poqo movement 1959-1965, Doktora Tezi, University of York, 1984.

Lütfi, Ömer, Yüz Yıl Önce Güney Afrika Ümitburnu Seyahatnamesi, der. Hüseyin Yorulmaz, İstanbul, Kitabevi, 2006.

Mahida, Ebrahim Mahomed, History of Muslims in South Africa: A Chronology South Africa: Arabic Study Circle, 1993.

Mamdani, Mahmood, İyi Müslüman, Kötü Müslüman: Amerika, Soğuk Savaş ve Terörün Kökenleri, 1001 Kitap, İstanbul 2005.

Marschall, Christin, Iran's Persian Gulf Policy From Khomeini to Khatami, London, RoutledgeCurzon, 2003.

Martin, Walker "The Revenge of the Shia", Wilson Quarterly, Cilt: 30, Sayı: 4, Sonbahar 2006.

Matthee, Heinrich Muslim Identities and political strategies: A case study of Muslims n the greater Cape Town area of South Africa, 1994-2000, University of Kassel, kassel university press, Kassel, 2008.

- Mcneill William H., Dünya Tarihi, (Çev. Alaeddin Şenel), Ankara, İmge Kitabevi, 2001.
- Mcsweeney, Bill, Security, Identity and Interests: A Sociology of International Relations, Cambridge University Press, Cambridge 1999, s. 30.
- Mearsheimer, John The Tragedy of Great Power Politics, Norton, New York 2001.
- Mecelle-ye siyaset-e harici, 1375, yay N2, Beyanatlar, 21 Dekabr, 1995-21 Mart 1996.
- Mehdî Muhammed Cevâd b. Mahmûd b. Muhammed b., Muğniyye (Mağniyye) el-Âmilî, eş-Şî'a ve'l-hâkimûn, Beyrut, 1381/1961
- Mevaye-ye Jomhuri-ye İslami-ye İnan, der. siyaset-e harici, Mevaze-ye Cahani, Osul ve Muvazeyi Siyaset Harice, s. 612-631.
- Mofid, Kamran The Economic Consequences of the Gulf War, Routledge, New York: 1990, s. 85; Efraim Karsh, The Iran-Iraq War 1980-1988, Osprey, Great Britain: 2002.
- Mohamed, Aisah, “Şîa'nın İmamette İsmet Doktrininin Eleştirisi”, Çev. Ömer Aydın, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 8, 2003, s. 221-247.
- Mohamed, Yasien “Islamic Education in South Africa”, ISIM Newsletter, Cilt: 9, Sayı: 2, 2002.
- Momen, Moojan Shi'i Islam: A Beginner's Guide, Oneworld, London 2016; “Shia Muslims in Tunisia”, Shia Africa, <http://shiafrica-en.blogfa.com/post/35>, (Erişim: 26.10.2020).
- Montclos, Marc-Antoine Pérouse de “Nigeria's Interminable Insurgency? Addressing the Boko Haram Crisis”, Chatham House: The Royal Institute of International Affairs, London 2014, https://horizon.documentation.ird.fr/exl-doc/pleins_textes/divers15-04/010064368.pdf, (Erişim: 08.04.2021);
- Moosa, Ebrahim, “South Africa: Muslim Leadership in Crisis”, Afkar/Inquiry, Cilt: 1, Sayı: 5, Britain, 1984.
- Morgan, Patrick M. International Security: Problems and Solutions, CQ Press, Washington D.C.: 2006.
- Mutahhari, Murtaza İslâm Devrimi, Pınar Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1995.
- Muzaffer, Muhammed Rıza'l Şîa İnançları, Çev. Abdülbaki Gölpinarlı, İstanbul, Zaman Yayınları, 1978.
- Müştak El-Hılo, “İran'ın Irak Politikasında Ayetullah Sistani'nin Önemi”, İRAM, 26 Mart 2018, <https://iramcenter.org/iranin-irak-politikasinda-ayetullah-sistaninin-onemi/>, (Erişim: 16.05.2021).
- Nagtzaam, Gerry, The Making of International Environmental Treaties, Neoliberal and Constructivist Analyses of Normative Evolution, Edward Elgar Publishing, 2009.

Nasr, Vali “When the Shiites Rise”, Foreign Affairs, Cilt: 85, Sayı: 11, Temmuz/Ağustos 2006.

Nasr, Vali The Shia Revival: How Conflicts within Islam Will Shape the Future, New York, W. W. Norton & Company, 2006.

Nassir, “İbrahim Afrika Jeopolitiğinde Türkiye ve İran”, ANKASAM, 3 Mayıs 2018, (Erişim: 23.11.2020).

Nkomo, Jabavu Clifford, “Energy Security and Liquid Fuels in South Africa”, Journal of Energy in Southern Africa, Cilt: 20, Sayı: 1, 2009

Nkrumah, Gorkeh Gamal Islam: A Self-Assertive Political Factor in Contemporary South Africa, Journal Institute of Muslim Minority Affairs, 1989, Cilt: 10, Sayı: 2.

Nu’ mânî, İbn Ebî Zeyneb Ebû Abdillâh Muhammed b. İbrahim Kitâbu’l-Gaybe, tahk. Ali Ekber el-Gaffari, Tahran.

Nye, Joseph S. “The Changing Nature of World Power”, Political Science Quarterly, Cilt: 105, Sayı: 2.

Nye, Joseph S. Soft Power: The Means to Success in World Politics, New York, Public Affairs, 2004.

O’Neill, Jim, “Building Better Global Economics BRICs”, 30 Kasım 2001, Goldman Sachs, Global Economics Paper No: 66.

Okur, Mehmet Akif, Emperyalizm, Hegemonya, İmparatorluk, Ötüken, İstanbul 2012.

Onat, Hasan “İmâmîyye Şîası”, İslâm Mezhepleri Tarihi El Kitabı, ed. Hasan Onat-Sönmez Kutlu, 5. Baskı, Ankara, Grafiker Yayınları.

Onat, Hasan “İran İslam Devrimi ve Şîlik”, e-makâlât Mezhep Araştırmaları, Cilt: 6, Sayı: 2, Güz 2013.

Onat, Hasan “Mezheplerin Stratejik Boyutu ve Mezhep Çatışması”, der. Faruk Sancar, Din ve Şiddet Tarihi, Dini, Siyasi, Kültürel, Sosyo-Psikolojik Boyutlarıyla, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, 2016, s. 409-429.

Onat, Hasan “Şîî İmamet Nazariyesi (Kuleyni, Kummi ve Tusi’nin Görüşleri Çerçevesinde)”, AÜİFD, Cilt: XXXII, 1992.

Onat, Hasan “Şîîliğin Doğuşu Meselesi”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 36, Sayı: 1, Ankara 1997.

Onat, Hasan Emeviler Devri Şîî Hareketleri ve Günümüz Şîîliği, Endulus, 3. Baskı, İstanbul 2017.

Onat, Hasan Yirminci Asırda Şîîlik ve İran İslam Devrimi, Ankara, Kamu Hizmetleri Araştırma Vakfı, 1996.

Onderco, Michal “A battle of principles: South Africa’s relations with Iran”, *Commonwealth & Comparative Politics*, Cilt: 54, Sayı: 2, 4 Mart 2016.

Öz, Mustafa “Vası”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 42.

Öz, Mustafa, *Başlangıçtan Günümüze Şîlik ve Kolları*, ensar, İstanbul 2011.

Özkan, Çağrı, “Medeniyet Tarihi”, Anka Enstitüsü, 4 Ocak 2018, <http://ankaenstitusu.com/wpcontent/uploads/2016/03/Uygarl%C4%B1k-Tarihi.pdf>, (Erişim: 16.05.2021).

Özler, Mevlüt “Tevhîd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 41, s. 22-24.

Öztürkler, Harun, “İran Ekonomisinin Genel Özellikleri”, *Ortadoğu Analiz*, Nisan 2012, Cilt: 4, Sayı: 40, s. 91, https://www.orsam.org.tr/d_hbanaliz/9harun.pdf, (Erişim: 09.03.2021).

Palombo, Matthew, “The Emergence of Islamic Liberation Theology in South Africa”, *Journal of Religion in Africa*, Cilt: 44, 2014, s. 34.

Patel, Khadija, “SA & Iran: An Oily Kind of Friendship”, *Daily Maverick*, 15 Mart 2012, <https://www.dailymaverick.co.za/article/2012-03-15-sa-iran-an-oily-kind-of-friendship/>, (Erişim: 06.03.2021).

Peou, Sorpong “Realism and Constructivism in Southeast Asian Security Studies Today: A Review Essay”, *The Pasific Review*, Cilt: 15, Sayı: 1, 2002.

Phillpot, D., “Modern Uluslararası İlişkilerin Dini Kökenleri”, çev. Emre Erşen, *Uluslararası ilişkilerde Anahtar Metinler, Uluslararası İlişkiler Kitaplığı*, İstanbul 2013.

Rad, Javad “Iran’s Cultural Diplomacy and Cultural Centers”, *USC Central Public Diplomacy*, <https://uscpublicdiplomacy.org/blog/iran%E2%80%99s-cultural-diplomacy-and-itscultural-centers>, (Erişim: 02.02.2021).

Radiy, Muhammed b. Hüseyin Şerif, *Nehcü’l-Belağa*, çev. Abdülbaki Gülpınarlı, İstanbul, Derin Yayınları, 2002.

Richard Elphick-Gliomee Hermann, *The Shaping of South African Society, (1652-1820)* Cape Town: Maskew Miller Logman Press, 1984.

Rosenau, James N. *Linkage Politics*, Free Press, New York 1969.

Roux B. Le-H.W. Nel., “Radical İslâmîc Fundamentalism in South Africa An Exploratory Study”, *Journal for Contemporary History* 23/2, 1998.

Rubin Michael, “Africa: Iran’s Final Frontier?”, *American Enterprise Institute*, 17 Nisan 2013.

Ruggie John Gerard, *Constructing the World Polity: Essays on International Institutionalization*, Routledge, London: 1998, s. 22.

Saidi, Sara “Iran in Africa: Ideology comes at the expense of diplomacy and business”, the africa report, 7 Ocak 2021, <https://www.theafricareport.com/57225/iran-in-africa-ideology-comes-at-the-expense-of-diplomacy-and-business/>, (Erişim: 14.04.2021).

Schulze K.-M. Stokes vd., Ortadoğu’da Milliyetçilik, Azınlıklar ve Diasporalar, Sarmal, İstanbul 1999.

Seyyid, Eymen Fuad “Fatimiler”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/fatimiler>, (Erişim: 10.04.2021).

Sıradağ, Abdurrahim, “Sahra Altı Afrika’da Terörist Grupların Yükselişi Boko Haram ve Eş-Şebab”, SETA Analiz, Sayı: 125, Mayıs 2015.

Sidiropoulos Elizabeth vd., South African Survey 1996/97, Johannesburg, South African Institute of Race Relations, 1998.

Solomon, Hussein Jihad A South African Perspective, Sun Press, 2013 Bloemfontein.

Sonn, Tamara “Islamic Studies in South Africa”, AJISS, Cilt: 2, Sayı: 2, 1994.

Sonn, Tamara “Middle East and Islamic Studies in South Africa”, Review of Middle East Studies, Cilt: 28, Sayı: 1, Temmuz 1994.

Sorensen, Georg “War and State-Making: Why Doesn’t it Work in the Third World?”, SAGE Publications, 2001, Cilt: 32, Sayı: 3.

Sönmezoglu, Faruk, Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi, Filiz Kitabevi, 4. Baskı, İstanbul 2005.

Steinberg Guido-Nils Woermer, “Exploring Iran & Saudi Arabia’s Interests in Afghanistan & Pakistan: Stakeholders or Spoilers - A Zero Sum Game? Part 1: Saudi Arabia”, CIDOB Policy Research Project, Barcelona Center for International Affairs, https://www.swp-berlin.org/fileadmin/contents/products/fachpublikationen/Steinberg_Woermer_SaudiArabia_Interest_April2013.pdf, (Erişim: 17.04.2021).

Surosh, Esmatullah “Devrim Sonrası İran’ın Bahreyn Şiileriyle İlişkisi”, İRAM, <https://iramcenter.org/iranin-bahreyn-siileriyle-iliskisi/>, (Erişim: 08.02.2021).

Şahin, Mehmet “ABD’nin ‘Müslüman’ Savaşçıları”, Akademik Ortadoğu, Cilt: 3, Sayı: 1, 2008.

Şeriati, Ali, Ümmet ve İmamet, Çev. Ahmet Sait, Ankara, Fecr Yayınevi, 1997.

Tabatabai, Muhammad Husayn Shi’ite İslam, Çev. Seyyed Hossein Nasr, U.S.A., State University of New York Press, 1975.

Takeyh, Ray Gizli Devrimler Ülkesi İran, Karakutu Yayınları, İstanbul 2009.

Tamer, Cenk, İran’ın Güvenlik Stratejileri Bağlamında Irak Politikası (1990-2016), ANKASAM, Ankara: 2017.

Tayob, Abdulkader, *Islamic Resurgence in South Africa: The Muslim Youth Movement*, Cape Town, UCT Press, 1995, s. 115.

Tayob, *Islamic Resurgence in South Africa: The Muslim Youth Movement*, Cape Town, UCT Press, 1995, s. 41.

Tepeciklioğlu, Elem Eyriçe, “Afrika Kıtasının Dünya Politikasında Artan Önemi ve Türkiye-Afrika İlişkileri”, *Ankara Üniversitesi Afrika Çalışmaları Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 2, Bahar 2012.

Terdman, Moshe “Factors Facilitating the Rise of Radical Islamism and Terrorism in Sub-Saharan Africa”, *Global Research in International Affairs (GLORIA)*, Cilt: 1, Sayı: 1, Mart 2007.

Teymiyye, İbn Siyaset, *Beka Yayınları*, İstanbul 2019.

Tucker, William F. “Asiler ve Gnostikler, el-Mugire b. Said ve'l Muguriyye”, Çev. E. Ruhi Fırlalı, *A.Ü.İ.F.İ.İ.E.D.*, Ankara 1982.

Tûsî, Nasîrüddin *Risale-i İmamet*, tahk. Muhammed Taki Danişpejuh, Tahran, Danigah-i Tahran, 1335.

Tülümen, Turgut *İran Devrimi Hatıraları*, İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 1998.

Tzu, Sun *Savaş Sanatı*, çev. Pulat Otkan-Giray Fidan, İş Bankası Kültür Yayınları, 2014.

Umar, Musa, “Şia'nın Ayağındaki Ülke: Nijerya”, AFAM, <https://www.afam.org.tr/sianin-agindaki-ulke-nijerya/>, (Erişim Tarihi: 13.02.2018).

United Nations Department of Economic and Social Affairs, “Total Population - Both Sexes”, *World Population Prospects, the 2017 Revision*, <https://bit.ly/3j20G62>, (Erişim: 31.01.2021).

US Department of State, *Annual Report on International Religious Freedom 2004* (Washington: U.S. Government Printing Office, 2005), 106.

US Department of State, *Annual Report on International Religious Freedom 2000* (Washington: U.S. Government Printing Office, 2000), 106.

Uta Lehmann, “The Impact of the Iranian Revolution on Muslim Organizations in South Africa during the Struggle Against Apartheid”, *Journal for Study of Religion*, Cilt: 19, Sayı: 1, 2006, s. 30.

Uyar, Mazlum, *İmâmiyye Şî'ası'nda Düşünce Ekolleri*, İstanbul, 2000.

Ülgener, Sabri F. *Zihniyet Aydınlar ve İzmler*, Mayaş Yayınları, Ankara, 1993.

Üstün, İsmail Safa “İmamiye Şîasında Otorite Problemi Ayetullah Humeyni'nin Velâyet-i fakih Kavramı”, *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şîilik Sempozyumu*, İslâmi İlimler Araştırma Vakfı, İstanbul, 13-15 Şubat 1993.

Üstün, İsmail Safa İran İslam Cumhuriyetinin Yönetim Biçimi: Humeyni'den Hamaney'e, İstanbul, Birleşik Yayınları, 1999.

Vaezi, Ahmad, Shia Political Thought, London, Islamic Center of England, 2004.

Viotti-Paul R-Mark V. Kauppi, Uluslararası İlişkiler ve Dünya Siyaseti, çev. Ayşe Özbay Erozan, 5. Baskı, Nobel Yayınları.

Waghid, Yusuf "Education and madrassahs in South Africa: on preventing the possibility of extremism", British Journal of Religious Education, Mart 2009.

Waltz Kenneth N.-Robert J. Art, The Use of Force: International Politics and Foreign Policy, Little Brown and Company, Boston: 1971.

Waltz, Kenneth N "The Origins of War in Neorealist Theory", der. Robert I. Rotberg-Theodore K. Rabbs, The Origins and Prevention of Major Wars, Cambridge University Press, Cambridge 1989.

Waltz, Kenneth, N. Uluslararası Politika Teorisi, çev. Osman S. Binatlı, Phoenix, 2015.

Watt, W. Montgomery İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri, çev. Ethem Ruhi Fığlalı, İzmir Fakültesi İlahiyat Vakfı Yayınları, No: 52, 5. Baskı.

Watt, William Montgomery Islamic Political Thought, Edinburg, Edinburg University Press, 1968.

Watt, William Montgomery, İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri, Çev. Ethem Ruhi Fığlalı, 5. Baskı, İzmir: İzmir Fakültesi İlahiyat Vakfı, 2017.

Weber Max-Ephraim Fischhoff-Talcott Parsons, The Sociology of Religion, Boston, Beacon, 1964.

Weber, Max Bürokrasi ve Otorite, Çev. Bahadır Akın, 8. Baskı, Ankara, Adres Yayınları, 2013.

Weber, Max Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu, Çev. Z. Aruoba, Hil Yayınları, İstanbul 1997.

Weber, Max, From Max Weber: Essays in Sociology, Çev. H. H. Gerth-C. Wright Mills, İngiltere, Routledge, 1991.

Wellhausen, Julius İslamiyetin İlk Devrinde Dini-Siyasi Muhalefet Partileri, Çev. Fikret Işıltan, Türk Tarih Kurumu, 3. Baskı, Ankara 2019.

Wendt, Alexander Social Theory of International Politics, Cambridge University Press, Cambridge, 1999.

Wike, Richard, "Iran's Global Image Mostly Negative", Pew Research Center, 18 Haziran 2015, <https://www.pewresearch.org/global/2015/06/18/irans-global-image-mostly-negative/>, (Erişim: 08.04.2021).

Yaşa, Feyza, “İran ve Gana Arasındaki Siyasi, Ekonomik ve Kültürel İlişkilerin Seyri”, Politika, Rapor No: 4, Kasım 2020, <http://politikaenstitusu.com/wp-content/uploads/2020/12/feyza.pdf>, (Erişim: 17.04.2021).

Yaşa, Feyza, “Kurtarıcı Beklentisi Bağlamında Mehdici ve Mesihçi Zihniyetin Benzerlikleri Üzerine Düşünmek”, Politika, 13 Eylül 2020, <http://politikaenstitusu.com/2020/09/13/kurtarici-beklentisi-baglaminda-mehdici-ve-mesihci-zihniyetin-benzerlikleri-uzerine-dusunmek/>, (Erişim: 03.05.2021).

Yaşa, Feyza, “Libya Krizi ve Doğu Akdeniz Denkleminde Fransız Politikaları”, Ortadoğu ve Afrika Araştırmacıları Derneği, 10 Temmuz 2020, <https://ordaf.org/libya-krizi-ve-dogu-akdeniz-denkleminde-fransiz-politikalari/>, (Erişim: 25.03.2021).

Yaşa, Feyza, İnceleme: Mu'tezile'de İmamet ve Siyaset, Osman Aydın, Politika, Kitap İncelemesi, 13 Eylül 2020, <http://politikaenstitusu.com/2020/09/13/mutezilede-imamet-ve-siyaset/>, (Erişim: 01.05.2021).

Yaymout, Khalid “Shiism Iranian Cover for Community Division in West Africa”, ASHARQ AL-AWSAT, 15 Kasım 2016, <https://eng-archive.aawsat.com/khalid-yaymout/features/shiism-iranian-cover-community-division-west-africa>, (Erişim: 08.04.2021).

Yegin, Abdullah, “İran’ın Yumuşak Gücü”, SETA, Şubat 2015, http://file.setav.org/Files/Pdf/20150302115846_iranin-yumusak-gucu-pdf.pdf, (Erişim: 04.02.2021).

Yeğin, Abdullah, “Devrimin 35. Yılında İran Dış Politikası”, SETA Perspektif, Sayı: 32, Şubat 2014.

Yıldız, Mustafa “İbn Haldun’un Tarihselci Devlet Kuramı”, Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi, 2010 Güz, Sayı: 10.

Yılmaz, Âdem, “Çin İran’ı Dünyanın En Büyük İstihbarat ve Casusluk Merkezlerinden Biri Haline Getirmeyi mi Planlıyor?”, Independent Türkçe, 22 Eylül 2020, <https://www.indyurk.com/node/247931/t%C3%BCrkiyeden-sesler/%C3%A7in-iran%C4%B1-d%C3%BCnyan%C4%B1n-en-b%C3%BCy%C3%BCk-istihbarat-ve-casusluk-merkezlerinden-biri>, (Erişim: 01.03.2021).

Yücesoy, Hayrettin “Kadisiye Savaşı”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, Cilt: 24, Ankara, TDV Yayınları, 2001.

Yüksel, Emrullah, “İmâmiyye Şîa’sında İnanç Esasları”, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 11, Erzurum 1993.

EKLER

EK-1: Hişam Nimetullah Efendi'yle Görüşmem Hak.

Osmanlı İmparatorluğu Güney Afrika'da Müslümanlar arasında yaşanan sorunların çözümüne yönelik Ebubekir Efendi'yi görevlendirmiştir. Güney Afrika'da yaşayan söz konusu âlimin torunu Hişam Nimetullah Efendi'nin Türkiye'ye geleceğini Cape Town Üniversitesi Öğretim Görevlisi Halim Gençoğlu ile akademik çalışmalarım esnasında mail ortamında görüşürken öğrendim ve görüşme talebinde bulundum. Hişam Nimetullah Efendi'yi Güney Afrika Cumhuriyeti içerisinde yer alan çeşitli dini gruplar ve ilişkileri bağlamında, ihtiyaç duyulduğunda bilgi alınabilecek önemli bir kaynak olarak gördüğümünden ötürü İstanbul'a doğru 04.12.2017 tarihinde 23:59 otobüsüyle yola çıkmıştım. İstanbul'a vardığımda dinlenmek üzere, aile dostumuzun Şişli'deki oteline geçtim. Halim Gençoğlu'yla saat 15:00 civarında görüşeceğimizi kararlaştırmıştık, fakat katıldıkları programın süresinin uzadığını ve ortamdaki kişileri de kontrol edemediği gerekçesiyle özür dileyerek görüşmemizi akşam üzerine alıp alamayacağımızı sormak için telefon etti. Bir problem olmadığını ve nereye gelmemi istediklerini sordum. Sultanahmet'teki bir kafenin uygun olabileceğini söyledi; buna karşılık Lausus Otel'in Sultanahmet'teki şubelerini önerdim. Böylece akşam 19:00 civarında otele geldiler ve tanışmamız mümkün oldu. İki saat süresinde, ülkede yer alan Müslüman gruplar, Şîîlerin varlığı konularının yanı sıra Ebubekir Efendi'den miras kalan ve gerçekleştirilmesi gereken projeler üzerine konuşma fırsatımız oldu.

Güney Afrika'da Sosyoloji Profesörü olan Hişam Nimetullah Efendi'yle tanışmamız neticesinde kendisinin oldukça sıcakkanlı, bilgili, bilgisini paylaşmayı seven ve aynı zamanda konuşmayı da seven bir kişiliğe sahip olduğunu söyleyebilirim. Anlattıklarından hareketle, Türkiye Cumhuriyeti'nin tarihi mirasına sahip çıkmadığı nedeniyle yetkililere sitem halinde olması söz konusudur. Zaten Türkiye'ye gelmelerindeki asıl sebep,

anladığım kadarıyla Ebubekir Efendi hususunda yapılması ve geç kalındığını düşündükleri bazı projelere destek bulma amaçlıdır. Bunun üzerine söz konusu şahsiyetin hayatını tanıtacak olan bir film çekilmesi gerekliliği hakkında fikir beyan ettim. Ardından Osmanlı Alimi Ebubekir Efendi hakkında, ellerinde çekilmiş halde bulunan iki adet belgesel olduğuna ve eğer istersem başkalarına vermemek kaydıyla bana gönderebileceklerini de söylediler. Konuşmalar esnasında dikkatimi çeken bir husus, Afrika alanında Türkiye’de parmakla gösterilebilecek ve bölgeyle ilgilenen kişilerin genellikle tanıdıkları birkaç ismin, Hişam Efendi’den Ebubekir Efendi hakkında bilgi almaları ve bu hususta gerekenlerin yapılacağına dair birtakım sözler vermeleri sonrasında sözlerinde durmamış olduklarıdır. Bu durumun onu oldukça üzen bir mevzu olduğu açıkça anlaşılmaktaydı. Samimi ve gerçek anlamda konuyla ilgili desteği veren ve çalışmalar yapan insanların bulunmadığından, ayrıca genellikle çıkar amaçlı girişimlerde bulunulduğundan yakınmaktaydı. Akabinde bu konuda sadece yanında oturmakta olan Halim Gençoğlu’ya güvendiğini belirtmiştir. Birçok bilgi ve belgeyi Gençoğlu’na verdiğini ve bunların, Mevlevi olduğunu söylediği Ebubekir Efendi’nin ailesinde yer alan şahsiyetlerin fotoğrafları gibi dokümanları da içerdiğini aktarmıştır.

Gözlemlerim neticesinde, Gençoğlu’nun bu alanda yaptığı çalışmalarla hayatına yön vermiş bir kişilik olduğu fikrine sahip oldum. Konuşmalar esnasında Gençoğlu, Ebubekir Efendi’nin mezarının yapılması konusunda dahi gerekenlerin yapılmadığını ve bunun parasını kendi cebinden karşıladığını söylemiştir. Buna ilaveten Ebubekir Efendi’nin diğer torunu Kemal Efendi, kendisiyle yapılan bir söyleşide bu hususu şu şekilde anlattığı görülmüştür: “2005 yılında Güney Afrika’ya gelen, o zaman Başbakan olan Cumhurbaşkanımız Recep Tayyip Erdoğan’la beni tanıştırdılar. Afrika’nın en önemli adamı sıfatıyla... Etrafıma bakıyorum, kimi kastediyorlar diye. Afrika’nın en önemli adamı kim burada? Allah Allah diyorum. Beni “Osmanlı torunu” olarak tanıttılar. Tanıştıktan sonra geri çekildim. Sayın Recep Tayyip Erdoğan, beni “Nerede o Osmanlı

torunu” diye tekrar yanına çağırıldı ve “Beni Ebubekir Efendi’nin kabrine götür.” dedi. Sayın Başkanım, “Şimdi orası bakımsız durumda. Siz oraya gitmeseniz daha iyi olur.” dedim. Sayın Erdoğan, bu konuşmadan hemen sonra mezarın ziyarete uygun hâle getirilmesi için talimat verdi. Belli bir zaman sonra TİKA tarafından mezarın çevresine çit yaptırıldı. Çevre düzenlemesi yapılarak ziyarete uygun hâle getirildi.”⁵⁷⁹

Hişam Efendi’yle yaptığım sohbette, atası Ebubekir Efendi’nin Müslümanlar arasında ortaya çıkan anlaşmazlıklar noktasında, nasıl bir yol izlediğini ve hangi alanlarda ön plana çıktığını sordum. Cevabıysa oldukça netti: “O zamanlar dini alimler yalnızca dini meselelerde fikir beyan ederdi, siyasi işlerin içerisine günümüzdeki kadar dahil olmazlardı.” Ayrıca atasının Müslümanlar arasındaki problemleri aşmak maksadıyla mezhebi bir yaklaşımdan uzak durduğunu; bu çerçevede eğitim faaliyetlerine daha fazla önem verdiğini söyledi. Ülkeye gelmesinden 15 gün kadar sonra bir mektep açtığını, bunu Port Elizabeth’deki cami ve bir mektebin izlediğini, ayrıca ilk kız mektebini açtığını, sonrasında Madagaskar adasına geçerek orada da doğru dini eğitimi yaymaya çalıştığı ve nihayetinde Mozambik’te de bir cami açtığını belirtmiştir. Bu alanda önemli bir çalışmasının da insan kaynağı oluşturması olduğunu söylemiştir. Birçok öğrenci yetiştirerek onların, İslâm’ın doğru uygulanış biçimlerini anlatmaları amacıyla dünyanın farklı yerlerine gitmesini sağlamıştır. Nitekim bir öğrencisi İngiltere’de Londra Camii’ni açmıştır.

Sohbet esnasında dikkat çekici bir başka husus, Ebubekir Efendi’nin ülkeye gitmesinden yaklaşık yedi sekiz ay içerisinde, oranın yerel dilini çözerek Afrikansça bir fıkıh kitabı yazmış olmasıdır. Bu bağlamda Hişam Efendi’nin altını çizdiği nokta, o dönemde

⁵⁷⁹ “Ebubekir Efendi’nin Torununu Güney Afrika’da Bulduk”, s. 71, http://www.yee.org.tr/CMS/Files/tr_Sayi_12.pdf, (Erişim Tarihi: 09.12.2017).

Afrikansça'nın bir yerel dil olarak halk arasında konuşulmamış olduğu, fakat Ebubekir Efendi'nin üzerinde çalışmalar yaparak dili ilk yazıya döken isim olduğudur. Yazdığı kitabın Afrikans Dili Müzesi'nde sergilendiğini, ancak Türkiye'de herhangi bir müzede hayatı veya eserlerine henüz yer verilmediğini ifade etmiştir.

Konuşmaya Ebubekir Efendi'nin Müslümanlar arasında herhangi bir gruplaşmaya mahal vermediğinden, bununla birlikte Sufi Müslüman olduğu ve tasavvufi yönünün ağır bastığından bahsederek devam etmiştir. Günümüzde ülke içerisinde takipçilerinin var olup olmadığı sorusunu sordum ve Halim Gençoğlu, Hamidiye Cami'nin onun anısına yapıldığını, sonrasında oğlu olan alim İmam Naim Efendi'nin Nurul Osmaniye Cami'de bulunduğunu; ancak ilminin neşredilmesinin önünün Apartheid dönemiyle kesintiye uğradığını söylemiştir.

Ardından ülkede Müslüman gruplar arasında bulunan Şîilerin varlığı konusunda bir soru sordum. Cevabında bu grubun sahada önemli bir yer tutmasıyla birlikte Kadıyanilik, Ticaniyye, Murabıtün ve Nakşilerin de bulunduğu yanıtını aldım. Halim Gençoğlu ve Hişam Efendi, Şîilerin sahip olduğu ilk resmi caminin 01.12.2017 tarihinde açılışının olduğunu ve davet edilmeleri sonucunda katıldıklarını söylediler. Buradaki resmi ifadesinden kasıt, ülkede Müslüman kesim tarafından Diyanet İşleri Başkanlığı gibi görev gören Muslim Judicial Council'in tanıdığı cami olmasından ötürüdür. Bahsi geçen caminin açılışı, Ottery'de Hz. Muhammed'in doğduğu kabul edilen kutlu doğum haftasında gerçekleşmiştir.

Hişam Efendi, ülkedeki Sünni ve Şîiler arasındaki ihtilafların var olduğunu üzülenek belirtmiş ve sorunun nedeninin tarafların, inançlarını yerine getirirken diğer düşünceler ya da İslâmi yorumlara yönelik olarak katı şekilde bir tutum izlemelerinden kaynaklı olduğundan bahsetmiştir. Ayrıca ülkede var olan çok çeşitli dini gruplardan Müslümanların en çok hangi dini grupta yakın ilişkiler içerisinde olduğu sorusuna,

Hıristiyan kesimiyle olduğu yanıtını aldım. Sosyoloji alanında çalışmalar yapan Hişam Efendi, farklı dinler üzerine akademik çalışmalar gerçekleştirdiğini paylaşmıştır. Ülkedeki Şîilerin varlığı, faaliyetleri, diğer Müslüman ya da dinlere sahip gruplarla ilişkilerini, Cape Town'a yapılacak bir seyahatle yakından incelemem gerektiğini vurgulamıştır. Fakat tez dönemimde beklenmedik küresel bir salgının çıkması ve birtakım işlerimden dolayı gerekli araştırmalar için Güney Afrika'ya seyahat edemedim. Hişam Efendi'yle görüşmem sonrasında birtakım değerlendirmeleri yapmam mümkün olmuştur. Buna göre;

- Güney Afrika Cumhuriyeti'nde İslâm ortak paydasında birleşmiş gruplar, kendi aralarında uzlaşma ortamını sağlamış değildir. Aksine karşılıklı olarak birbirlerine olumsuz yönde tavırlar takınmaktadır ve aralarında açıkça hissedilebilen bu gerginliğin daha da tırmanması söz konusu olabilecektir. İlişkilerde oluşan ve daha da tırmanma potansiyeline sahip olan söz konusu gerginliğin sebebi, tarafların inançlarını oluşturan İslâmi yorumları yerine getirirken diğer bir yoruma sahip gruba karşı düşmanca bir tavır geliştirmelerinden dolayıdır. Burada vurgulanması gereken önemli nokta ülkede Şîilerin güçlenmesi zeminini, onlara açıkça karşı olan Sünnilerin oluşturduğudur. Şîilere göre nüfusen çoğunlukta kalan Sünnilerden bir kısmın bu hususta yanlış bir yol izledikleri söylenebilir. Bu anlamda ülke içindeki İslâm mezhepleri arasındaki gerginlik tek bir tarafa mal edilebilecek cinsten değildir. Dolayısıyla Sünni grupların barışçıl fikirler bakımından desteklenmesi önem arz etmektedir.
- İslâmi gruplar arasındaki fikir ayrılıklarından dolayı Güney Afrika'da kaos ortamının yaşanmasıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun görevlendirerek Güney Afrika'ya gönderdiği Alim Ebubekir Efendi, hiçbir zaman herhangi bir cemaat ya da grubu ön plana çıkarmamış, dini ilimler üzerine yoğunlaşarak doğru İslâm'ı halka öğretme ve yayma gayesi içerisinde bulunmuştur. Bu bağlamda mezhepler

üstü bir yaklaşım benimsediğinden ve ülkenin farklı bölgelerinde camiler ve okullar açarak bu yaklaşımı insanlara ulaştırmayı başardığından söz edilebilir. Sergilemiş olduğu tavrın gereken özen gösterilerek içinde bulunduğumuz çağa aktarılamaması sonucunda, günümüzde ülkede yer alan çeşitli mezhepler ve tarikatlar arasındaki ihtilaflar daha da artmış durumdadır. Tabiki bu durum yalnızca Güney Afrika Cumhuriyeti'nde değil tüm dünyada önüne geçilemeyen bir hal almıştır. Bu kapsamda Ebubekir Efendi'nin zamanında ülkede açtığı okulun günümüze uyarlanarak devamlılığının sağlanması oldukça faydalı bir girişim olacaktır.

- Güney Afrika bazlı farklı mezhepler arasındaki ilişkilerin olumsuz seyrine bakılacak olunursa, yalnızca Şîi ve Sünniler arasında değil özellikle Şîiler-Ahmediler arasında da çekişmelerin olduğu görülmektedir. Bu konular başlı başına bir araştırma konusu olarak önümüzde yer almaktadır ve İslâm dünyasının refahı için üzerinde durulması gereken bir zorunluluk haline dönüşmüştür. Bunun için sorunların çözümüne yönelik olarak İran'ın takrib-i mezahib politiği gibi diğer İslâm ülkelerinin mezhebi zemine uyarladıkları politikalarının üzerinde önemli durulması gerekmektedir.
- İslâm mezhepleri arasındaki diyalog ortamının gelişmesinde akademisyenlere büyük sorumluluk düşmektedir. Bu anlamda ilmi çevreler arasında yapılacak organizasyonların önem taşıdığı ifade edilebilir. Farklı dini kesimler içerisindeki ılımlı şahsiyetlerin böylesi organizasyonların düzenlenmesinde öncülük etmeleri gerekmektedir.

EK-2: Syed Aftab Haider hakkında.⁵⁸⁰

Adı : Syed Aftab
Soyadı : Haider
Fax : +27 21 704-1581
e-mail : afosa@global.co.za
Cinsiyet : Erkek
Doğum Tarihi : 16.07.1961
Medeni hali : Evli
İlk dili : Urduca
Diğer Diller : İngilizce, Farsça, Arapça & Sindhi⁵⁸¹

Eğitim

⁵⁸⁰ LinkedIn, “Maulana Aftab Haider”, <https://www.linkedin.com/in/maulana-aftab-haider-sa-99508025/detail/recent-activity/>

⁵⁸¹ Sindhilerin kökenlerinin dayandığı ana bölge, Pakistan’ın Sind Eyaleti olmak üzere Sind Bölgesi’nin Hindistan kesimindeki Rajasthan Eyaleti’nde yaşayan Sindhi dili konuşan, ağırlıklı Müslüman Hint-Aryan bir etnik grup.

1980-84 : İslâmi Bilimler (Lisans) - İslâmic Theological University
of Qum - Iran

1985-87 : Arap dili ve İslâmi Çalışmalar (Yüksek lisans) - (Sultanul Afadhil)
University of Karachi, Pakistan.

Kabiliyetler ve Tecrübeler

- Topluluk önünde konuşma
- Öğretme (İslâm Bilimleri ve Dilleri)
- Kitap ve makale yazmak
- Çeviri (İngilizce, Arapça, Farsça, Urduca, Sindhice)
- İslâmi araştırmalar
- Yönetmek
- Bağıшта bulunma
- Temel Bilgisayar Programları

İş Tecrübesi

1988-1990: Araştırma asistanı: İslâmi Felsefe – İslâm Kültür Merkezi (İslâmic Cultural Centre) – Karachi, Pakistan

1990-1993: Müdür: Uluslararası İslâm Araştırmaları Merkezi (International Centre for İslâmic Studies) – Southern Africa (South Africa, Namibia and Zimbabwe)

1998-2001: Başkan Vekili – Ahlul Bait (AS) İslâmic Assembly of South, East & Central Africa

1997-2006: İmam: Ahlul Bait (AS) İslâmic Centre, Ottery – Cape Town – South Africa

1993-2006: Ulusal Koordinatör: Ahlul Bait (AS) Foundation of South Africa

1995-2006: Ahlul Bait (AS)'de Kurucu & Mütevelli Heyeti Sorumlusu

1999-2006: Uluslararası Dinlerarası Diyalogun Ulusal Temsilcisi (National Representative of Interfaith International (Geneva) in South Africa)

Ulusal ve Uluslararası Konferanslara Katılım, Toplantılar, Çalıştaylar

Parliament of World Religions – Cape Town, South Africa. December 1999

United Nations World Conference against Racism & Xenophobia – Durban, South Africa. September 2001

United Nations Worlds Summit on Sustainable Development – Johannesburg, South Africa. August 2002

Ahlul Bait (AS) World Assembly Conference – Tehran, Iran. 1996

Ahlul Bait (AS) World Assembly Conference – Tehran, Iran. 1998

Ahlul Bait (AS) İslâmîc Assembly (South, East & Central Africa) – Conference – Cape Town, South Africa. 1995

Ahlul Bait (AS) İslâmîc Assembly (South, East & Central Africa) Conference – Darus-Salaam, Tanzania. August 1997

Ahlul Bait (AS) İslâmîc Assembly (South, East & Central Africa) Conference – Mombasa, Kenya. 1998

Imamia Medics International Annual Conference – New Delhi, India. 2001

World Federation of Khoja Shia Ashari Annual Conference – London, UK. September 2002

World Ahlul Bait İslâmîc League Tri-annual Conference – London. 2000

İslâmîc Unity Convention – Cape Town, South Africa. 1995-1999-2001

Winter University – İslâmîc Unity Convention & University of Cape Town – Cape Town, South Africa. 1998

Applications & Implications of Muslim Personal Law in South Africa (Series of workshops) – Centre for Contemporary İslâm – University of Cape Town. 1993-1999

Saha Çalışmaları

- Ahlul Bait Foundation – Harare Zimbabwe. 1998 & 2000
- Panjatani Muslim Association – Gabarone Botswana. 1996-1998 & 2000
- İslâmîc Centre of Malawi – Lilongwe. 1998
- Imam Reza İslâmîc Centre – Lusaka, Zambia. 1998
- Imam Husain (AS) Centre – Abu Dhabi, UAE.
- İslâmîc Centre – Stanmore England. 1995
- Paris, France. 1995
- Baitul Qaim Centre – New Jersey, USA. 2000
- Saba Shiah Association of Bay Area – San Jose, USA. 2000
- Zainabiyya İslâmîc Centre – Milton Keynes, England. 2002
- Quba Mosque – Windhoek, Namibia. 1995 & 1996
- Ja'fari Academy – Nairobi, Kenya. 1997
- Cape Town, Durban, Johannesburg, Pretoria, Kimberly Peitersburg, Port Elizabeth, Parl, Upington, Brits, Kroonstad George, Richard's bay... etc. (South Africa)

Syed Aftab Haider'ın Güney Afrika Cumhuriyeti için Temsil Ettiği Kişiler

Grand Ayatullah Syed Ali Khamenai

Grand Ayatullah Sistani (Najaf, Iraq)

Grand Ayatullah Fadlullah (Beirut, Lebanon)

Grand Ayatullah Fazil (Qum, Iran)

Grand Ayatullah Marakem (Qum, Iran)

Üye Olduğu Yerler

Interfaith International NGO, Consultative Status at UNO

Ahlul Bait (AS) World Assembly – Tehran.

International Centre for İslâmic Studies – University of Qum, Iran

World Ahlul Bait İslâmic League – London.

İslâmic Education Board – London.

Africa Federation for Khoja-Shia Communities, Darus-Salaam, Tanzania.

Ahlul Bait (AS) İslâmic Assembly of South, East & Central Africa.

World Federation of Khoja-Shia Communities

Ek-3: Ahlul Bait Mosque Complex⁵⁸²

EK-4: Imam Hussain A.S. Mosque Ottawa⁵⁸³

⁵⁸² AFOSA'nın internet sitesinden almıştır. Bkz.: *AFOSA*, <https://afosa.org/>, (Erişim: 21.05.2021).

⁵⁸³ Bu fotoğrafa Imam Hussain A.S. Mosque'nun Facebook sayfasından ulaşılmıştır. Bkz.: Facebook, <https://www.facebook.com/Imam-Husain-as-Mosque-125293577615966/>, (Erişim: 21.05.2021).

ÖZET

İran İslâm Cumhuriyeti 1979 devrimiyle birlikte devrim ihracı politikasını benimsemiş ve güvenlik stratejisini Şîî hilali anlayışı üzerine kurgulamıştır. Ayrıca başta Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere Batılı ülkelerin İran'a karşı tutumu ve özellikle İsrail kaynaklı güvenlik endişeleri Tahran'ı Güney-Güney işbirliğine itmştir. Bu kapsamda Latin Amerika ve Afrika ülkeleriyle ilişkileri hız kazanan Tahran'ın Afrika'nın en güçlü ekonomisi olan Güney Afrika Cumhuriyeti'yle olan ilişkileri önem arz etmektedir. Devrim Lideri Ayetullah Humeyni'nin Vestfalya ulus-devlet düzeni yerine İran'ın liderlik ettiği bir İslâmi dünya düzeni kurma isteği günümüzde geçerliliğini korumaktadır. Devrim ideolojisiyle hareket eden İran, söz konusu hedefine ulaşmak için hem sert hem de yumuşak gücünü etkin bir biçimde kullanmayı hedeflemiştir. Ancak İran'ın dış politikada yürüttüğü Şîî yayılcılığı siyasi, güvenlik ve sosyo-ekonomik boyutları bulunan önemli bir konudur. Yumuşak güç bağlamında mezhebi-dinî söylemleri ve kültürel faaliyetlerini Afrika'nın en güneyine taşıyıp taşımadığı araştırmanın en mühim bulguları arasındadır. Bu kapsamda el-Cihad İran İslam Devrimi'nden oldukça etkilenen Güney Afrika'nın ilk militan Şîî örgütüdür. Günümüzde varlığını koruyan Kible hareketi ise İran devrimini Güney Afrika Cumhuriyeti'nde gerçekleştirme hedefiyle Tahran'ın devrim ihracı politikasının lehine çalışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İran İslâm Cumhuriyeti, Güney Afrika Cumhuriyeti, Şîa, el-Cihad, Kible Hareketi.

ABSTRACT

With the 1979 revolution, the Islâmic Republic of Iran has adopted the revolution export policy and has founded its security strategy over the Shia crescent. Additionally, the attitude of Western countries, especially the United States, towards Iran, and especially the Israel-originated security concerns have pushed Tehran to south-south cooperation. In this regard, with accelerated relations with the Latin American and African countries, Tehran's relations with the Republic of South Africa, which is the most powerful economy in Africa, are of importance. The Revolution Leader Ayatollah Khomeini's desire to establish an Islâmic world order led by Iran instead of the Westphalian nation-state order still maintains its validity today. Acting with the revolutionary ideology, Iran aimed to use both its hard and soft power effectively in order to achieve this goal. However, *Shiite expansionism* carried out by Iran in foreign policy is an important issue with its political, security and socio-economic dimensions. In the context of soft power, it is a matter of curiosity whether it has carried its sectarian-religious discourses and cultural activities to the far south of Africa. In the context of soft power, it is among the most important findings of the research whether it carried its sectarian-religious discourses and cultural activities to the far south of Africa. In this context, al-Jihad is the first militant Shia organization in South Africa, which was highly affected by the Iran Islamic Revolution. The Qibla movement, which preserves its existence today, works in favor of Tehran's revolution export policy with the aim of realizing the Iranian revolution in the Republic of South Africa.

Keywords: Islâmic Republic of Iran, Republic of South Africa, Shia, Al Jihad, Qible Mass Movement.